

Fernando Claudín

Krisen i den kommunistiska rörelsen

Del 2

Översättning (från spanska): Göran Dahlman

Utgiven 1979 av *Bokförlaget Röda Rummet* och *Förlaget Barrikaden*

Innehåll

Del II. Stalinismens glansperiod	1
1. Revolution och intressesfärer	1
Från Komintern till Kominform	1
Den misslyckade revolutionen (Frankrike)	6
Den tysk-sovjetiska paktens och franska kommunistpartiet	6
Förkastandet av det socialistiska alternativet	8
Det "eviga Frankrikes" pånyttfödelse	13
Den misslyckade revolutionen (Italien)	20
Kursomläggningen i Salerno	21
Från nationell enhet till kristdemokratiskt monopol	25
Revolutioner utan tillstånd: en kritik av den franska och italienska opportunismen	35
Den segerrika revolutionen (Jugoslavien) och den strypta revolutionen (Grekland).....	36
Jugoslavisk kritik av den franska och italienska opportunismen	41
Från "den stora alliansen" till "de två blocken"	44
Det stora bedrägeriet	45
Uppdelningen i intressesfärer	49
Den stalinistiska opportunismens misslyckande	64
Frågeställningar och antaganden	69
Noter till kapitel 1	80
2. Kominform	96
Revolutionerna i Sovjetzonen	96
Kominform och den nya taktiken	102
Allmän tillbakagång för den kommunistiska rörelsen i Västländerna	107
Noter till kapitel 2	109
3. Den jugoslaviska brytningen	112
Den byråkratiska och polisiära diktaturen inom östblocket upprättas	112
Den kätterska revolutionen	115
Processerna	131
Kampanjen mot titoismen i kommunistpartierna i väst	143
Noter till kapitel 3	150
4. Östern tar över	158
Den kinesiska revolutionen och den "stora alliansen"	160
Revolutionärt krig eller "nationell enhet"	163
Skräckbilden av en "kinesisk titoism"	166
Den kinesisk-sovjetiska alliansen	169
Noter till kapitel 4	173
5. Ny maktbalans i världen	178
"Fredskämparna"	178
Oavgjort i "det kalla kriget"	183
Bokslut över Kominformperioden	186
Noter till kapitel 5	190
Epilog	193
Noter till epilog	219

Del II. Stalinismens glansperiod

1. Revolution och intressesfärer

Stödja den kinesiska befrielseörelsen? Men varför? Är det inte riskabelt? Gör vi oss inte till fiender med andra länder? Vore det inte bättre att upprätta 'intressesfärer' i Kina tillsammans med andra 'avancerade' stater och vinna något i Kina för egen räkning? Det skulle vara både nyttigt och riskfritt. . . . Stödja den tyska befrielseörelsen? Är det värt att ta den risken? Vore det inte bättre att nå en överenskommelse med ententen om Versaillesfördraget och få något själva som kompensation? Behålla vänskapen med Persien, Turkiet och Afghanistan? Vore det inte bättre att återupprätta 'intressesfärerna' med några av stormakterna?

Sådant är det nya slags nationalistiska idéer, som försöker tränga undan Oktoberrevolutionens utrikespolitik . . . Detta är nationalismens och degenereringens väg, en väg som leder till fullständig likvidering av proletariats internationalistiska politik, eftersom de människor som är angripna av denna sjukdom inte betraktar vårt land som en del av den helhet som kallas den revolutionära världsrörelsen, utan ser det som början och slutet på denna rörelse, i tron att alla andra länders intressen bör offras för vårt lands intressen.

Stalin, 1925

Från Komintern till Kominform

De fyra åren mellan upplösningen av Komintern och bildandet av Kominform(1) innebar en period av anmärkningsvärd uppgång för den kommunistiska rörelsen, framför allt på krigets huvudarenor: Europa och Asien. Den värld som föddes ur den stora omvälvningen kunde i slutet av 1945 räkna 14 miljoner organiserade kommunister utanför Sovjetunionen, jämfört med knappt en miljon före kriget. (Under den tysk-sovjetiska pakten var antalet ännu mindre än före kriget – särskilt i Europa – men det är omöjligt att nämna någon siffra.)(2) Inom ramen för denna allmänna ökning, vars mest betydande undantag utgjordes av USA, fanns det några partier, som tydligt reste sig över mängden. Tillsammans med det sovjetiska partiet (samt Vietnams och Kubas under senare år) skulle de på olika sätt bli den världskommunistiska rörelsens nervcentra: Kinas kommunistparti, de europeiska "folkdemokratiernas" samt Frankrikes och Italiens kommunistpartier.

Det kinesiska partiet ökade sitt medlemsantal under kriget mot Japan från 40 000 år 1937 till 1,2 miljoner 1945 och konsoliderade sig som ledare för den stora asiatiska revolutionen. I slutet av 1947 fanns redan 2,7 miljoner medlemmar, och under sommaren samma år gick befrielsearmén till offensiv mot Kuomintang's trupper. Detta skedde alldeles innan Stalin beslutade bilda Kominform. Den avgörande vändpunkten i inbördeskriget hade inträffat, Och revolutionens seger kunde skönjas vid horisonten.(3)

Vid krigsutbrottet arbetade alla kommunistpartier i de blivande "folkdemokratierna" underjordiskt. Alla utom det tjeckiska hade dessutom i årtal haft en osäker tillvaro. Deras organiserade styrkor hade minskat till några tusen, och i Rumänien och Ungern var deras politiska inflytande minimalt. Det polska partiet hade praktiskt taget krossats av Stalins utrensningar och förtryck under slutet av 30-talet. Dessa utrensningar påverkade också de jugoslaviska, ungerska och rumänska partierna – fast i mindre utsträckning (se not 18, kap. 3, del I). 1947 samlade dessa partier tillsammans mer än sju miljoner medlemmar, och makten var antingen redan i deras händer eller inom räckhåll.

Bland de kapitalistiska i-länderna var det Frankrike och Italien, som hyste kommunismens två "stora". Det italienska partiet tog ett språng från 5 000 medlemmar i början av 1943 till två

miljoner 1946, medan det franska ökade i mer blygsam skala från 300 000 vid krigsutbrottet (av vilka bara en bråkdel blev kvar under den tysk-sovjetiska pakten) till ungefär en miljon 1946. Båda utvecklades till arbetarklassens ledande partier och utsträckte sitt inflytande till andra samhällsskikt, särskilt de intellektuella. Båda deltog också fram till början av 1947 i de regeringar som följde på befrielsen.

De övriga kommunistpartiernas kvantitativa tillväxt och i ännu högre grad deras politiska betydelse låg inte alls i nivå med de just nämnda, men några fall bör noteras. I sju små länder i den kapitalistiska delen av Europa (Sverige, Norge, Danmark, Holland, Schweiz, Österrike och Finland) ökade antalet aktiva kommunister från knappt 100 000 vid krigsutbrottet till ca 600 000 under 1946-47. Till och med det alltid obetydliga brittiska partiet, som hade ca 18 000 medlemmar 1939, tangerade 50 000 år 1944.(4) Kommunistpartierna i Österrike, Finland, Belgien, Danmark och Norge satt med i regeringen under perioden omedelbart efter kriget.

Det grekiska kommunistpartiet (17 500 medlemmar 1935; 72 000 1945) utvecklades under kriget till huvudorganisatör och ledare för nationella befrielsefronten (EAM) och folkarmén (ELAS). Bara den brittiska expeditionskårens intervention i sista minuten i december 1944 (i skydd av det hemliga avtalet mellan Stalin och Churchill i oktober samma år)(5) hindrade revolutionen från att segra. 1946 organiserade det grekiska kommunistpartiet väpnad kamp, vars kulmen nåddes de sista månaderna 1947, samtidigt som Kominform bildades. Vid den andra änden av Medelhavet byggde det spanska kommunistpartiet åter upp sin organisation under den fascistiska terrorn och understödde en betydande gerillarörelse.

I Asien växte Indiens kommunistparti under perioden 1943-1948 från 16 000 till 90 000 medlemmar. Det japanska partiet, som före kriget hade arbetat underjordiskt, hårt förföljt, och knappt hade haft ett tusental organiserade medlemmar, fick 1946 två miljoner röster och fem mandat, och 1949 tre miljoner röster respektive 35 mandat (det finns ingen statistik över parti-medlemskap). Samma fenomen kan iakttagas i nästan alla asiatiska länder: de små kommunistiska kärnor som fanns före 1939 växer, och där inga partier har funnits skapas de. Vietnams kommunistparti inledde sin långa hjältemodiga kamp. Om än i mindre skala ökade också det kommunistiska inflytandet i några av länderna i Mellersta Östern (Iran, Syrien). Irans kommunister ingick i regeringen under en kort period 1946.

Latinamerikas kommunistpartier hade 1939 tillsammans 90 000 medlemmar. Omkring 1947 samlade de nästan en halv miljon. Partierna i Brasilien, Chile och på Kuba stod i särklass. Deras medlemsantal kunde ungefärligen beräknas till 200 000, 60 000 respektive 40 000 mellan 1945 och 1947. De chilenska och kubanska kommunisterna deltog en tid i regeringen, och den internationella kommunistiska rörelsen satte stor tilltro till det brasilianska partiet: ”Brasilien kan inom kort bli Amerikas Ryssland”, brukade man säga.

Det viktigaste undantaget från detta allmänna uppsving för den kommunistiska rörelsen under de första efterkrigsåren var, som redan nämnts, USA. Världskapitalismens supermakt förblev ogenomtränglig för marxismen, och det lilla kommunistpartiet genomlevde bara en kortvarig blomstring 1944. På initiativ från generalsekreteraren, Earl Browder, beslöt partiet då att ombilda sig till en diffus ”kommunistisk politisk sammanslutning” beredd att ”samarbeta för att garantera den kapitalistiska regeringens effektivitet under efterkrigsperioden”.(6) Även i USA märktes dock en viss vänstervridning inom arbetarrörelsen, trots kommunistpartiets kris. American Federation of Labour vägrade visserligen att delta vid bildandet av Fackliga Världsfederationen (WFTU), men den amerikanska arbetarklassens andra stora fackliga organisation, Congress of Industrial Workers, anslöt sig till WFTU tillsammans med de sovjetiska fackförbunden och andra kommunistledda landsorganisationer.

Den fackliga enheten återuppstod i stor utsträckning på det nationella planet, och i och med bildandet av WFTU i februari 1945 förverkligades – för första gången sedan Oktober-

revolutionen – den fackliga enheten i global skala. Arbetarrörelsens radikaliserings uttrycktes också genom att vänsterflygeln inom de socialdemokratiska partierna förstärktes, liksom de tendenser som var positiva till enhet i handling med kommunistpartierna.

I centrum för denna globala frammarsch för arbetarrörelsens krafter och den snabba tillväxten av kommunistpartierna reste sig den stat och det samhälle, som fötts genom Oktoberrevolutionen, och som nu åtnjöt en helt ny prestige. Det sovjetiska systemet hade framgångsrikt bestått det fruktansvärda provet – Trotskijs pessimistiska förutsägelser hade motbevisats. Och världsoptionen erkände Sovjetunionens avgörande bidrag till Hitler-imperialismens nederlag. Den effekt Sovjets militära segrar hade på arbetarna och folken över hela världen kan jämföras med ekot av Oktoberrevolutionen under dess första tid, fast med en skillnad. Nu framträdde Sovjetunionen inte bara som förkroppsligandet av den socialistiska revolutionen. För stora samhällsskikt fjärran från kommunismen blev Sovjet den största förkämpen för alla progressiva idéer, nationellt oberoende och fred. De kommunistiska partierna skördade frukterna av förnyelsen och breddningen av Sovjetunionens prestige. Detta var en av huvudorsakerna till partiernas tillväxt under denna period, tillsammans med den viktiga roll de spelat i kampen mot de tyska ockupanterna.

Kommunisterna, och med dem de radikalaste skikten inom arbetarklassen, var uppfyllda av ett rus av optimism beträffande framtidsutsikterna för revolutionen över hela världen. Sovjetunionens imponerande uppvisning av vapenmakt ingav dem en obegränsad tilltro till att kampen för socialismen skulle få ett segerrikt slut. Både när den fördes som väpnad kamp (Kina, Grekland) och där den fortskred under Röda Arméns beskydd (de östeuropeiska länderna), men även där en ny väg för kampen verkade öppna sig: en erövring av staten inom ramen för den borgerliga demokratins spelregler (Frankrike, Italien). Kommunisterna var övertygade om att all revolutionär handling, väpnad eller fredlig, skulle erhålla ett helhjärtat stöd från socialismens ”obetingliga fästning”. Förvisso var det inget gott tecken att den brittisk-amerikanska interventionen mot resningen i Grekland kunde ske ostraffat. Men att denna bricka inte passade i pusslet var inte nog för att förmörka hela bilden. Det var ett välkänt faktum att Jugoslavien stödde den grekiska gerillan. Vem kunde tvivla på att bakom Jugoslavien fanns den sovjetiska stormakten? Var det inte det, som den internationella reaktionen basunerade ut?

I korthet: Efter tillbakagången under mellankrigstiden verkade det som världsrevolutionen åter påbörjade sin marsch med oemotståndlig kraft. Det är sant att den ånyo för ett ögonblick gjorde halt framför de utvecklade kapitalistiska länderna (med undantag för den lilla östzonen i Tjeckoslovakien samt Östtyskland). Ännu en gång följde revolutionen en bana som Marx inte förutsett. Men de franska och italienska kommunistpartiernas uppseendeväckande tillväxt, de vänstertendenser som utvecklades inom socialdemokratien och fackföreningsrörelsen, Labours överväldigande seger i England – förebådade inte allt detta socialismens snara inbrytning i kapitalismens vagga? ”Hela världen går åt vänster”, noterade Vandenberg i sin dagbok, när han fick vetskap om Churchills valnederlag.(7)

Kommunismens verkliga eller skenbara framsteg dessa år bidrog naturligtvis till att ge trovärdighet åt den skönmålning av dess utveckling under Stalins ledarskap, som redan spritts av de stalinistiska ledarna under 30-talet. Trotskijs kritik verkade falla samman. Vem kunde tro på att Sovjetsystemet var en degenererad byråkrati i ljuset av det hjältemod, den livskraft och kampvilja som dess folk och kommunister hade visat under kriget? Teorin om socialismen i ett land och dess strategiska konsekvenser, det sovjetiska kommunistpartiets ledande mission, monolitismen – den totala likriktningen – som den bästa strukturen för effektiv kamp i alla kommunistpartier; dessa och andra teser som präglats under Kominterns tid – hade de inte på ett utsökt sätt bekräftats av ”historiens gång”? Krossandet av trotskismen och bucharinismen, Moskvaprocesserna, allt det stalinistiska förtrycket, den tysk-sovjetiska

pakten, den revolutionära rörelsens systematiska underordnande under den sovjetiska statens intressen, offrandet av Internationalen på den ”stora alliansens” altare – hade det inte funnits ännu många fler exempel på den ”historiska nödvändighetens” obönhörliga behov, med klokhet tolkade av den geniale Stalin? Den stormaktsnationalism, som genomsyrade Stalins hela världspolitik, förblev tillräckligt dold bakom den synbara befrielse, som de sovjetiska arméernas segrar innebar.

Detta empiriska ”bevis” för Stalins teser och beslut gjorde ett oerhört intryck på den nya kommunistiska armé, som vuxit fram kring de kärnor som Internationalen skapat. Veteranerna stärktes i sina idéer från världspartiets epok, genom att de fick ett nytt och effektivt ideologiskt rättfärdigande för sina tidigare handlingar. Detta ledde hos de nyvunna till att de snabbt anpassade sig till dessa idéer och automatiskt accepterade det arv de mottagit. Den okritiska, dogmatiska inställning, som blivit förhärskande inom Internationalen under den stalinistiska perioden, överfördes på så sätt till den nya generationen kommunister, vilka efter 1945 representerade en förkrossande majoritet inom varje parti. Världen trädde in i atomåldern. En ny teknisk och vetenskaplig revolution inleddes. Kapitalismens utveckling och koloniernas frigörelse ställde snabbt nya problem, liksom ”bygget av socialismen” i nya länder, men aldrig hade den kommunistiska rörelsens teoretiska tänkande varit så fattigt som under decenniet efter andra världskriget. Under denna period fick rörelsen en i det närmaste religiös karaktär. Stalin helgonförklarades och den berömda läroboken *Sovjetunionens Kommunistiska Partis (bolsjevikerna) Historia* upphöjdes till kommunisternas bibel. Den goda kommunisten behövde inte bry sitt huvud med att tyda Marx och Lenin: Stalin hade dragit ur kärnan ur marxismen, allt man i själva verket behövde veta, i denna lilla handbok utformad på en gång ”lättillgänglig” och ”djup”, så att alla människor, såväl den skolade som ”den enkle mannen”, skulle kunna följa den väg, som leder rakt till kommunismen, utan att gå vilse. Efter 1945 har denna gåva från ”Folkets fader” utkommit på alla tänkbara språk och i miljontals exemplar.

Sovjetunionens stora seger i andra världskriget medförde alltså att den stalinistiska monolitismen och dogmatismen kunde rättfärdigas ideologiskt och politiskt. Men både kriget och Stalins egen politik gav också upphov till motsatta tendenser. Det antifascistiska kriget förstärkte folkens nationalkänsla, deras strävanden efter ett liv i nationellt oberoende: De hade blivit känsliga för varje intrång i sina nationella rättigheter. I och med den roll kommunistpartierna spelade i kampen mot axelmakterna kunde de inte undvika att bli ”nedsmittade” av dessa återuppväckta nationella känslor och syften. Stalins politik – inriktad som den var på att bevara den ”stora alliansen” – ledde också i de flesta fall till att de revolutionära sociala målsättningarna sköts i bakgrunden, när man inte helt avstod från att ta upp dem. Detta innebar att det ”nationella” och ”patriotiska” innehållet fick en extra tyngd i partiernas framtoning och i deras militanternas skolning (glöm inte att de nya medlemmarna snabbt utgjorde en majoritet i samtliga kommunistpartier!), och politiken slog ofta an en rent nationalistisk ton.

Denna framtoning av ”det nationella” bar logiskt sett med sig ett frö till en motsättning till den storryska chauvinism, som Stalins politik byggde på. Så länge denna nationalism med opportunistiskt förtecken gynnade alliansen mellan Sovjet och de kapitalistiska stater som bekämpat Hitler, förblev emellertid den antydda motsättningen dold. Den visade sig dock omedelbart då kommunistpartierna kombinerade nationella anspråk med revolutionära syften – Kina, Jugoslavien, Grekland – ty denna revolutionära nationalistiska politik störde Stalins stora strategi.

”Nationaliseringen” av kommunistpartierna, som formellt fick sin välsignelse genom upplösningen av Komintern, gav på så vis näring åt tendenser, som var oroande för den stalinistiska monolitismen. Alla partier ansåg sig fortfarande stå under Moskvas ledarskap, i

de flesta fall uppriktigt, i några fall endast för den egna nyttans skull. De ifrågasatte inte det sovjetiska partiets ledande roll eller Stalins ofelbara visdom, men tvingades av händelseutvecklingen och de skiftande nationella förutsättningarna att börja handla för egen räkning och ta större initiativ.

De första tecknen på bristande disciplin eller ”irrläror” började nu skönjas. De kinesiska kommunisterna gav intryck av att ge vika för Stalins påtryckningar om ett avtal med Chiang Kai-shek, men de fortsatte med beslutsamhet sitt revolutionära krig. Mot slutet av 1946 påbörjade Vietnams kommunister sitt befrielsekrig mot den franska kolonialismen, vilket också stod i motsättning till Stalins dåvarande linje. Kommunistpartierna i Frankrike och Italien talade om en egen väg mot socialismen, inte sovjetisk utan ”fransk” och ”italiensk”. I USA gick Earl Browder, tillsammans med en betydande del av partiet, öppet över till reformismen, och bannlystes av Moskva 1946. Men mest besvärande för Stalin var händelserna på det europeiska fältet, särskilt utvecklingen i Jugoslavien.

Kommuniströrelsens interna förhållanden under perioden från upplösningen av Komintern till bildandet av Kominform var följaktligen invecklade och motsägelsefulla. De ideologiska och politiska grunderna för den stalinistiska enhetsstrukturen stärktes, och Stalins och det sovjetiska kommunistpartiets prestige och auktoritet antog överväldigande proportioner. Samtidigt växte splittringstendenser fram, och motstridiga uppfattningar satte rörelsens ”monolitiska” sammanhållning i fara. Den jugoslaviska revolten 1948 slog in den första stora bräschan i den stalinistiska monolitismens världsomspännande struktur. Då avslöjades den klart antagonistiska karaktären av motsättningen mellan den storryska nationalismen och de revolutionära rörelserna, vilka hade sina rötter i den nationella situationen. Men Jugoslaviens revolt visade samtidigt, genom att den förblev helt isolerad inom den kommunistiska rörelsen, den oerhörda kraft som monolitismens ideologiska och politiska grepp utövade över rörelsen som helhet. Kampen mot det jugoslaviska ”kätteriet” användes dessutom för att stärka detta grepp och för en tid ge det en mer aggressiv karaktär.

Redan före den jugoslaviska brytningen hade sammanhållningen från kriget inom den kommunistiska rörelsen ställts på prov på ett område som var välbekant för veteranerna i Komintern. Jag syftar på den stora ”kursomläggningen” 1947 på de antifascistiska alliansernas kris. Denna kris avslöjade faktiskt hela opportunisten i Stalins politik sedan 1941, såväl på det internationella planet med avseende på den ”stora alliansen” som på det nationella, i den politik som majoriteten av kommunistpartierna förde. Men omsvängningen ägde rum utan att partierna dessförinnan haft en genomgripande diskussion om den politik man hade fört dithills – under krigets avgörande etapp och direkt efter kriget – eller om vad som måste göras framöver. Den beslutades av Stalin och hans närmaste medarbetare och ålades hela den kommunistiska rörelsen, utan att en enda röst höjdes i protest mot det handlingssätt som följts. Inte heller fanns det tecken på några avvikande meningar gentemot de sovjetiska teserna och direktiven.

Ett av dessa direktiv var bildandet av Kominform. Den kommunistiska rörelsen fick över en natt en ny central ledning, utan att ha haft någonting att göra med dess tillkomst. Allt beslöts vid ett hemligt möte i Polen i september 1947 med representanter för de nio partier, som enligt Stalins önskemål skulle utgöra den nya organisationen (partierna i Sovjet, Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Bulgarien, Jugoslavien, Frankrike och Italien).(8) Inte ens de centrala organen i dessa partier hade i förväg diskuterat de frågor som behandlades på mötet: det nya internationella läget, den politik man skulle föra i detta nya läge för den kommunistiska rörelsen, bildandet av Kominform osv.

I nästa kapitel ska vi ta upp de problem som rör den kommunistiska rörelsens nya linje, antagen på Kominforms konstituerande möte. Men dessförinnan bör vi analysera den process,

som ledde till omsvängningen 1947. Först ett problem, som mötet i Polen såg sig tvunget att ta upp, fastän i förvanskad form genom att trola bort den viktigaste aspekten – Stalins politik – och utan att öppet erkänna problemet så som det i själva verket stod: *problemet med revolutionens misslyckande i Frankrike och Italien*. Polenmötet måste behandla detta svåra problem, om än på ett halvhjärtat sätt, eftersom det var ett huvudelement i den politiska utveckling, som nödvändigtvis mynnade ut i situationen 1947: Då de stora illusioner som utsåts av den ”stora alliansen” krossades för att lämna plats för det kalla kriget. Då hoppet om en fredlig, demokratisk-parlamentarisk väg till socialismen i Europa avslöjade sin innehållslöshet.

Den misslyckade revolutionen (Frankrike)

Det står helt klart, med tanke på läget 1945, då Röda Armén stod vid Elbe, att om *den revolutionära möjligheten* bekräftats i Frankrike och Italien, skulle det ha medfört revolutionens seger i hela Europa. Det skulle också ha lett till en grundläggande förändring av maktbalansen i världen till nackdel för USA, den enda stora kapitaliststat, som gått stärkt ur kriget. Och omvänt, oförmågan att utnyttja denna revolutionära möjlighet, påverkade den revolutionära världsrörelsens fortsatta utveckling negativt i en utsträckning som knappast kan överdrivas. Man kan utan vidare jämföra med konsekvenserna av den tyska revolutionens nederlag 1918-19.

”Hur skulle världen ha sett ut”, frågade sig Dimitrov i november 1937, ”om proletariaten i Tyskland, Österrike–Ungern och Italien inte hade stannat på halva vägen i sitt revolutionära uppsving, efter den stora socialistiska Oktoberrevolutionen under perioden 1918-20? Hur skulle världen ha sett ut om den tyska och österrikiska revolutionen 1918 hade slutförts och proletariats diktatur som en följd av revolutionens seger hade upprättats i Europas mitt, i de högt utvecklade industriländerna?”(9) Något liknande skulle idag kunna sägas om det revolutionära uppsvinget 1944-45 i Frankrike och Italien. Dimitrov glömmer naturligtvis inte att påpeka att ansvaret för att proletariaten i Centraleuropa och Italien ”hade stannat på halva vägen i sitt revolutionära uppsving” låg hos de socialdemokratiska ledarna, som ”bildade block med bourgeoisin”. Vilka var det då som stoppade det franska och italienska proletariats revolutionära uppsving ”på halva vägen” åren 1944-45?

Detta proletariat stod under dessa år till sin övervägande del under kommunistpartiernas ledning. Och inte bara proletariaten. Som Togliatti senare sade: ”Den stora majoriteten av arbetarklassen och en ansevärd del av den övriga opinionen stod bakom de avancerade arbetarpartierna som inspirerades av marxismen, vilket skiljde situationen i vårt land, liksom i Frankrike, från andra västeuropeiska länder.”(10) Kort sagt, *endast kommunistpartierna kunde åren 1944-45 hålla tillbaka det revolutionära uppsvinget inom proletariaten*. Och de gjorde det effektivt. Den verkliga frågan är alltså inte ”Vem höll tillbaka uppsvinget?”, utan: Var de franska och italienska kommunistpartiernas handlingsätt berättigat med utgångspunkt från proletariats och revolutionens intressen? För att besvara denna fråga måste vi kortfattat analysera de båda partiernas politik under motstånds- och befrielsekampen. Vi börjar med det franska partiet.

Den tysk-sovjetiska pakten och franska kommunistpartiet

Det franska kommunistpartiet (PCF) är det enda viktiga kommunistparti i Europa, som var legalt vid krigsutbrottet, och med sina 300 000 militanter dominerade det arbetarklassen. Partiet trädde in i kriget med de antifascistiska fanorna höjda. Som ett led i kampen mot Hitler angrep partiet Daladiers och den franska högerns kapitulationspolitik. De mest reaktionära krävde att kommunistpartiet skulle upplösas, eftersom det ansågs vara det största hindret för en uppgörelse med Tyskland. Då smäller bomben med den tysk-sovjetiska pakten, vilket totalt

överrumplade partiledningen. (Stalin hade naturligtvis inte alls brytt sig om kommunistledarna i andra länder, inte ens i de direkt berörda länderna.) Till en början förklarade partiledningen pakten som ett sista försök att bevara freden, men höll fast vid sitt stöd åt ett nationellt försvar mot nazisternas aggression. Den 1 september tillkännagav den kommunistiska parlamentsgruppen enhälligt ”alla kommunisters orubbliga beslut att stå i första ledet i motståndet mot Hitler-fascismens aggression”, och den 2 september röstade de kommunistiska ledamöterna för krigsanslagen.(11)

Regeringen stoppade de kommunistiska tidningarna och den 26 september förbjöds partiet. I detta läge, då de borgerliga partierna var oförmögna att organisera försvaret av nationen, samtidigt som de inte entydigt var för en kapitulation, kunde PCF ha vänt förföljelsen av kommunisterna till sin fördel och ökat sin prestige genom att benhårt hålla fast vid sin kamplinje mot Hitlers aggression och kombinera detta med en kamp mot borgerskapets oförmåga eller förräderi. Samtidigt skulle man gjort en klar åtskillnad mellan sin egen politik och Sovjets.

Men partiets position förbyttes snabbt i en oförbehållsam uppslutning bakom Moskvalinjen. Efter det att PCF först deklarerat att det var riktigt av Frankrike att stödja Polen och röstat för de anslag regeringen begärt för en eventuell intervention, förklarade man nu att ”godsägarnas Polen förtjänar inget stöd” och lovordade Sovjet-arméns ockupation av östra Polen. Partiet rättfärdigade också Sovjets ockupation av de baltiska staterna. Båda dessa händelser kunde ha förklarats som militära åtgärder riktade mot Tyskland, men partiledningen övertog i stället den mystifierande version, som de sovjetiska diplomaterna gav. När Molotov beskrev Frankrike och England som de aggressiva makterna och Tyskland som besjälade av fredliga avsikter, gjorde PCF denna syn till sin. Förutom att den våldsamt förfalskade verkligheten, var det en självmordslinje i Frankrike. Med andra ord serverade kommunistpartiet reaktionen på silverbricka de idealiska argumenten för att utmåla partiet som nationalförrädare. Det franska borgerskapet kunde på så vis slå två flugor i en smäll: öka isoleringen av kommunisterna, vilket underlättade förtrycket, och dölja sin egen kapitulationspolitik.

När väl den nationella katastrofen och ockupationen var fullbordade, framhärskade partiet i samma politik. Det ägnade sig åt att angripa Vichy, men tog inte upp den nationella frigörelsens baner, och organiserade inte ett nationellt revolutionärt och antifascistiskt krig som de jugoslaviska och grekiska kommunisterna. De lämnade den nationella frigörelsens baner i händerna på sådana typiska representanter för den nationella borgarklassen som de Gaulle. Att det franska kommunistpartiet blint följde Moskvas politik under den tysk-sovjetiska pakten, förorsakade utan tvivel partiet tre allvarliga skador: För det första hindrades partiet från att omedelbart dra nytta av den franska statens kollaps och att kanalisera de utbredda nationella stämningarna i en revolutionär riktning. För det andra möjliggjorde det att initiativet i befrielsekampen föll i den nationella borgarklassens händer. För det tredje, och som en följd av det tidigare, underlättades förtrycket mot partiet.(12)

Det är viktigt att påpeka att partiet under denna period, som lösning på det borgerliga Frankrikes värsta kris någonsin, förespråkade den enda lösning som ett revolutionärt parti skulle kunna tänka sig: den socialistiska revolutionen. I programskriften med titeln ”*Pour le salut du peuple francais*” (”För det franska folkets räddning”), som gavs ut i mars 1941, sägs att man genom kamp för olika delmål ska bana väg för ”de stora slagen om samhället ur vilka folkrepubliken ska resa sig, det nya Frankrike, som gjort sig fritt från den kapitalistiska utsugningen, det socialistiska Frankrike där bröd, frihet och fred ska finnas för alla”. Men att tala om en socialistisk revolution i ett av Hitlers armé ockuperat Frankrike utan att uppmana till befrielsekrig var nonsens. Ändå antydde partiet möjligheten av en ”folkregering”, framsprungen endast ur kampen mot Vichy-staten. Skriften uppmanade – utan att med ett ord nämnda kampen mot ockupanterna – arbetare, bönder, mellanskikt, intellektuella osv. att

”ägna alla sina krafter åt ... att metodiskt bygga upp en bred kampfront, för att förbereda den dagliga kampen och den massrörelse, som kommer att sopa undan den kapitalistiska klicken i Vichy och lämna plats för folket och dess regering”. Det nationella oberoendet skulle sedan förhandlas fram av denna regering, vilket man kan sluta sig till av punkt 1 i det program som bifogades dokumentet: ”Nationell befrielse och frihet för krigsfångar. För att uppnå detta mål ska folkregeringen göra allt som är nödvändigt för att upprätta fredliga förbindelser med alla folk. Den kommer att stödja sig på den makt den erhåller genom det franska folkets förtroende, andra folks sympati och Sovjetunionens vänskap”. Punkt 2 lyder: ”Upprättande av broderliga förbindelser mellan det franska och det tyska folket, i samma anda som kommunisternas och det franska folkets handlande mot Versaillesfördraget, mot ockupationen av Ruhrområdet och mot ett folks förtryck av ett annat folk.” Skriften säger faktiskt inte ett ord om att det skulle vara nödvändigt att störta Hitlers diktatur för att upprätta sådana ”broderliga förbindelser”. Skulle denna politik kunna ha någon mening, annat än under förutsättning av en varaktig allmän överenskommelse mellan Hitlertyskland, som vid denna tidpunkt behärskade hela Europa, och Sovjetunionen? Var inte PCF:s linje nära anpassad till Moskvas dåtida försök att öka förståelsen mellan Hitlertyskland och Sovjet, vilket ryska historiker hävdar? Det kan tilläggas att programskriften hade utarbetats i Sovjet av Maurice Thorez. (13)

Det var utan tvivel korrekt av proletariats revolutionära parti att under denna historiska kris för det borgerliga Frankrike ställa kampen för ett socialistiskt Frankrike som sin uppgift. Men för att undvika motsättningar med sovjetregeringen, förde PCF-ledningen i stället under en ”vänsteristisk” täckmantel en politik, som övergav den enda väg som kunnat leda till en socialistisk lösning av krisen: det nationella, antifascistiska och revolutionära kriget mot Hitlertysklands ockupation. Det citerade dokumentet avstår inte bara från att uppmana till, utan avvisar också helt denna väg. Frankrikes folk, säger man, ”förkastar fullständigt uppmaningarna från alla krigsivrare ... och vill inte åter delta i det imperialistiska kriget”.(14)

Förkastandet av det socialistiska alternativet

Från det ögonblick Hitlers soldater korsade den sovjetiska gränsen, korsade också PCF den osynliga gräns, som skiljde partiet från ”krigsivrarna”, och placerade sig beslutsamt ”i täten för kampen” för nationellt oberoende. Men det är självklart att dröjsmålet med att ta detta steg och effekterna av den tidigare politiken oundvikligen drog ner slutomdömet kraftigt. Nu, efter att ha ”väntat” i två år, kritiserade partiet den avvaktande hållningen hos de Gaulles generalstab, som tillsvidare avrådde från militära aktioner. Partiet uppmanade till omedelbar väpnad kamp, och organiserade denna utan att frukta några risker eller offer. Kommunisternas initiativ, djärvhets och organisationsförmåga gav undan för undan partiet folkets sympati. De mest kampvilliga bland arbetarna, studenterna och de intellektuella slöt upp i dess led.

På det politiska planet begick partiet emellertid motsatt misstag mot i krigets inledningsfas. England och USA räknades då som fiender till det franska folket, medan den kommunistiska propagandan från och med den 22 juni avstod från all kritik mot dem som nu förvandlats till stora demokratier och allierade. Fram till den 22 juni var de Gaulle en simpel London-agent, och gaullismen karakteriserades som en ”reaktionärt och kolonialistiskt inspirerad rörelse, den brittiska imperialismens avbild”, vars syfte var att ”beröva (Frankrike) all frihet i händelse av en seger för England”.(15) Efter detta datum blev de Gaulle naturligtvis en allierad, och kritiken av gaullismens ”reaktionära och kolonialistiska natur” försvann ur partidokumentet. Partiet behöll dock under den viss tid en reserverad attityd till generalen. Men i maj 1942 träffades Molotov och de Gaulle i London. de Gaulle förklarade sig då villig att stödja det ryska kravet på en andra front, och i gengäld visade sig Molotov vara överens med generalen om att alla fransmän, liksom folken i de franska kolonierna, borde samlas under den senares

ledning.(16) Några månader senare anslöt sig PCF till Nationalutskottet i London och utsåg Grenier till sin representant. I ett brev till PCF:s centralkommitté daterat 10 januari 1943 noterade de Gaulle anslutningen och slog entydigt fast principen att partiet skulle underställas den gaullistiska ledningen. Brevet löd:

Fernand Greniers ankomst, kommunistpartiets anslutning till Nationalutskottet, vilket han meddelat mig i ert namn, dess beredskap att *stå till mitt förfogande* i min egenskap av överbefälhavare för de franska styrkorna, de modiga enheterna i *Francs-Tireurs*, som ni har bildat och uppmuntrat, allt detta är uttryck för den franska enheten ... Jag är övertygad om att de representanter, som jag utsett, kommer att finna en vilja hos PCF:s ansvariga till uppoffrande samarbete och samma lojala disciplin, som redan finns inom era organisationer.

Och den 21 januari skrev Grenier i *L'Humanité*: ”Vi tolkar stämningarna hos fransmännen när vi uttrycker vårt förtroende för general de Gaulle, som var den förste att resa motståndets standar.”(17) I februari frigavs de kommunistiska deputerade, som Vichy låtit fängsla i Algers fängelse (och som fått stanna där trots att Algeriet sedan 11 november låg under de allierade truppernas kontroll). I juni 1943 – som av en händelse några dagar efter upplösningen av Komintern –upphävde den nybildade franska nationella befrielsekommittén (CFLN) med säte i Alger dekretet från september 1939, genom vilket Daladier hade olagligförklarat kommunistpartiet. Sammansättningen av CFLN, under ledning av generalerna de Gaulle och Giraud, kunde inte ha varit mer reaktionär. Den bestod av ”de män som skickats till Alger av storbourgeoisin för att skaffa sig anseende som ‘motståndskämpar’ och bevaka sina egna intressen”, som det heter i *Histoire de la Résistance* (Motståndskampens historia) sammanställd av en grupp under Jaques Duclos’ ledning. Detta hindrade inte PCF-ledningen från att hälsa bildandet av CFLN med följande deklaration: ”Alla fransmän förväntar sig att franska nationella befrielsekommittén organiserar Frankrikes aktiva deltagande i kriget mot Hitler, genom att mobilisera alla resurser, all energi och vilja hos fransmännen i exil samt materiellt och moraliskt stödja sina landsmän, som för en svår och ärorik kamp på fosterlandets jord.”(18) Under denna period såg PCF ett inträde i CFLN som en huvudfråga för sin politik, och ställde som villkor att kommittén accepterade en plattform, vars mest avancerade punkt var följande: ”Utveckling av en demokratisk och social politik, som frigör alla franska krafter och skapar entusiasm för allas deltagande i befrielsekriget.” Fastän denna deklaration inte förpliktigade till mycket, och dessutom kunde användas av ”storbourgeoisins representanter för att skaffa sig anseende som motståndskämpar”, accepterade de Gaulle inga villkor alls, utan tvivel för att principen om hans ledarroll inte skulle kunna ifrågasättas på minsta sätt. Han godtog inte heller att partiet självt skulle utse sina representanter i CFLN. De måste utses av honom. Till sist anslöt sig partiet till CFLN utan att de Gaulle skrev under några som helst villkor.(19)

Partiet utvecklade utan tvivel samtidigt en intensiv aktivitet för att stärka sina egna krafter i Nationella Fronten (en enhetsrörelse under partiets ledning, som var ganska omfattande) och dess väpnade gren FTP. Man förordade också en samordning av de olika organisationerna och tendenserna inom det inre motståndet. Våren 1943 var en viktig period i detta avseende. Inom *MUR (Mouvements Unis de la Résistance)* enades *Combat*, *Francs-Tireurs* och *Libération*. CGT återförenades underjordiskt och 27 maj bildades nationella motståndsrådet (CNR), där alla organisationer och tendenser fanns representerade. Under de förhandlingar, som ledde fram till bildandet av denna organisation, uppstod ett problem av särskilt intresse. Det enda organiserade partiet inom motståndsrörelsen var kommunistpartiet. Från början avsåg de Gaulle att PCF som sådant inte skulle vara representerat i CNR. Men när detta visade sig vara ett omöjligt ställningstagande, med tanke på den roll partiet spelade i rörelsen som helhet, sökte han en annan lösning, som i Duclos’ ovan citerade verk presenterades så här: ”För att inte kommunistpartiet ska bli ensamt om beteckningen ‘motståndsparti’ (föreslog de Gaulle) att andra politiska grupper skulle finnas med i rådet”. Återskapandet av de gamla partierna

borde på samma gång ”stärka den gaullistiska sidan i de allierades ögon” och skapa ”den enda effektiva barriären mot det kommunistiska inflytandet”. Duclos fortsätter:

Men detta krav stötte på våldsam opposition från motståndsrörelsens sida. Vichyregimen hade misskrediterat många politiker. Även om enskilda individer från alla partier deltog i motståndorganisationerna, fanns det inte något parti utom kommunisterna, som hade återuppbyggt underjordiskt ... Motståndorganisationerna protesterade kraftigt mot att partierna skulle återupplivas.

Den underjordiska tidningen skrev: ”Om det verkar normalt och riktigt att kommunisterna representeras i CNR, eftersom de deltar aktivt i kampen, är det svårt att acceptera närvaro av representanter för de gamla partierna.” Frågan var utan tvivel väsentlig. I grund och botten gällde den målsättningen för kampen: Skulle man återgå till det traditionella politiska system, som drivit landet till nationell katastrof, eller skulle man skapa en ny enande kraft inspirerad av motståndskampens anda, där kommunisterna skulle tillerkännas en ledande roll? För partiet öppnades en enastående möjlighet att leda denna förnyelseströmning och orientera den mot en djupgående omvandling av det franska samhället. Men partiet valde att vrida klockan tillbaka och stödde den gaullistiska lösningen. Duclos förklarar det så här:

Det är ett faktum att det politiska livet i Frankrike traditionellt uttrycks genom breda allianser, vilket är ett av den franska borgerliga demokratis karaktärsdrag. Politiskt ointresse och avståndstagande från partierna har i Frankrike alltid spelat reaktionen i händerna. Med hänsyn till allt detta samt behovet av att snabbt uppnå en effektiv enhet för den nationella kampen, accepterade kommunistpartiet bildandet av CNR på de grunder, som Jean Moulin (representant för de Gaulle. FC.) föreslagit. Han prisade kommunistpartiets samarbetsvilja i en rapport till Nationalutskottet.(20)

Det ovannämnda ”karaktärsdraget” utgjorde helt säkert ett odiskutabelt ”faktum”. Ett annat odiskutabelt ”faktum” var att reaktionen mer än en gång hade utnyttjat de socialdemokratiska och småborgerliga partiernas oförmåga. Men ett tredje lika odiskutabelt ”faktum”, som Duclos’ argumentering bortser ifrån, var att de traditionella politiska partierna, ”den franska borgerliga demokratin”, hade genomlidit den värsta kollapsen i sin historia. Nu var det inte reaktionen, som tog avstånd från dem, utan de nya revolutionära krafter som fötts under motståndskampen. Reaktionen klängde sig tvärtom desperat fast vid ”den borgerliga demokratis traditionella karaktärsdrag”. Ett fjärde odiskutabelt ”faktum” var att PCF, vilket framtiden skulle utvisa, genom att stödja den gaullistiska lösningen, jämnade vägen för den franska kapitalismens återupprättande. Nationalutskottets tacksamhet var fullt berättigad. ”Behovet av att snabbt uppnå en effektiv enhet i den nationella kampen”, då? Allt berodde naturligtvis på hur man såg på kampen och vad som var målet. Om målet var att återupprätta den traditionella franska borgerliga demokratin, var utan tvivel den av de Gaulle, med PCF:s stöd, valda ”enheten” den mest effektiva. De jugoslaviska kommunisternas motståndskamp skulle med denna typ av ”enhet”, som Stalin försökte påtvinga också dem, ha resulterat i ett återupprättande av den traditionella monarkin. Den enda socialistiska revolutionen i Europa, som inte var en följd av uppdelningen i intressesfärer, utan som segrade trots denna uppdelning, skulle i så fall aldrig ha ägt rum.

Under 1943 och framför allt under de första månaderna 1944 utvecklades motståndsrörelsens nätverk kraftigt i hela Frankrike. I detta nätverk innehade kommunisterna nyckelpositioner, som gav dem möjlighet att vara ledande på det organisatoriska planet. För att i revolutionär mening kunna utöva denna ledande roll under de avgörande slag som närmade sig, och leda befrielsen vidare till en radikal omvandling av det franska samhället, räckte det dock inte med poster i motståndssapparaten eller organisationsförmåga i den väpnade kampen. På detta område gav partiet utmärkta prov på sin förmåga, liksom några år tidigare det spanska kommunistpartiet. Inte heller räckte det att visa offervilja och mod under kampen, i vilket avseende de franska kommunisterna också var exemplariska. (PCF fick förtjänstfullt epitetet

”martyrpartiet”, men tyvärr inte ”revolutionspartiet”). Nej, allt detta räckte inte. I första hand var det en fråga om politisk inriktning och om det hos partiledningen fanns en vilja till en revolutionär omvandling.

Den nationella resning, som följde på de allierades landstigning i Normandie, ställde öppet frågan om makten på dagordningen. Större delen av Frankrike, Paris inräknat, befriades av motståndsrörelsens väpnade styrkor med hjälp av massorna, utan direkt ingripande från de allierade arméerna. Befrielsekommittéerna omvandlades på de flesta håll till maktorgan, och den patriotiska milisen fick karaktär av massorganisationer.(21) Kommunistpartiet var den dominerande kraften i denna stora folkresning. Dess prestige och inflytande var utan konkurrens i fackföreningar, på fabriker, i befrielsekommittéer eller bland den patriotiska milisen, intellektuella och ungdom, för att inte tala om de väpnade styrkor, som bildats under motståndstiden.(22) Detta faktum i sig vittnar om situationens revolutionära karaktär. Ty kommunistpartiet var för massorna revolutionens parti, även om händelseutvecklingen inte skulle bekräfta det. När Vichystaten och ockupationsmakten gick under, satte majoriteten av proletariatet och breda sektorer av andra samhällsskikt sin tilltro till det parti, som de associerade med revolutionens idé och med Sovjetunionen, vars prestige då nådde maximal nivå hos det franska folket. Det sistnämnda är ytterligare ett faktum, som var av grundläggande betydelse för situationen.

de Gaulle var, som hans *Krigsminnen* visar, fullständigt medveten om att ”ledningen för de stridande enheterna låg i händerna på kommunisterna”. Han trodde att PCF hade för avsikt att utnyttja befrielseögonblicket till att leda motståndsstyrkorna till ett maktövertagande, och i åratal fortsatte han, trots alla motbevis, att tillskriva partiet sådana avsikter.

Genom att dra fördel av det förvirrade läget under striderna, vinna CNR, där åtskilliga medlemmar, förutom de som stod under partiets kontroll, skulle kunna frestas av makten; genom att använda sig av den sympati de fått i stora kretsar på grund av den förföljelse de utsatts för, de förluster de lidit och det mod de visade; genom att utnyttja den oro hos befolkningen, som förorsakats av frånvaron av offentliga maktorgan; till sist, genom att spela på bluffen att visa sin uppslutning bakom general de Gaulle planerade kommunisterna att ställa sig i ledningen för upproret som ett slags kommun, som skulle utropa republiken och svara för ordning och rättsskipning. Dessutom skulle de vara nogga med att bara sjunga Marseljäsen och bara hissa trikoloren.(23)

Denna plan, som de Gaulle tillskrev kommunisterna, existerade inte i verkligheten, men man måste erkänna, att det var en enastående plan. de Gaulle uppfattade på ett lysande sätt vilka starka kort partiet hade på hand och hur de borde spelas. Problemet för ett verkligt revolutionärt parti i denna situation var dock inte en abstrakt plan för proletariatets maktövertagande, utan det gällde att motståndsrörelsen verkligen tog makten, den verkliga motståndsrörelsen, inte den i London eller Alger. Man behövde inte utmana de Gaulle direkt, utan istället tvinga de Gaulle att utmana motståndsrörelsen. Man behövde inte provocera fram sammanstötningar med de brittiska och amerikanska ”befrielsearméerna”, utan ställa dessa inför fullbordat faktum, motståndsrörelsen vid makten, och vid varje hot mot denna makt spela på de nationella stämningar, som befrielsen förstärkt. I Frankrike 1944 skulle detta ha kunnat bli det första steget mot den socialistiska revolutionen. de Gaulle uppfattade detta med klarsynthet. Tyvärr var de Gaulle inte generalsekreterare för franska kommunistpartiet.

Medveten om den explosiva situation som förelåg, manövrerade de Gaulle skickligt. Han började med att sätta upp sin egen administration och begränsa befrielsekommittéernas maktbefogenheter. Han tog varje steg framåt med allt större säkerhet, när han konstaterade att kommunisterna retirerade utan större motstånd, ända tills han gjorde den överraskande upptäckten att han i kommunistpartiet hade den stora ”patriotiska” kraft, som effektivare än någon annan kunde samarbeta med honom vid, återupprättandet av ”det eviga Frankrike”. Denna utveckling gick mycket fort.

Under de Gaulle-regeringens första månader tillämpade PCF-ledningen en vacklande linje under trycket från den spontana massrörelsen och de revolutionära strömningar som den närde. Den understödde befrielsekommittéerna och den patriotiska milisen, men utan att stimulera ett kraftfullt massingripande och utan att ställa huvudfrågan om den demokratisk-socialistiska omvandlingen av det franska samhället på dagordningen. Den 27 oktober 1944 förklarade Duclos inför ett partimöte: ”Den patriotiska milisen bör även i fortsättningen noga övervaka ordningen i republiken, samtidigt som den aktivt bör ägna sig åt massornas militära utbildning.” Han tillfogade att på varje plats borde milisen bestå av tusentals ”medborgare/soldater” och stå under befrielsekommittéernas ledning, med ett fast område samt eget vapen- och ammunitionsförråd.

Följande dag svarade de Gaulle med att underteckna beslutet om upplösning av milisen. De två kommunistiska ministrarna protesterade, men stannade kvar i regeringen. Partiledningen gav interna instruktioner om att upprätthålla milisens organisering och att inte överlämna vapnen utan organisera hemliga vapenförråd. Men den mobiliserade inte folket mot detta direkta angrepp på motståndsrörelsens makt, som uppenbart var generalens avsikt.(24) de Gaulle tog med ena handen och gav tillbaka med den andra. Den 6 november publicerade *Journal Officiel* ett beslut om amnesti för Thorez. Om denna affär skrev de Gaulle i *Krigsminnen*: ”(Thorez) hade själv sänt mig många ansökningar. Det var emellertid alldeles avsiktligt, som jag just i det nämnda ögonblicket beviljade benådningen. Med hänsyn till förhållandena i det förflutna, till de händelser som sedan dess inträffat och till dagens krav ansåg jag att Maurice Thorez’ återkomst som kommunistisk partiledare kunde innebära flera fördelar än nackdelar.” ”Dagens behov” utgjorde för de Gaulle att ”klippa klorna på kommunisterna, ta ifrån dem den makt de tillvällat sig, och deras vapen”. Hans beräkningar beträffande de ”fördelar” som Thorez’ återkomst kunde medföra visade sig stämma bra. Den 27 november anlände partiets generalsekreterare. Hans första stora paroll var: ”En enda stat, en enda poliskår, en enda armé!” De Gaulle noterade: ”Redan dagen efter sin återkomst till Frankrike hjälper han mig att göra slut på de sista resterna av den patriotiska milisen . . . han opponerar mot befrielsekommittéernas intrång på obehöriga områden och mot de våldsdåd, som vissa uppjagade grupper försöker begå.”(25)

Efter Thorez’ återkomst fick partiavdelningarna i själva verket interna instruktioner att upplösa milisen och överlämna vapnen. Och i rapporten till centralkommittén den 21 januari 1945 försvarade han offentligen upplösningen av milisen och alla ”irreguljära” väpnade grupper. Han menade att de var berättigade förut under upproret mot Hitler och Vichy, men nu borde den allmänna säkerheten garanteras av reguljära polisstyrkor. I samma rapport förordade han att befrielsekommittéerna på lokal och regional nivå inte i något avseende skulle ersätta den officiella administrationen (vilket han sagt redan den 14 december 1944 i på partimötet i *Vélodrôme d’Hivèr*). (26)

Tidpunkten för Thorez’ amnesti var troligen inte vald uteslutande av inrikespolitiska skäl. de Gaulle förberedde sin resa till Moskva, och att komma dit med Thorez-frågan olöst skulle vara mycket besvärande. Amnestin åt Stalins framstående anhängare skulle däremot vara en bra utgångspunkt. Det hela blev till sist perfekt samordnat: Den 6 november publicerade han beslutet, den 27 samma månad anlände Thorez till Paris och den 2 december befann sig de Gaulle i Moskva tillsammans med Stalin. Generalens syfte var att förstärka sin position i förhållande till England och USA genom en bilateral pakt med Sovjetunionen, och efter ett arbetsamt köpsläende lyckades han. Om Thorez’ amnesti underlättade förståelsen mellan de Gaulle och Stalin, så underlättade den fransk-sovjetiska pakten förståelsen mellan de Gaulle och Thorez. Den behårda pläderyn inför centralkommittén den 21 januari 1945, mot varje inskränkning i den nya franska statens auktoritet, kan inte ha gjorts helt oberoende av det goda resultatet av förhandlingarna i Moskva.(27)

Det "eviga Frankrikes" pånyttfödelse

PCF samarbetade effektivt för att stoppa de "tendenser till att tillvälla sig makt", som fanns hos befrielsekommittéerna och "de sista resterna av den patriotiska milisen". Samtidigt överlät partiet motståndsrörelsens väpnade styrkor, som det kontrollerade, helt och hållet till gaullisternas och de allierades överkommando. De ingick nu i "den stora franska armén", vars bildande Thorez energiskt hade förespråkade så snart han satte sin fot på fransk mark. Med andra ord likviderade partiet de folkliga väpnade styrkorna, som vuxit fram under motståndskampen, i alla dess former. Samtidigt med denna allmänna förstörelse av den politiska och militära basen för en ny folkmakt, som skapats under loppet av motståndet och befrielsen, inledde partiet ett annat stort slag för det "eviga Frankrikes" pånyttfödelse: det berömda, eller snarare ökända "slaget om produktionen". Det hela började omedelbart efter Paris' befrielse.

På ett möte med fackföreningsmilitanter den 10 september 1944 uppmanade Benoit Frachon arbetarna att "bygga upp vår stora industri på en mer rationell grund och trygga dess fulla avkastning". Återuppbyggnaden, förklarade han, "ska inte tjäna finans- eller industri-oligarkin", men detta var ett problem som fick lösas "när det blir dags att konsultera folket i fråga om vilket styrelseskick de önskar . . . Då ska vi klargöra vår uppfattning beträffande upplösning av monopolen och lämpliga åtgärder för att ersätta deras dominans med en ekonomi i nationens tjänst". Men arbetarna skulle omedelbart påbörja sitt hårda slit, utan att invänta valurnornas besked om vilka som skulle tjäna på "återuppbyggnaden". General-sekreteraren i CGT, tillika ledare inom kommunistpartiet, föreslog dem att bilda "patriotiska produktionskommittéer". Den 24 mars 1945 presenterade han sin rapport för CGT:s nationella kommitté.

Under tiden hade arbetarna fått en liten löneökning, fast mindre än det moderata krav på 50 procent, som CGT ställt medan det verkade underjordiskt. Och priserna hade stigit. "Under denna period (från befrielsen till mars 1945) har ett berättigat missnöje börjat gro i arbetarklassens led", sade Frachon i sin rapport. "Om strejkerna trots detta nästan helt lyst med sin frånvaro, beror det helt och hållet på arbetarnas höga medvetenhet om nationens behov och på CGT:s och dess medlemmars auktoritet." (28) Partiet, med Thorez i spetsen, sparade faktiskt inga krafter, när det gällde att inskräpa den "höga medvetenheten om nationens behov" hos de kommunistiska arbetarna och CGT-medlemmarna. I ett första skede användes "krigsansträngningarna" som huvudmotiv, eftersom Tysklands sammanbrott ännu inte var totalt. I själva verket var dock utgången av kriget redan avgjord, som Stalin lät förstå i ett tal den 6 november 1944, och den franska vapentillverkningen kunde ändå inte spela någon avgörande roll. Vad som däremot inte var avgjort var huruvida de franska arbetarnas kamp och uppoffringar skulle leda till en konsolidering av den franska kapitalismen på "mer rationell grund" eller till "en ekonomi i nationens tjänst". Ingenting kunde i högre grad bidra till att paralysera och demoralisera de krafter, som skulle kunna genomföra det andra alternativet, än "krigsansträngningarna", i den betydelse det gavs i partiets politik. Detta var också vad som skedde. Tysklands nederlag ledde inte till något avbrott i "slaget om produktionen" – tvärtom nådde det nu sin höjdpunkt.

Thorez fann ett annat argument, som inte precis utmärkte sig för sin originalitet. Alla socialdemokratiska partier hade använt sig av det, varje gång de liksom PCF deltagit i en borgerlig regering. Arbetarna borde inte ställa överdrivna anspråk eller strejka, utan höja produktionen, ty det låg i storbourgeoisins intresse att skapa svårigheter för en regering med socialistiska ministrar. I sin rapport till den tionde partikongressen (juni 1945) stod han inte tidigare eller samtida socialdemokrater efter i något avseende, tvärtom överglänste han dem:

Vari ligger den dödliga faran för vår nation? Den ligger inom produktionens område . . . Om monopolen och deras agenter motsätter sig ansträngningarna att återuppbygga och producera, beror det på att det ligger i folkets och arbetarklassens intresse att arbeta och producera trots och i strid med monopolen.

Att motsätta sig att arbetarna "arbetade och producerade" var naturligtvis det sista "monopolen och dess agenter" kunde tänka sig. Och Thorez kunde inte inför kongressen ge ett enda exempel på sådana avsikter från monopolens sida. Vad som däremot inte kunde framstå som lockande för dem var "en demokrati, befriad från monopolen", som Thorez angav som partiets långsiktiga mål. Men de kan heller inte ha blivit speciellt oroad: Det var ett mål, som man skulle nå på legal parlamentarisk väg, under stabila förhållanden och under ett fast ledarskap. "Det gynnsammaste perspektivet för vårt land", fortsatte Thorez i sin rapport, "är ett långvarigt vidmakthållande av en bred, nationell och demokratisk enhetsregering, som ger de bästa förutsättningarna för auktoritet och stabilitet". Endast så kunde "Frankrikes storhet" garanteras, ty endast så kunde man få produktionens kuggjul att snurra. Som Thorez uttryckte det: "Idag är storleken och kvaliteten på vår materiella produktion och vår plats på världsmarknaden det avgörande för Frankrikes storhet." Folket borde "mobiliseras för slaget om produktionen på samma sätt som det mobiliserades för slaget om befrielsen; det gäller att återge Frankrike dess storhet; det gäller att med annat än ord garantera de materiella villkoren för Frankrikes oberoende". Anspelningen riktade sig mot alla som, inom eller utanför partiet, med "revolutionära fraser" kritiserade PCF-ledningens linje: "Vi måste bekämpa de vänsteristiska uppfattningarna hos några sekterister, som menar, utan att alltid säga det rent ut, att 'vi kanske har övergivit den revolutionära linjen'." Lyckligtvis hade centralkommittén, under Thorez' klarsynta ledning, omintetgjort "reaktionens plan att uppmuntra de mest avancerade inom demokratin och arbetarklassen till äventyrligheter, för att på så vis splittra folket." I hela denna rapport använde Thorez inte begreppen revolution eller revolutionär annat än i nedsättande betydelse. Redan i sitt januarital till centralkommittén hade han svårtat ned begreppet till det yttersta genom att försåtligt koppla samman det med termen "nationell revolution", som Vichyregimen hade använt:

Vi kommunister ställer för närvarande inga krav av socialistisk eller kommunistisk karaktär. Jag säger detta med risk att framstå som ljum i deras ögon, som alltid har ordet revolution i sin mun. Det är en aning på modet, men fyra år efter den 'nationella revolutionen' under Hitlers beskydd är folket på sin vakt mot demagogiskt missbruk av vissa termer i förvrängd betydelse.

Thorez införde termen "hitler-trotskister", och uppmanade till vaksamhet för att upptäcka och ur partiet utesluta "splittrarna, provokatörerna, fiendeagenterna och hitlertrotskisterna, som oftast döljer sig bakom 'vänsteristiska' fraser".(29)

"Slaget om produktionen" nådde sin höjdpunkt i och med Thorez' rundresa i gruvdistriktet i norr. Trots partiets och CGT:s kampanj hade gruvarbetarna gått i strejk vid några tillfällen, och Thorez förebrådde kommunisterna för att de deltagit. I ett tal inför kommunistiska gruvarbetare i Waziers den 21 juli 1945 sade han:

Kära kamrater! I centralkommitténs namn och med stöd av kongressbesluten säger jag detta rakt på sak till er, som ansvarskännande män: Det är omöjligt att godkänna någon som helst strejk, särskilt när den, som förra veckan i Bethune-gruvorna, utbryter utanför och i strid mot fackföreningen.

Strejken hade lett till en förlust av 30 000 ton kol och Thorez klagade: Det är en skandal, en skam och en stor skada för fackföreningen och gruvarbetarnas intressen."(30) Året efter "Waziers-appellen" gratulerade Thorez sig själv till de uppnådda resultaten: "Kolproduktionen har ökat med mer än 50 procent. Med nära 160 000 ton dagligen överträffar vi förkrignivån med 8 procent. En anmärkningsvärd framgång! Frankrike är det enda land förutom Sovjetunionen, som kan yvas över sådana resultat. . . . Jag gratulerar våra gruv- arbetare, som arbetat i sitt anletes svett."(31) (När man läser Thorez tal från denna tid, får man

intrycket att Frankrike höll på att bygga socialismen, och att den centrala uppgiften för arbetarna var, att bygga upp en ekonomi, som låg i deras egna händer.)

I december beslöt Förbundet för arbetare inom den offentliga sektorn att organisera en varningsstrejk, och ett jättelikt förberedelsemöte hölls i Vélodrome d'Hivèr. Talarna, även SFIO-representanterna, förespråkade en generalstrejk. Den ende som opponerade sig var Henri Raynaud, kommunistisk CGT-ledare: "Under nuvarande omständigheter", sade han, "skulle en generalstrejk få katastrofala följder. Den skulle leda till svält i landet, framför allt på grund av järnvägsstrejken." Två dagar senare förklarade Thorez vid en regeringskonselj att man omöjligt kunde ge vika för denna oacceptabla påtryckning, och att de åtgärder, som finansministern föreslagit, borde godkännas med vissa smärre jämkningar.(32) Med kubanernas nuvarande terminologi skulle PCF ha kunnat kalla 1945 "produktionens år". Om detta skrev de Gaulle i *Krigsminnen*: "Vad Thorez beträffar, gör han under denna tid vid flera tillfällen det allmänna goda tjänster, samtidigt som han anstränger sig för att främja kommunisternas sak. . . han utfärdar ständigt lösenordet: mesta möjliga arbete, produktion till varje pris! Gör han det uteslutande av taktiskt-politiska skäl? Det är inte min sak att reda ut. För mig är det nog att man arbetar för Frankrike."(33) Det blev snart nog uppenbart att "kommunisternas sak" inte avancerat mycket, men att "Frankrike", dvs den franska borgarklassen, gjort stora framsteg.

I juni 1946 såg sig Thorez tvungen att göra följande uttalande i centralkommittén. (Kommunisternas och socialisternas gemensamma författningsförslag hade förlorat i folkomröstningen, vilket, liksom resultatet av valet den 2 juni, hade avslöjat en klar förskjutning åt höger i väljarkåren.)

Läget är mycket allvarligt. Det var för att få oss till den här situationen, eller om möjligt få oss att retirera ännu längre, som den franska bourgeoisin, stärkt av sin långa erfarenhet och försedd med stor manipulationsförmåga, skickligt har utnyttjat alla sina resurser. Vid tiden för befrielsen konfronterade de inte folkrörelsen. De har försökt förvrida den, få den att vackla och upplösa den. De har hindrat krafterna i motståndsrörelsen från att enas och har gradvis inskränkt på nationella motståndsrådets och befrielsekommittéernas inflytande.(34)

Ett fantastiskt uttalande, ty vad man kunde läsa ut av det var:

a) Under de två åren sedan befrielsen, två år med kommunistiskt deltagande i regeringen, var det inte den folkrörelse, som hade utvecklats genom motståndet, som hade gjort framsteg i Frankrike, utan bourgeoisin. Dess ekonomiska position hade stärkts och dess politiska inflytande hade återvunnits. Thorez' ursprungliga taktik för kampen mot monopolen, att arbetarna skulle arbeta mer och bättre och dra åt svängremmen, hade lett till att monopolen stärktes. Hämmandet av massrörelsen och beslutet att avstå från alla aktioner, som kunde hotat den legala ordningen, för att inte sätta den "nationella enheten" på spel, hade medfört att en borgerlig diktatur åter kunnat återupprättas i landet. Linjen att hålla tillbaka de proletära kraven för att inte skrämja mellanskikten, hade givit till resultat att dessa dragit sig åt höger, mot de borgerliga partierna. Dessa visade stor beslutsamhet till skillnad från fegheten och svagheten hos proletariatets parti. Vägen, mot "den nya demokratin", grundad enbart på försök att erövra majoritet i parlamentet, hade lett till att "den gamla vanliga demokratin" hade återupprättats, det borgerliga Frankrikes traditionella demokrati. Kommunisternas parlamentariska dumhet bar samma frukt som socialdemokraternas.

Förgäves försökte PCF-ledningen lasta över ansvaret på socialistpartiet (SFIO) för att en socialistisk-kommunistisk regering, stödd på partiernas gemensamma majoritet i parlamentet, inte hade kommit till stånd. Alla visste att de högerbetonade socialistledarna aldrig skulle gå in i sådan allians, om inte ett oemotståndligt tryck från massorna tvingade dem till det. Men Thorez-ledningen hade gjort allt för att kväva befrielsekampens massrörelse i dess linda.

Även socialistpartiets och fackföreningarnas vänsterflygel, som på allvar kunde ha stött en socialistisk–kommunistisk regering, hyste befogade betänkligheter för vad en sådan lösning kunde föra med sig. Visserligen talade Thorez under dessa år vid några tillfällen om en möjlig fransk väg till socialismen, men annorlunda än bolsjevikernas. Men dessa tillfälliga utspel underbyggdes inte av något seriöst teoretiskt arbete. Det rörde sig i själva verket om generaliseringar av utvecklingen i de östeuropeiska folkdemokratierna, men då glömde han en liten detalj – den roll Röda Armén spelade där tillsammans med andra redskap för den sovjetiska makten. För övrigt följde PCF så tydligt Stalins dogmer och direktiv, att Thorez' sällsynta avvikelser knappast kunde tolkas som något annat än taktiska manövrer.(35)

b) Genom att erkänna att ”vid tiden för befrielsen gick inte (bourgeoisin) i konfrontation med folkrörelsen . . . de har försökt förvräda rörelsen, få den att vackla och upplösa den”, gav Thorez dem rätt, som då, inom och utanför partiet, förespråkade en offensiv, revolutionär politik, ämnad att utveckla den kraftfulla folk- och arbetarrörelse, som den nationella resningen givit upphov till. Storbourgeoisin vågade inte konfrontera denna, just för att man uppfattade dess revolutionära möjligheter. Men vilka var det som ”gradvis inskränkt nationella motståndsrådets och befrielsekommittéernas inflytande”? Storbourgeoisin eller den politik Thorez förespråkade och givit direktiv om efter sin återkomst från Moskva? På ett annat ställe i rapporten hänvisade Thorez åter till de borgerliga krafternas ”förslagna taktik, som de idag vågar vara stolta över, och som syftade till att tygla och splittra folket, när de inte kunde gå till direkt angrepp i augusti 1944.”(36) Inte att undra på att de var stolta! Vad man däremot kan förundras över är att kommunistpartiets generalsekreterare i sin tur var stolt över den politik, som så perfekt hade passat in i den borgerliga reaktionens ”förslagna taktik”.

Ändå försvarade Thorez den linje man följt sedan befrielsen som helt och hållet korrekt. De eventuella små brister, som kunde ha funnits, härleddes till fackförbundens och partiavdelningarnas arbete. Som något naturligt, som om han inte hade det minsta ansvar själv i det avseendet, kritiserade han ”några kamrater, som inte är fria från parlamentariska illusioner”. Men denna kritik hade bara som syfte att i rapporten bilda en formell motvikt mot den verkliga attacken, riktad åt vänster. Missnöjet med resultatet av partiets taktik var faktiskt allmänt utbredd i partileden, och Thorez kände sig tvungen att erkänna detta, även om han bagatelliserade problemet. Han citerade ett par konkreta exempel: Resolutionen från en particell i Yonne anklagade ledningen för att ”samarbeta i regeringen och göra den ena eftergiften efter den andra”, och en annan från HautesPyres för att ”samarbeta med reaktionen och göra sig medskyldig till de antidemokratiska lagarna”. Thorez uppmanade partiet att kraftfullt bekämpa denna inställning. De som stödde den ”har ännu inte insett att vi blivit ett regeringsparti; de ifrågasätter vår huvudlinje”. Och för att övertyga dem, som satt sig på tvären, tog Thorez fram (för första gången offentligt, såvitt jag vet) det *stora argumentet*, det obestridliga argumentet, som skulle dras fram i årtal och decennier för att rättfärdiga PCF:s politik vid befrielsen: De som kritiserade denna politik, hävdade Thorez, ”har inte lärt något av den artikel, som den nordamerikanske journalisten Walter Lippman skrev i *Le Figaro*, om att brittiska och amerikanska trupper stöd beredda att intervensera i händelse av att kommunisterna skulle komma till makten i Frankrike”.³⁷ Vi ska senare återkomma till detta viktiga och vid en första anblick så orubbliga argument. Men först ska jag avsluta denna korta översikt av PCF:s politik fram till dess utträde ur regeringen.

Varken det ”allvarliga läget” eller missnöjet i de egna leden var tillräckligt för att PCF-ledningen skulle förändra sin politik. Missnöjesyttringarna stryptes för övrigt enkelt genom de traditionella metoderna – ideologiskt hot och administrativa åtgärder. Kort efter ovannämnda centralkommittémöte gjorde Thorez det uttalande, som tidigare citerats, där han lovordade ökningen av kolproduktionen, som uppnåtts genom att gruvarbetarna ”arbetat i sitt anletes

svett”. Och partiet böjde sig för det lönestopp, som regeringen, med kommunistiska ministrar, hade beslutat om.

Men det mest skandalösa – om man nu kan göra graderingar – var PCF:s inställning till de av den franska kolonialismen förtryckta folkens kamp. Sedan Molotov, under sitt möte med de Gaulle i maj 1942, visat sig vara överens om att alla folk i de franska kolonierna borde ställa sig under de Gaulles ledning, bestod det franska partiets politik i att kolonierna skulle bli kvar i den franska unionen (med ett visst självstyre eller formellt oberoende). Det enda man gjorde var att återuppta den politik, som fördes under folkfrontsperioden. I sin rapport till tionde kongressen (juni 1945) tolkade Thorez partiprogrammet på detta område så här: ”Skapa förutsättningar för en union i frihet, förtroende och broderskap mellan koloniernas och Frankrikes folk.” Partiet stödde principen om självbestämmande, men ”rätten till skilsmässa innebär inget tvång att skiljas”.

Det praktiska resultatet av denna kolonialpolitik – som tveklöst skulle ha accepterats av van Kol och andra ledare i Andra Internationalen, som kämpade för en ”socialistisk” kolonialpolitik under Stuttgartkongressen – blev att partiet gjorde sig medansvarigt till allt kolonialt förtryck, som de franska regeringarna med kommunistiskt deltagande utövade från befrielsen och fram till 1947. Efter att upproret i Constantine-distriktet i Algeriet i maj 1945 slagits ned med våldsamt brutalitet, som resulterat i tusentals dödade,(38) stannade de kommunistiska ministrarna kvar i regeringen. På den tionde partikongressen, en månad efter massakern i Algeriet, sade Thorez:

När vi talar om demokrati får vi inte glömma att det bland annat betyder en mer förstående och rättvis inställning till folken i kolonierna. Liksom i Arles säger vi att de koloniala folkens berättigade anspråk måste erkännas i första hand i deras eget intresse och i andra hand i Frankrikes intresse. I Algeriet är det, efter förra månadens smärtsamma händelser, nödvändigt att förbättra livsmedelsförsörjningen, ta bort undantagstillståndet, avsätta Vichy-männen och bestraffa förrädarna som provocerade fram hungerkravallerna, efter att ha försörjt fienden under två år. Vidare måste algeriska soldater, underbefäl och officerare, som inte hör till de i Frankrike inkallade åldersgrupperna, permitteras och skickas hem. Slutligen ska ordern från den 7 mars 1944 om ett utökande av de demokratiska friheterna i Algeriet tillämpas.

Detta var allt, förutom slutsatsen: ”Det demokratiska Frankrike måste stödja utvecklingen av den algeriska nation, som håller på att formas.” PCF erkände inte ens att det redan fanns en algerisk nation. Medan algerierna ”formas” borde de – liksom marockanerna och tunisierna – enligt Thorez’ uppfattning stanna i den franska unionen: ”Vi har aldrig upphört att betona att det ligger i de nordafrikanska folkens intresse att behålla unionen med Frankrikes folk.” (Innebörden av detta klarnar ytterligare när detta uttalande sätts i samband med det ovan citerade ”rätten till skilsmässa innebär inget tvång att skiljas”.) Thorez beklagade också den aktuella repressionen mot folken i Syrien och Libanon, vilka krävde oberoende. Partiet stödde deras rätt att själva besluta om detta, men påminde hela tiden om vad man sagt beträffande skilsmässa. Om repressionen sade Thorez: ”Av denna anledning beklagar vi desto mer detta slag riktat mot vårt lands hävdvunna prestige och intressen i Mellersta Östern.”(39)

Mot slutet av 1946 kom så Vietnamfrågan. Efter det att den franska armén i praktiken hade upprättat en kolonial regim i södra delen av landet (utan att PCF organiserat några protester), bombade flottan Haiphong den 23 november 1946 och inledde den franska imperialismens krig mot Vietnams folk. PCF förblev passivt, och partiledningen övervägde till och med ett tag, enligt kommunistiska källor, att skjuta över ansvaret för kriget på ”vietnamesiska provokatörer”. I varje fall fördes under sex månader ett kolonialkrig mot det kommunistledda vietnamesiska folket av en regering med fem kommunistiska ministrar, bland dem partiets generalsekreterare, som tillika var vice konseljpresident i regeringen. Och i fyra månader (från januari 1947) var försvarsministern i denna regering kommunist. När nationalförsam-

lingen i mars röstade om anslag till kolonialkriget, lade den kommunistiska parlamentsgruppen ned sina röster. Men de kommunistiska ministrarna röstade för anslagen, för att ”upprätthålla regeringssolidariteten”. De godkände också instruktionerna till den nye befälhavaren, som regeringen hade utsett att leda krigföringen på plats.(40) Duclos lade, enligt J Fauvet, fram ett ”tungt argument” för upprätthållandet av ”regeringssolidariteten”: Konferensen mellan de fyra stora (USA, England, Frankrike och Sovjet) inleddes i Moskva och ”vår utrikesminister försvarar Frankrikes sak”.(41) Vietnams sak kunde vänta.

Medan konferensen mellan de fyra stora pågick, slog de franska trupperna ned upproret i Madagaskar med samma metoder som i Constantine i Algeriet två år tidigare.(42) Partiet nöjde sig med några pliktskyldiga protester, samt krävde respekt för den parlamentariska immuniteten i fråga om de fängslade madagaskiska parlamentsledamöterna. Huvudsaken var att man bevarade ”regeringssolidariteten”, ty för att kunna plädera för ”Frankrikes sak” i Moskva, borde Bidault tala i en enad nations namn. Madagaskars sak kunde också vänta, precis som Vietnams.

”Frankrikes sak”, så kär för Thorez och Duclos, hade i detta fall en mycket preciserad innebörd: det segrande Frankrikes anspråk på det besegrade Tyskland. All flexibilitet PCF visade i förhållande till det franska borgerskapet förbyttes i låsta positioner, när det gällde ”det tyska problemet”. Thorez’ politik i denna fråga härrörde ur en ”principinställning”: ”Det tyska folket bär det förkrossande ansvaret för att ha följt Hitler i hans utrotningskrig mot de andra folken ... Det bör ta konsekvenserna, det måste betala skadestånd.”

Övriga fall av ”förkrossande ansvar” verkar ha utplånats ur historien: de franska och engelska folkens ansvar för att ha godtagit Versaillesfördraget och den politik, som ledde till München; de två internationalernas ansvar för den politik, som gjorde det möjligt för Hitler att ta makten; den stalinistiska politikens ansvar för att ha förspilt den stora möjligheten 1936 att vända händelseutvecklingen i Europa, vilket ledde till den spanska republikens nederlag osv.

Vad som nu bekymrade Thorez var, att Versaillesfördraget hade begått misstaget att kräva det tyska krigsskadeståndet i pengar, när det fanns mycket effektivare sätt, nämligen ”ersättningen i form av varor och i första hand genom att utnyttja den tyska arbetskraften”. PCF krävde internationalisering av Ruhrområdet, och att Saar skulle inlemmas i det franska ekonomiska systemet. Kolet i Ruhrområdet borde användas till att bygga upp Frankrikes ekonomi. Och allt detta skulle garanteras genom en ”förlängd ockupation av Tyskland”. Men vi behöver inte överdriva. Thorez’ patriotism var realistisk: ”Vi motsätter oss inte”, preciserade han, ”uppbyggnad av viss tung industri i Tyskland. Vi är inga småbarn. Vi vet att man inte kan jämföra Tyskland med någon primitiv stam, men vi vill ha kontroll.” Å andra sidan var Thorez’ position fastlåst, när det gällde användandet av ”den tyska arbetskraften”. Redan på sin resa i gruvdistriktet i norra Frankrike rekommenderade han ökad användning av de tyska krigsfångarna. Och i en intervju han gav Reuter, publicerad i *The Daily Mail* den 15 december 1946, kritiserade han engelsmännen för deras mildhet i detta avseende: ”Vi har intrycket att briterna är för undfallande gentemot tyskarna, i stället för att tvinga dem att arbeta.”(43)

För första gången sedan Thorez blev PCF:s generalsekreterare uppstod en offentlig konflikt med Stalins politik. Denna sensationella händelse hade dock ingenting att göra med den revolutionära kampen i Frankrike. De franska kommunistledarna hade inte heller upprörts av det hänsynslösa sätt, på vilket Stalin tillsammans med Roosevelt och Churchill avgjort varje europeiskt folks öde, och därvid beslutat att Frankrike skulle stanna i den kapitalistiska sektorn. Nej, meningsskiljaktigheterna gällde Ruhr. I ovannämnda Reuterintervju tillkännagav Thorez: ”Våra sovjetiska vänner säger: ‘gemensam allierad kontroll av Ruhr’, och vi säger: ‘internationalisering av Ruhr’. Vi måste finna en lösning vi kan enas om!”

Konflikten hade sitt ursprung i ett annat möte mellan de fyra stora några månader tidigare. Molotov hade kategoriskt motsatt sig Tysklands delning och fransk administration av Saar. PCF höll fast vid sin inställning, och gjorde sig förtjänt av Léon Blum's spydiga gratulationer: "Våra kommunistiska kamrater har med rätta tagit detta tillfälle i akt för att i handling bevisa att deras nationalism verkligen är tillräckligt fransk, äkta, solid och fast rotad för att stå emot denna påfrestning."(44) I själva verket hade denna skillnad mellan Sovjets och PCF:s "utrikespolitik" mycket ringa betydelse: den gällde formerna för att hindra den tyska imperialismen att återuppstå, utan att röra vid grundfrågan. Vad gäller formen hade lösningarna det gemensamt, att de totalt avlägsnade sig från en revolutionär internationalistisk infallsvinkel till problemet. Det var ändå av betydelse att sonens första antydning till självständighet gentemot fadern ägde rum just på nationalismens område. Dessa svaga symptom på en konflikt mellan den spirande franska "kommunistiska" nationalismen och den allsmäktiga storryska "kommunistiska" nationalismen skulle dock snart överskylas av andra mycket större konflikter.

Den "stora alliansen" upphörde i praktiken att existera. USA-imperialismen hade målmedvetet börjat bygga upp sin dominans över världen. Den europeiska bourgeoisin erbjöds dollargåvor i utbyte mot att den underkastade sig USA:s ledarskap. Man erbjöd också militärt beskydd mot den "röda faran", och hade dessutom monopol på bomben. Och medan Thorez och Duclos, som vi sett, gjorde vilka eftergifter som helst för att bevara "regeringssolidariteten", så att Bidault skulle kunna försvara "Frankrikes sak" i Moskva med stöd av "den nationella enheten", slöt den franske utrikesministern ett separatavtal om kolet i Ruhr med Bevin och Marshall. I utbyte mot dollar, under beteckningen Marshall-planen, övergav det franska borgerskapet sina "tyska anspråk" och inriktade sig beslutsamt på att inordna sig i det amerikanska blocket. Men för att släppa ifrån sig dollar krävde Washington att kommunistpartierna skulle försvinna ur de borgerliga regeringarna i Europa.

Denna operation genomfördes också snabbt och utan problem. I samtliga fall använde man sig av svepskäl, som dolde den nye husbondens order, men resultatet blev detsamma; den 19 mars bildade Spaak regering utan de belgiska kommunisterna, den 5 maj avskedade Ramadier de franska, och den 30 samma månad ombildade Gasperi sin regering utan de italienska kommunisterna.

I Frankrike blev den stora Renaultstrejken den lämpliga förevändningen. Tre år av "slag för produktionen" och (CGT/kommunistisk) antistrejkpolitik till förmån för "den nationella enheten" och "Frankrikes storhet" hade nu utmynnat i lönestopp under en regering, som dominerades av kommunistiska och socialistiska ministrar. Tanken började slå rot hos arbetarna att de borde utkämpa sitt eget "slag". CGT hade planerat att neutralisera missnöjet genom att man i mars 1947 presenterade några blygsamma krav, dock utan att mobilisera till stöd för dem. Och man avrådde andra från att göra det. Den 25 april gick Renaultarbetarna i strejk, tydligen på initiativ från trotskisterna. Strejken stöddes omedelbart av de socialistiska och kristliga fackföreningarna. På regeringsnivå anklagades PCF för att ha anstiftat strejken, och Ramadier ställde förtroendefråga i nationalförsamlingen beträffande regeringens ekonomisk-sociala politik. Med tiotusentals arbetare i strejk och det djupa missnöjet som bredde ut sig bland dem som ännu inte gått i strejk, kunde partiet inte på ett så provocerande sätt godkänna ett fortsatt lönestopp utan att allvarligt misskreditera sig inför arbetarklassen och förstärka dess förskjutning åt vänster, som hade inletts på Renault. Ramadier utnyttjade alltså tillfället till att verkställa den amerikanska ordern under sken av oundgängliga inrikespolitiska krav. Men PCF missade inte heller tillfället till att slå två flugor i en smäll: dels skapa kris i regeringen, som just tagit ett farligt steg mot ökat beroende av USA (partiledningen antog att dess hållning skulle leda till en regeringskris), dels förbättra partiets prestige som arbetarklassens försvarare.

Den första avsikten förfelades eftersom Ramadier inskränkte sig till att ombilda regeringen utan de kommunistiska ministrarna. På så vis bekräftade han att huvudproblemet inte var av inrikespolitisk art, utan av annat slag. Men det parlamentariska ställningstagandet mot regeringens ekonomisk-sociala politik innebar inte att partiet stod i begrepp att mobilisera massorna mot denna politik. Jacques Duclos lugnade i parlamentet Ramadier, som fruktade en spridning av strejkerna: ”Bara idioter talar idag om generalstrejk.”(45) Partiet framstod mer än någonsin som ett ’regeringsparti’. Man trodde fortfarande att avtalet mellan Bidault-Bevin-Marshall om kolet i Ruhr var ett undantagsfall, visserligen farligt men möjligt att rätta till. Till och med efter Molotovs njet till Marshall-planen i slutet av juni fortsatte PCF-ledningen att tro på att den ”stora alliansen”, vars välgörande inflytande tillåtit dem att vara regeringsparti under nära tre år, skulle bestå. Ända fram till Kominformmötet i september förblev de omedvetna om att ”kursomläggningen” tid var inne.

Under tiden tog Thorez varje tillfälle i akt att dra fram alla obestridliga bevis på vad som under tre år gjort partiet till ett äkta ”regeringsparti”. Han slutade aldrig att beklaga sig över, att dessa meriter ringaktades av de övriga partierna. Här är ett smakprov, daterat 8 juni 1947:

1944 var produktionsindex 35 mot 100 före kriget. I slutet av 1946 var det 90. Efter förra kriget, 1919, var produktionsindex mycket lägre, det uppgick till 57. 1920 var det 62, 1921 – 55, 1922 – 78 och 1923 nådde det 88. Landet har alltså, tack vare arbetarklassen, rest sig på två år, medan det behövdes mer än fem år för att nå samma resultat efter förra kriget, trots att svårigheterna då var mindre.

Det är arbetarklassens och vårt partis stora förtjänst, ty det är vi kommunister, som utan demagogi har sagt vad som måste sägas till arbetarklassen, till järnvägsarbetarna och gruvarbetarna. Men när vi talade om enhet under en socialistisk kongress svarade den nuvarande arbetsministern: ’Enhet för att producera kol? Är det socialism?’

Utan tvivel ökade arbetarklassens levnadsstandard efter första världskriget. 1921 var konsumentprisindex i förhållande till före kriget 337 och löneindex 472. Det skedde alltså en 40-procentig ökning av lönernas köpkraft. Tendensen vände inte förrän efter finanskrisen 1925. Vad händer idag? I oktober 1944 låg priserna på 291 och lönerna på 321. I oktober 1946 nådde priserna 851 och lönerna 417. Det har alltså skett en 50-procentig minskning av reallönerna sedan 1938.(46)

Slutsats: Kommunistpartiets medverkan i regeringen 1944–47 hade haft gynnsammare effekt för den kapitalistiska ekonomins återuppbyggnad, och ogynnsammare för massornas materiella standard än den reaktionära regeringen 1919–21.(47) Ett ganska lättförklarligt fenomen om man bara håller i minnet att arbetarklassen 1919–21 kämpade hårt och tog till strejker för att försvara sina levnadsvillkor, medan den 1944–46 disciplinerat respekterade PCF:s paroller om att inte strejka och att höja produktionen. Det är tydligt att bourgeoisin var orättvis mot kommunistpartiet, och man kan förstå att den gamle Cachin på den elfte kongressen (juni 1947) frågade sig, syftande på Thorez: ”Vilken galenskap fick dem att göra sig av med en sådan statsman”.(48) Det behövdes faktiskt all den okunnighet om europeiska förhållanden som utmärkte de amerikanska politikerna, och all den underdånighet gentemot dessa politiker som deras franska kolleger avslöjade, för att en sådan galenskap skulle komma till stånd.

Den misslyckade revolutionen (Italien)

Det italienska kommunistpartiets (PCI) politik under motståndskampen, befrielsen och de första efterkrigsåren skiljde sig inte i något väsentligt avseende från det franska partiets vad gäller den allmänna inriktningen. Det var den italienska varianten av den linje som ålagts kommunistpartierna genom Stalins stora strategi, uttryckt i Kominterns sista resolution. Det fanns emellertid vissa anmärkningsvärda olikheter i sättet att tillämpa denna linje, delvis beroende på problemens natur, så som de objektivt sett ställdes i Italien, och delvis på de särdrag som fanns hos det italienska partiet och dess ledande kärna.

PCI underordnade sig aldrig Moskva lika ovillkorligt som PCF under Thorez. PCI var Gramscis och Bordigas parti. Dessa kämpade båda för partiets självständighet och särprägel gentemot Moskvans dominans, även om de hade olika utgångspunkter för denna kamp. Och även om Togliatti till sist lät PCI infogas i Kominterns system, levde denna tradition kvar, framför allt spåren av Gramsci. Togliattis intellektuella bildning och hans speciella personlighet passade dåligt in i det stalinistiska mönstret. Med sin särpräglade talang för kompromisser och politiska manövrer, och genom att utnyttja sin höga befattning i Komintern, lyckades Togliatti gå en svår balansgång mellan Sovjetledningens direktiv och den italienska verklighetens krav, så som han tolkade dem. Under den aktuella perioden underlättades balansgången av en grundläggande överensstämmelse mellan Stalins strategi och Togliattis syn på de italienska problemen. Olikheterna uppenbarade sig senare, men redan under denna period förekom en del meningsskiljaktigheter.

Den tysk-sovjetiska pakten och uppslutningen bakom Kominterns positioner kostade visserligen PCI en brytning av enhetsavtalet med socialistpartiet, men återverkningarna på dess politik och dess situation i landet blev inte lika stor som fallet var i Frankrike. PCI hade sedan länge anpassat sig till underjordisk verksamhet, och framför allt existerade inte under denna period problemet med ett tyskt angrepp. Det fanns inget avbrott i partiets inrikespolitik: Deras ”Vichy” var den traditionella fascistiska staten och partiet fortsatte att arbeta helt och hållet antifascistiskt. När Italien gick in i kriget (juni 1940), anklagade partiet regeringen för att ”sälja folket till den tyska imperialismen”. I maj 1941 gick man i ett annat partidokument till våldsamt angrepp mot den tyska imperialismen, och förklarade att England och Frankrike inte alls hotade Italien. Man krävde att pakten med Tyskland skulle brytas och att de tyska trupperna skulle lämna Italien.(49) Inställningen till ”den tyska imperialismen” respektive de allierade var uppenbarligen annorlunda än den, som de franska partidokumenten gav uttryck för under samma period.

Kursomläggningen i Salerno

Sovjets inträde i kriget möjliggjorde ett snabbt återupprättande (oktober 1941) av enhetsavtalet med socialisterna, och en breddning av detta samarbete till att även omfatta den antifascistiska gruppen ”Rättvisa och Frihet” (som kort därefter bytte namn till Aktionspartiet). Under 1942 intensifierades den antifascistiska kampen över hela landet, framför allt i norr. Under våren 1943 startade Turin-arbetarna en mäktig strejkrörelse, som spred sig till Milano och Genua och omfattade mer än 100 000 arbetare. Tyskarnas nederlag i Stalingrad, den brittisk-amerikanska landstigningen på Sicilien och arbetarstrejkerna i norr fick de ledande kretsarna av det italienska borgerskapet att inse, att tiden var mogen för att göra sig av med Mussolini och ställa sig under de allierades beskydd. Deras huvudmotiv var naturligtvis att förebygga en revolutionär utveckling av krisen, och marskalk Badoglios regering visade från första stund sitt rätta ansikte. Ett regeringscirkulär gav följande instruktioner:

Varje rörelse måste obevekligt krossas i sin linda . . . Trupperna ska agera i stridsformering och öppna eld på avstånd, även med mörsare och artilleri, utan föregående varning, på samma sätt som mot fienden. Skjut aldrig i luften utan mot kroppen som i strid, och om det sker någon våldshandling, om än isolerad, mot de väpnade styrkorna, ska de skyldiga omedelbart avrättas.(50)

Men i och med diktatorns fall hade de sista hindren för massrörelsen brutits. De antifascistiska partierna kunde arbeta öppet. De officiella fackföreningarna kom att ledas av representanter för de antifascistiska enhetskommittéer, som överallt bildades. Strejkerna, som krävde frigivning av de politiska fångarna, blev fler och fler. På fabrikerna bildades genom val arbetarkommissioner (de första valda organen i Italien efter Mussolinis fall).

Tyskarna, som redan hade sju divisioner i Italien, skickade nu dit arton till och ockuperade i praktiken landets norra och centrala delar, utan att Badoglio-regeringen vidtog några som

helst försvarsåtgärder. Kungen, marskalken och den italienska storbourgeoisin hade tydligen illusioner om möjligheten att dra sig ur kriget, och i stället ägna sig åt den patriotiska uppgiften att bekämpa en inre fiende genom att utnyttja den fascistiska statsapparaten. De trodde att tyskarna och de allierade skulle samtycka till operationen, drivna av sin gemensamma önskan att förebygga den röda faran.(51) Men tyskarnas reaktion krossade detta perspektiv. Den enda återstående utvägen för den kungliga regeringen var att ta sin tillflykt söderut i de allierade truppernas hägn, och överlåta åt Hitlers trupper att hålla tillbaka den antifascistiska rörelsen i de norra och centrala delarna av landet. Efter att ha tillkännagivit den vapenvila, som i hemlighet slutits med de allierade, flydde den kungliga familjen, marskalken och en grupp generaler och uppsatta ämbetsmän från Rom den 9 september. Inga som helst försvarsåtgärder hade då vidtagits gentemot invasionen, och det gick ytterligare en månad innan Badoglio förklarade krig mot Tyskland. Det skedde den 13 oktober efter påtryckningar från de allierades högkvarter. Italien delades i två zoner:

- den tyskockuperade, som fram till våren 1944 omfattade halvöns norra och centrala delar. Under sommaren reducerades den till norra delen;
- den av allierade trupper ockuperade zonen, som fram till Roms befrielse de första dagarna i juni bara omfattade södra delen (fronten gick strax norr om Neapel) och därefter även inkluderade den centrala delen av landet.

I november 1943 började massrörelsen och de väpnade aktionerna nå en stor omfattning i den norra zonen. Betydande strejker utbröt i Piemonte, Lombardiet, Ligurien och Toscana. På initiativ från kommunistledningen i norr och med stöd av norra Italiens nationella befrielsekommitté (där kommunist-, socialist-, aktions-, liberala och kristdemokratiska partierna ingick) kallades till generalstrejk i den tyskockuperade zonen i mars 1944. Kommunistpartiet och socialistpartiet gick ut med ett gemensamt upprop. Mer än en miljon arbetare deltog i strejkrörelsen – den mest omfattande i sitt slag under andra världskriget i det ockuperade Europa– och trotsade alla risker. I Turin varade strejken åtta dagar. Samtidigt med strejkaktionerna och andra former av masskamp utvecklades partisanrörelsen mycket snabbt. Sommaren 1944 fanns det redan ca 100 000 man i de stridande enheterna. Longo beskrev situationen i norra Italien på följande sätt:

På grund av massrörelsens omfattning rådde i praktiken dubbelmakt i många områden: De fascistiska myndigheternas organ, som diskrediterade sig mer och mer och de antifascistiska maktorganen, som verkade illegalt, men åtnjöt stor popularitet bland befolkningen. Och förutom dessa områden där det rådde dubbelmakt, fanns det under hela den nazistiska ockupationsperioden andra områden i norra Italien, som var helt befriade från fascistiska myndigheter, både tyska och italienska. De leddes av demokratiska maktorgan, fritt valda under partisanstyrkornas beskydd.(52)

Kommunister och socialister, med de förstnämnda i kraftig dominans, utgjorde den ledande kärnan i denna mäktiga rörelse, som bars upp av arbetarklassen i det industrialiserade Italien, och vars revolutionära anda har understrukits av många icke-kommunistiska historiker eller deltagare i händelserna.(53) Men medan denna folkmakt började ta form i den industriella norra delen, smiddes formerna för det italienska borgerskapets nya politiska makt i den agrara södern.

Omedelbart efter Mussolinis fall planerade vänsterledarna att träffa vissa avtal med Badoglio för organiseringen av kampen mot den tyska ockupationen, men den tysta medbrottsligheten med Hitler från kungens och marskalkens sida, liksom deras förtryck mot folket, omöjliggjorde varje uppgörelse. Efter deras flykt från Rom ställdes i första rummet problemet att skapa en representativ antifascistisk regering, beredd att beslutsamt föra kampen mot nazisterna.

Under tiden erkände ”de tre stora” i praktiken Badoglio-regeringen och i deras ”Deklaration för Italien”, som publicerades i slutet av oktober 1943, lämnades, efter några allmänna fraser om en framtida demokratisering av den italienska regimen, en uttrycklig rekommendation: I regeringen borde ingå ”representanter för de sektorer bland folket, som hela tiden motsatt sig fascismen”. Den 12 november publicerade *Pravda* en artikel av Togliatti (som fortfarande befann sig i Sovjet; han påbörjade sin återresa i slutet av februari 1944 och nådde Neapel den 27 mars). ”De åtgärder, som föreslås i deklARATIONEN”, skrev PCI-ledaren, ”motsvarar precis det italienska folkets förväntningar och intressen. De utgör ett program kring vilket alla demokratiska och antifascistiska krafter i landet bör enas, för att snabbt kunna genomföra det.”(54) Det behöver inte nämnas att detta ”program”, undertecknat av Roosevelts och Churchills representanter, innebar upprättandet av en borgerlig demokrati i Italien. Och för att inleda programmets genomförande, fordrades en uppgörelse mellan de antifascistiska partierna och Badoglio-regeringen, som dessa partier med fog betraktade som en kvarleva av fascismen.

Togliattis inställning, exakt i linje med den överenskommelse ”de tre storas” utrikesministrar uppnått vid Moskvakonferensen, skiljde sig markant från den uppfattning som PCI då hade inom landet. Ett internt dokument från slutet av oktober 1943 skrivet av den i det ockuperade Italien verkande partiledningen hävdade följande:

Arbetarklassens uppgift i nuvarande läge är att ställa sig i spetsen för den nationella befrielsekampen och genom denna kamp skaffa sig ett sådant inflytande bland det italienska folket, att den kan utveckla sig till den ledande kraften för att skapa en *verklig folkdemokrati*. Detta skall vara partiets politik.

Dokumentet nämnde två fallor, som måste undvikas. Det ena var att identifiera motståndskampens mål med den proletära revolutionen och därigenom dras med i en ”infantil extremism”.

Men det skulle vara ett ännu allvarligare misstag i opportunistisk riktning, att underskatta vikten av problemet med den politiska ledningen för det komplex av krafter, inom vilket arbetarklassen verkar, och *gå med på kraven från de reaktionära krafterna, representerade av Badoglio och monarkin*, för en missriktad enhets skull. Dessa krafter kan tillerkännas en bidragande men ingen ledande roll i kampen mot fascismen och för den nationella befrielsen.(55)

Det är symptomatiskt att detta interna dokument publicerades i form av en artikel i partiets underjordiska tidning så sent som i december, efter det att Moskvaradion hade tillkännagivit Togliattis inställning. Socialistpartiets politik låg under denna tid inte till höger om PCI:s, utan snarare tvärtom. Till och med Aktionspartiet slog fast att motståndskampens mål inte kunde begränsa sig till att återupprätta en borgerlig demokrati.(56)

I söder drev kommunistpartiet, tillsammans med socialisterna och Aktionspartiet, kraftfullt kampanjen mot kungen och marskalken. I slutet av januari 1944 hölls i Bari en gemensam kongress för alla de antifascistiska partierna. Delegater från Nationella Befrielsekommittén (CLN) medverkade också. (CLN hade bildats i Rom efter kungens och regeringens flykt den 9 september 1943 och hade sitt underjordiska högkvarter där ända tills huvudstaden befriades i juni 1944, men dess aktivitet var mycket begränsad.)(57) Aktionspartiet lade på kongressen fram en serie förslag, som stöddes av kommunister och socialister liksom av CLN-delegaterna. Man skulle kräva att kungen omedelbart abdikerade. Kongressen borde konstituera sig som representativ församling i avvaktan på att val till en konstituerande församling kunde hållas. Man borde utse ett verkställande utskott, ansvarigt för kontakterna med Förenta Nationerna. Liberalerna, under ledning av Benedetto Croce, manövrerade skickligt. Filosofen erkände att kungen var ”fascismens överlevande representant”, men han menade att Aktionspartiets förslag bara kunde genomföras med tvång, vilket var omöjligt under de allierades närvaro. Enda lösningen var att utöva påtryckningar på kungen, för att få

honom att avgå frivilligt. Kongressen tvekade. Ett verkställande utskott utsågs, men kongressen konstituerade sig inte som representativ församling och inga åtgärder vidtogs för att mobilisera folket.

Vänsterpartierna vek ändå inte från sina positioner. Som svar på Churchills tal den 22 februari, där han ironiserade över Bari-kongressens antimonarkistiska och Badoglio-fientliga resolutioner, utlyste arbetarna i Neapel strejk. På grund av de allierade militärmyndigheternas protester hölls i stället ett stort offentligt möte, på vilket bara vänsterpartiernas representanter talade. Mötet ägde rum den 12 mars. Den 14, när den regeringsfientliga agitationen kulminerade, tillkännagav Badoglio att Sovjetunionen erkänt hans regering och att diplomatiska förbindelser mellan de båda länderna upprättats. (De allierade hade ännu inte tagit detta steg.)

Sådan var i stora drag den situation Togliatti mötte, när han landsteg i Neapel den 27 mars, beredd att tillämpa ”de tre storas” Italien-program. Det är inte överraskande, att hans dom över de antifascistiska vänsterpartiernas politik, hans eget i synnerhet, blev hård. Många år efteråt fick de som skrev hans biografi höra att PCI hade valt en ”farlig väg, utan perspektiv”, och nått så långt att man ”organiserar möten mot Churchill och tillsammans med andra antifascistiska partier undersöker möjligheten att genomföra en folkomröstning, inte på regeringens utan på partiernas initiativ.”(58) På ett ögonblick drog Togliatti PCI ur den återvändsgränd man hamnat i, och styrde in på den framgångsrika vägen mot nationell enhet. Den 29 mars träffades partiledningen i den södra zonen och Togliatti ”tog tjuren vid hornen” och föreslog att man skulle ”skjuta upp problemet med institutionerna tills en konstituerande församling skulle kunna sammankallas, och sätta enheten mellan alla politiska strömningar i kriget mot Tyskland i första rummet, och omedelbart skapa en nationell enhetsregering”. I biografien sägs vidare: ”Till en början var majoriteten av de närvarande bestörta”, men Togliatti ”lade fram sina förslag på ett så klart och övertygande sätt, att ingen kunde göra några invändningar”.(59) Enligt andra källor lät sig några av de äldre partiledarna inte övertygas så lätt, men Togliatti hade, förutom sin polemiska talang, hela Kominterns och Sovjetunionens prestige bakom sig. Han hade just kommit från Moskva. Vem kunde bättre än Stalin veta vad som var bra för det italienska folket? När Sovjetunionen hade erkänt Badoglio-regeringen, fanns det inga tvivel om att läget krävde det ...(60).

Kommunistpartiets kursomläggning, som skulle gå under beteckningen ”*la svolta di Salerno*” i PCI:s historia, lyckades till sist övervinna socialisternas och Aktionspartiets motstånd. Victor Emmanuel III gav vika för Benedetto Croces och Roosevelts påtryckningar, och tillkännagav sitt beslut att avgå och utnämna sin son Umberto till riksföreståndare så snart Rom hade befriats. Denna ”uppoffring” gjorde det lättare att nå en kompromiss, vilket inte hindrar att bildandet av en nationell enhetsregering blev en mycket besvärlig process. I sista minuten var liberalerna och Aktionspartiet nära att få allt att gå i stöpet, men Togliatti ”ledde motangreppet med stöd av Badoglio, socialisten Lizzardi och kristdemokraterna Rodino och Jervolino. Och för att reda ut situationen var han tvungen att själv gå in i regeringen.” Jervolino gjorde senare kommentaren, att hade det inte varit för religionen, så skulle han själv kunna bli kommunist, och han gratulerade till den offervilja kommunistledaren hade visat genom att ta ministerposten: ”Om ni hade vägrat”, sade han till Togliatti, ”hade man sagt att ni ansåg att regeringen bestod av idioter, och att det var därför ni inte ville delta i den.”(61) Jag vet inte om den kristdemokratiske politikern syftade på den föga hedrande roll de antifascistiska ledarna spelade: De hade ögonblicket tidigare anklagat kungen och Badoglio för att vara fascismens överlevande representanter, och anklagat dem för deras passiva sabotage mot kriget mot Tyskland, och nu accepterade de att vara kungens ministrar under marskalkens ledning, i namn av ”kraftsamling i kriget” mot inkräktaren och för att likvidera de sista resterna av fascismen. Det var inte för mycket begärt av operationens mest ihärdiga förespråkare, som proletariatet såg som sin och Sovjetunionens representant, att han genom

sin närvaro skulle gå i borgen för de uppriktigt demokratiska och antifascistiska idealen inom den splittrerna nationella enhetsregeringen under Badoglios ledning. Den skulle träda i funktion, så snart den svurit sin kollektiva ed inför konungen.

I PCI:s dokument och i de historieskrivningar, som framställts ur partiets synvinkel, har bildandet av Badoglios nationella enhetsregering presenterats som en specifikt italiensk lösning, vars huvudsakliga upphovsman var Togliatti. I själva verket var det ett företag av ”de tre stora”, och enligt sovjetiska källor var det sovjetregeringen som kunde ta åt sig äran av initiativet. Den stora sovjetiska encyklopedin framhåller detta kristallklart: ”På *initiativ av Sovjetunionen*, som den 11 mars hade tagit direktkontakt med den italienska regeringen, ombildades Badoglio-regeringen den 22 april 1944, så att den även omfattade representanter för de sex partierna i den antifascistiska koalitionen.”(62)

Initiativet är lätt att förstå ur de sovjetiska intressenas synvinkel. Trots att det fanns en representant för Sovjet i den rådgivande kommissionen för Italien (skapad på utrikesministermötet i Moskva), med säte i Alger, var det de allierades militära kommission, där Sovjet inte var representerat, som hade den reella makten över det italienska territoriet. Det diplomatiska erkännandet av Badoglio gav Sovjet möjlighet till ett direkt ingripande. Och ”ombildandet” av regeringen Badoglio, för att få till stånd en kommunistisk medverkan, kunde ytterligare öka detta ingripande. Stalins problem var inte att få PCI att följa en strategi, som skulle underlätta en revolutionär lösning på den italienska kapitalismens kris. Stalin hade avskrivit en sådan lösning på förhand ända sedan Italien ”befriades” av de allierades arméer. Problemet bestod i att från första början på den italienska politikens schackbräde placera de pjäser, som kunde motverka de allierades inflytande. (På Kominforms grundningsmöte, 1947, kritiserades de italienska kommunisterna kraftigt av Zhdanov. Kritiken gällde inte frånvaron av en politik som skulle kunna ge en revolutionär inriktning på den stora proletära och folkliga rörelse som vuxit fram efter Mussolinis fall, utan att partiet inte kunnat förhindra att Italien anslöts till västblocket.) Naturligtvis kunde Stalins initiativ beträffande Badoglioregeringen bara genomföras i samförstånd med briter och amerikaner. Med tanke på att Stalin, för att tillfredställa Churchill och Roosevelt, med alla medel försökte få Tito att uppnå en överenskommelse med kung Peter, är det föga överraskande att Churchill och Roosevelt utövade påtryckningar på kung Victor Emmanuel för att han skulle uppnå en överenskommelse med Togliatti.(63) Tjänster och gentjänster. . .

Från nationell enhet till kristdemokratiskt monopol

Sålunda hade nationell enhet skapats. Kommunistpartiet, som åtnjöt dubbel prestige i egen-skap av både ”revolutionsparti” och ”regeringsparti”, började växa snabbt. Men i minst lika snabb takt började de *gamla* härskande klassernas nya politiska styrkor att byggas upp. De utnyttjade i grunden den utmärkta täckmantel, som vänstern erbjöd, och som gav dem en unik möjlighet att förena den traditionella ideologin och det religiösa opiet med det grönskande hoppet om frihet och demokrati, ja till och med socialism – den kristna socialismen förstås. De växte snabbt genom att införliva resterna av fascismen och integrera den gamla beprövade civila byråkratin, för att inte tala om den kyrkliga byråkratin och sist men inte minst den gamla statens väpnade organ. Det var en helt följdriktig parallell utveckling, ty när allt kommer omkring borde den nationella enhetens sol under ”den andra renässansen” skina lika mycket över alla italienare, oberoende av religiös tro och politiska sympatier. (Endast fascisterna, med rätta straffad för sina missgärningar, förblev utesluten ur den nationella politiska gemenskapen, fast möjligheten kvarstod att ömsa skinn för att på så vis kunna återinträda.)

Efter Roms befrielse bekräftade den nationella enhetsregeringen sitt antifascistiska och demokratiska sinnelag genom att byta ut Badoglio mot Bonomi. Denne hade varit

socialdemokratisk reformist i sin ungdom, blev utesluten ur socialistpartiet 1911 på grund av sin överdrivna socialchauvinism och ledde 1921 en av de regeringar, som beredde vägen för fascismen. I Togliattis biografi, som han själv har granskat, heter det om Bonomi:

Trots att lång tid förflutit sedan dess fanns det spår hos honom från den period av hans liv, då han var aktiv i arbetarrörelsen och förstod dess problem och drivkrafter. Det var troligen detta, som fick honom att i kommunisternas politik se en variant av sitt eget gamla reformistiska steg-för-steg-tänkande. Därav hans sympati för Togliatti och deras utmärkta relationer, men också därav roten till de täta och allvarliga konflikterna. Det största felet med honom var den överdrivna omsorg han hyste för statsapparaten öde och regeringssystemets yttre former.(64)

Bonomi skyddade verkligen nitiskt den gamla statsapparaten, vars viktigaste delar metodiskt inordnades i den ”nya”. Däremot brydde han sig inte alls om de arbetande massornas öde. Dessas plikt var att i en anda av nationell enhet med orubbligt lugn stödja ”krigsansträngningarna”. Den sociala förnyelsen, som alla partier hade på sina program (fattas bara annat!), skulle förverkligas så snart den yttre fienden hade besegrats, när vapnen tystnat och valmanskåren sagt sitt. Såsom Togliatti entydigt hade slagit fast i sitt första offentliga tal efter återkomsten till fosterlandet: ”Idag är det inte de italienska arbetarnas uppgift att göra vad man gjorde i Ryssland.” Dagens uppgift var att besegra Hitlertyskland, och för att genomföra denna uppgift – det ”mest revolutionära” av allt just nu, preciserade Togliatti – ”bör vi garantera ordningen och disciplinen bakom de allierade arméerna”. De grundläggande sociala problemen skulle tas upp till behandling, när den konstituerande församlingen hade sammankallats. För detta tillfälle hade partiet utarbetat sitt program, som omfattade en ”djupgående jordreform” och andra ekonomisk-sociala och politiska reformer, vars genomförande skulle omöjliggöra att, i den ”nya demokratin” ... en liten grupp giriga, egoistiska och korruperade män än en gång kan koncentrera landets rikedomar i sina händer, och betjäna sig av dessa för att undertrycka friheten och genomdriva en politik mot landets intressen”. De som anklagade partiet för att ”överge revolutionen” fick av Togliatti svaret: ”Lämna oss i fred! Bekymra er inte, det är vårt problem och vi vet faktiskt lite mer än ni om det!”(65) Och det var ju verkligen ganska pretentiöst att försöka ge lektioner i detta ämne till en av de mest framstående ledarna för ”revolutionens världsparti”.

I rättvisans namn måste sägas att partiet också krävde omedelbara åtgärder för att förbättra folkets levnadsvillkåren, att stoppa den ohämmade spekuleringen, som ett litet fåtal gjorde stora pengar på till priset av svält bland det kämpande och arbetande flertalet. Men de största spekulanterna var välskyddade, vilket Togliatti också påpekade:

Monopolkapitalismens krafter, de stora industri-, jordbruks- och finansorganisationerna, är på sin vakt. De har inte lidit någon skada genom fascismen och försöker nu styra in landets politiska och ekonomiska liv på en bana, som inte kommer att tillfredsställa arbetarnas intressen i en anda av nationell solidaritet utan gynna ägarklassens intressen till skada för folket och nationen.(66)

Att förbättra folkets villkåren i den situationen av ruin och ekonomiskt kaos som landet befann sig var omöjligt, utan att i grunden angripa de intressen som bevakades av denna klass utan ”nationell solidaritetsanda”. Men detta var precis vad den nationella enhetspolitiken inte tillät. Fackföreningarna utvecklades våldsamt, en stark lantarbetarrörelse uppstod i söder och kommunistpartiet, socialistpartiet och hela den antifascistiska vänstern stärktes dag för dag. Den nationella enhetspolitiken krävde dock att dessas aktiviteter höll sig inom bestämda gränser. Om dessa överskreds skulle ”regeringssolidariteten” och klassolidariteten sättas i fara. Mot slutet av 1944 var massornas besvikelse över regeringen Bonomi uppenbar.

I Battaglias och Garritanos *Storia della Resistenza Italiana*, (den italienska motståndskampens historia) som aldrig ifrågasätter partiets nationella enhetspolitik, men konstaterar faktum, påpekar att ”ett av den nyfascistiska propagandans argument för att få partisanerna och arbetarna att avstå från opposition och motstånd var att besvikelsen över den demokratiska

regeringen blev allt större söder om Gotiska Linjen”. (Den s.k. Gotiska Linjen gick nedanför Apenninerna strax norr om Florens, där fronten stabiliserats från september 1944 till april 1945. Den nyfascistiska propaganda som nämns spreds av Mussolinis marionettregim – Salorepubliken – i den tyskockuperade zonen.)

Besvikelsen berodde huvudsakligen på att regeringen inte hade motsvarat det italienska folkets förväntningar om förnyelse. Bonomiregeringen borde vara CLN:s och de antifascistiska partiernas regering, till skillnad från Badoglioregeringen som var de av kungen utsedda generalernas regering. Men även om generalerna påverkades av nederlaget, var de villiga att bidra till den militära kampen mot tyskarna. I Rom ersattes deras inflytande av den högre statliga byråkratin och resterna av den fascistiska härskande klassen, som började underminera enheten inom CLN och själva regeringen och paralyserade den demokratiska aktiviteten.(67)

Men det var inte bara inflytandet från den högre statliga byråkratin och resterna av den fascistiska härskande klassen, som paralyserade regeringens ”demokratiska aktivitet”. Huvudorsaken var att den härskande klassen, återorganiserad genom kristdemokraterna och stödd av kyrkan och de allierade, ansåg det möjligt att stärka sitt politiska grepp över södra och mellersta Italien, genom att tvinga arbetarklassen till ännu större passivitet. Samtidigt var detta en nödvändig försiktighetsåtgärd inför befrielsen av norra Italien då de mäktiga folkliga styrkor, som var organiserade i motståndskampen, skulle träda in på den politiska arenan. I november gick kristdemokraternas partiledning ut med ett våldsamt angrepp på kommunistpartiet, som anklagades för att underblåsa ”våld, godtycke och anarki”.(68) Bonomi ställde sin plats till förfogande. Efter en besvärlig kris bildades en andra regering Bonomi. Socialistpartiet och Aktionspartiet vägrade delta i den nya regeringen, som uppenbarligen skulle fortsätta eller föra en ännu sämre politik, än den förra regeringen. Men PCI accepterade att gå med tillsammans med liberaler och kristdemokrater. Togliatti utnämndes till vice regeringschef, en ”framför allt ärofull och symbolisk” post enligt hans biografi. Han ansåg ändå att denna lösning på krisen var en seger för den nationella enheten. För att inse det, sade han, räckte det med att ha en enda sak i minnet: Krisen hade tillkommit för att utesluta CLN-partierna, men i den nya regeringen fanns i stället bara medlemmar ur dessa partier.

I sitt första försök till fältslag har (de antidemokratiska krafterna) besegrats fullständigt, och i detta slag har vi spelat en avgörande roll . . . Om CLN-partierna, och i synnerhet de mest avancerade, hade låtit sig ställas utanför regeringen, skulle de ha riskerat de sparsamma framsteg, som redan gjorts. Statsapparaten hade på nytt överlåtits till de konservativa och reaktionära krafterna.

Med den väg som valdes, fortsätter Togliatti, ”fullföljer vi krigets, den nationella enhetens och den konstruktiva demokratiska handlingens linje, som arbetarklassens och vårt partis hela framtid beror av.”(69)

De antidemokratiska krafterna beskrivs i samma text av Togliatti som ”skumma krafter, som inte vågar visa sig i dagsljus”. Det är förvisso sant att de bara dök upp i skepnad av allierade, liberaler, kristdemokrater eller statsanställda (byråkrater, militär och polis). Men deras taktik var under denna period inte alls att manövrera ut arbetarpartierna ur regeringen. De var tillräckligt intelligenta för att förstå att Togliattis ”ärofulla och symboliska” närvaro skulle ge dem en förträfflig täckmantel inför folket, bakom vilken de kunde fortsätta att stärka sin ställning i statens och samhällets alla strukturer. Det låg absolut inte i deras intresse att de antifascistiska partierna övergav statsapparaten, vars integritet Bonomi så nitiskt bevakade. (De kristdemokratiska och liberala ministrarna hade samma heliga respekt för den oföränderliga statsapparaten, fastän den föryngrades genom nya element, som dock inte påverkade dess grundstruktur. Vänsterpartiernas ministrar fick därför antingen ge vika för detta eller sätta i fara enheten inom regeringen, den nationella enhetens grundval. Tvärtom låg det i de konservativas och reaktionäras intresse att den ”nya” staten, som även i fortsättningen var *deras* stat, inte övergavs av arbetarpartierna innan den hunnit stärkas tillräckligt, och innan

landet hade övervunnit den farliga politiska, ekonomiska och sociala krisen. I detta läge skulle arbetarpartierna och den antifascistiska vänstern samvetsgrant respektera avtalet om nationell solidaritet, som slutits i Salerno. Det var detta som var den verkliga orsaken till krisen för den första regeringen Bonomi. Vänsterministrarna hade ingen lätt uppgift eftersom trycket från massornas missnöje och spontana initiativ hela tiden hotade att spräcka avtalet.

Togliatti måste uppbringa hela sin politiska manövreringsförmåga, all sin rättfärdigande dialektik inför kommunisterna och de italienska massorna, hela sin erfarenhet av politik i de högre kretsarna samt i synnerhet kommunistpartiets hela revolutionära prestige och reformistiska oskuld för att bevara balansen mellan regeringssolidaritets krav (som innefattade direkt underkastelse under de allierade) och de krav solidariteten med arbetarmassorna ställde. Den våldsamma attack, som den kristdemokratiska ledningen riktade mot PCI, var uppenbart ”ett enormt förtal”, som det heter i Togliattis biografi. Att anklaga detta parti för att skapa ”våld”, godtycke och anarki”, som oupphörligen predikade nödvändigheten av att bibehålla ”ordning och disciplin”, som bland det italienska folket spred tron att de allierades avsikter var att uppnå befrielse, demokrati och fred, som hos de proletära massorna odlade medvetenheten om deras nationella uppgifter och gjorde helt klart att de inte fick uppfatta dem som de ryska proletärerna 1917; att rikta en sådan anklagelse mot detta parti var inte bara ”ett enormt förtal” utan saknade till synes helt mening.

Men politik är politik. Den kristdemokratiska ledningen ville inte förolämpa sin regeringspartner utan bara tvinga partiet att ytterligare bromsa folkets aktivitet. Befrielsekommittéerna, till exempel, visade en besvärande tendens – på lokal och regional nivå – till att befästa sin makt och ta initiativ oberoende av regeringen, eller med andra ord skapa en dubbelmaktsituation. Och detta var ju den ryska vägen, inte den man kommit överens om att följa i Italien. Dessa tendenser blev allt farligare vartefter tidpunkten för befrielsen av den norra zonen närmade sig. Där hade befrielsekommittéerna och arbetarpartierna sitt fäste och de förfogade över partisanarmén. Omedelbart före regeringskrisen hade kommunistpartiets ledning preciserat sin hållning till befrielsekommittéerna:

Vissa myndigheter tenderar att åsidosätta befrielsekommittéerna. I stället bör dessa få sitt verksamhetsområde erkänt och breddat, *samtidigt som man avgjort undviker en dubbelmakt* men försäkrar sig om att alla demokratiska och antifascistiska krafter deltar i det organiserade arbetet landet måste genomföra.(70)

Regeringskrisen och kristdemokraternas attack mot PCI syftade till att säkra en politisk linje genom vilken tendenserna till dubbelmakt kunde hindras effektivare, och de demokratiska och antifascistiska massornas aktiva deltagande kunde hållas strängare inom de ramar, som regeringen hade slagit fast. I motsättning till den segersång som togs upp direkt efter krisens lösning, erkände Togliatti en kort tid därefter att ”konsekvenserna av den senaste regeringskrisen har blivit att rörelsen mot den nya demokratin i många avseenden bromsas på grund av nödvändigheten att fortsätta kriget och att bevara den nationella enheten.”(71)

De politiska eftergifter partiet hade gjort för att kunna stanna i regeringen inskränkte sig inte till området söder om den gotiska linjen. Eftergifterna norr därom var utan tvivel av större räckvidd. Som jag redan nämnt flera gånger var det en eventuell revolutionär explosion i samband med tyskarnas nederlag i norr, som mest oroade den italienska härskande klassen och de allierade.

Den första åtgärden för att krossa partisanrörelsen var att låta den allierade framryckningen göra halt hösten 1944 och lämna fältet fritt för Hitlers och Mussolinis trupper att under hela vintern bekämpa motståndsrörelsen. General Alexander, överbefälhavare för de allierade styrkorna, gav partisanerna order om att avbryta alla operationer fram till våren, gömma vapnen och koncentrera sig på att lyssna till det allierade högkvarterets radiosändningar.

(Dessa order gavs per radio, så att det tyska kommandot skulle hålla sig korrekt underrettat.)(72) CLNAI (Nationella Befrielsekommittén för Norra Italien) och partisanarméns högkvarter åtydte inte Alexanders order, utan beslöt att fortsätta kampen. Men CLNAI böjde sig samtidigt för den nationella enhetslinjen. Kommunistpartiets ledning för norra Italien hade givit med sig vid *la svolta di Salerno*, och trots att socialisterna och Aktionspartiet försökte opponera sig i CLNAI, tog kommunisternas, liberalernas och kristdemokraternas inställning överhanden.(73) För att nå en överenskommelse med det allierade kommandot och Bonomiregeringen sände CLNAI en delegation till huvudstaden, som den 7 december undertecknade det s k Romprotokollet. Partisanerna förband sig att följa de allierades instruktioner under krigets gång, att utnämna ett ”hemligt befäl” från de allierade till militär ledare för partisanarmén och att följa hans direktiv till dess att territoriet hade befriats. Den tidigare citerade *Storia della Resistenza Italiana* skriver:

Det verkar som om rörelsen genom detta avtal tvingades till kraftiga eftergifter. I själva verket fick de allierade helt enkelt en garanti för att partisanrörelsen ’inte skulle göra revolution’, vilket uppenbarligen var vad de oroade sig för.

De kommunistiska historikerna fortsätter:

I själva verket var detta dock inte någon framgång för den allierade sidan utan för den italienska. CLNAI erkändes officiellt som regering i norra Italien, inte bara *de facto* utan också i juridisk mening . . . Som en följd av de allierades erkännande, erkände Bonomiregeringen i sin tur CLNAI som sin ’representant’ i det ockuperade territoriet. Det upprättades på så vis en bro mellan de två italienska zonerna, vilket de till motståndsrörelsen fientliga krafterna, som redan organiserat sig i det befriade Italien, dittills försökt förhindra.(74)

Som synes gick arbetarna och de demokratiska krafterna från klarhet till klarhet med hjälp av den nationella enhetens mäktiga symbol. Efter att ”fullständigt ha besegrat” de antidemokratiska krafterna, som försökte manövrera ut dem ur regeringen lyckades de nu – genom att ”helt enkelt garantera” att inte ”göra revolution” – bli erkända som ”legal regering” i norr. De allierade och Bonomiregeringen var så generösa att de gav dem rätten att utöva denna ”legala regering” genom att slåss mot tyskarna och Mussolinis män. De sistnämnda fick i sin tur full rätt att krossa den ”legala regeringen” och dess modiga partisanenheter.

Alla inblandade ansträngde sig att noggrant infria det uttalade eller underförstådda avtal som hade ingåtts. De tyska trupperna genomförde med hjälp av nyfascisterna offensiv efter offensiv mot partisanarmén, medan de allierade rigoröst iakttog vapenvilan, som skulle bestå fram till våren. Bonomiregeringen och de antifascistiska partierna i söder gjorde ingenting för att mobilisera folket mot denna kriminella medbrottslighet från de allierades sida. Partisanarmén och den stridbara arbetarklassen i norr trotsade ensamma den fascistiska offensiven och den stränga vintern 1944-45, som aldrig tycktes ta slut. Och under detta eldprov visade de att de inte bara var den ”legala regeringen” utan också utgjorde den verkliga makten i det industrialiserade Italien.(75) I mitten av april 1945, när Tyskland i stort sett redan var krossat, inledde de allierade sin offensiv längs den gotiska linjen. Partisanarmén och arbetarklassen gick före med en allmän resning. Genom militära aktioner i kombination med strejker mot myndigheterna befriade de storstäderna och större delen av territoriet innan de allierade trupperna infann sig. Låt oss ge ordet till Longo, som var en av ledarna för motståndskampen och upproret i norra Italien:

Mer än 300 000 partisaner inledde i början av april 1945 striderna i norra Italien och befriade stad efter stad: Bologna, Modena, Parma, Piacenza, Genua, Turin, Milano, Verona, Padua och hela Venedig-regionen innan de allierade trupperna anlände. Partisanerna räddade fabrikerna och kommunikationsanläggningarna, som tyskarna var i färd med att förstöra. De tog tiotusentals fångar och lade beslag på en ansevärd mängd vapen. Överallt upprättade partisanerna de nationella befrielsekommittéernas makt och avrättade den italienska fascismens viktigaste ledare ... Under tio

dagar, tills de allierades trupper och myndigheter anlände, ledde de nationella befrielsekommittéernas hela det politiska, sociala och ekonomiska livet i norra Italien. Poliskåren togs över av de partisanenheter, som inte var sysselsatta med att förfölja och avvärja tyskarna.(76)

Under tio dagar hade alltså arbetarklassen och folket i norra Italien makten och landets viktigaste fabriker i sina händer. De förfogade över 300 000 stridande (ett antal som snabbt kunde ökas) och en ansevärd mängd vapen, som de tagit från tyskarna. Vid gränsen mot öster hade Jugoslaviens revolutionära armé makten. Och vid den österrikiska gränsen fanns den sovjetiska armén. Men där fanns också Romprotokollet, den nationella enhetspolitiken och . . . Jalta. Longo avslutar denna del av sin rapport inför Kominforms grundningsmöte lakoniskt:

När de allierade myndigheterna kom till norra zonen tillsammans med sina militära styrkor, började de avsätta de motståndsmän som utsetts av de nationella befrielsekommittéerna från de viktigaste posterna och ersätta dem med tjänstemän ur den gamla förvaltningen. Så snart de allierade överlämnat ledningen över hela landet till Rom-regeringen, fullföljde denna processen genom att sätta in sina "specialister", dvs. tjänstemän från den gamla apparaten.(77)

En sovjetisk historiker ger en fullständigare bild av vad som hände:

Den allierade militärledningen utfärdade undantagstillstånd i norra Italien. Den upphävde alla demokratiska befogenheter, som de nationella befrielsekommittéerna hade haft, och avsatte dem som hade folkets förtroende från de ledande posterna, som i stället besattes av reaktionära funktionärer. De återlämnade all konfiskerad egendom till kapitalisterna och jordägarna. Ockupanterna avvärjade partisantrupperna och upplöste den nationella befrielsekommittén för norra Italien.(78)

Den sovjetiske historikern glömmer bort att det i de allierades rådgivande organ för Italien fanns en representant för Sovjetunionen och så vitt jag vet protesterade inte Sovjetregeringen, varken i detta organ eller någon annanstans, mot "ockupanternas" uppträdande i Norditalien. Han glömmer också att PCI gjorde allt för att underlätta avvärjningen av partisanerna, vilket Togliatti erinrade om vid den femte partikongressen (december 1945):

"Vi har alla enats om att inte använda våld i kampen mellan partierna. Denna överenskommelse kräver att alla avvärjas, och vi var de första att göra det genom att vidtaga åtgärder för detta inom partisanenheterna."(79)

Upproret i Norditalien väckte en våg av entusiasm och förhoppningar bland folket. Man sade att mot "vinden från söder", den traditionella härskande klassens reaktionära politik, maskerad till antifascism, blåste "vinden från norr", miljontals arbetares, bönders och intellektuellas förväntningar på genomgripande sociala och politiska förändringar. Under loppet av 1945 utvecklades alla antifascistiska vänsterpartier till masspartier. Kommunistpartiet ökade sitt medlemsantal från 400 000 i april till 1,7 miljoner i december. Socialistpartiet hade vid sistnämnda tidpunkt ca 800 000. Och Aktionspartiet, som uttryckte den radikaliserade småbourgeoisins, och i synnerhet viktiga intellektuella gruppers åsikter, hade omkring 250 000 medlemmar. Till och med bland kristdemokraterna, som enligt Togliatti var två partier i ett, hyste "två motsatta själar", stärktes vänsterströmningarna kraftigt, särskilt bland partiets ungdom. Den italienska landsorganisationen, CGIL, som i fackföreningarna omfattade alla arbetarklassens politiska tendenser, lyckades snabbt samla mer än fem miljoner anhängare. I Syditalien utvecklades en mäktig bonde- och lantarbetarrörelse. De fabrikskommittéer, som bildats vid alla större fabriker i norr under skydd av resningen, fortsatte att verka, trots att de inte var legalt erkända. Framför allt var arbetarna medvetna om sin styrka och beredda till kamp.(80)

Trots regeringens och de allierades åtgärder för att rensa befrielsekommittéerna och förbereda deras oskadliggörande, försvarade dessa ihärdigt sin existens. Dessa antifascistiska enhetsorganisationer dominerades på lokal- och provinsnivå helt av vänstertendenserna. Dessutom hade, trots alla avvärjningsåtgärder, en stor mängd vapen gömts undan, och utan tvivel fanns

möjligheten att skapa halvmilitära självförsvarsorganisationer med motståndskämparna som bas. Det berodde enbart på om den antifascistiska vänstern tog initiativ till det. Samtidigt krävde landets katastrofala ekonomiska läge objektivt – om den ekonomiska återhämtningen skulle ske i arbetarnas intresse – att radikala strukturreformer skyndsamt genomfördes tillsammans med en omfattande attack mot de stora industriägarnas, bankernas och jordägarnas egendom. Den nationella frågan var dessutom fortfarande aktuell. De nya ockupanternas kolonialistiska uppträdande slog an de nationalistiska stämningar, som hade väckts av kriget mot de tyska ockupanterna.

Det fanns alltså en rad politiska, ekonomiska, sociala såväl som organisatoriska förutsättningar, som var mycket gynnsamma för att arbetarklassen och den antifascistiska vänstern skulle kunna bryta med sin eftergifts- och försoningslinje gentemot den ”antifascistiska” högern, den traditionella härskande klassens politiska verktyg. Vänstern skulle i stället kunna slå in på en offensiv strategi och mobilisera miljontals arbetare och intellektuella för en utvecklad demokrati med socialistiskt innehåll. ”Vinden från norr” innebar en latent möjlighet att organisera en kraftfull masskamp för att försvara och stärka den mångfald av spirande demokratiska maktformer, som hade uppstått under befrielsekriget och i aprilresningens spår. Den paroll som Aktionspartiet lanserade – ”fullborda CLN:s revolution” – antydde den benägenhet som fanns inom en bred småborgerlig sektor, och framför allt inom de intellektuella skikten, att göra gemensam sak med arbetarklassen i riktning mot en demokratisk socialistisk omvandling.

I juni 1945 bildades, under trycket av ”vinden från norr”, en ny antifascistisk samlingsregering under ledning av F. Parri, den mest framträdande personligheten inom Aktionspartiet och ledare för CLN i norra Italien. Men även den vagt socialistiska inställning, som uttrycktes av Aktionspartiet, ansågs av PCI vara alltför vänsteristisk. Utan initiativ och hjälp från PCI var en omgruppering av vänstern och ett steg över till en offensiv strategi omöjligt. Men partiet framhårdade i den nationella enhetspolitik, som inletts vid *la svolta di Salerno*. De som inom sina egna led förespråkade en ny omsvängning, denna gång åt vänster, kallades ”äventyrare” eller ”vänsterister”. Enligt den officiella diagnosen led de av ”barnsjukdomar” och förstod inte ”styrkeförhållanden”.

Inte i ett enda samtida eller senare PCI-dokument kan man finna en verklig analys av dessa ”styrkeförhållanden”. Antagandet att de inte medgav en socialistisk lösning av den italienska kapitalismens kris behandlades av PCI-ledningen som en övernaturlig princip eller ett matematiskt axiom (precis som av PCF-ledningen i den franska krisen). Med utgångspunkt från detta antagande rättfärdigades partiets hela politik, noggrant anpassad till den ”objektiva situationen”. Senare ska vi återvända till den välkända frågan om de ”styrkeförhållanden” som förelåg på den italienska skådeplatsen, liksom på den franska, under åren 1944-45. För ögonblicket ska bara noteras att dessa ”styrkeförhållanden” för Togliattiledningen dikterade två absoluta krav, vars åsidosättande kunde medföra en direkt katastrof för arbetarklassen och partiet: upprätthållandet av koalitionen med den borgerliga delen av antifascismen samt undvikande av varje konflikt med de allierade. (Vart och ett av dessa krav medförde med nödvändighet det andra: Det var omöjligt att bevara koalitionen med den antifascistiska högern om man hamnade i konflikt med de allierade och vice versa.)

I och med att man underkastade sig dessa ramar, lämnade partiet över initiativet till högern och tilldelade sig själv endast rollen som påtryckningsgrupp. Man protesterade, krävde och ställde förslag, men gjorde ingenting för att sätta i rörelse den enorma jäsande revolutionära potentialen hos landets arbetarmassor. Italien genomlever en ”demokratisk revolution”, skrev Togliatti våren 1945 efter bildande av Parri-regeringen, och arbetarklassen ”kräver” en ledande roll:

Arbetarklassen fordrar att få sätta sin prägel på den demokratiska förändring som pågår, och med tanke på den gamla reaktionära härskande klassens bankrutt kräver den en absolut ledande roll vid lösandet av den demokratiska revolutionens problem och i nationens styrelse som helhet. Detta får som *oundviklig konsekvens* att frågan om arbetarnas *ekonomiska och sociala frigörelse* och dithörande frågor måste *örja lösas* i enlighet med folkets förväntningar *under loppet av den demokratiska revolutionen*.(81)

Genom vilken magisk mekanism kan arbetarklassen ”fordra” att få sätta sin prägel på den demokratiska revolutionen, ”kräva” att få spela en ledande roll, vilket skulle ha som *oundviklig konsekvens* inledningen av en socialistisk lösning (”arbetarnas ekonomiska och sociala frigörelse”)? Varken i detta eller något annat arbete utreder Togliatti mysteriet. Men i december samma år förklarade han vad som hände i praktiken, vilket öde arbetarklassens ”krav” gick till mötes och på vilket sätt dess ekonomiska och sociala frigörelse började genomföras. Ur Togliattis rapport till femte partikongressen:

Så snart vänsterpartierna, som utvecklar en konsekvent demokratisk verksamhet, försöker vidtaga nödvändiga effektiva åtgärder inom något område, hindras de av utpressning. Detta tvingar dem att acceptera regeringens verksamhet och till och med antidemokratiska åtgärder, för att undvika en kris, som skulle leda till kaos i landet. I en sådan situation är det omöjligt att göra några framsteg.(82)

Som framgår av detta citat berörde ”regeringens verksamhet” endast den konsekvent demokratiska verksamheten. De antidemokratiska åtgärderna genomfördes medan de demokratiska aldrig nådde längre än till vänsterpartiernas resolutioner eller de tal deras ledare höll. Inför ”utpressningen” – hotet att bryta regeringskoalitionen eller en intervention av de allierade – resignerade PCI, och därmed de andra vänsterpartierna, inför högerens reaktionära kurs. Man gick med på eftergifter, som knappast kunde räknas till dem Lenin ansåg försvarliga för ett revolutionärt parti. Och enligt det logiska mönstret för alla sociala kriser: När det inte finns ett revolutionärt parti, som beslutsamt ställer sig i spetsen för massorna, börjar de vacklande mellanskikten att dra sig åt höger.

I december utbröt Parri-regeringens kris. Medan arbetarklassen ”krävde” att få spela en ledande roll, konsoliderade borgerskapet – dess ”gamla” och ”nya” delar i förening – sina positioner i staten och placerade de Gasperi i spetsen för regeringen. *Cronache di vita italiana* av författarna till Togliattis biografi beskriver det på följande sätt: ”Vinden från norr stoppades definitivt. Hela den politiska debatten försköts till frågan om republik eller monarki, och det sociala vågsvall, som fått kraft av aprilresningen fångades upp effektivt. Vinden från norr och vinden från söder möttes i en kompromiss.”(83)

I stället för det oroväckande temat *kapitalism eller socialism*, som kämpat för att komma i centrum för den politiska kampen sedan april, ställdes frågan om *monarki eller republik* i första rummet efter en tyst överenskommelse mellan alla partierna. Detta var en mycket mindre farlig fråga för den härskande klassen, och särskilt anpassad till illusionerna i södern. Under tiden fortgick metodiskt raseringen av befrielsekommittéerna och avvecklingen av motståndet på alla nivåer. Den borgerliga maktens verkliga centra och de allierade förspillde ingen tid. Utrensningen av fascister ur administrationen gjorde inga framsteg, men kommunistpartiets generalsekreterare fortsatte att leda justitieministeriet med exemplarisk kompetens.(84)

Den 2 juni 1946 visade valurnorna majoritet för det republikanska alternativet, och bekräftade samtidigt kristdemokraternas (DC) hegemoni i den italienska politiken. Under Salerno-dagarna hade DC bara varit ett parti av många – och absolut inte det mest inflytelserika – i den antifascistiska koalitionen, som bildade Badoglio-regeringen. Under de två åren av ”nationell enhet” hade det vuxit till Italiens ledande politiska parti. Valet till den konstituerande församlingen (som genomfördes samtidigt som folkomröstningen om statsskicket) gav

8 miljoner röster till DC (35,2 procent av de avgivna rösterna) mot 4,3 miljoner (18,9 procent) till PCI och 4,7 miljoner (20,8 procent) till socialistpartiet. Dessa åtta miljoner inkluderade majoriteten av landsbygdsbefolkningen och småborgarna i städerna, och dessutom en mindre del av arbetarna. Dessa samhällsskikt röstade på det parti, som kontrollerades av de stora industri- och jordägarna, eftersom de inte såg någon påtaglig skillnad mellan detta parti och arbetarpartierna vad beträffar de sociala målen, samtidigt som det hade fördelen att förena dem med Kyrkan och religionen. Enligt en PCI-ledare presenterade sig kristdemokraterna i valen till den konstituerande församlingen ”med ett socialt reformprogram, som motsvarade de katolska arbetarnas förväntningar och *i stora drag var identiskt med kommunisternas och socialisternas*”.(85) Togliatti underströk detta faktum omedelbart efter valen, och erkände att kommunisterna och socialisterna hade begått ett misstag genom att inte tydligt profilerat sig. Som svar på DC:s återkommande uttalanden att ”deras ekonomiska och sociala program inte i något avseende skiljde sig från socialisternas eller kommunisternas, begränsade sig dessa i allmänhet till att kräva av kristdemokraterna att de klart uttalade sig till förmån för republiken”.(86)

Men detta var inget nytt. Sedan Mussolinis fall, under det nationella befrielsekriget, under hela 1945, när ”vinden från norr” ven över landet, hade PCI, i första hand angeläget om att bevara ”den nationella enheten”, hela tiden underlättat den politiska demagogen från den härskande klassens nya politiska instrument. Man hade inte bara stympat sitt eget ”sociala program” till reformer förenliga med den borgerliga demokratin utan dessutom underlåtit att främja en verklig masskamp för förverkligandet av dessa reformer. Partiet hade framför allt försummat – och detta var det avgörande – att kämpa för att befästa och utveckla den nya demokratiska maktform, som motståndet fört med sig, och genom vilken ett verkligt framåtskridande mot socialismen skulle varit möjligt. Med andra ord, PCI:s politik hade gjort det möjligt för kristdemokraterna att slippa bevisa för massorna att man menade allvar med sitt ”ekonomiska och sociala program”.

Valet till den konstituerande församlingen visade verkligen vilken enorm styrka, som de båda arbetarpartierna hade bakom sig: Bland de 40 procent av väljarkåren, som givit dem sitt stöd, fanns den övervägande delen av industri- och jordbruksproletariatet samt betydande delar av bondeklassen och mellanskiktet i städerna, liksom av de intellektuella. Men efter valet fortsatte dessa krafter att spela den ständiga tvåans roll i stället för att leda den politiska utvecklingen. Maurice Vaussard, en av den europeiska kristdemokratins historieskrivare, kunde med rätta hävda: ”Även om Togliatti och Nenni protesterade emellanåt, stod de i praktiken under kristdemokraternas ledarskap så länge trepartisystemet varade.”(87) ”Strukturreformerna” fick åter vänta. Enligt samme historiker hade de antifascistiska partiledningarna före valet kommit överens om, att den konstituerande församlingens kompetens skulle begränsas till att utarbeta och fatta beslut om den nya konstitutionen. Han tillägger:

Kort sagt förlöper allt som om de två stora masspartierna (PCI och DC) i förväg slutit en tyst överenskommelse så att de Gasperi skulle kunna övervinna sina två största svårigheter efter befrielsen: omröstningarna om fredsfördraget och om den nya konstitutionen, som särskilt skulle ta ställning till en ratificering av Letrán-avtalet . . . De Gasperi lyckades med stöd av sitt eget parti och kommunisterna, som tillsammans hade majoritet i den konstituerande församlingen, få fredsfördraget ratificerat. Samma majoritet beslöt, trots socialisternas, Aktionspartiets och inte så få liberalers opposition, att i den nya konstitutionen föra in innehållet i Konkordatet, oskiljbart från Letrán-avtalet, som föreskrev katolicismen som statsreligion, gav det kyrkliga äktenskapet legal status, Förbjöd skilsmässa och garanterade prästerskapets löner.(88)

(Hårdheten i de fredsvillkor, som hade dikterats av ”de tre stora” hade väckt stort missnöje hos det italienska folket. Utan den kristdemokratiska ledningens nära uppknytning till

britterna och amerikanerna och kommunistpartiets till Sovjetunionen, skulle ratificeringen av fredsfördraget för Italien ha stött på allvarliga svårigheter.) Allt förlöpte faktiskt som om den uttalade eller underförstådda överenskommelse, som Vaussard antyder, verkligen skulle ha existerat. Det är svårt att tro att det inte skulle ligga någon uppgörelse bakom PCI:s godkännande av den konstitutionella stadfästelsen av kyrkans traditionella roll i det italienska samhället och DC:s godkännande av det ”sociala innehållet” i konstitutionen.(89) Detta utesluter inte att PCI hade ett speciellt intresse av eftergifter gentemot kyrkan – inför partiet motiverade som eftergifter för folkets religiositet – genom vilka man hoppades få ökat stöd bland de stora katolska grupperna. Det utesluter inte heller att DC hade ett speciellt intresse av konstitutionens ”sociala” principer och föreskrifter, som erbjöd en utmärkt folklig och nästan socialistisk fasad för återuppbyggnaden av den italienska kapitalismen.(90)

”Den demokratiska revolutionen som pågår i vårt land ska under sin första etapp kulminera med den konstituerande församlingen...”, hade Togliatti förkunnat i sin rapport till den femte kongressen. Under de följande etapperna skulle man avancera mot socialismen via en ”republik organiserad genom det representativa parlamentariska systemet” i vilket ”alla sociala reformer genomförs med respekt för den demokratiska metoden”.(91) Men det som kulminerade i och med den konstituerade församlingen var i stället den italienska härskande klassens stora politiska projekt, som hade inletts med elimineringen av Mussolini. *Cronache di vita italiana* beskriver läget i början av 1947: ”Det värsta var över. Revolutionen och vinden från norr hade tyglats. Nu återstod att slutgiltigt vrida rodet och navigera skeppet i ”rätt” riktning, vilket uteslöt att vänsterkrafterna på något som helst sätt deltog i maktutövandet.”(92)

I maj 1947, kort efter sin resa till Washington, avsatte de Gasperi de kommunistiska ministrarna. För Togliattis biografiförfattare tedde sig denna åtgärd orättvis och politiskt felaktig, eftersom kommunisternas närvaro i regeringen hade förmedlat ”ett drag av säkerhet och stabilitet”:

Togliatti hade varit justitieminister och i stället för det blodbad, som reaktionen hade förutspått, gavs en amnesti, som i anmärkningsvärd grad bidrog till pacificeringen. Scoccimarro och Pesenti var finans- och budgetministrar och liren hade, i stället för att rasa, stått sig väl. Gullo var jordbruksminister, och de enda som kunde beklaga sig var de ryktbara godsägarna i södern, mot vars stora jordegendomar man för första gången vidtagit några av de åtgärder, som efterfrågats under decennierna, långt före fascismen, till och med inom själva bourgeoisin i södra Italien.(93)

Togliatti kommenterade händelsen på följande sätt:

En intelligent och kompetent motståndare hade inte uteslutit oss ur regeringen. Tvärtom, han hade litat på våra ställningstaganden och deklARATIONER, och skulle kanske i ett kritiskt ögonblick kunnat få oss att stå för dem. Han hade arbetat för att få oss inringade i en position utan någon utväg, eller som vi bara skulle kunna ta oss ur krossade. För att förstå och genomföra detta krävs intelligens, men de Gasperi är en medelmåta, knappt det.(94)

Ett erkännande som säger en hel del om partiets ställningstaganden och deklARATIONER och innebär en ganska klumpig frispråkighet beträffande de Gasperis intelligens. Hade det inte varit för Trumans brutala inblandning är det möjligt att han hade kunnat suga ut ännu mer av PCI:s nationella enhetspolitik. Men det är fantastiskt orättvist att inte erkänna att han drog mycket stor fördel av denna politik vid sitt skickliga genomförande av den svåra uppgift, som det italienska borgerskapet hade anförtrott honom. De Gasperi svek inte de förhoppningar, som den gamla härskande klassen i Italien hade satt till honom. Kan samma sak sägas om det italienska proletariats förtroende för och förhoppningar om *sina* representanter under den värsta nationella katastrofen i den moderna Italiens historia, den största politiska, sociala och ekonomiska krisen för den italienska kapitalismen? Var det den revolutionära partiets

historiska uppgift att bidra till att skapa de ekonomiska och politiska förutsättningarna för ”det italienska undret”?

Visserligen vann de italienska arbetarna en mängd segrar, som inte får undervärderas. I stället för fascism – borgerlig demokrati; i stället för en otidsenlig monarki – en demokratisk republik med en konstitution, så avancerad som en borgerlig sådan kan vara; och en hel rad sociala förbättringar. Det var något i stil med vad det tyska proletariatet uppnådde efter det första världskriget med sin ”demokratiska revolution” under socialdemokratisk ledning. Man kan inte bortse från allt detta, men frågan inställer sig naturligt: Varför Livorno? Och beträffande Frankrike: Varför Tours?

Revolutioner utan tillstånd: en kritik av den franska och italienska opportunisten

På Kominforms grundningsmöte blev de franska och italienska kommunistpartiernas politik hårt kritiserad som opportunistisk av de andra sju partierna. Duclos och Longo fann sig ställda inför en domstol, som anklagade dem för regeringsillusioner, parlamentarism, legalism och andra ”ismer” som är karakteristiska för ”högeropportunist”. Att döma av Duclos’ uppträdande på mötet blev de franska ledarna helt överrumplade, medan Togliatti måste ha misstänkt något, eftersom han givit följande rekommendation till PCI:s delegation: ”Om de anklagar oss för att vi inte tagit makten eller för att vi låtit oss uteslutas ur regeringen, så svara dem att vi inte kunde göra Italien till ett nytt Grekland. Att undvika det låg inte bara i vårt intresse utan också i Sovjets.”(95)

Italienarna och fransmännen fick faktiskt möta båda dessa anklagelser. Den första anklagelsen kom från jugoslaverna, vars kritisk hade äkta revolutionära motiv. Den andra kom från ryssarna, vars förbittring inte berodde på att de italienska och franska partierna hade misslyckats med att utnyttja de revolutionära möjligheterna, utan på att de inte lyckats hindra att de båda länderna integrerades i USA-imperialismens nya antisovjetiska strategi. Stalin fruktade också att Thorez och Togliatti hade fått för mycket smak för regeringssamarbetet och gjorde eftergifter till proamerikanismen hos de övriga partierna i den Ed. antifascistiska koalitionen, för att kunna komma in i regeringen på nytt. Denna fruktan hade ett visst fog för sig, för efter det att ”de kommunistiska ministrarna kastats ut genom fönstren” – som en historiker i väst så träffande uttryckt det – fortsatte Thorez att framställa PCF som ett regeringsparti, och Togliatti arbetade för en ny regering med vänsterpartierna och kristdemokraterna.(96) Vad Stalin behövde var istället att de båda partierna målmedvetet bekämpade Marshallplanen och övriga former av integrering av Frankrike och Italien i västblocket.

Ryssarna befann sig inte i någon särskilt lysande moralisk position för att agera domare över fransmän och italienare, för i själva verket hade Thorez och Togliatti inte gjort annat än att samvetsgrant tillämpa Stalins allmänna linje under den stora allianens epok. Om de hade felat var det snarast på grund av sin överdrivna nit. Men det var troligen inte därför, som Zjdanov och Malenkov överlät huvudansvaret för kritiken av den franska och italienska opportunisten på de jugoslaviska representanterna. Enligt senare uttalanden av Kardelj och Djilas, ville ryssarna ”skapa en djup spricka mellan det jugoslaviska partiet och Frankrikes och Italiens partier”.(97) Den senare händelseutvecklingen verkar ge stöd åt denna version, men det fanns ändå ytterligare två viktiga orsaker till att ryssarna använde detta förfaringsätt.

För det första talade allt för ett försiktigt agerande: De kunde inte vara helt säkra på hur ledarna för Västeuropas två stora kommunistpartier skulle reagera. Dessa ledare var redan djupt påverkade av sin prestige och sin nationella roll. Ryssarna ville inte hamna i konflikt

med de två mäktigaste kommunistpartierna i den kapitalistiska världen, från vilka de väntade sig viktig hjälp i sin kamp mot de amerikanska planerna.

För det andra var det jugoslaviska partiet den perfekta kandidaten till rollen som åklagare, med tanke på den auktoritet det fått genom sitt föredömliga revolutionära handlande. Dessutom behövde de jugoslaviska ledarna inte särskilt starka påtryckningar för att åtaga sig rollen. Under kriget och tiden omedelbart därefter hade de vid upprepade tillfällen uppmanat PCI-ledarna att ändra sin politik. Den italienska revolutionens misslyckande innebar en stor fara för den jugoslaviska revolutionen, som samtidigt hotades söderifrån av den brittisk-amerikanska interventionen i Grekland.

Innan jag kommer in på den kritik som italienare och fransmän utsattes för vid Kominterns grundningsmöte, är det emellertid lämpligt att, om än kortfattat, redogöra för huvuddragen i det jugoslaviska kommunistpartiets (JKP) politik under och efter befrielsekriget samt det motstånd den mötte från de sovjetiska ledarna. Detta är nödvändigt, både för att bättre förstå innebörden i den jugoslaviska kritiken, och för att kunna uppfatta det skickliga spel de sovjetiska ledarna drev. Dessa utnyttjade jugoslavernas revolutionära inställning, som utvecklats mot Stalins vilja, till att korrigera fransmännens och italienarnas opportunistiska, som hade sitt direkta ursprung i Stalins egen linje. Den skulle naturligtvis korrigeras för att passa Stalins nya internationella politik, vilket som vi snart ska se innebar att byta en form av opportunistiska mot en annan. Dessutom måste man ta hänsyn till de jugoslaviska och grekiska erfarenheterna (de senare kommer endast att beröras i förbigående), för att analysen av orsakerna till revolutionens misslyckande i Italien och Frankrike ska bli fullständig.

Den segerrika revolutionen (Jugoslavien) och den strypta revolutionen (Grekland)

Redan från den första dagen av Hitlers ockupation utarbetade och tillämpade JKP-ledningen en politik, som gick ut på att intimt koppla samman den nationella befrielsen med landets revolutionära omvandling.(98) De såg inte den sistnämnda aspekten som något att kämpa för efter segern över inkräktaren, utan det skulle förverkligas under själva krigets gång. Allteftersom område efter område befriades inrättades en folkmakt grundad på organ, som skapats genom massornas och de stridandes direkta deltagande.

Den mest karakteristiska aspekten av denna revolutionära inriktning var snarare uppbygget av denna nya folkmakt, än radikalismen i programmet. Programmet var på det stora hela ganska moderat, men ändå inriktat på en övergång till socialismen: Dess mest näraliggande mål var den agrara revolutionen, som genomfördes under själva kampens gång. Den antifascistiska enheten hade, till skillnad från i Frankrike och Italien, skapats på denna grundval: Den omfattade alla partier, grupper, tendenser och personer som klart uttalade sig för de ovannämnda målen, och metoderna att uppnå dem. Den uteslöt inte bara nazisternas medbrottslingar utan också dem som förespråkade monarkin och t.o.m. dem som ville bevara det kapitalistiska systemet inom ramen för en borgerlig parlamentarisk demokrati.

Detta ledde oundvikligen till att befrielsekriget på samma gång fick en karaktär av inbördeskrig mot bourgeoisin och jordägarna. En så omfattande kamp krävde resurser i proportion till dess revolutionära ambitioner. De små partisanförbanden och begränsade attacker eller sabotageaktioner mot fienden var inte tillräckligt för att avgöra revolutionens öde. De hade på sin höjd, som i Frankrike och Italien, kunnat bereda vägen för och underlätta stormaktsarméernas operation. Därför påtog sig JKP *från första stund* uppgiften att skapa en reguljär revolutionsarmé, som var kapabel att inte bara besegra inkräktarna utan också att ingjuta respekt hos de allierade. Denna inriktning, som förverkligades under enorma svårigheter, var en av nyckelfaktorerna bakom den jugoslaviska revolutionens seger.(99)

Jämfört med Thorez' och Togliattis enhetstänkande verkade JKP:s linje vara rena rama äventyrspolitiken, och så bedömdes den också inom Kominterns högre kretsar ända fram till organisationens upplösning under den svåraste perioden av kampen i Jugoslavien. I stället för att samla så många allierade som möjligt i kampen mot inkräktaren, kastade man inte en del av dem i armarna på fienden? Överste Draza Mihailovic och hans cetniker, den kungliga exilregeringens väpnade arm inom landet (I januari 1942 utnämndes Mihailovic till försvarsminister av kung Peter) och erkänd av "de tre stora", utvecklades i denna riktning. Detta berodde inte på att den jugoslaviska översten var mindre antihitleristisk eller nationalistisk än de Gaulle och Badoglio. Orsaken var att JKP:s politik från första stund hade en revolutionär inriktning, något som de franska och italienska kommunistpartierna från början hade förkastat. Tito försökte vid flera tillfällen uppnå samförstånd med Mihailovic för att få till stånd ett gemensamt handlande gentemot tyskarna, men på en politisk grund som skulle garantera massornas revolutionära strävanden, vilket kung Peters försvarsminister naturligtvis inte gick med på. Denna konfrontation mellan å ena sidan den gryende folkmakten och dess befrielsearmé och å andra sidan högerkrafter, som med en nationell enhetspolitik modell Salerno skulle kunnat vara allierade med kommunisterna (eller egentligen låtit kommunisterna bli högerkrafternas allierade), ledde dock inte till att det jugoslaviska kommunistpartiet och folkets befrielsefront (så kallades den antifascistiska enhetsrörelsen) isolerades. Nej, det var Mihailovic och hans cetniker som isolerades, eftersom de var tvingade att inför folket avslöja sina reaktionära syften: Den belöning som erbjöds för de kämpades offervilja och hjältemod var ett bibehållande av det gamla utsugarsystemet.

Den revolutionära arméns tillväxt och upprättandet av den nya makten i de befriade områdena förde Mihailovic allt närmare en tyst – och ibland öppen – allians med ockupanterna, vilket ytterligare förstärkte hans vanrykte och isolering. Detta resulterade samtidigt i att den kungliga exilregeringen i London (till vilken de viktigaste borgerliga och socialdemokratiska ledarna hade anslutit sig) förlorade sin väpnade arm i landet. Det gjorde också Churchill.

JKP:s politik var naturligtvis från början ett störande inslag för den stora alliansen, och motarbetades därför konsekvent av Stalin. De allierade ledarna kunde inte tro att de jugoslaviska kommunisterna förde en sådan politik utan att direktiv från Moskva låg bakom, och de utövade hela tiden påtryckningar på den sovjetiska regeringen, för att den skulle tvinga Tito att göra upp med Mihailovic. Stalin försökte göra dem till viljes. Den jugoslaviska kommunistledningen informerade regelbundet Moskva om inbördeskriget som rådde mellan befrielsearmén och cetnikerna. Ändå framställdes Mihailovic i den sovjetiska propagandan som ledare för alla jugoslaviska motståndstyrkor, och kommunisternas och befrielsefrontens roll liksom uppkomsten av den nya folkmakten i de befriade områdena tystades ned. På, direktiv från Stalin sände Dimitrov meddelanden till Tito och försökte förmå honom att ändra sin politik. Följande exempel är från den 5 mars 1942:

När man läser den information ni sändt oss, förefaller engelsmännen och den jugoslaviska regeringen ha fog för sina misstankar att partisanrörelsen är kommunistisk till sin karaktär och syftar till en sovjetisering av Jugoslavien. Varför har ni t.ex. bildat en särskild proletär brigad? För närvarande är den väsentliga och omedelbara uppgiften att samla alla antinazistiska strömningar, krossa inkräktarna och slutföra den nationella befrielsen.

Hur ska man kunna förklara att Storbritanniens vänner bildar väpnade enheter för att bekämpa partisantrupperna? Finns det verkligen inga jugoslaviska patrioter förutom kommunisterna och sympatisörer till dem, som ni kan gå samman med i kampen mot inkräktaren?

Det är svårt att hålla med om att de jugoslaviska och brittiska regeringarna ställer sig på ockupanternas sida. Här måste föreligga ett allvarligt missförstånd. Uppriktigt sagt, vi ber er att noggrant tänka över er taktik och era handlingar och försäkra er om att ni gjort allt som står i er makt, för att skapa en gemensam nationell front av alla fiender till Hitler och Mussolini med ett

enda gemensamt mål: att kasta ut inkräktarna. Om något fortfarande kan göras i denna riktning, vidtag de nödvändiga åtgärderna och varsko oss.(100)

I samma brev uppmanades Tito att inte betrakta sin kamp ”enbart ur nationell synvinkel, utan även ur internationell –den brittisk-sovjetisk-amerikanska koalitionen”. I själva verket förelåg inte alls något ”missförstånd”. Det rörde sig om två radikalt olika politiska linjer: Moskvas, enligt vilken kriget mot Hitlertyskland endast skulle ha nationellt oberoende som mål, och i bästa fall borgerlig demokrati, och de jugoslaviska kommunisternas, som förenade det nationella oberoendet och demokratin med den socialistiska revolutionen. Vilket inte gjorde deras politik mindre ”nationell”, utan tvärtom nationell på ett djupare sätt än de franska eller italienska kommunisternas politik – och därav resultatet. Samtidigt bortsåg inte JKP från den internationella aspekten, det var bara det att ”synvinkeln” inte var Stalins utan deras egen. Som vi snart ska se lyckades de manövrera skickligt i förhållande till de brittisk-amerikanska utspelen. De fick västmakternas hjälp, samtidigt som dessa tvingades bli vittnen till den jugoslaviska revolutionen. I detta avseende gav de den store ledaren en strålande lektion i revolutionär taktik. Men Dimitrovs och Stalins dokument, som var så klagande inte bara i fallet Jugoslavien, ska vi återvända till senare.

Ett annat sätt för Moskva att utöva påtryckningar var att svara negativt på de kämpande jugoslavernas förfrågningar om vapen och ammunition. Man skyllde förstås på tekniska svårigheter, och dessa var utan tvivel mycket stora. Men enligt den kungliga regeringens arkiv, som förflyttades till Belgrad efter kriget, erbjöd de sovjetiska ledarna samtidigt materiell hjälp till cetnikerna och en militär beskickning till högkvarter.(101) Under mer än två år kämpade befrielsearmén utan någon som helst utländsk hjälp mot de tyska och italienska arméerna, som riktade stora offensiver mot dem, mot Nedic’s och Pavelic’s trupper (de serbiska och kroatiska quislingarna) och mot cetnikerna under Mihailovic.

Hösten 1942 omfattade befrielsearmén redan 150 000 soldater, fördelade på två arméer med vardera nio divisioner (totalt 36 brigader och 70 bataljoner). Vid denna tidpunkt beslöt Jugoslaviens nationella antifascistiska befrielseråd (AVNOJ) att samlas i Bihac, huvudstad i det nyligen befriade Bosnien, för att bilda en provisorisk regering. Moskva protesterade kraftigt, och denna gång gav jugoslaverna vika, men ett år senare beslöt de göra slag i saken. I oktober 1943, då utrikesministermötet mellan Sovjet, England och USA pågick i Moskva, sände Tito ett memorandum till de tre regeringarna och informerade om att AVNOJ varken erkände kungen eller exilregeringen i London. AVNOJ betraktade sig som ensam representant för det jugoslaviska folket, och ämnade upprätta en demokratisk republik, grundad på de nationella befrielsekommittéerna. Utrikesministermötet ignorerade budskapet, och ”de tre stora” fortsatte att betrakta kung Peters regering som den enda legala representanten för Jugoslavien. De jugoslaviska revolutionärernas svar blev att sammankalla ytterligare ett nationellt AVNOJ-möte och formellt bilda den nya staten.

Medan Stalin, Churchill och Roosevelt i Teheran påbörjade den stora uppdelningen i intressesfärer, träffades delegater för befrielsekommittéerna runt hela Jugoslavien i Jajce, Ed. huvudstad för kungarna av Bosnien, och förklarade exilregeringen i London avsatt. Kung Peter och hela Karageorgevie-dynastin dömdes till ”evig exil” (mötet beslöt att förbjuda dem att sätta sin fot i Jugoslavien), men frågan om monarki eller republik uppsköts till efter kriget. (Som synes visste de jugoslaviska kommunisterna också att spela sina kort väl inför de allierade, och till skillnad från italienarna började de dessutom med att säkra den nya folkmakten – förhandlingar kunde man vänta med.) Mötet beslöt att ge den nya staten en federal struktur och utsåg en provisorisk regering. När dessa beslut kom till Moskvas kännedom blev Stalin rasande. Manuilskij meddelade Tito att ”ledaren” var ”extremt missnöjd, och sade att det var en dolkstöt i ryggen på Sovjetunionen och ett angrepp på Teherankonferensen”. Radiostationen ”Det fria Jugoslavien”, som sände från sovjetiskt

territorium, miste omedelbart sin frihet och kunde inte sprida Jajcemötets beslut om förbudet för kung Peter att återvända till Jugoslavien. Utsändningarna, som utarbetades av JKP:s representant i Moskva, blev censurerade.(102) Under tiden hade Washington och London på plats informerat sig om de verkliga styrkeförhållandena: Mihailovic vanrykte och oförmåga samt befrielsearméns makt. De beslöt då att böja sig för fullbordat faktum, och försöka nå en kompromiss med Tito på annat sätt. Först i och med det erkände Sovjetregeringen besluten i Jajce. Molotov gjorde ett uttalande, som gav uttryck åt denna ”anpassningspolitik”:

Utvecklingen i Jugoslavien, som *Storbritannien och USA redan har accepterat*, bedöms av den sovjetiska regeringen kunna bidra till framgång för de jugoslaviska folkens kamp mot Hitler-tyskland. Denna utveckling är ett tecken på det märkliga sätt, genom vilket de nya jugoslaviska ledarna har lyckats ena alla landets styrkor. (103)

Detta ”märkliga sätt” hade faktiskt ingenting gemensamt med det sätt, som Moskva försökt tvinga fram under två och ett halvt år.

Samtidigt beslöt Sovjetregeringen att skicka en militär beskickning till Titos högkvarter, vilket de allierade redan gjort. Under de första månaderna 1944 började jugoslaverna äntligen få en del sovjetiska vapen, inklusive ett antal flygplan. De allierade hade börjat sända vapen till Tito i slutet av 1943. Men hjälpen hade sitt pris. Både Churchill och Stalin intensifierade sina politiska och diplomatiska påtryckningar för att få kommunisterna att träffa en överenskommelse med exilregeringen. För att underlätta det hela lät Churchill byta ut Bodizar Puri, på posten som ledare för exilregeringen, mot Subasic, som ansågs vara mer ”demokratisk”. Mihailovic förlorade posten som försvarsminister. Den brittiska regeringen förklarade att man skulle sluta stödja cetnikerna. Ställd inför dessa kombinerade brittiska och sovjetiska påtryckningar manövrerade JKP-ledningen. I augusti 1944 slöt Tito ett avtal med Subasi, som innebar ett samarbete mellan exilregeringen och regeringen inom landet med perspektivet att bilda en ”blandad” regering. Tito sade senare om detta: ”Vi godtog detta avtal eftersom vi kände vår styrka och visste att nästan hela folket stod på vår sida. . . . Dessutom hade vi en stark armé, vars storlek våra motståndare inte kunde föreställa sig.”(104)

Vid deras möte i slutet av september försökte Stalin åter förmå Tito att acceptera kung Peters återinsättande och att göra eftergifter till den serbiska bourgeoisin, men förgäves ”Och vad gör ni om engelsmännen landstiger i Jugoslavien?”, frågade Stalin. ”Motstånd med alla medel”, svarade Tito. Stalin bemötte det bitande svaret med en iskall tystnad. Några dagar senare ägde det berömda mötet rum mellan Churchill och Stalin, när den cyniska uppdelningen av Balkan i intressesfärer genomfördes. Utan att säga ett ord till Tito kom Stalin överens med den engelske premiärministern att ”inflytandet” över Jugoslavien skulle delas lika mellan dem.(105) I Jalta bekräftades inte bara denna uppdelning, utan den konkretiserades också. Den 12 februari 1945 informerade de brittiska och ryska sändebuden i Belgrad de jugoslaviska ledarna om vad som beslutats i Jalta två dagar tidigare. De tre regeringscheferna hade givit marskalk Tito följande ”rekommendationer”:

- a. Avtalet mellan Tito och Subasic borde träda i kraft omedelbart genom bildandet av en ny regering.
- b. Denna regering skulle omedelbart kungöra: 1) att AVNOJ skulle integrera de medlemmar ur den gamla jugoslaviska nationalförsamlingen, som inte komprometterat sig genom samarbete med fienden, och att det på detta sätt skapade politiska organet skulle kallas ”provisoriska församlingen”, 2) att den lagstiftning AVNOJ utfärdat skulle tas upp till ratificering senare i den konstituerande församlingen.(106)

Detta beslut väckte en våldsam indignation inom alla läger bland partisanerna. Särskilt tvånget att acceptera medlemmar ur 1938 års församling, som valts under den fascistvänliga Stojadinovic-regimen. Men ännu en gång agerade de revolutionära jugoslaviska ledarna

skickligt. De insåg att det gällde att kombinera fasthet med omdöme, att inte vika i det väsentliga men förhandla om bisakerna. På så vis kunde man vinna tid till att konsolidera revolutionen och framför allt förstärka armén. De såg detta särskilt klart från slutet av 1944, genom Moskvas totala passivitet inför den brittiska expeditionskårens krigshandlingar mot den grekiska motståndsrörelsen. Detta gav hela den olycksbådande förklaringen till Stalins iskalla tystnad efter Titos svar på frågan: ”Vad gör ni om engelsmännen landstiger i Jugoslavien?” JKP-ledningen beslöt alltså att ”tillämpa” Jaltas ”rekommendationer” på ett sådant sätt, att folkets styrkor inte skulle vika en tum från sin reella maktposition. Samtidigt skulle Churchill och den jugoslaviska bourgeoisin leva kvar i sina förhoppningar om ett återställande av tingens gamla ordning. Man bör ha i minnet, att en viktig kärna av borgerliga jugoslaviska politiker (inklusive socialdemokratiska ledare) inte godtog avtalet mellan Tito och Subasic. Från London krävde dessa öppet, med stöd från den brittiska imperialismens mest reaktionära kretsar, att en brittisk-amerikansk armé skulle sändas till Jugoslavien för att återställa ordningen.(107)

JKP-ledningens taktik visade sig vara effektiv. Under loppet av 1945 konsoliderades den jugoslaviska revolutionen. När Subasic och de övriga från den gamla härskande klassen – som i den ”blandade” regeringen representerade även de engelska 50 procenten av inflytandet enligt Stalins och Churchills uppgörelse – förstod att ”trojanska hästmetoden” hade misslyckats, avgick de emellertid från sina ministerposter. Men nu var det redan för sent för britterna och amerikanerna att tillämpa den ”grekiska” lösningen på fallet Jugoslavien.

Som jag redan sagt, kan inte det grekiska fallet inom ramen för detta arbete ägnas så mycket uppmärksamhet som det förtjänar. Jag nöjer mig med att nämna följande fakta. Den grekiska motståndsrörelsen antog samma revolutionära karaktär som den jugoslaviska och nådde en jämförbar styrka. I slutet av 1944 kontrollerade den praktiskt taget hela landet. Men den grekiska kommunistpartiledningen förmådde inte upprätthålla samma fasthet som den jugoslaviska gentemot påtryckningarna från Moskva. Den gjorde allvarliga eftergifter för den ”nationella enhetspolitiken” och accepterade överenskommelser med de allierade, som underlättade den engelska väpnade interventionen mot den grekiska revolutionen. Avtalet mellan Churchill och Stalin i oktober 1944 gjorde resten. Den 7 november 1944 gav Churchill följande instruktioner till utrikesminister Eden:

Med tanke på det höga pris vi betalat Ryssland för att få fria händer i Grekland, bör vi inte tveka att använda brittiska trupper för att stödja den kungliga grekiska regeringen under Papandreou . . . Jag räknar kallt med en konfrontation med EAM, och vi ska inte undvika den, förutsatt att platsen är väl vald.(108)

Striderna mellan britternas och motståndsrörelsens styrkor pågick från början av december 1944 till den 12 februari 1945. Då slöts en vapenvila, som utmynnade i Varkizaavtalet, vilket senare av det grekiska kommunistpartiet betraktades som ”en oacceptabel kompromiss och i grund och botten en kapitulation för de engelska imperialisterna och den grekiska reaktionen”.(109)

I skydd av brittiska tanks kunde Churchill den 22 december komma till Aten. Vid ett möte med motståndsledarna –för att få dem att kapitulera – förklarade han att ”britterna har kommit till Grekland med president Roosevelts och marskalk Stalins samtycke”. Chefen för Sovjets militära beskickning (som medan Atens folk slogs mot de brittiska trupperna befann sig i det av partisaner omringade brittiska högkvarteret) deltog vid detta möte och bekräftade Churchills uttalande. Två dagar senare, när förhandlingarna mellan motståndsrörelsen och monarkens regering brutit samman, och medan engelskt flyg besköt Atens befolkning, ackrediterades Sovjets ambassadör inför den grekiska monarkens regering. Och under Jaltakonferensen, när striderna nätt och jämnt hade slutat, förklarade Stalin: ”Jag har förtroende för den brittiska regeringens politik i Grekland.”(110)

Varkiza-avtalet utnyttjades av de brittiska imperialisterna och den grekiska reaktionen till att återställa monarkins makt och utlösa en fruktansvärd terror mot arbetarna och de demokratiska krafterna. I slutet av 1946 beslöt det grekiska kommunistpartiet och andra delar av motståndsrörelsen att återuppta den väpnade kampen och inleda ett inbördeskrig. Den brittiska imperialismen kände sig inte stark nog att bemästra situationen och överlämnade därför sin roll som polis till USA-imperialismen. Den 12 mars 1947 tillkännagav Truman att USA övertog "skyddet" av Grekland och Turkiet. Detta var första gången "Trumandoktrinen" tillämpades.

Jugoslavisk kritik av den franska och italienska opportunisten

Det är självklart att kommunistledarna i Belgrad såg USA-imperialismens militära intervention i Grekland som ett direkt hot mot den jugoslaviska revolutionen. På samma sätt betraktade de den allt starkare högervändningen i Frankrike och Italien, åtföljd av amerikansk militär utbredning i båda länderna. I detta sammanhang måste man se Kardeljs och Djilas' kritik av de franska och italienska kommunisternas politik på Kominforms grundningsmöte. Kritikens exakta ordalydelse är fortfarande okänd, men man kan bilda sig en ganska välgrundad uppfattning på basis av en del senare avslöjanden av jugoslaverna och framför allt genom de anteckningar som gjordes under mötet av E. Reale (tillsammans med Longo representant för PCI) och som publicerades 1957. Dessa uppgifter kan dessutom jämföras med de indirekta referenser, som finns i de publicerade dokumenten från konferensen i Kardeljs rapport om JKP:s verksamhet.(111) Med utgångspunkt från dessa källor har jag utarbetat följande sammanfattning.

Jugoslaverna menade att det under kriget och efter segern över Hitler hade utkristalliserat sig en mot marxismen-leninismen revisionistisk strömning inom den internationella kommunistiska rörelsen. Dess klaraste uttryck var "browderismen". Enligt denna strömning skulle en period av fredlig utveckling följa efter kriget, då klasskampen skulle dämpas både på nationell och internationell nivå. Jugoslaverna lät förstå att de franska och italienska kommunistpartiernas politik var ett speciellt uttryck för denna strömning. Dess grund var tron på en fredlig, legal och parlamentarisk väg till arbetarklassens maktövertagande. Det rörde sig om en upprepning i annorlunda tappning av socialdemokraternas utveckling efter första världskriget. De italienska och franska kommunisterna betraktade regimerna, i vars regeringar de deltog, som folkdemokratier i vardande, vilket enligt JKP-representanterna var totalt felaktigt.

Medan de gjorde dessa påståenden pågick redan sammansvärjningar för att kasta ut kommunisterna ur regeringen. Borgarklassen hade haft intresse av att samarbeta med kommunisterna medan den kände sig svag, och dessa borde ha utnyttjat situationen till att lägga beslag på nyckelposterna, vilket de inte gjorde. Med sin teori om att regeringsarbetet med borgarna innebar början till en folkdemokrati, som skulle fortsätta att utvecklas på legal och parlamentarisk väg, hade de inte uppnått något annat än att avvärja massorna och utså illusioner om kristdemokraterna och andra borgerliga partier, liksom om socialdemokraterna. De franska och italienska kommunisterna borde ha insett att deras samarbete med borgarna och socialdemokraterna inte kunde bli långvarigt. Det handlade bara om en kamp där segern skulle gå till den som vågade mest, hade störst klarsynthet och minst illusioner om parlamentariskt samarbete och som lyckades vinna massornas stöd för att komma till makten.

Vi har haft intima kontakter med våra italienska kamrater under kriget, förklarade jugoslaverna. Vi har uppmanat dem att studera vår erfarenhet, den väg som gav oss möjlighet att befria en stor del av vårt land och skapa en armé. Men de ville inte följa upprorets väg. De menade att det var nödvändigt att bromsa den revolutionära utvecklingen i norra Italien för att undvika en brytning med södern. Togliatti hävdade att kommunisterna bara skulle ha kunnat

ta makten i en del av Italien, och på detta sätt skulle landet ha delats och förlorat sin enhet och sitt oberoende.

I stället för att skapa en antifascistisk enhet underifrån, med massorgan som inrymde alla de strömningar som verkligen var redo att följa den väpnade kampens väg och upprätta en verklig folkakt, begick de franska och italienska kommunisterna misstaget att bilda fronten uppifrån med lika representation för arbetar- och borgerliga partier. Detta trots att målet för några av dessa partier var att bromsa eller helt stoppa den väpnade kampen och hindra varje verklig omvandling av landet. I den publicerade texten från Kardeljs rapport om det jugoslaviska partiets verksamhet finns följande avsnitt, som tydligt syftar på de franska och italienska kommunisterna:

Somliga påstod att bildandet av nationella befrielsekommittéer och förverkligandet av folkens demokratiska och revolutionära krav på sikt skulle leda till att vissa sociala skikt och politiska grupper fjärmades från den antifascistiska fronten. Det jugoslaviska kommunistpartiet har konsekvent bekämpat sådana uppfattningar. Om den jugoslaviska folkfronten hade intagit en sådan ståndpunkt, skulle den inte fått massorna med sig. Folket skulle inte varit berett att kämpa med vapen i hand med en sådan offervilja som de visade. De har kämpat i vetskap om att kampen gagnat deras demokratiska och sociala strävanden och samtidigt den nationella befrielsen. Praktiken har visat att det nära sambandet mellan den nationella befrielseörelsen och folkets demokratiska revolutionsprocess, inte försvagade den nationella resningens stridsstyrka, utan istället ledde till att folkets majoritet attraherades på ett exceptionellt sätt. (112)

Jugoslaverna gav PCF beska förebråelser för att partiet tillåtit och till och med underlättat avvapningen och upplösningen av motståndsrörelsen i slutet av 1944 och början av 1945. De kunde inte godkänna de franska ledarnas argument: att eftersom kriget inte var slut skulle en beslutsam aktion mot de Gaulles politik ha inneburit en konfrontation med de allierade och skadat förhållandet mellan dessa och Sovjetunionen. Detta argument var felaktigt, hävdade jugoslaverna, eftersom det effektivaste stödet till Sovjet bestod i att minska det amerikanska inflytandet inom det franska folket. Liknande förebråelser riktades mot italienarna för deras politik månaderna efter resningen i Norditalien. Emot detta satte Kardelj och Djilas grekerna, som hade mött engelsmännen med väpnad kamp innan kriget mot Tyskland var slut, och JKP:s strid mot kung Peters regering och de allierades verktyg, cetnikerna. Jugoslaverna kritiserade de franska och italienska kommunistledarnas allmänna hållning till britterna och amerikanerna: Att de i praktiken helt avstod från att öppet kritisera västmakternas politik, vilket banade väg för ett återupprättande av imperialismens positioner. Att de hade illusioner, som de spred till massorna, om en imperialistisk ”demokrati” och en ”snällare” imperialism.

Frankrikes och Italiens kommunistpartier anklagades också för att de inte i handling effektivt stödde den väpnade kamp, som kommunisterna och andra vänsterkrafter i Grekland utkämpade från slutet av 1946. Enligt jugoslaverna uteblev stödet eftersom de båda partiledningarna betraktade det grekiska inbördeskriget som förlorat för folkets styrkor, och trodde att det mycket snabbt skulle vara över. De franska och italienska ledarna hävdade att imperialisterna hoppades på en ”grekisk” utveckling i Frankrike och Italien, för att lättare kunna krossa arbetarklassen och de demokratiska krafterna i de båda länderna. Detta argument underkändes av Kardelj. Tvärtom fruktade amerikanerna att en liknande kamp skulle uppstå i Frankrike och Italien eftersom detta allvarligt skulle hota deras positioner. JKP-delegaterna föreslog också att Kominform-mötet skulle undersöka hur man kunde organisera en effektiv hjälp till det grekiska folkets kamp. För detta förslag fick de inget stöd.

Detta var i stora drag det jugoslaviska kommunistpartiets kritik av de franska och italienska partiernas linje under perioden 1941-1947. Att döma av tillgänglig information var Gomulka den ende av deltagarna på Kominform-mötet, som formulerade en dom som närmade sig jugoslavernas: Att fransmännen och italienarna inte utnyttjat möjligheten att driva på en

radikal utveckling i sina länder under befrielseperioden. Den fas då ”ockupationsmaktens administration krossades i samband med att dess militära styrkor kastades ut (var en avgörande period”, slog den polske kommunisten fast, ”för att skapa en ny statsapparat. Även om villkoren var gynnsammare i de länder som befriades av den sovjetiska armén, så fanns även i de anglosaxiska truppernas närvaro reella möjligheter att gå vidare mot väsentliga förändringar av den nya statens organisationer. Detta framför allt där arbetarpartierna hade organiserat en omfattande nationell befrielsekamp, och förfogade över väpnade partisanenheter”, dvs. i Frankrike och Italien.(113)

Zjdanov och Malenkov höll sig, som jag redan nämnt, diskret i bakgrunden. De koncentrerade sin kritik på det faktum att båda partierna, efter att ha blivit utkastade ur regeringen, behöll sin regeringsvänliga och parlamentariska inställning i stället för att mobilisera massorna mot respektive regerings pro-amerikanska politik. De övriga mötesdeltagarna följde i huvudsak det av ryssarna anvisade mönstret. Ingen av dem gjorde några invändningar mot jugoslavernas kritik, men de tog heller inte upp till behandling de grundläggande problem, som denna reste. Fransmännen och italienarna insåg att kritiken kom från två helt skilda håll. Det man måste ta fasta på var naturligtvis kritiken från Stalins talesmän. Man behövde inte analysera orsakerna till att revolutionen misslyckats i Frankrike och Italien, utan det viktiga var att man godtog den ”kursomläggning”, som Zjdanov presenterat. Longo och Duclos gjorde sin rituella självkritik genom att i allmänna termer erkänna att deras partier hade begått opportunistiska misstag. Politiken på regeringsnivå hade inte i tillräcklig grad kombinerats med mobilisering av massorna. De erkände att de inte i tid hade förstått vidden av den nya amerikanska politiken eller att uteslutningen av kommunisterna ur regeringen berodde på just denna nya antisovjetiska kurs i Washington. När de sedan också lovade att energiskt bekämpa Marshallplanen och att tillämpa Stalins nya politik till punkt och pricka, ansåg Zjdanov ”debatten” avgjord, och man gick vidare till nästa fråga.

När väl detta resultat hade uppnåtts, hade ryssarna inte det minsta intresse av att fördjupa analysen av den fransk-italienska opportunisten. Och inte de övriga heller. Alla närvarande var tillräckligt insatta i saken för att förstå att jugoslavernas kritik indirekt angrep den politik Stalin hade anbefallt för den kommunistiska rörelsen under den stora alliansens period. Alla visste också mycket väl att denna sida av problemet var tabubelagd. Longo och Duclos kunde ha utnyttjat detta för att försvara sig och anklaga jugoslaverna för att sätta sig upp mot Stalin, men eftersom det var uppenbart att Kardelj och Djilas handlade enligt överenskommelse med Zjdanov och Malenkov, skulle ett sådant ”försvar” bara ha förvärrat deras situation ytterligare. Vid ett privat möte förklarade Longo för Kardelj och Djilas att det italienska partiets politik under kriget hade dikterats från Moskva, men under de officiella sessionerna höll sig var och en till sin roll.(114) Å ena sidan syndabockarna, å andra sidan åklagarna och domarna.

Allt eftersom brytningen av den stora alliansen fortskred, tycktes motiven för friktionen mellan Moskvans politik och den jugoslaviska revolutionens intressen försvinna. Under ”de tre storas” smekmånad sågs jugoslavernas revolutionära omedgörlighet som en ”negativ” faktor. Sedan London och Washington inlett sitt antisovjetiska korståg omvandlades den till en ”positiv” faktor. Partisanernas Jugoslavien, med sin icke föraktliga armé och sitt strategiska geografiska läge, blev en viktig länk i det europeiska försvarssystem, som Stalin börjat organisera. Och omvänt: Inför det hot Trumandoktrinen utgjorde för den jugoslaviska revolutionen, tycktes Tito och hans medarbetare komma i större beroende av skydd från Sovjetunionen.

Inom kort visade det sig dock att denna politiska samstämmighet inte vilade på någon fast grund. Jugoslavernas omedgörlighet var användbar för ryssarna bara så länge den sammanföll med den nya sovjetiska politikens krav. Men jugoslaverna hade sina egna planer för Balkan,

och dessa överensstämde inte med den sovjetiska diplomatins. Dessutom kolliderade Stalins planer på en europeisk skyddszon med Jugoslaviens vilja att bevara sitt nationella oberoende. Vid tidpunkten för Kominforms bildande hade jugoslaverna emellertid inget intresse av att bryta med ryssarna – tvärtom. Den kritik av Stalins politik, som var inbakad i angreppet mot den fransk-italienska opportunisten, var troligen inte överlagd (om det varit så skulle jugoslaverna säkert ha sagt det efter brytningen med Stalin). Den var bara en oundviklig följd av de franska och italienska kommunisternas trogna anpassning till Stalins stora strategi.

En svaghet i den jugoslaviska kritiken av fransmännen och italienarna var just att den gjorde halt inför denna nyckelfråga: Stalins politik under den stora alliansen. Utan att analysera den var det fruktlöst att försöka förklara varför revolutionen misslyckades i Frankrike och Italien. Jag har hänvisat till denna politik åtskilliga gånger under denna framställning men endast fragmentariskt. Vid analysen av de franska, italienska och jugoslaviska kommunistpartiernas politik, liksom i samband med den korta genomgången av Grekland, har vi kunnat konstatera de konkreta lokala effekterna av Moskväs inriktning och direktiv. Vid studiet av orsakerna till Kominterns upplösning, och i andra avsnitt av första delen av denna bok gjordes hänvisningar till några allmänna drag i denna stalinistiska politik.(115) Men hittills har jag inte analyserat politiken i dess helhet, vilket är absolut nödvändigt för att få en helhetsförståelse av varför revolutionen misslyckades i Västeuropa. Följande avsnitt ägnas åt en sådan analys.

Från ”den stora alliansen” till ”de två blocken”

Stalins politik under andra världskriget dominerades av två strategiska huvudregler, som redan behandlats i tidigare kapitel.(116) Den första formulerades i slutet av tjugotalet, när den revolutionära våg som inleddes med den ryska revolutionen hade ebbat ut. Denna regel kan härledas ur teorin om ”socialismen i ett land”: *All revolutionär aktivitet över hela jorden är underordnad Sovjetstatens intressen*. Den andra tog form under loppet av trettioalet efter det att det tyska proletariatet krossats av fascismen. Regeln speglar den försvunna tron på den revolutionära förmågan hos proletariatet i väst och lyder: *Utnyttja i första hand motsättningarna mellan imperialistmakterna*. All revolutionär aktivitet ska underordnas detta. Den andra normen är endast tillämpningen av den första, men ovannämnda revolutionära oförmåga hos västproletariatet som förutsättning: Eftersom det högsta målet är att garantera Sovjetstatens säkerhet, och en revolution utanför Sovjet verkar osannolikt, är det enda som återstår att dra fördel av de imperialistiska staternas rivalitet.

Ett karakteristiskt exempel på tillämpningen av denna dubbla gyllene regel utgör Stalins politik i förhållande till den spanska revolutionen och folkfronten i Frankrike. Första gången Stalin tillämpade denna strategi i stor skala var dock under andra världskrigets inledningsfas. Då genomförde han den till dess yttersta konsekvenser, utan att rygga tillbaka inför det monstruösa steget att sluta en långtgående pakt med fascismen och hålla tillbaka folkens kamp mot fascismen bara för att underlätta denna pakt.(117) Även efter Nazitysklands invasion av sovjetiskt område styrdes Stalins politik i allt väsentligt strikt av de två nämnda reglerna: sättet att bygga upp den stora alliansen mot Hitler, de politiska motiv som dominerade det militära samarbetet, de politiska mål för kriget som slogs fast och den roll kommunistpartierna tilldelades. Alla viktiga aspekter av den stalinistiska politiken i samband med ”den stora alliansen” rättade sig strikt efter de två nämnda normerna.

Under de tio åren mellan den fransk-sovjetiska pakten 1935 och Jaltaavtalet fick det övergripande målet – sovjetstatens säkerhet – också en innebörd alltmer avlägsen från den det hade haft på Lenins tid. Under senare hälften av 30-talet gällde det huvudsakligen att bevara *status quo* i Europa, dvs i enlighet med Versailles-fördraget. Den tysksovjetiska pakten medförde att territoriell expansion inräknades: gränsrevideringar, annexioner, erövring av ”intressesfärer”. Först under kriget mot axelmakterna slog detta nya innehåll i begreppet

igenom helt och hållet. Dess imperialistiska och kolonialistiska karaktär uppenbarades inte helt förrän många år senare, i samband med invasionen av Tjeckoslovakien. Det ”övergripande målet” tog sig ett konkret uttryck i Stalins politik: att söka nå en permanent överenskommelse med USA-imperialismen för att uppnå ett gemensamt världsherravälde.

Kriget mot axelmakterna fick ett progressivt, befriande innehåll då det ledde till att fascistregimen krossades, till att en form av nationellt förtryck försvann: det förtryck den tyska och japanska imperialismen hade infört i en rad länder och försökte införa i andra. Detta krig tenderade att omvandlas till ett revolutionärt krig, från det ögonblick då den antifascistiska kampens logik ledde till en konfrontation med de härskande klasserna, som låtit sig betjänas av fascismen för att behålla sin makt; från det ögonblick då också de proletära klasserna drogs med i kampen, då de beväpnade sig och fick tilltro till sin egen styrka. Men Stalins politik uttryckte inte alls en sådan utveckling. Än mindre gjorde Roosevelts och Churchills det. Dessa hade förstås i huvudsak imperialistiska motiv för sina storslagna proklamationer och löften, som frammanade folkens förhoppningar om frihet och oberoende. (Roosevelts mer liberala attityd förändrade inte grundinnehållet i den amerikanska politiken.) Stalin tjänade med sina likartade löften och deklamationer intressena hos det byråkratiska skikt, som hade ersatt Oktoberrevolutionens revolutionära proletariat i sovjetstatens ledning. Ryssarnas nye envåldshärskare och den konservativa byråkrati han var symbol för kunde inte överföra revolutionen till andra folk efter att ha förvanskat den i sitt eget land. De kunde inte gynna frihet och demokrati på andra håll så länge de sovjetiska arbetarna nekades detta. Stalinismens utrikespolitik kunde inte annat än återspegla dess inrikespolitik. Sovjetarmén, liksom de allierades arméer, fyllde en funktion som befriare genom att krossa de fascistiska regimerna och utplåna Hitlers imperialism. Men samtidigt bar de med sig en ny typ av förtryck, i britternas och amerikanernas spår bevarandet av det kapitalistiska systemet, kolonialism i en eller annan form och försök att upprätta världsherravälde; i Sovjetarméns spår uppstod ett nytt samhällssystem efter stalinistisk förebild. Att kapitalistisk privategendom försvann inom detta system, innebar dock inte att produktionsedlen övergick i arbetarnas händer. Nyttjanderätten gavs i stället åt ett nytt privilegierat samhällsskikt, vars byråkratiska dominans grundade sig på ideologiskt bedrägeri, utplånande av politiska friheter och på den mest gigantiska polisapparaten genom tiderna. Sovjetarméerna förde också med sig den storryska nationalismens planer på expansion och dominans. Lenins fruktan för att den ryska imperialismen skulle återuppstå under Oktoberrevolutionens täckmantel skulle nu visa sig vara helt befogad.

Det stora bedrägeriet

Om antifascism och befrielsekamp öppet kunde anges som motiv för kriget, så måste naturligtvis de brittisk-amerikanska kapitalisternas och den stalinistiska byråkratins ”övriga” motiv döljas noggrant. I denna uråldriga konst, att med de ädlaste ideal dölja de mest reaktionära handlingar, hade de tre stormaktsledarna var och en sin egen förmåga, och Stalin stod inte sina framstående kolleger efter i detta avseende. De fann omedelbart vad som kan kallas ett ”gemensamt språk”. De oundvikliga åsiktsskillnaderna gällde aldrig principerna: De tre var alltid överens om att prisa dessa samtidigt som de i handling förtrampade dem. Menings skilljaktigheten berodde på att var och en naturligtvis ville hugga till sig de bästa bitarna vid den nya uppdelningen av världskartan. När någon av dem ansåg sig missgynnad, skrek han i högan sky om principerna, och anklagade de andra för att bryta mot dem. Men när de nådde ett godtagbart avtal, vittnade var och en med hela sin prestige om sina kollegers ädla avsikter.

I detta avseende spelade Stalin den i särklass viktigaste rollen. Hans enorma anseende bland arbetarmassorna över hela världen som personifikation av Oktoberrevolutionen och

socialismen gjorde imperialismens representanter en oskattbar tjänst under andra världskriget. Wilson, Clemenceau och Lloyd George var inte lika lyckligt lottade under det första. Stalins offentliga ingripanden under kriget och den sovjetiska propagandans versioner av relationer och avtal mellan de tre stora bidrog kraftigt till att utså illusioner hos miljoner människor om Sovjetunionens kapitalistiska och imperialistiska allierades demokratiska och befriande avsikter. Kommunistpartiernas propaganda hade med få undantag samma effekt. Detsamma kan sägas om deras allianspolitik. Detta bedrägeri mot folken var ett nödvändigt villkor för att den stora uppdelningen i "intressesfärer" mellan USA-imperialismen och Sovjetbyråkratin och köpslåendet med ekonomiska, politiska och strategiska intressen skulle kunna genomföras utan märkbara protester från offrens sida.

När Zhdanov i sin rapport på Kominforms grundningsmöte 1947 förklarade att världen delats i två läger, och kallade gårdagens allierade för "rovgiriga imperialister", såg han sig tvungen att på något sätt förklara denna våldsamma förändring. Särskilt som Stalin kort dessförinnan hade uttryckt sin tilltro till en världsomspännande överenskommelse med den andra supermakten. (I december 1946 hävdade han att ett långtgående avtal mellan USA och Sovjet var "fullt möjligt".(118) Den sovjetiska och kommunistiska propagandan hade under fem år hävdats att de allierade tillsammans med den socialistiska staten och kommunistpartierna höll på att bygga en enad, rättvis, demokratisk och fredlig värld. Förvandlingen av dessa allierade till rovgiriga imperialister eller agenter för USA-imperialismen (socialdemokratin och de borgerliga partierna i Europa) och uppdelningen av världen i två block kunde inte ha skett som genom ett trollslag på våren 1947. Det måste finnas en bakgrund. Stalins talesmän måste alltså ge en ny version av den stora alliansens epok. Också den en förvanskning, men den innebar ändå att något av det som tidigare noggrant hade dolts fördes fram i ljuset. Nu avslöjades de verkliga syftena hos de med Sovjet allierade imperialistiska staterna, men Stalinledningens motiv förtegs fortfarande.

Den deklaration, som antogs av de nio partierna, sade faktiskt att det redan under kriget "fanns motstridiga uppfattningar inom den antifascistiska koalitionen både beträffande målet för kriget och sättet att organisera världen efteråt". Medan Sovjetunionen ville tillförsäkra alla folk demokrati, nationellt oberoende och fred och hyste den största respekt för principen om folkens rätt till självbestämmande, var USA:s och Englands mål att "eliminera sina konkurrenter (Tyskland och Japan) från marknaden och upprätta sin egen hegemoni". De försökte "stärka imperialismen och kväva demokratin".(119)

1947 års version var oförenlig med den som gavs under kriget. Då hade Stalin gång på gång försäkrat att de tre stormakterna i grunden hade samma syften. I november 1944, när Tysklands nederlag var i sikte, hamnade frågan om hur "världen ska organiseras" efter kriget i förgrunden. Då formulerade Stalin följande tes, som fungerade som hävstång för Sovjetregeringens och kommunistpartiernas hela strategi: "Motiven för alliansen mellan Sovjetunionen, Storbritannien och USA är inte slumpmässiga och tillfälliga utan *grundläggande och permanenta*."(120) Det råder inget tvivel om att västmakterna under kriget hade de motiv som Kominform-deklarationen påstår. Detta medför att Stalins tes från 1944 inte kan återspegla verkligheten med mindre än att Kreml med Sovjets "grundläggande och permanenta intressen" syftade på något helt annat än det som officiellt proklamerades under kriget och nu upprepades i Kominform-deklarationen.

Det enda återstående alternativet är att Stalin begick ett grovt misstag 1941-45 genom att inte genomskåda de imperialistiska staternas verkliga intressen och mål. Men Stalins kunskaper i marxismens ABC var knappast så bristfälliga... Som vi ska se senare vid analysen av den konkreta situationen, uttryckte Stalin med detta påstående bara en realitet: De hemliga avtalen mellan de tre stora hade gått mycket långt. Den store strategens misstag bestod i att tro att

dessa avtal kunde bilda en stabil grund för alliansen mellan Sovjetbyråkratin och den brittiska och amerikanska kapitalismen, särskilt för alliansen med supermakten USA.

Det internationella läget 1947 hade förklarats som ett resultat av motsättningarna mellan Moskvas rena och Londons och Washingtons onda avsikter. Nu borde Kominform-mötet också tvingats förklara varför de onda med en sådan förvånansvärd snabbhet hade lyckats befästa de gamla borgerliga krafterna i Västeuropa – samma krafter som hade orsakat kriget och på ett eller annat sätt underlättat fascismen. Varför uteslöts de kommunistiska ministrarna så smärtfritt ur regeringarna i Paris, Rom och Bryssel? Hur kunde imperialismakterna starta nya kolonialkrig? Med andra ord, hur kunde kapitalismens globala styrkor under USA-imperialismens ledning två år efter den stora segern över fascismen ta initiativet och gå till offensiv mot arbetarna och de demokratiska krafterna? Enligt Zjdanov hade Andra världskriget ”i hög grad förändrat styrkeförhållandet mellan de två systemen – det socialistiska och det kapitalistiska – till socialismens fördel . . . därmed tillfogades det kapitalistiska världssystemet i dess helhet ytterligare en allvarlig förlust . . . växte (arbetarklassens) auktoritet och inflytande bland folket i oerhörd grad . . . kommunistpartierna har stärkts i ansenlig grad”.(121) Men om det var på det sättet, varför blev inte de borgerliga ministrarna utsparkade i stället för de kommunistiska? Hur kom det sig att de kapitalistiska krafterna och inte de revolutionära hade tagit initiativet för att fördjupa och utveckla resultaten av segern över fascismen? Som vi redan sett tog man sig ur svårigheterna under Kominformmötets hemliga del genom att låta de franska och italienska ledarna bära hundhuvudet. Men i de offentliga dokumenten kringgick man nästan helt den grundläggande frågan om hur det stora uppsvinget för arbetarklassen och den demokratiska rörelsen så snabbt och enkelt kunde stoppas av imperialismens och de borgerliga krafternas motoffensiv. Det enda undantaget var några mycket diskreta antydningar av Longo och Duclos om att de allierade arméernas närvaro hindrade kommunistpartierna från att gå längre än de gjorde. Zjdanovs rapport och den deklaration som antogs på mötet pekade emellertid på ett viktigt faktum. Zjdanov hävdade: ”Men så länge kriget pågick vågade de reaktionära kretsarna i England och Förenta Staterna inte uppträda mot Sovjetunionen och de demokratiska länderna med öppet visir, emedan de utomordentligt väl förstod att folkmassornas sympati i hela världen odelat var på Sovjetunionens och de demokratiska ländernas sida. Men redan under de sista månaderna före krigets slut började situationen förändras.” Och enligt deklarationen försåg sig imperialismerna omedelbart efter segern med en ”liberal och fredsälskande mask i syfte att lura de politiskt oerfarna och få dem att gå i fällan”.(122) Med undantag för dessa uppgifter, utan vilka händelseförloppet mellan 1945 och 1947 skulle bli helt oförklarligt, undvek Kominform-dokumentet helt och hållet den fråga man automatiskt ställer sig: vad gjorde Sovjetledningen för att hindra imperialismen att försåtligt förbereda sin revansch med ”visiret” nedfällt? Sovjetledningen, som hade ”folkmassornas sympati i hela världen på sin sida”; kommunistpartierna som hade ”stärkts i ansenlig grad” och arbetarklassens auktoritet och inflytande som hade ”vuxit i oerhörd grad”. Vad gjorde de för att hindra reaktionen från att iförd frihetens, demokratins och fredens mask lura en så stor del av massorna, så att den kunde samla sig och gå till offensiv med fascismens nederlag just bakom sig? Det är uppenbart att om man hade kunnat finna något omdöme eller direktiv från Stalin från den stora alliansens epok avsett att varna folken för de allierade imperialismakternas verkliga motiv; om det i den stalinistiska kommuniströrelsens politik hade funnits den allra minsta underförstådda vink i denna riktning, så skulle detta ha betonats kraftigt i dokumenten från Kominforms grundningsmöte. Det skulle ha förts fram då och under de följande åren som ett ovedersägligt bevis för att Stalin och den kommunistiska rörelsen hade förutsett händelseutvecklingen och hade gjort vad som var möjligt för att motverka imperialismens planer. Men det är omöjligt att finna några sådana hänvisningar.

Utan tvivel var ”maskens” betydelse enorm. Genom att presentera sig som förkämpar för demokrati och antifascism, för folkens oberoende och en rättvis fred, lyckades de borgerliga och imperialistiska krafterna i själva verket lura inte bara ”de politiskt oerfarna” utan också många av dem som trodde sig vara erfarna. Under intryck av den stora världskrisen, krigets vedermödor och nazismens brott gick miljoner ”politiskt oerfarna” till verket för att upprätta ett nytt samhällssystem utan krig och förtryck. I dessa hade kommunistpartierna en revolutionär potential utan motstycke i historien – på villkor att partierna under loppet av själva kriget kunde höja massornas medvetenhet till en förståelse av den sociala och politiska verkligheten och få dem att i tid genomskåda de krafter, som listigt förklädda i den ovan nämnda ”masken” arbetade för mål, som var helt skilda från folkets förväntningar. Men detta skulle förstås vara förgäves om inte den kommunistiska rörelsens strategi från början hade gått ut på att ge det kapitalistiska systemets andra världsomfattande kris en revolutionär lösning.

I en sådan strategi kunde den avgörande faktorn bara ha varit massrörelsens styrka, politiska medvetenhet och organisation. Allt vad kommunistpartierna och Sovjetstaten gjorde borde ha inriktats på att stärka denna faktor. Motsättningarna mellan de imperialistiska staterna och mellan fascismen och det ”demokratiska” borgerskapet i varje land borde ha utnyttjats med inriktning på att undan för undan utveckla och förstärka proletariatets och folkets styrka. Men Stalins och Sovjetbyråkratins strategi, som kommuniströrelsen följde, gick i helt motsatt riktning. Den gav i stället absolut prioritet åt att utnyttja de inomimperialistiska motsättningarna, vilka all massaktivitet underordnades. Under den tysta alliansen med Hitlertyskland tog sig denna strategi uttryck i att den antifascistiska kampen hölls tillbaka medan demokratin, antifascismens och det nationella oberoendets fana lämnades till Tysklands borgerliga och imperialistiska motståndare. Under alliansen med Hitlers motståndare ledde strategin till att massrörelsen bromsades för att hållas inom de ramar, som dessa nya allierade kunde acceptera. Detta innebar att man inför massorna måste dölja den brittisk-amerikanska imperialismens verkliga syften och genom ett tyst samförstånd med denna föra folken bakom ljust.

Men detta var inte allt. Det viktigaste för Sovjetledarna var uppdelningen i intressesfärer, som skulle garanteras genom ett permanent avtal med Washingtonregeringen. För att genomföra detta räckte det inte att inför folken dölja de imperialistiska staternas verkliga avsikter. Sovjetledarna måste också skapa trovärdighet åt imperialisternas synbara avsikter, eftersom Sovjetunionens egna synbara avsikter annars inte skulle framstå som verkliga. Med andra ord: Endast så kunde man förklara hur de tre stormakternas ”grundläggande och permanenta” intressen kunde sammanfalla. Eftersom det gällde att till varje pris dölja att Sovjet började använda imperialistiska metoder, måste man ge sken av att USA och Storbritannien hade slutat göra det. Annars skulle myten krossas, bakom vilken den stalinistiska byråkratin skyddade sig.

Earl Browders teorier, som han lade fram omedelbart efter Teherankonferensen, var endast extrema formuleringar i klarspråk av vad den sovjetiska och kommunistiska propagandan nu uttryckte minst lika rakt på sak. Andegemenskapen i följande uttalanden är uppenbar:

”Kapitalismen och kommunismen har hand i hand inlett marschen mot morgondagens fredliga samarbete.” (Browder, januari 1944).

”Vårt möte på Krim har bekräftat vårt gemensamma beslut att upprätthålla och stärka den enhet i tanke och handling, som möjliggjort och säkrat de allierades seger i detta krig.” (Ur Jalta-deklarationen, undertecknad av Stalin i februari 1945.)

”. . . Det åligger de demokratiska stormakterna att bygga upp hela världen på ett sådant sätt att alla tillförsäkras fred och rättvisa.” (Ur resolutionen vid det italienska kommunistpartiets femte kongress i januari 1946).

Det är betecknande att Browders extrema åtgärder (särskilt avskaffandet av ”redskapet” partiet, vilket var hans döds synd) inte fördömdes av Stalin, genom Duclos, förrän mer än ett år senare. Och ännu mer betecknande är att bannlysningen skedde strax efter det att Roosevelt anklagade Stalin för att försämma förhållandet mellan de båda staterna om han inte upphörde med sina krav beträffande den polska regeringen. Detta var endast några dagar före Roosevelts död.(123)

Uppdelningen i intressesfärer

Än idag diskuteras det hur uppdelningen i intressesfärer kom till stånd. Tillkom den i Jalta, vid tidigare förhandlingar mellan de tre stora eller var den ett resultat av en *de facto*-situation, som skapats av de militära operationerna och som sedan utkristalliserades under det kalla kriget. Själva faktum förnekas endast i de officiella sovjetiska versionerna. Detta trots att en rad dokument, som Moskva ledningen sett sig tvungna att publicera eftersom de publicerats i väst, är mer än tillräckliga som bevis. Korrespondens mellan Stalin, Churchill och Roosevelt, handlingar från Teheran- och Jaltakonferensen m.m.(124) Enligt min mening kan man på grundval av den oerhörda mängden dokument från denna period dra slutsatsen att den berömda uppdelningen kom till genom en rad handlingar och beslut ända från krigets början till brytningen 1947. Under det kalla kriget uppstod den stabilitet i Europa, som fortfarande existerar. (I ”tredje världen” förhöll det sig annorlunda. Där gick ”de tres” planer i stor utsträckning om intet genom de nationella revolutionära rörelsernas anstormning.)

Uppdelningen genomfördes genom militära operationer och diplomatiska förhandlingar, genom partiernas och underrättelsetjänsternas arbete. Tidpunkten då Sovjet inledde denna politik kan fastställas exakt: Det började med de hemliga klausuler, som ingick i den tysk-sovjetiska pakten. Efter den nazistiska attacken mot Sovjet ställdes frågan om intressesfärer omedelbart på dagordningen vid förhandlingarna mellan de tre stora. Från första början åtföljdes de av en propaganda som dolde de tres verkliga syften.

Så snart Hitlertyskland anföll Sovjetunionen försvann den broms, som den tysk-sovjetiska pakten hade utgjort, och som hade hindrat kommunistpartierna och massorna att ta till handling. Roosevelt och Churchill förstod att det var nödvändigt att snarast ta upp kampen mot Stalin, som i sitt tal den 3 juli hade förklarat: ”Vårt krig för försvaret av fosterlandet smälter samman med Europas och USA:s folks kamp för oberoende och demokratiska friheter.” I principdeklarationen från den 14 augusti 1941, känd som Atlantdeklarationen, förklarade ledaren för det största koloniala imperiet och ledaren för den största kapitalistiska staten högtidligt:

... våra stater eftersträvar ingen expansion, varken territoriell eller av annat slag ...

vi önskar inga territoriella förändringar, som inte står i överensstämmelse med de berörda folkens fritt uttryckta vilja.. .

vi respekterar alla folks rätt att själva välja sin regering och önskar att oberoende och suveräna rättigheter återges till de folk, som berövats dessa med våld .. .

Vi kommer att anstränga oss, i enlighet med våra skyldigheter, för att alla stater, stora eller små, segerrika eller besegrade, på lika villkor ska få tillgång till världshandeln och världens råvaror, som är nödvändiga för deras ekonomiska utveckling, (och lovar en fred som) tillförsäkrar alla människor i hela världen ett liv fritt från fruktan och umbäranden.

”Atlantdeklarationens demokratiska fasad”, skrev den mycket Stalintrogne sovjetiske historikern Deborin flera år senare, ”syftade till att dölja de nordamerikanska och engelska regeringarnas verkliga imperialistiska motiv”.(125) Detta stod helt klart för Stalin, Deborin och de andra redan den 14 augusti 1941, men hindrade inte Sovjetledningen att den 24 september publicera en deklaration, där den anslöt sig till Atlantdeklarationen. Man kan medge att gesten kanske var nödvändig för att Sovjet skulle få nordamerikansk hjälp, och att

tidpunkten inte var lämplig för att motsätta sig ”fasaden”. Men Sovjetregeringen kunde ändå i en hjärtlig ton ha föreslagit sina nya allierade att de skulle bevilja eller åtminstone lova kolonierna nationellt oberoende med motivet att man måste samla största möjliga styrkor mot den gemensamma fienden. Särskilt som detta gick helt i linje med Roosevelts politik. Denne hade naturligtvis inte antiimperialistiska utan nykolonialistiska skäl: att underlätta den nordamerikanska kapitalismens utsugning av den koloniala världen, som de europeiska staterna hade lagt beslag på. Men den sovjetiska regeringen utnyttjade inte denna möjlighet att, låt vara mycket diskret, sätta de anglosaxiska imperialisternas ”demokratiska fasad” på prov inför folken. Mötena mellan Stalin och Eden i december 1941 låter oss förstå orsakerna.

Stalin lade utan omsvep fram sina första planer för hur Europas karta borde ändras. Utan tvivel ansåg han att denna framstående representant för den brittiska kolonialismen var idealisk att diskutera frågan om uppdelningen med. Från Tyskland borde man ta Östpreussen (för att kompensera polackerna för det område Sovjet annekterat), Rhenlandet och kanske Bayern. Österrike borde bli självständigt och Sudeterna återlämnas till Tjeckoslovakien. Den italienska fascismens intressesfär skulle delas mellan Jugoslavien, Grekland och Turkiet (av vilka Stalin räknade med att få baser vid Dardanellerna). Om Frankrike inte skulle återta sin roll som stormakt kunde England mycket väl behålla baser i Boulogne och Dunkerque, liksom i Belgien, Nederländerna, Norge och Danmark. I utbyte mot detta förnämliga erbjudande till hans majestäts regering ställde Stalin ett enda oavvisligt krav för att underteckna Edens alliansförslag: Storbritannien skulle omedelbart erkänna Sovjetunionens gränser, så som de hade fastställts genom den uppdelning i intressesfärer, som Stalin och Hitler genomförde i de hemliga klausulerna i pakten 1939. Det brittisk-sovjetiska avtalet kunde bestå av två offentliga delar, preciserade Stalin: en som handlade om den militära alliansen under kriget, och en om hur man skulle lösa problemen i Europa efter segern. Till dessa två offentliga dokument skulle fogas ett hemligt protokoll, i vilket England skulle erkänna 1941 års sovjetiska gränser. Eden motsatte sig detta med hänvisning till Atlantdeklarationen. ”Jag trodde”, svarade Stalin, ”att Atlantdeklarationen riktade sig mot dem som försöker dominera världen, men nu verkar den vara riktad mot Sovjetunionen.”(126)

Andre Fontaine skriver i sin *History of the Cold War* som en kommentar till denna uppbyggliga scen att engelsmannen kunde ha påmint georgiern om de första besluten i Sovjetstaten. Dessa tog avstånd från den hemliga diplomatin och offentliggjorde de liknande avtal som tsarerna hade förhandlat om. Eden var naturligtvis inte så oartig. Han kunde bara glädja sig åt Sovjetdiplomatins otvetydiga återgång till de gamla hederliga metoderna, som tsarismen hade varit mästare i (vilket Marx uppmärksammade mer än en gång) : Detta var det första villkoret för att man skulle kunna komma överens. Stalins tolkning av Atlantdeklarationen överensstämde exakt med vad skapelsens upphovsmän menat. Den riktade sig endast mot de nya aspiranterna till världsherravälde – inte mot den brittiska kolonialismens eller USA-kapitalismens förtryck av folken. Inte heller riktade den sig mot att folken i det f d tsarimperiet underkastades den storryska nationalismen. Eden hade bara utnyttjat tillfället till en polemisk fint och han förstod mycket väl innebörden i Stalins beska kommentar. För engelsmannen var det förstås totalt likgiltigt att folken i finska Karelen, de baltiska staterna, östra Polen, Bessarabien och Bukovina inte fritt kunde avgöra sin egen framtid. Vad som bekymrade honom var att den brittiska imperialismens intressen i Östeuropa hotades.

Som synes inleddes förhandlingarna om en uppdelning i intressesfärer mellan de tre stora redan från och med den första dagen av deras stora allians. De genomfördes noga synkroniserat med de offentliga åtgärder som skulle dölja dem och föra folken bakom ljustet. Strax efter Edens och Stalins samtal utkom Förenta Nationernas Deklaration (den 1 januari 1942), som godkände Atlantdeklarationen och var undertecknad av USA, Storbritannien och Sovjetunionen. Under dessa följde andra namn som bidrog till att ge trovärdighet åt att USA och

Storbritannien verkligen hade följt de principer som nu proklamerades: Indien, Panama, Haiti, Kuba, Santo Domingo osv. Vi ska inte följa alla labyrinter och skiftningar i de hemliga förhandlingarna och det öppna bedrägeriet och dess nära anknytning till Moskvas styrning av den kommunistiska rörelsens politik. De viktigaste milstolparna förtjänar dock att nämnas.

I maj 1942 undertecknades fördraget om en allians på 20 år mellan England och Sovjet. Något brittiskt erkännande av 1941 års sovjetiska gränser ingick inte, men ryssarnas krav stod fast. Avgörandet hade bara uppskjutits. Det kritiska militära läget förklarar antagligen Stalins plötsliga och uppenbara eftergift. Men sin verkliga eftergift gjorde han på ett annat område, vilket framgår av det indiska kommunistpartiets politik. Gandhi och hans kongressparti hade från första början av kriget mellan England och Tyskland intagit en ståndpunkt, som kan sammanfattas i följande uttalande: "Indien kan inte anse sig inblandat i ett krig som sägs gälla demokratiska friheter så länge Indien självt är berövat dessa friheter." Och man höll benhårt fast vid denna inställning även sedan Sovjet inträtt i kriget. Man utnyttjade den engelska imperialismens belägenhet till att intensifiera kampen för nationellt oberoende. Men medan det nationella borgerskapet förde denna "leninistiska" taktik, valde det indiska kommunistpartiet den socialdemokratiska: Partiet deklarerade sitt stöd för den engelska imperialismen mot dess tyska rival. Våren 1942 utlöste de koloniala myndigheterna ett brutalt förtryck mot den nationalistiska rörelsen, fängslade Gandhi och alla medlemmar i Kongresspartiets verkställande kommitté och förbjöd partiets aktivitet. Samtidigt legaliserades kommunistpartiet, som hade arbetat underjordiskt sedan 1934.(127)

I maj 1942 inträffade också det tidigare omnämnda mötet mellan de Gaulle och Molotov.(128) Generalen lovade att inför briter och amerikaner stödja det ryska kravet på en andra front. I gengäld erbjöd den ryske ministern Moskvas tjänster för att få motståndsrörelsen och de franska kolonierna att erkänna de Gaulles ledarskap. Strax därefter började PCF mycket riktigt föra den politik som innebar att man underkastade sig de Gaulle och försvarade den franska unionen (unionen mellan moderland och kolonier).

Under hela detta år gav Sovjetregeringen sitt stöd åt den engelska imperialismens jugoslaviska verktyg: den kungliga exilregeringen i London och Mihailovic's cetniker. Moskva utövade kraftiga påtryckningar på Titos partisanstyrkor för att de skulle överge sin revolutionära politik och liksom fransmännen och italienarna ställa sig på den "nationella enhetens" grund.

I januari 1943 efter segern vid Stalingrad hade det militära läget förbättrats påtagligt för Sovjet. Stalin återupptog då försöken att få 1941 års gränser erkända. I mars gav så engelsmännen och amerikanerna efter vad gäller Karelen, Bessarabien och Bukovina men inte beträffande de baltiska staterna eller Polen. Vid ett möte med Eden framförde Roosevelt ståndpunkten att de kanske måste ge vika, men i så fall i utbyte mot andra eftergifter.(129) En av dessa eftergifter uttrycktes offentligt av ledande personer och av pressen i USA: Stalin borde ge säkrare och mer konkreta garantier för att han verkligen skulle avstå från att "underblåsa världsrevolutionen".

Den mycket auktoritativa *New York Times* medgav den 20 december 1942 att Sovjetledaren redan hade gjort påtagliga framsteg i denna riktning: "Stalins paroller . . . är inga marxistiska paroller, som uppmanar världens proletärer att enas, utan handlar om patriotism, frihet och fosterlandet." Men *New York Times* nöjde sig inte med detta utan målade upp en skräckbild med ombytta roller: Hitlertyskland skulle kunna övertyga många länder om nödvändigheten av ett korståg mot Sovjetunionen, om "en Kommunistisk International vägled av den trotskistiska ideologin om en proletär världsrevolution" fortsatte att existera.

Den 9 mars 1943 förklarade vicepresident Wallace, med rätta ansedd som en av de ivrigaste förespråkarna för ett samarbete med Sovjetunionen: "Ett krig skulle vara oundvikligt om

Ryssland på nytt skulle ta upp den trotskistiska tanken på att underblåsa världsrevolutionen.”(130)

Som vi redan vet vann dessa önskemål gehör. Jag ska inte ännu en gång analysera upplösningen av den Kommunistiska Internationalen. Den symboliserade inte ett avståndstagande från den ”trotskistiska” idén om ”världsrevolutionen” (denna presentation av problemet var bara ett förslaget sätt av de amerikanska politikerna att underlätta operationen för budskapets mottagare), utan ett avståndstagande från *varje tanke* på att finna en revolutionär utväg ur den enorma kris, som det kapitalistiska systemet befann sig i. En revolutionär utväg som givetvis måste bygga på de verkliga möjligheterna, där förutsättningarna för en sådan uppkom. Dessa möjligheter och förutsättningar var emellertid inte givna på förhand: De berodde i stor utsträckning – om än inte helt och hållet – på vilken väg de avancerade krafterna valde under själva kriget. Den inriktning Komintern slog fast i sitt testamente innebar att proletariats och massornas mål på förhand begränsades till vad som var förenligt med de tre stormakternas ”grundläggande och permanenta intressen”. Konkret vad som var tillåtet slogs fast ord för ord i de hemliga avtalen mellan de tre, utan att folken hade minsta möjlighet att göra sin röst hörd. Eller exaktare: Borgarklasserna i Storbritannien och USA (och genom dem även borgarna i några nazi-ockuperade europeiska länder) hade goda möjligheter att påverka de två västledarnas beslut. Men Europas proletariat (för att inte tala om folken i kolonierna) hade ingen som helst möjlighet att påverka de beslut som den högste representanten för *deras* intressen fattade. Den enda möjligheten låg i att kommunistpartierna antog en oberoende och revolutionär politik, men ledningarna för dessa partier hade för länge sedan förvandlats till Kremles servila vasaller. Tito utgjorde undantaget som bekräftade regeln. Som en följd av detta kunde massorna – inklusive kommunisterna – under kriget gradvis formas ideologiskt och politiskt i den stora alliansens och den nationella enhetens anda. De formades i en anda av klassarbete i de kapitalistiska länderna och till samarbete mellan koloniernas förtryckta folk och de kapitalistiska metropolerna.

1936 skrev Trotskij om 1935 års fransk-sovjetiska pakt, helt i Lenins anda:

Hur man än bedömer fördelarna eller nackdelarna med den fransk-sovjetiska pakten, skulle ändå ingen revolutionär statsman förvägra sovjetstaten rätten att söka extra stöd hos den ena eller den andra imperialiststaten genom temporära överenskommelser. Det måste bara klart och öppet förklaras för massorna vilken plats dessa del- och taktiska överenskommelser intar i de historiska krafternas allmänna system. För att använda sig av speciellt antagonismen mellan Frankrike och Tyskland, finns det inte det ringaste behov av att idealisera den allierade bourgeoisin eller de kombinationer av imperialister, som temporärt gömmer sig bakom Nationernas Förbunds ridå. Inte bara den sovjetiska diplomatin utan även i dess fotspår Komintern målar systematiskt upp Moskvas tillfälliga allierade som ’fredens vänner’, lurar arbetarna med slagord som ’kollektiv säkerhet’ och ’nedrustning’ och blir på det viset i realiteten imperialisternas politiska agent bland de arbetande klasserna.(131)

Om Trotskij inte hade blivit mördad skulle han ha kunnat intyga att ”skönmålningen” på 30-talet varit en mycket oskyldig historia, ja knappast mer än en barnsaga, i jämförelse med 40-talets skönmålning. Och bedrägeriet mot massorna följde samma utveckling. Den stora alliansen, det imperialistiska samarbetet under beteckningen Förenta Nationerna och alliansen med de europeiska borgarklasserna blev universalmedel inte bara för att lösa det överhängande problemet att besegra axelmakterna utan också för att säkra den nya freden, demokratin, nationernas oberoende och sociala rättvisa. Dessa begrepp fördes fram i sin mest abstrakta form, tömda på allt klassinnehåll, vilket är karakteristiskt för all idealisering.

De stora amerikanska tidningarna hälsade upplösningen av Komintern med jubel. De såg i denna händelse ”en diplomatisk triumf med större räckvidd än segrarna vid Stalingrad och Kap Bon”. ”Världen hämtar andan”, stod det i ledarna, ”Trotskijs gamla dårskap har över-

givits, Marx' drömmar har krossats". *Chicago Tribune* skrev: "Stalin har begravt bekännarna av den marxistiska tron. Han har avrättat bolsjevikerna vars kungadöme var av denna världen och vars mål var världsrevolutionen." *New York Times*, som tjänstgjorde som högtalare åt den amerikanska regeringen, väntade sig att det stora beslutet skulle följas av konkreta åtgärder: att Moskva upphörde stödja de polska patrioternas union, att de jugoslaviska partisanerna erkände exilregeringen i London och att de franska kommunisterna deltog i ett "verkligt enande".(132) Det första kravet var att hugga i sten, för i den "polska frågan" var inte Stalin beredd att vika på någon väsentlig punkt. Det jugoslaviska kravet kunde uppenbarligen inte Stalin tillgodose, endast Tito. Vad gäller de franska (och italienska) kommunisternas deltagande i ett "verkligt enande" överträffades den stora amerikanska tidningens och dess rådgivares vildaste drömmar.

När väl historiens tåg förlorat sitt lokomotiv (som Marx kallade revolutionen) kunde de tre stora i lugn och ro fortsätta att överföra sina "grundläggande och permanenta intressen" till konkreta beslut – åtminstone i den mån den store lokföraren var i stånd att genomföra en så ambitiös operation. Den första milstolpen på denna väg var utrikesministermötet, som hölls i Moskva i oktober 1943 (med Chiang Kai-sheks representant i en biroll). I inledningen till den brittisk-amerikansk-sovjetiska deklaration, som detta möte resulterade i, bekräftades att endast genom att upprätthålla "sitt intima samarbete" skulle de tre staterna, när väl kriget var slut, kunna "bevara freden och helt och fullt verka för folkens politiska, ekonomiska och sociala välbefinnande"

Bland annat beslutade mötet om den nya regim, som skulle upprättas i Italien efter Mussolinis fall och om Badoglio regeringens krigsförklaring mot axelmakterna. För de tre stora var detta ett utmärkt tillfälle att visa hur man tänkte tillämpa Atlantdeklarationens principer, som godkänts av Sovjetunionen. Och det italienska folket beviljades faktiskt rätten att *slutligen* välja sin egen styrelseform", dvs efter det att kriget var slut. Fram till dess hade de allierades militärmyndigheter lagt beslag på beslutanderätten i alla frågor, inte bara de militära. De tre räknade med att denna situation skulle vara länge. Den kom att bestå i två år. Under denna tid *bevarade* det italienska folket rätten att "slutligen" välja sin egen regering. Samtidigt *utövade* de allierade myndigheterna rätten att skapa politiska strukturer, som skulle anpassa det italienska folket på lämpligt sätt för att undvika överraskningar den dag folket också skulle få utöva sin rätt. Den första konkreta åtgärden för att garantera denna politiska kurs var att behålla Badoglio i spetsen för regeringen mot antifascisternas uttryckliga vilja. Vi har tidigare sett hur Togliattis prestige och politiska skicklighet var avgörande för att få de italienska kommunisterna och hela vänstern att underkasta sig de tre storas plan och gå in på den "verkliga enhetens" väg, såsom *New York Times* hade krävt. (Endast de franska kommunisterna nämndes eftersom kommentaren skrevs kort före Mussolinis fall.)

Sovjets inställning i "Italienfrågan" tillsammans med "Frankrikefrågan" (stöd till de Gaulle och PCF:s underkastelse under honom) avslöjade Stalins val beträffande intressesfärerna. Detta val hade redan börjat klarna vid samtalen med Eden och kan sammanfattas i två punkter: ge vika (diplomatiskt och politiskt) i väst för att försäkra sig om Östeuropa. Och i själva verket fanns det ingen annan möjlighet inom ramen för en strategi grundad på "uppdelning", eftersom dess avgörande redskap var arméernas framryckningar och inte massornas handlande. Om Stalinstrategin hade räknat med den revolutionära kampen i Europa som en huvudfaktor, skulle situationen i Italien efter fascismens fall ha erbjudit ett enastående tillfälle. Strejkvågen som samma vår hade skakat norra Italien och sommarens enorma massrörelse visade tydligt att krisen i det italienska samhället tenderade att utvecklas till en revolutionär kris. Detta kom att bekräftas under de följande månaderna genom partisanrörelsens explosiva utveckling under dominans av kommunister, socialister och medlemmar i

Aktionspartiet samt genom den imponerande generalstrejken av en miljon arbetare i den ockuperade zonen.(133)

Det arbetande italienska folket hade bara ett enda intresse gemensamt med bourgeoisin och de allierade: kampen mot Hitlertyskland. Detta mål skulle kunna bidra till att antingen förstärka krisens revolutionära karaktär, såsom skedde i Jugoslavien, eller att utplåna den. Vilket av de två alternativen som skulle förverkligas berodde i första hand på vilken inriktning de avancerade krafterna i Italien skulle välja, men Sovjets inställning kunde i hög grad påverka utvecklingen. Stalin skulle ha kunnat kräva – inte bara i hemliga förhandlingar utan fullt öppet – att man omedelbart erkände full suveränitet åt det folk, som utgjorde ett sådant strålande föredöme i kampen mot de tre stormakternas gemensamma fiende. Detta hade han kunnat göra genom att strikt hålla sig inom ramen för FN:s principdeklaration och genom att hänvisa till behovet att maximalt utveckla krigsansträngningarna mot Tyskland. Han kunde ha krävt att man erkände det italienska folkets rätt att omedelbart välja demokratiska regeringsorgan. I den befriade zonen och därefter i takt med att denna zon utvidgades, detta utan några inskränkningar i de politiska friheterna. ”Endast så, genom att Italiens folk blir herre över sitt eget öde”, skulle Stalin ha kunnat argumentera, ”kan dess kampmoral, energi och initiativförmåga nå sin högsta nivå och maximalt underlätta de allierades militära operationer. En sådan attityd till det italienska folket skulle visa de övriga folken i Europa att de tre stormakternas uttalanden är allvarligt menade och stimulera dem att följa samma väg. Till det tyska folket kan vi säga att om det gör med Hitler som italienarna gjorde med Mussolini kommer de tre stormakterna omedelbart att erkänna det nya demokratiska Tysklands oberoende och suveränitet.” En sådan inställning skulle ha givit Sovjetunionen sympati och stöd från de verkligt demokratiska och patriotiska krafterna i Italien, liksom från andra europeiska folk. Men framför allt skulle den ha bidragit till att avslöja Londons och Washingtons politik. Men i ”Italienfrågan” spelade Stalin de allierades spel och PCI spelade Stalins.

I detta fall, liksom beträffande attityden till de Gaulle och upplösningen av Komintern gick Sovjetledarnas motiveringar i huvudsak ut på att man, för att säkra segern över Tyskland, till varje pris måste hindra att allianserna kastades om. Detta sätt att rättfärdiga handlingssättet upprepades i olika varianter i den officiella historieskrivningen och av de västliga kommunistpartiernas ledare, som också var angelägna att rättfärdiga sin egen politik. Eftersom samma motiveringar återkommer i Stalins politik ända till krigsslutet ska jag inte analysera dessa förrän listan är komplett över Stalins viktigaste eftergifter till sina två stora allierades reaktionära och imperialistiska syften.

När väl vägen var röjd av utrikesministrarna kunde de tre stora personligen hålla sitt första möte i slutet av november 1943 i Teheran. I deras gemensamma uttalande kunde man läsa: ”Tillsammans med våra diplomatiska rådgivare har vi studerat problemen inför framtiden. Vi ska försöka uppnå samarbete med och aktiv medverkan av alla nationer, både stora och små, vars folk i likhet med våra ägnar all sin kraft åt att avskaffa tyranni och slaveri, förtryck och intolerans. Vi välkomnar dem om de vill gå med i en världsomspännande familj av demokratiska nationer.” Med tanke på att Stalins signatur fanns under detta högtidliga löfte – att bilda en demokratisk och fredlig världsfamilj inom vilken tyranni, slaveri, förtryck och intolerans skulle utrotas – varför skulle inte Europas arbetare tro på att Roosevelt och Churchill menade allvar? Den nationella enhetspolitiken inom ramen för den stora alliansen, som tillämpades av Frankrikes och Italiens kommunistpartier, fick en fast grund att stå på: Eftersom allting skulle lösas demokratiskt och fredligt när väl Tyskland besegrats, var huvudfrågan att samla och ena alla de krafter som hade intresse av att vinna kriget, oberoende av vilka dessa intressen var. Varför skulle man i Italien motsätta sig att de allierades generalstab ledde dess process? Om folket ville ha socialism när kriget var slut var det bara att fredligt och demokratiskt rösta

fram den. De som hade motsatta intressen skulle böja sig inför folkviljan. Det lovade de tre stora. Och vilken gensträvig borgare kunde gå emot dessas allsmäktiga vilja?

Samtidigt som ”de tre” offentligt inför världen betygade sina välvilliga syften, fortsatte de under Teherankonferensen i hemlighet sitt mödosamma arbete med att lägga fast den praktiska och konkreta utformningen. Churchill och Roosevelt gjorde den eftergiften till Stalin att acceptera Curzonlinjen som gräns mellan Sovjet och Polen. I utbyte skulle Polen få de tyska områdena fram till Oder. Stalin samtyckte, men lät förstå att han gärna behöll Königsberg med omgivning för egen del. Churchill hade inget emot detta: Polackerna skulle bli nöjda med att få de rika industriområdena i Schlesien i utbyte mot Pripetträskan. Churchill och Roosevelt erkände att ryssarnas krav på isfria hamnar var helt legitimt och naturligt. Roosevelt klargjorde att Stalin kunde få Port Arthur och Dairen som Japan hade tagit från tsarerna i kriget 1905 och som tsarerna i sin tur tidigare hade tagit från Kina. Beträffande de finska områden som Sovjet ockuperade gav Stalin inte efter. Churchill var oartig nog att påminna om att Sovjet 1917 hade uttalat sig för en fred utan annekteringar eller krigsskadestånd. På detta svarade Stalin ”med ett brett flin”: ”Jag har ju sagt att jag börjar bli konservativ.”(134) De tre var överens om att Tyskland skulle delas. Diskussionen övergick nu till att handla om hur detta konkret skulle gå till.

Men det viktigaste problem som Teherankonferensen behandlade var den andra fronten. Vid en första anblick verkade det vara en strikt militär fråga. Men i själva verket var det en väsentlig aspekt av uppdelningen i intressesfärer.

Mellan amerikaner och engelsmän hade det uppkommit delade meningar om var fronten borde öppnas. De förstnämnda var anhängare till tanken att öppna den i Frankrike för att – enligt den sovjetiske historikern Deborin – försöka skaffa USA inflytande i Västeuropa och samtidigt försvaga de engelska positionerna. Britterna förespråkade Balkan för att – enligt samme historiker – försöka säkra sina intressen i detta område och hindra en ”sovjetisk inbrytning” där. På Teherankonferensen höll Churchill fast vid sitt Balkanprojekt, ”men Sovjets delegation visade att denna plan inte hade något att göra med uppgiften att så snabbt som möjligt besegra Tyskland utan tjänade helt andra syften.” (135) Som framgår av Deborins egen mycket detaljerade förklaring och av de kända handlingarna från Teherankonferensen hänvisade den sovjetiska delegationen emellertid aldrig till engelsmännens ”helt andra syften”. Den begränsade sig till att diskutera problemet i termer av militär effektivitet. Och på motsvarande sätt motiverade den sitt förslag om en andra front i Frankrike, som amerikanerna stödde. I båda fallen gjorde Stalin ett medvetet politiskt val för att om möjligt slå två flugor i en smäll: få fria händer i Östeuropa och ”bidra” till att öka motsättningen mellan de kapitalistiska staterna. Han räknade med att denna motsättning skulle övergå i djup splittring så snart kriget mot Tyskland och Japan var slut, eftersom de gamla europeiska kolonialstaterna hade blivit ytterst försvagade genom kriget och supermakten USA gjorde anspråk på att överta deras roll i utsugningen av världen.

Bland de stora eftergifter Stalin gjorde i väst till sina två allierade för att få fria händer i öst fanns en som var särskilt katastrofal: Spanien. Under hela kriget fullföljde Churchill och Roosevelt konsekvent den Spanienpolitik som London och Washington fört mellan 1936 och 1939. När de allierade landsteg i Nordafrika den 8 november 1942 skrev Roosevelt ett brev till Franco och presenterade sig som en ”äkta vän” och försäkrade att ”han hade ingenting att frukta från USA:s sida”. Detta var inte bara en taktisk manöver – det var ett uttryck för denna oförändrade linje. Detsamma gäller Churchills cyniska uttalande i underhuset den 24 maj 1944, då han sade att Spaniens inre angelägenheter inte angår någon annan än spanjorerna.

Från den antinazistiska koalitionen första dag gjorde sig också Stalin till Roosevelts och Churchills medbrottsling i deras Spanienpolitik. I den ryska deklARATIONEN från den 24

september 1941, där Atlantdeklarationens principer godkändes, stod inte ett ord om Spanien. Detsamma gäller alla officiella sovjetiska dokument från krigsåren, Stalins offentliga uttalanden osv. Samma tystnad utmärkte förhandlingarna mellan de tre ända från mötet mellan Stalin och Eden i slutet av 1941, då Stalin för första gången tog upp förändringen av Europas karta, till Jalta via Teheran och de olika mötena mellan utrikesministrarna: Francos fascistiska diktatur fick inte vidröras.

Ändå hade Stalin knappast i någon annan europeisk fråga så starka politiska skäl att inta en klar och orubblig hållning som beträffande Francodiktaturen. Inte bara för att det spanska folket hade varit först med att, under tre år, ta kamp mot axelmakterna. Inte heller för att Francoregimen var frukten av dessas militära intervention. Utan av den enkla anledningen att Franco var krigförande part mot Sovjetunionen: Den ”blå divisionen fanns med bland de arméer som invaderade sovjetiskt territorium. Om Sovjet hade förklarat krig mot Franco-Spanien och krävt att den spanska republikens exilregering skulle erkännas som den enda lagliga regimen – på samma sätt som andra exilregeringar från tyskockuperade länder – hade man kunnat få stöd från en överväldigande majoritet av den allmänna opinionen i det antinazistiska blocket, England och USA inräknade.

Men Stalin rörde inte ett finger till stöd för den spanska republiken under kriget. Han tog inte ett enda initiativ för att segern över fascismen skulle gagna spanjorerna, ett av de folk som gjutit mest blod av alla i motståndskampen. Att fascistdiktaturen i Spanien bestod efter andra världskriget är ett av de tydligaste resultaten av Stalins ”intressesfärs-politik”. Och det löjliga beslutet, som fattades i Potsdam på sovjetiskt förslag, att ställa Francoregimen utanför FN, fritar inte Kreml från dess djupa ansvar inför historien för att denna regim kunde överleva axelmakternas undergång.

Jag återvänder till frågan om en andra front. Från och med juni 1941 hade Stalin öppet ställt detta krav, och presenterat det som en väsentlig förutsättning för en seger över Tyskland. Till och med så oundgänglig att det direkta motivet till att upplösa Komintern var att underlätta överenskommelsen om den andra fronten. Och samma motiv låg bakom Stalins eftergifter för de allierades politik i Italien, Frankrike, Spanien osv. Bakom dessa låg också, som vi har sett, mer långtgående planer. I sin dagorder av den 1 maj 1944 hävdade Stalin på nytt kategoriskt att Tyskland inte kunde besegras utan en andra front i Västeuropa. Och efter landstigningen i Normandie snålade han inte med berömmet över att ”Teherankonferensens beslut” hade verkställts med en sådan ”beundransvärd precision”. ”Det lysande sätt på vilket beslutet verkställdes är ett av de markanta vittnesbörderna om befestandet av den antihitlerska koalitionen front”, sade Stalin.(136)

Helt i linje med Kreml förde kommunistpartierna under tre år en intensiv kampanj för kravet på en andra front. Det är därför inte konstigt att kommunistpressen mottog nyheten om att den slutligen hade upprättats som ”förverkligandet av vad hela mänskligheten dagligen innerligt har bett om och hoppats på”.(137)

Den stora alliansen hade brutit samman 1947 under trycket från den nya sovjetiska utrikespolitikens krav och från händelseutvecklingen, som undan för undan hade avslöjat baktänkarna med den andra fronten. Därmed såg sig Kreml tvunget att krossa denna myt, som var dess egen skapelse. De sovjetiska historieskrivarna fick klartecken att lägga fram en ny syn på historien. Men naturligtvis utan att gå in på de känsliga frågorna om Moskvas politik under den stora alliansens år. Denna ännu gällande version kan sammanfattas i följande punkter.

- 1) Huvudtanken bakom den brittisk-amerikanska strategin på den europeiska krigsskådeplatsen var att låta Tyskland och Sovjet åderlätas och försvagas så mycket som möjligt för att under tiden bygga upp sin egen militära styrka maximalt och i ett lämpligt ögonblick ingripa med utvilade trupper och framtinga en fred på imperialismens villkor. Hjälpen till Sovjetunionen i form av

vapen och livsmedel var absolut nödvändig för att hindra en tysk seger och förlänga den tysk-sovjetiska striden till detta ”lämpliga ögonblick”.

2) Denna uträkning visade sig under loppet av 1943 vara felaktig. Efter segern vid Stalingrad och de nya kraftiga slag som den sovjetiska armén tilldelade fienden under våren 1943 var Tysklands utmattning uppenbar. Samtidigt växte Sovjets militära styrka dag för dag såväl beträffande vapentillverkning som mobilisering av soldater och arméernas stridsduglighet. Dessutom blev de brittiska och amerikanska ledarna allvarligt oroad av den omfattning, som motståndskampen höll på att få i de ockuperade länderna. ”Under dessa omständigheter innebar varje ytterligare fördröjning av den andra fronten i norra Frankrike att USA riskerade att avsevärt försvaga sin ställning efter kriget. De engelska och amerikanska ledarna såg sig tvungna till en snabb kursändring, som lades fast vid Quebec-konferensen i augusti 1943.” (138) Vid detta möte drev Churchill kravet på en andra front på Balkan, men amerikanerna fick igenom ett beslut att välja Frankrike. Väl i Teheran föreslog Churchill emellertid åter Balkan, men Roosevelt och Stalin var helt ense om den franska varianten.

3) Under de första månaderna 1944 ”stod det klart att Sovjetunionen skulle kunna besegra det fascistiska Tyskland och befria de europeiska länderna, inklusive Frankrike, helt av egen kraft”.(139) ”Det franska folkets befrielsekamp, som höll på att omvandlas till ett allmänt väpnat uppror mot de tyska ockupanterna, väckte (dessutom) bestörtning hos världsreaktionen.” Inför detta perspektiv övervann London och Washington sin sista tveksamhet och de allierades landstigning i Normandie genomfördes till sist för att ”hindra demokratiseringen i de västeuropeiska länderna och stänga vägen västerut för Sovjetarmén”.(140)

Denna sovjetiska version av historien vilar på en grundlig analys av västsidans dokument och har bekräftats av den politik USA-imperialisterna förde i Europa så snart deras arméer hade satt sin fot på kontinenten. De ryska historikerna har i denna konkreta fråga kunnat hålla sig till sanningen, bortsett från de oundvikliga förenklingarna och propagandistiska dragen i en ”partiversion”, eftersom Moskva efter 1947 inte längre behövde fortsätta att förfalska denna fas av historien. Tvärtom var det av tidigare angivna skäl nödvändigt att klarlägga den. Från och med nu kunde de ryska historikerna i sin analys använda sig av en så fast utgångspunkt som klassintressena, som absolut måste ha varit utslagsgivande för de militära och politiska besluten i London och Washington. Något som verkligen skulle ha varit absurt är om den brittisk-amerikanska strategin hade inspirerats av tanken att gynna Sovjetunionen och hjälpa arbetarpartierna i Europa till makten.

Påståendet, att Sovjetunionen från slutet av 1943, eller början av 1944 var i stånd att krossa Tyskland och befria hela Europa av egen kraft, i samverkan med de nationella motståndsrörelserna, var inte enbart en sovjetisk uppfattning. I november 1943 ansåg Roosevelt att ”med hänsyn till hur saker och ting nu utvecklas i Ryssland kommer det kanske inte att bli nödvändigt med en andra front i vår”.(141) Och i maj 1944 bekräftade amiral Leahy, Roosevelts stabschef, i en rapport om de dåvarande styrkeförhållandena, att om den stora alliansen skulle bryta samman och detta skulle leda till krig mot Sovjetunionen kunde USA i bästa fall försvara England men inte besegra Sovjet. ”Med andra ord, vi skulle finna oss indragna i ett krig, som vi inte skulle kunna vinna.”(142) Till detta kan läggas att USA var hårt engagerat i kriget mot Japan och Sovjet hade sin Fjärran Östern-front tryggad genom den japansk-sovjetiska pakten från 1941.

Den andra fronten var alltså inget nödvändigt villkor för att besegra Tyskland, som Stalin påstod, utan för att förebygga risken för den socialistiska revolutionen, i Västeuropa. Den andra fronten var helt enkelt en av de viktigaste sidorna av Europas uppdelning i intresse-sfärer. Och Stalins sätt att tackla frågan styrdes av detta syfte ända från det att den stora alliansen började ta form. Man kunde ha inskräpt att de europeiska folkens befrielse i första hand måste grundas på deras egen väpnade kamp, och att detta var deras enda möjlighet att verkligen kontrollera sin framtid. Jugoslaviens befrielsearméer och folkmakten i de befriade

områdena kunde ha framhållits som ett föredöme för den franska, den italienska och andra motståndsrörelser. I stället skapade Stalins förslag om en andra front illusioner om att de brittiska och amerikanska arméerna skulle föra med sig frihet och demokrati. Den sovjetiska propagandan och dess eko, kommunistpartiernas politik och propaganda, spred samma illusioner, och tendenser att betrakta de väpnade motståndsrörelserna endast som underställda stödtrupper förstärktes.

Detta synsätt bredde ut sig allteftersom Sovjetunionens militära läge förbättrades. Stalins hårdaste krav på en andra front framfördes inte 1941-42, när situationen var som svårast för de sovjetiska arméerna, utan våren 1943, samtidigt som Komintern upplöstes. Kravet accentuerades i slutet av året för att allra mest kategoriskt uttryckas i den redan nämnda dagordern från den 1 maj 1944. Där framhöll Stalin, efter att först ha tillkännagivit att Sovjetarmén stod beredd att driva fienden allt längre från fosterlandets gränser, att folken i Europa inte kunde befrias utan ”Sovjets, Englands och USA:s samfälliga ansträngningar genom samfälliga stötar av våra trupper från öster och av våra allierades i väster”. Och han anmärkte: ”Det råder inget tvivel om att det endast är dessa kombinerade framstötter som fullständigt kan krossa Hitlertyskland.”(143)

Detta var liktydigt med en rekommendation – och, eftersom den kom från Stalin, en order – till kommunistpartierna i väst strax före den allierade landstigningen: Motståndsrörelserna måste låta bli all aktivitet och alla nationella politiska motiv underordnas de brittisk-amerikanska truppers handlingar och motiv. Och denna order respekterades ju faktiskt strikt av Frankrikes och Italiens kommunistpartier och ledde det grekiska partiet till kapitulationen i Varkiza.

Parallellt med arbetet på att få igenom en andra front, som en absolut militär nödvändighet för att besegra Tyskland och befria de ockuperade folken, förstärkte Stalin de ideologiska motiveringarna för sitt krav att den europeiska vänstern skulle underordna sig de allierade. Han försäkrade att enheten inom ”den stora alliansen” blev större för var dag och att intressegemenskapen mellan de tre stora ökade. Folken kunde alltså ge dem sitt förtroende. Allteftersom motsättningarna i praktiken fördjupades inom koalitionen ökade Stalin förvanskningens graden i sin version ytterligare. Detta att motsättningarna alltmer skärptes under denna period skulle Zhdanov erkänna 1947, vilket både den sovjetiska och västerländska historieskrivningen visar. Det kunde inte heller förhålla sig på något annat sätt från den tidpunkt man kunde skönja den tyska imperialismens nederlag, eftersom kampen mot denna var den enda sammanhållande kraften av betydelse i koalitionen.

Den 9 oktober 1944, när Sovjetarméerna höll på att ta sig över landets gränser och tränga in i Rumänien och Bulgarien, gjorde Stalin upp med Churchill om ”kvoter” för inflytandet i Balkan. Churchill lät Stalin kontrollera Rumänien, Bulgarien och Ungern efter eget tycke om Stalin gav honom fria händer i Grekland och femtio procent av ”inflytandet” över Jugoslavien. Detta gick folkfadern storsint med på.(144) Den 6 november prisade Stalin i sitt tal, med anledning av Oktoberrevolutionens årsdag, enheten mellan de tre stora och förutspådde att den skulle bli långvarig. Det var här som han klarast uttryckte uppfattningen att alliansen mellan Sovjetunionen och de två stora kapitalistiska staterna inte hade ”tillfälliga och flyktiga” motiv utan baserade sig på ”grundläggande och permanenta” intressen. Naturligtvis, sade Stalin, uppstår det meningsskiljaktigheter ibland, men:

Det är inte förvånande att det finns meningsskiljaktigheter, utan att de är så få och att de i regel nästan varje gång blir lösta i en anda av enighet mellan och samordnade aktioner av de tre stormakterna. Det väsentliga är inte meningsskiljaktigheterna, utan att dessa inte går utöver de tre stormakternas enighetsintressen och att de till slut blir lösta i denna enighetsintresse.

Till stöd för detta påstående nämnde Stalin diskussionerna om den andra fronten och om uppbygget av den planerade FN-organisationen. Han tillade:

Som ett ännu mera påfallande vittnesbörd om befästheten av de allierades front måste man betrakta de förhandlingar, som nyligen fördes i Moskva med Storbritanniens regeringschef Churchill och dess utrikesminister Eden. De ägde rum i en vänskaplig atmosfär och en anda av fullständig enhällighet.(145)

De förhandlingar i vilka man med oöverträffad cynism och i hemlighet delade upp Balkan i intressesfärer framställdes alltså av Stalin som det bästa exemplet på enigheten mellan de tre stormakterna. Och detta vid ett så lämpligt tillfälle som Oktoberrevolutionens årsdag. Det var i dessa förhandlingar Stalin gav Churchill "fria händer", enligt den senares eget uttryck i ett telegram till Eden den 7 november,(146) att sätta in flotta, stridsvagnar och flyg mot det grekiska folket. Verkligen ett typexempel på hemlig diplomati och förakt för folkets rätt till självbestämmande.

Churchills väpnade intervention mot den grekiska motståndsrörelsen väckte en våldsam opposition i liberala kretsar och inom arbetarrörelsen i USA och England. De största tidningarna, inklusive Times i London uttryckte sitt ogillande. Operationen fördömdes av fackföreningsrörelsen, nästan alla Labours parlamentsledamöter och en del liberaler. I en förtroendefråga fick Churchill bara 272 röster av de 615 medlemmarna i underhuset. Roosevelt blev, enligt sin son, rasande över de engelska "förehavandena", och utrikesminister Stettinius deklarerade officiellt att USA stödde folkets rätt att råda över sitt öde och motsatte sig all inblandning i något lands inre angelägenheter.(147)

Det var alltså en politiskt ytterst lämplig tidpunkt för ett sovjetiskt ställningstagande till försvar för den grekiska demokratin. Under denna slutfas av det antifascistiska kriget kunde en så skamlöst reaktionär handling som Churchills inte annat än väcka allmän avsky. Och Sovjets prestige bland folken i väst var enorm. Dessutom kunde de militära förutsättningarna inte ha varit mer gynnsamma. Den sovjetiska armén hade i oktober nått Bulgariens och Jugoslaviens gränser mot Grekland. Resterna av de tyska trupperna var tvungna att lämna den grekiska halvön, som alltså låg helt och hållet i motståndsrörelsens händer. De brittiska trupper, som landsattes i Piraeus, behärskade bara marken de stod på. Hade det inte varit för det hemliga avtalet mellan Churchill och Stalin hade några sovjetiska enheter kunnat ta sig ner till Aten för att där "förena sig" med den brittiska expeditionskåren. Denna militära "närvaro" för att lägga kraft bakom ett uttalande från Moskva i samma stil som det Stettinius hade gjort, skulle ha omintetgjort Churchills planer. Men Stalin underlät inte bara att göra någon militär eller diplomatisk gest till försvar för den grekiska motståndsrörelsen. Han bevarade inte bara en brottslig tystnad under den dryga månad, då de brittiska stridsvagnarna och flygplanen besköt Atens befolkning. Han utövade dessutom påtryckningar på de grekiska kommunistledarna för att de skulle gå med på kapitulationen i Varkiza, vilken långt ifrån var oundviklig med hänsyn till styrkeförhållandena.(148)

Medan Churchill satsade ett anseeligt antal stridsvagnar och flygplan på sitt mini-krig mot den grekiska motståndsrörelsen, bröt von Rundstedt igenom de allierades front i Ardennerna och hotade de brittisk-amerikanska arméerna med ett nytt Dunkerque. (Churchills offensiv i Aten inleddes den 5 december och Hitlers i Belgien den 16 december. Båda pågick till mitten av januari.)(149) Den 6 januari sände Churchill ett meddelande till Stalin och bad honom att tidigarelägga den sovjetiska offensiven (planerad till slutet av januari) för att lätta de allierade arméernas allvarliga situation på huvudfronten. Stalin kunde ha frågat varför de allierade arméerna inte anföll på fronten i Apenninerna och varför pansardivisionerna och flyget, som användes i Grekland mot det grekiska folket inte flyttades till denna front. Där kunde en allierad offensiv räkna med ett mäktigt stöd från den partisanarmé, som verkade i den tyskockuperade zonen. Men Stalin svarade omedelbart att trots de ogynnsamma klimat-

förhållandena på östfronten, som gjorde det svårt att använda flyg och artilleri, skulle Sovjetarmén tidigarelägga sin offensiv. ”Ni kan vara alldeles säkra på att vi kommer att göra allt som står i vår makt för att bistå våra allierades tappra trupper.” (150) Och fem dagar senare gick mycket riktigt den sovjetiska armén till anfall på en 1 200 km bred front. Vilket, enligt general Guderians memoarer, tvingade det tyska högkvarteret att ”dra sig tillbaka på västfronten och överföra alla trupper de kunde frigöra till östfronten”.(151)

Som den sovjetiska historieskrivningen klargör visste Stalin mycket väl sedan länge att de allierades arméer hade landsatts på kontinenten för att ”genomföra de imperialistiska planerna beträffande Tyskland och rädda de reaktionära krafterna i Europa från att definitivt utplånas. De skulle också stoppa demokratiseringsprocessen i de västeuropeiska länderna och stänga vägen västerut för den sovjetiska armén”.(152) Händelserna i Grekland bekräftade också detta. Stalin visste att engelsmännen den 18 december, två dagar efter det att von Rundstedts offensiv inleddes, förde över trupper från Italien till Grekland i stället för tvärtom: ta dem från Grekland till Italien för att anfälla i Apenninerna och på så sätt lätta trycket mot de allierade i Ardennerna.(153) Han visste också att de allierades västfront från och med början av 1944 inte längre var nödvändig för en seger över Tyskland. Sovjetarméerna kunde själva, med stöd av de europeiska motståndsrörelserna, avgöra kriget. Men Stalin tvekade inte att avsevärt öka de sovjetiska förlusterna, vilket var en oundviklig konsekvens av att inleda en offensiv under dessa väderleksförhållanden, som försvårade användningen av flyg och artilleri, och av att till östfronten dra en del av de tyska trupper som befann sig på västfronten. Detta gjorde Stalin för att hjälpa de ”ärorika allierade trupperna”. Han tvekade inte att ta ett beslut, som i detta konkreta läge innebar att de brittisk-amerikanska arméernas framryckning mot Tysklands inre underlättades ytterligare, liksom britternas attack mot den grekiska motståndsrörelsen. Mer allierade trupper kunde användas i Frankrike och Italien vid en eventuell offensiv från motståndsrörelsen, som kunde äventyra återupprättandet av den borgerliga ordningen i dessa länder.

De sovjetiska historikernas officiella version rättfärdigar Stalins beslut den 7 januari 1945 med att den sovjetiska regeringen genom detta handlingssätt ”osjälviskt, konsekvent och ärligt uppfyllde sina åtaganden och gav de allierade den nödvändiga hjälpen”.(154) Om man bortser från ”osjälviskheten” och ”ärligheten” ger detta försvar en helt adekvat beskrivning av vad som verkligen skedde. Stalin uppfyllde faktiskt ”konsekvent sina åtaganden” gentemot sina imperialistiska allierade. Precis i lika hög grad som han svek sina plikter mot den europeiska revolutionen.

Utöver ovannämnda vaga fraser ger den sovjetiska historieskrivningen inte någon som helst antydning om den omedelbara anledningen till Stalins beslut den 7 januari 1945. Visserligen fanns det allmänna orsaker, som man lätt kan förstå i ljuset av Stalins totala strategi – ”åtaganden”. Men det fanns säkert också speciella till tidpunkten i fråga relaterade orsaker. De sovjetiska historikerna röjer inte dessa, men de låter dem skina igenom, när de påpekar att Hitlers offensiv i Ardennerna planerades med en speciell avsikt: att efter att ha tilldelat de allierade ett hårt slag låta dem förstå, att det låg i deras intresse att sluta en separاتفred.(155) Med sin ”storsinta” gest tänkte Stalin säkert visa de allierade att de vann på att bevara en bundsförvant som så villigt var beredd att underlätta förverkligandet av de brittisk-amerikanska planerna på kontinenten. Stalin ville kort sagt motverka risken för en separاتفred. Men, som vi ska se, så fruktade han inte att ta den risken, när de för Sovjetunionen avsedda intressesfärerna var inblandade. Han var beredd till eftergifter för att hindra en separاتفred, men bara när de gick ut över den revolutionära rörelsens intressen inom britternas och amerikanarnas intressesfärer.

När ”de tre stora” möttes i Jalta i början av februari var arbetet med uppdelningen av Europa redan långt framskridet. Förutom de aspekter som redan nämnts, hade man under 1944 nått en

preliminär överenskommelse beträffande nyckelfrågan – ockupationszonerna i Tyskland. Avtalet bekräftades i Jalta utan några problem. Kanske för att var och en av de tre betraktade avtalet som provisoriskt och förenligt med sina senare planer för Tyskland. Elbelinjen måste ha tillfredsställt de mest vittgående säkerhetskrav från Sovjetunionen, så som Stalin och hans general såg det. (Engels skrev 1853 med anmärkningsvärd framsyn, att den ryska expansionismen, genom att åberopa sig på den panslaviska myten, inte skulle upphöra förrän den nått sina ”naturliga gränser”, vilka enligt Engels ungefär motsvarades av en linje från Danzig eller Stettin till Trieste.)(156) Dessutom måste de brittiska och amerikanska kapitalisterna ha varit nöjda med att få kontroll över de mest industrialiserade delarna av Tyskland.

För resten av Europa återstod det, även om intressesfärernas avgränsningar i praktiken var fastlagda, att avgöra vad som kan kallas västlänternas inflytelse-”kvoter” inom det Sovjetkontrollerade området. Stalin hade ju ett visst inflytande inom västzonen genom kommunistpartierna, som även deltog i regeringen i Frankrike, Italien etc. Att Roosevelt och Churchill erkände Sovjets dominans i Östeuropa, hindrade dem inte att på motsvarande sätt räkna med ett visst politiskt och ekonomiskt inflytande i dessa länder. Churchills och Stalins hemliga avtal för Balkan t.ex. inbegrep båda dessa aspekter: ”intressesfärer” och ”kvoter”. Grekland skulle kontrolleras totalt av västmakterna, medan Bulgarien, Rumänien och Ungern helt och hållet skulle falla inom den sovjetiska sektorn. Men de grekiska kommunisterna hade rätt till tio procent inflytande i den monarkistiska staten, som var USA:s och Storbritanniens vasall. Om de hade nöjt sig med denna blygsamma andel, skulle inte Churchill sett sig tvungen att övertyga dem med hjälp av bomber. Resultatet blev 13 000 döda ur befrielsearmén (ELAS) bara i Aten och att de grekiska kommunistledarna, genom Varkizaavtalet, gick med på avväpning av ELAS i hela landet. Därmed kunde Churchill uppfylla sitt löfte till Stalin och låta det grekiska kommunistpartiet på legal väg få den blygsamma plats, som reserverats för det inom George II:s och general Plastiras’ demokratiska ordning.

Lika noggrant som Churchill respekterade de överenskomna procentsatserna i Grekland, måste Stalin göra det inom den sovjetiska intressesfären. I Jalta tog man sig an detta problem i fråga om Jugoslavien och Polen. Beträffande Jugoslavien nöjde sig ”de tre stora” med att uttala en klar rekommendation att avtalet mellan Tito och Subasic snarast skulle tillämpas.(157) Tvistefröet i Jalta var, liksom vid tidigare förhandlingar, Polen.

Stalin betraktade Polen som en avgörande länk i den kedja som skulle skydda Sovjetstatens säkerhet. Därför måste den nya polska staten ge Kreml fullständiga garantier i alla avseenden. Men de uttalat prosovjetiska krafterna var mycket svaga i Polen. Under den tysk-sovjetiska pakten hade Stalin behandlat den polska nationen och befolkningen som fiender, och använt de mest avskyvärda metoder. Den logiska konsekvensen av detta blev en förstärkning av den polska nationalismens traditionella ryss-skräck, som endast kunde jämföras med dess tysk-skräck. Inte ens de obetydliga kommunistiska grupperna hade undgått Stalins slag.(158) Det är alltså inte underligt att det polska motståndets huvudkrafter ställde sig på de borgerliga partiernas och socialdemokratins sida. Dessa hade 1939 bildat en exilregering med säte i London, vilken av västmakterna betraktades som Polens enda lagliga regering.

Detta innebar att Stalin inte kunde göra den minsta eftergift i demokratisk riktning, vare sig borgerligt demokratisk eller proletärt demokratisk. Då skulle hans projekt för Polen gå om intet – en villkorslöst prosovjetisk stat och en säker länk i försvarssystemet. Han måste därför med auktoritära metoder skapa en statsapparat, som framförallt i fråga om polis och militär stod helt under de sovjetiska säkerhetsorganens kontroll. För detta ändamål måste han bland annat utplåna de ansenliga väpnade polska motståndsstyrkorna, som stod under borgerliga och socialdemokratiska ledares kontroll. Dessa ledares politiska närsynthet underlättade Stalins uppgift. De var förblindade av sin antisovjetiska nationalism, vilken ledde dem till det

förhastade upproret i Warszawa i augusti 1944. De tyska trupperna tog sig an den borgerligt nationalistiska polska motståndsrörelsen på samma sätt som britterna kort därefter behandlade den revolutionära grekiska.(159) I varje fall kvarstod huvudproblemet – motståndet hos den stora majoriteten av den polska befolkningen mot att Polen inlemmades i den ryska sektorn. Roosevelt och Churchill var beredda till stora eftergifter för de ”säkerhetsskäl” Stalin anförde, men krävde sin andel av inflytandet i det nya Polen, och dessutom att den demokratiska fasaden bibehölls: Båda var hårt trängda av den allmänna opinionen i England och USA, vilken ända sedan krigsutbrottet varit mycket uppmärksam på Polenfrågan. Till sist gick Stalin med på att ”bredda” den provisoriska regeringen, som var skraddarsydd av Kreml och installerad i Warszawa av den sovjetiska armén, genom att låta några som stöddes av exilregeringen ingå. En permanent regering skulle utses genom allmänna val, organiserade av den nya provisoriska regeringen så snart som möjligt.

De två ”stora” västledarna hade knappt hunnit hem förrän de förstod att deras kollega i öst inte hade den minsta avsikt att följa avtalet. Stalin krävde i själva verket att varje medlem i den nya regeringen ”i praktisk handling hade visat sin vänskapliga attityd till Sovjetunionen, och var uppriktigt inställd på att samarbeta med Sovjetstaten”.(160) Och vem kunde bättre än Stalin själv avgöra graden av prosovjetisk vänskaplighet och uppriktighet hos kandidaterna till den polska regeringen? Stalin krävde med rätta att hans egna bedömningar skulle ligga som grund. Därmed löpte västmakterna risken att få mycket mindre inflytande i Polen än Sovjet i Grekland. De två allierade ledarna reagerade våldsamt. I ett av sina sista meddelanden till Stalin formulerade Roosevelt i klartext hotet om en brytning av den stora alliansen inför ”varje beslut som leder till ett maskerat bevarande av den nuvarande regimen i Warszawa”. (161) Churchill skickade samtidigt ett liknande meddelande.

Men Stalin gav inte efter en tum. Detta trots att sannolikheten för att brytningshotet skulle sättas i verket var stor, eftersom det sammanföll med ett annat viktigt faktum: För första gången var en separatfred mellan västmakterna och Tyskland tänkbar. I mitten av mars hade faktiskt representanter för de allierades och tyskarnas överkommandon haft hemliga samtal i Schweiz. Medan samtalen pågick informerades Moskva av västmakterna, som utan tvivel räknade med att ryssarna redan kände till samtalen, vilket var sant. Mötet förklarades handla om en eventuell kapitulation av den tyska armén i Norditalien. Den sovjetiska regeringen krävde att få delta, men de allierade nekade, vilket uppenbarligen endast förstärkte Moskvas misstänksamhet. I ett meddelande till Roosevelt den 3 april (Roosevelts not i Polenfrågan kom den 1 april) tog Stalin för givet att de allierade i Schweiz hade uppnått ”en överenskommelse med tyskarna, enligt vilken den tyske befälhavaren vid västfronten, marskalk Kesselring, har gått med på att öppna fronten och släppa igenom de engelsk-amerikanska trupperna mot öster. Medan västmakterna i gengäld lovat att underlätta vapenstilleståndsvillkoren för tyskarna.” Stalin fortsatte: ”Vad vi för ögonblicket kommit fram till är alltså att tyskarna på västfronten i praktiken har inställt kriget mot England och Amerika. Samtidigt fortsätter de kriget mot Ryssland – Englands och USA:s allierade.”(162)

Trots detta oroande tecken, som förstärktes några dagar senare genom Roosevelts död och Trumans tillträde, gjorde Stalin inte den minsta eftergift i Polenfrågan. (Truman hade 1941 offentligt deklarerat: ”Om vi märker att Tyskland håller på att vinna kriget bör vi hjälpa Ryssland, men om vi märker att Ryssland håller på att vinna bör vi hjälpa Tyskland.”)(163) I en not till Truman och Churchill den 24 april slog Stalin med exempellös cynism fast, att var och en av de tre stora måste bestämma vilken regering som skulle upprättas i de länder, som man betraktade som vitala för sin stats säkerhet, utan att de båda andra lade sig i det:

Man måste ta hänsyn till att Sovjet gränsar till Polen vilket inte kan sägas om Storbritannien och USA . . . Ni håller tydligen inte med om att Sovjetunionen har rätt att söka få till stånd en polsk regering, som är vänskapligt inställd till Sovjetunionen, och att sovjetregeringen inte kan gå med på

att det i Polen existerar en Sovjetfientlig regering . . . Jag vet inte om Grekland har fått en verkligt demokratisk regering eller om den belgiska regeringen verkligen är demokratisk. Sovjetunionen undersökte aldrig detta när dessa regeringar bildades. Sovjetregeringen har inte försökt blanda sig i dessa frågor, ty den inser hur mycket Belgien och Grekland betyder för Storbritanniens säkerhet. Det är oförklarligt att ni inte tar hänsyn till Sovjetunionens säkerhet, när Polenfrågan diskuteras.(164)

Samtidigt som Stalin arbetade på det diplomatiska planet för att få ”fria händer” i Polen, på samma sätt som Churchill hade fått i Grekland, gav han order till armén och säkerhetstjänsten att fortsätta att metodiskt utplåna kadern i den icke-kommunistiska motståndsrörelsen. Man drog sig inte ens för tillvägagångssätt som det följande: Motståndsrörelsens högsta militära och politiska ledare inbjöds av de sovjetiska militärmyndigheterna till vänskapliga diskussioner. Man gav dem passersedlar och garanterade deras säkerhet. När de väl kommit till den överenskomna mötesplatsen greps samtliga och fördes i hemlighet till ett Moskva fängelse. Flera månader senare ställdes de inför en sovjetisk militärdomstol och dömdes till tio års fängelse anklagade för sabotageförsök mot den sovjetiska armén. Många lokala motståndsledare fängslades på liknande sätt och avrättades utan någon rättegång.(165)

Som synes tvekade Stalin inte att riskera en brytning av den stora alliansen, när det gällde Moskvas kontroll av de länder som av historien utvalts att ingå i Sovjets försvarssystem. Men samtidigt avväpnade Thorez motståndsrörelsen, i enlighet med Stalins direktiv, och placerade kommunistpartiet i släptåg efter de Gaulle, motiverat av risken för att allianserna skulle skifta. Med samma motivering överlämnade den stolta motståndsrörelsen i Norditalien sina vapen till de allierade, och de grekiska kommunisterna gick med på att låta ELAS avväpnas. Stalin ansåg det berättigat att riskera en konflikt med de allierade på grund av säkerhetszonen. Samtidigt fick han kommunisterna inom västmakternas intressesfär att betrakta en revolutionär handling som ett brott, om den kunde orsaka en liknande konflikt. Om den ledde till en väpnad intervention av de brittisk-amerikanska arméerna skulle kommunisterna alltså inte kunna räkna med någon sovjetisk militärhjälp (förutsatt att den allierade interventionen inte berörde säkerhetszonen); Grekland var ett varnande exempel.

Frågan om intressesfärer och inflytande togs upp konkret i Jalta endast beträffande Tyskland, Polen och Jugoslavien. (Det är viktigt att precisera att man inte bara fastställde gränserna för ockupationszonerna i Tyskland, utan också fattade ett principbeslut om delning och bildade en kommitté att studera denna fråga.)(166) Beträffande övriga europeiska länder kom de tre överens om vilka regler som skulle gälla för ett samordnat ingripande, ”när omständigheterna enligt deras uppfattning krävde det”. I praktiken bekräftades alla tidigare beslut om uppdelning. Men Jalta begränsade sig inte till de europeiska frågorna. Ett hemligt protokoll slog fast att Sovjetunionen skulle inträda i kriget mot Japan strax efter det att krigshandlingarna avslutats i Europa. När sedan japanerna besegrats skulle man återupprätta ”Rysslands tidigare rättigheter, som kränkts genom Japans svekfulla anfall 1904”. Sovjet skulle få södra delen av Sachalin och alla angränsande öar. Kina skulle upplåta Port Arthur som flottbas och Dairen skulle vara internationellt område. Järnvägarna i östra Kina och södra Manchuriet skulle drivas av ett gemensamt kinesiskt-sovjetiskt bolag. Med andra ord skulle Sovjetunionen få tillbaka de baser och koncessioner som tsarismen skaffat sig i Fjärran Östern under den tidsperiod då västmakternas uppdelning av Kina i intressesfärer genomfördes. På köpet skulle Sovjet få ögruppen Kurilerna, som tillhörde Japan. De tre utrikesministrarna diskuterade också Iran, som då var uppdelat mellan brittiska och sovjetiska intressen, och Moskvas ambition att få kontroll över Dardanellerna.

Jalta var alltså en viktig länk i uppdelningen av intressesfärer, inte bara på europeisk utan också på global nivå. Samtidigt innebar Jalta höjdpunkten på det stora bedrägeri, som dolde denna uppdelning och framställde de tre stora som skyddsänglar för fred, demokrati och

folkens nationella oberoende. Hundratals miljoner människor, och bland dem miljontals kommunister, trodde fullt och fast på den högtidliga deklaration som undertecknats av Churchill, Roosevelt och Stalin:

Under vårt möte på Krim har vi bekräftat vår gemensamma avsikt att under den kommande fredsperioden bibehålla den enhet i tanke och handling, som har möjliggjort och säkrat de allierades seger i detta krig. Vi är övertygade om att detta är en helig plikt för våra regeringar inför våra egna och all världens folk.

Endast genom fortsatt och växande samarbete mellan våra tre nationer och mellan alla fredsälskande nationer kan mänsklighetens högsta mål förverkligas: en varaktig och säker fred som, i överensstämmelse med Atlantdeklarationen, garanterar alla människor över hela världen ett liv fritt från fruktan och umbäranden.

Den stalinistiska opportunistens misslyckande

Som synes demonstrerar de tre storas beteende veckorna efter Jaltakonferensen uttrycksfullt deras "gemensamma beslut" att upprätthålla "enheten i tanke och handling (och) fortsatt och stärkt samarbete och förståelse", för att upprätta "en säker och varaktig fred". Västmakterna anklagade Stalin för att bryta mot Polenavtalet. Stalin anklagade i sin tur västmakterna för att förhandla separat med tyskarna. Och varje dag förde med sig nya spänningmoment. Churchill visade sig särskilt aggressiv. Han försökte övertyga USA-ledarna om att Sovjetunionen, som han själv nyligen berömt som en hjältemodig och lojal allierad, nu var en "dödlig fara för den fria världen". Fyra dagar efter den tyska kapitulationen skrev han till Truman att en "järnridå" hade sänkt sig längs den sovjetiska fronten, och "vi vet ingenting om vad som händer bakom den". Han uppmanade Roosevelts efterträdare att inte låta de nordamerikanska arméerna dra sig tillbaka utan att först tvinga fram nya eftergifter av Stalin beträffande de tyska områdena öster om Elbe. Enligt Jalta-avtalet skulle dessa områden ingå i den av Sovjet ockuperade zonen, men på grund av att tyskarna hade lämnat fri väg hade amerikanerna föregripit ryssarnas framryckning och ockuperat dem.(167)

Den aggressiva nervositet, som Churchill visade prov på under detta skede, speglar svagheten i engelsmännens position. En "dödlig fara" hotade faktiskt den brittiska imperialismens intressen i Baltikum och Östeuropa, på Balkan, vid Dardanellerna och i Mellersta Östern. Den hotade den brittiska utrikespolitikens eviga grundsats: att garantera en balans i Europa, som hindrar någon makt att ensam dominera kontinenten. England lämnade kriget kraftigt försvagat. Ekonomiskt stod man i tacksamhetsskuld till USA. Militärt kunde man inte på långa vägar mäta sig med de andra två stora. Utan det nordamerikanska skyddet var risken stor att det engelska inflytandet skulle gå upp i rök. Och Churchill var rädd att de två "superstora" skulle träffa en global överenskommelse, utan att bry sig om imperiets intressen, eller till och med på dess bekostnad. För även om det fanns motsättningar mellan Sovjet och USA, fanns det också motsättningar mellan USA och England, och Stalin tog med dem i beräkningen. Det var därför som Churchills diplomati utnyttjade varje möjlighet att så split mellan ryssar och amerikaner.

Medan Englands mest långtgående ambitioner, liksom Frankrikes, bestod i att behålla sitt koloniala imperium, syftade den väldiga amerikanska kapitalismen till att krossa de barriärer, som hämmade dess världsomspännande expansion. Detta var hela innebörden i Roosevelts "idealism". Inför Kongressens två kamrar, som höll en gemensam session några månader före Jalta, hade Roosevelts utrikesminister, Cordell Hull, högtidligt förklarat att det skulle bli slut på "alla intressesfärer, allianser, all maktbalans eller vilka som helst arrangemang av det slag som i ett olyckligt förflutet användes av nationerna för att försöka bevara sin säkerhet och försvara sina rättigheter."(168) Denna öppna värld, som dessutom var utmattad efter kriget, var i själva verket den idealiska tummelplatsen för den amerikanska superkapitalismen: den

bästa möjliga marknaden för dess enorma industriapparat, vars produktion hade mångdubblats under kriget, och ett investeringsutrymme som stod i proportion till den ofantliga kapitalmängd som samlats. I stället för en värld indelad i intressesfärer, skulle det finnas en enda zon, som omfattade hela jorden: den amerikanska. I denna vision räknade Roosevelt och hans kollegor in samarbete med Sovjetunionen: Man ansåg att den amerikanska industrins bidrag till återuppbyggnaden av Sovjet skulle vara till fördel för båda parter, och att den skulle leda till en politisk anpassning från Sovjetregimens sida. Genom detta välgörande inflytande skulle "socialismen i ett land" kunna integreras harmoniskt i Roosevelts värld.

Stalin hade under kriget visat prov på god vilja genom upplösningen av Komintern, genom att kommunistpartierna följde en nationell enhetspolitik, att de latinamerikanska kommunisterna beslöt att inte bekämpa USA-imperialismen osv. Detta gav Roosevelt och hans medarbetare tilltro till livsdugligheten hos *pax americana*. Men andra sidor av Stalins realpolitik stod uppenbarligen i konflikt med Roosevelts uppfattning. Särskilt den princip Stalin gav uttryck för i det ovannämnda dokumentet från den 24 april i Polenfrågan, och som sedan 1939 tillämpats i Baltikum, Bessarabien osv. Principen att var och en av de tre stora kan göra som de vill i de länder de anser väsentliga för sin säkerhet. Roosevelts idealism medgav undantag i detta avseende så snart det gällde Kuba, Puerto Rico, Filippinerna, Mexiko osv, när det var den "stora amerikanska demokratin" säkerhet som stod på spel. Men inga undantag var möjliga när det aktuella syftet var att garantera "den totalitära kommunismens" eller "den brittiska imperialismens" säkerhet.

Ändå ansåg inte de nordamerikanska ledarna just då att denna beklagliga sida av Stalins realpolitik var skäl nog för en brytning. Inte heller behövde man avvisa möjligheten till en konkret överenskommelse med Sovjetregeringen. Andra väsentliga faktorer togs också med i beräkningen. För det första stod det ända sedan 1943 klart för de nordamerikanska ledarna att de skulle komma att konfronteras med en klar militär överlägsenhet på den europeiska kontinenten. Vid tiden för Jaltakonferensen visste USA-generalerna att i händelse av en konflikt med Sovjetunionen skulle de ryska arméerna nå Atlantkusten. (169) De visste att förutom sin militära överlägsenhet i Europa kunde Sovjet räkna med en annan fördel av första rang: Medan Tysklands nederlag frigjorde huvuddelen av den sovjetiska militärstyrkan, var en stor del av den amerikanska styrkan fortfarande uppbunden av Stilla havs-kriget. I början av 1945 bedömde Washington att det skulle bli nödvändigt att föra över delar av de styrkor som befann sig i Europa till Stilla havs-området. Man trodde att kriget mot Japan skulle kunna pågå en avsevärd tid, och att det skulle vara mycket bra, om än inte helt nödvändigt, om Sovjetunionen gick in i kriget. (De amerikanska ledarna fruktade att den japanska armé som stred i Kina så småningom skulle föras tillbaka till Japan och på så vis försvåra det slutliga slaget och göra det mer kostsamt för USA.)

Det fanns också ett annat viktigt problem, som fick den amerikanska regeringen att söka samarbete med Sovjet i Fjärran Östern: Kinafrågan. Ett av Washingtons huvudsyften med Stilla Havs-kriget var att befästa Chiang Kai-sheks regimens makt, för att försäkra den amerikanska kapitalismen om fortsatt ekonomisk utsugning och politisk dominans i Kina. Det skulle vara oerhört mycket lättare att genomföra detta om de kinesiska kommunisterna fortsatte sitt samarbete med Kuomintang-bourgeoisin i samma lojala och moderata anda som de italienska och franska kommunisternas samarbete med sina borgerskap. För detta ändamål behövde Washington Stalins hjälp. Under det första halvåret 1945, innan atombomben sattes in och Japan kapitulerade, fanns det alltså goda skäl för amerikanerna att försöka nå en uppgörelse med Moskva, trots de spänningar som orsakats av Polenfrågan och andra östeuropeiska problem.

Samma orsaker som låg bakom Washingtons försoningspolitik gentemot Moskva, trots Trumans instinktiva antikommunism, förklarar omfattningen av de allmänna förändringarna

av styrkeförhållandena i Europa till förmån för en djärv revolutionär politik under våren och sommaren 1945. Detta gäller de länder där även de inre förutsättningarna var gynnsamma. I händelse av en angloamerikansk militär intervention mot den revolutionära rörelsen, befann sig Sovjetunionen i en extremt gynnsam strategisk position för att ge den ett avgörande militärt stöd. Men båda faktorerna – den militärstrategiska favören och de revolutionära möjligheter som fanns inom det område som Moskva räknade till västmakernas intressesfär – skulle enligt Stalins sätt att se utnyttjas för att få Washington att erkänna den europeiska säkerhetszonen och övriga sovjetiska anspråk (baser i Dardanellerna, intressesfär i norra Iran, intressen i Turkiet osv.) Den första faktorn innebar att den europeiska säkerhetszonen var ett fullbordat faktum, militärt oangriplig. Men Stalins mål var att detta faktum skulle erkännas och ingå i ett allmänt världsomspännande avtal med USA. På grundval av detta skulle amerikanska krediter och den amerikanska industrin bidra till återuppbyggnaden av Sovjet, i enlighet med de planer Roosevelt och hans män gjort upp, men på villkor som skulle utesluta politisk underkastelse. Världen skulle styras från två håll, USA skulle hindras från att ensamt dominera. Beslutet att avstå från att understödja de revolutionära möjligheterna i Väst- och Sydeuropa, liksom de som kunde skönjas i Kina, fick nu ett konkret innehåll. Vid tiden för upplösningen av Komintern kunde man tolka det som en taktisk fint. Men nu visade det sig vara en praktisk, konkret eftergift – desto mer värdefull för amerikanerna ju större den revolutionära faran var. En helt adekvat kompensation för ett erkännande av säkerhetszonen och de övriga sovjetiska anspråken. För att uppnå en verklig delning av världen med USA-imperialismen – detta är den verkliga betydelsen av en ”säker och varaktig fred” i Jalta-deklarationen – spelar Stalin ut alla dessa kort och ett till, som inte kan saknas i den stora stalinistiska strategin: motsättningarna mellan imperialisterna. Stalin ansåg att så snart Japan och Tyskland satts ur spel var det oundvikligt att motsättningarna förvärrades mellan den nordamerikanska kapitalismens behov av världsexpansion och Englands, Frankrikes, Belgiens och Hollands intresse av att behålla sina kolonier.

Potsdamkonferensen, som inleddes den 17 juli, genomfördes i ett sammanhang som ännu var militärstrategiskt fördelaktigt för Sovjetunionen. Och dess resultat verkade ligga i linje med vad Stalin förutsett. Amerikanerna gav i allt väsentligt vika i Polenfrågan mot obetydliga eftergifter från Stalins sida. Och de begränsade sig till lätta protester mot händelseutvecklingen i andra östländer. Men kort före konferensen skedde en händelse som helt och hållet förändrade de objektiva förutsättningarna för Stalins schema och hela världspolitikens utveckling. Den 16 juli hade den första amerikanska atombomben provats framgångsrikt i öknen utanför Alamogordo. Plötsligt behövde USA inte längre sovjetisk hjälp för att besegra Japan, vilket Hiroshima (6 augusti) och Nagasaki (9 augusti) visade. Tokyo kapitulerade den 14 samma månad. Enligt det hemliga avtalet i Jalta skulle Sovjetunionen gå in i kriget mot Japan högst tre månader efter det tyska rikets kapitulation, dvs senast den 8 augusti. Vid denna tidpunkt hade Sovjet ännu inte uppfyllt sitt löfte, men man hade en bra ursäkt: Jaltaavtalet förutsatte att ”återlämnandet” till Sovjetunionen av de baser och förläningar som Japan tagit i besittning 1905 skulle ratificeras av den kinesiska regeringen under Chiang Kai-chek. Kineserna vägrade och hade ännu 8 augusti inte lämnat sitt godkännande. Detta passade Stalin utmärkt eftersom det tillät honom att behålla ett så viktigt förhandlingsargument gentemot USA, som Sovjets förhållningssätt till Stilla havskriget. Men Hiroshima visade det nya vapnets effektivitet. Stalin väntade inte längre på Chiang Kai-cheks undertecknande av Jaltaavtalet. Den 9 augusti förklarade han Japan krig. Den 14 augusti låg inte bara de i Jaltaavtalet avsedda områdena i Sovjetunionens händer, utan hela Manchuriet och Korea ner till den 38:e breddgraden.

Ensamrätten på atombomben hade ett avgörande inflytande på Washingtons politik. Truman förklarade genast att USA blivit ”den mäktigaste nationen i världen, troligen den mäktigaste i

historien".(170) USA-imperialismen ställde beslutsamt in kursen mot världsherravälde. Vilket inte uteslöt försiktighet, för de amerikanska generalerna förstod mycket väl att även om atombomben kunde reducera några sovjetiska centra till Hiroshimas nivå, kunde den knappast hindra Röda Armén från att avancera från Elbe till Engelska Kanalen. I sitt svar på Churchills tal i Fulton framhöll Stalin att "ett nytt militärt korståg mot Östeuropa" skulle sluta illa för angriparna: "Man kan med säkerhet säga att de skulle bli besegrade, på samma sätt som skedde för tjugosex år sedan."(171) I Washington tog man hotet på allvar och Truman följde inte rådet att hota med bomben för att tvinga Sovjet att dra sig tillbaka till sina gränser. Man valde Kennans så kallade *containment*-politik (tillbakahållande politik, ö. a.).

Stalin ansåg emellertid att det fortfarande fanns objektiva förutsättningar för att uppnå den önskade överenskommelsen med USA. "Jag tror inte på någon verklig risk för ett nytt krig", förklarade han i september 1946. "Jag tror inte att atombomben innebär en så fantastisk styrka som vissa politiska ledare vill tillskriva den. Atombomben kan användas till att skrämja de 'svaga', men den räcker inte för att avgöra ett krig", och dessutom, "monopolet (på bomben) kan inte bestå länge; jag är övertygad om att det internationella samarbetet inte alls kommer att minska, utan tvärtom öka". Det vill säga: bomben skulle inte på något avgörande sätt förändra styrkeförhållandena och var dessutom en favör av övergående natur; lösningen var samförstånd. En månad senare besvarade han frågan om spänningarna mellan USA och Sovjet hade ökat med ett kategoriskt "nej". På en fråga från Roosevelts son i december 1946 om samarbete mellan USA och Sovjetunionen är möjligt svarade Stalin: "Ja, naturligtvis. Det är inte bara möjligt utan det enda vettiga och *fullt genomförbart*." Sovjetunionen, sade Stalin, är berett till ett långvarigt ekonomiskt avtal med USA, som innefattar en verklig utveckling av den nordamerikanska handeln och kreditgivningen. Sovjetunionen är berett till –och detta var den viktigaste motprestation som Stalin uttryckligen erbjöd – att "föra en gemensam politik med USA i Fjärran Östern".(172)

Kina var faktiskt ett av de viktigaste kort som Stalin ännu trodde att han hade på hand. Efter Japans kapitulation hade han uppmanat de kinesiska kommunisterna att sluta en överenskommelse om ett *modus vivendi* med Chiang Kai-shek.(173) Under "de tre storas" utrikesministermöte i december 1945 nåddes en överenskommelse om "vikten av ett enat och demokratiskt Kina, under ledning av en nationell regering, på basis av ett brett deltagande av de demokratiska grupperna i alla regeringsorgan, och ett slut på oordningen i samhället". (Uttrycket "demokratiska grupper" syftade på kommunisterna, med "regeringsorgan" skulle förstås Kuomintang och dess arm, i vilken de väpnade kommunistiska styrkorna skulle "deltaga" och med "oordning i samhället" kriget mellan Kuomintang och kommunisterna.) Det handlade i grunden om en lösning typ "nationell enhet", i fransk eller italiensk stil, som skulle tillförsäkra den kinesiska borgarklassen ledningen och ge landet en borgerligt demokratisk utveckling.

Men de kinesiska kommunisterna gick inte med på en sådan lösning, trots Stalins påtryckningar, och Chiang Kai-shek satte 1946 igång en offensiv i stor skala mot folkarmén, med hjälp av flygplan, tekniker och pengar från USA. I slutet av 1946 såg det illa ut för Chiang Kai-shek och hans beskyddare och Stalins erbjudande i intervjun med Roosevelts son – "att föra en gemensam politik med USA i Fjärran Östern" – kunde inte missförstås: utöva påtryckningar på de kinesiska kommunisterna för att uppnå en lösning av inbördeskriget som skulle tillfredsställa USA:s och Sovjets "gemensamma" intressen. Men i Washington trodde man att Stalin spelade dubbelt: De kunde inte tro på att de kinesiska kommunisterna förde en oberoende politik. Men så var det. I ett internt dokument från april 1946, avsett för den innersta kretsen av KKP-ledningen analyserade Mao det internationella läget och bedömde ett avtal mellan USA och Sovjetunionen som möjligt. "Men dylika kompromisser", sade han, "kräver icke att folken i den kapitalistiska världens länder följer efter och gör kompromisser

på hemmaplan.” De reaktionära krafternas mål, tillade han, ”är uppenbarligen att förintala allt vad de förmår och att förbereda sig för att senare förintala allt vad de inte kan förintala nu”. Inför denna situation ”bör folkens demokratiska krafter tillämpa samma princip mot de reaktionära krafterna”. Som framgår av en förklarande not till den kinesiska utgåvan kritiserade Mao ”några kamrater” som tvekade att svara på USA-Kuomintangblockets offensiv med det revolutionära kriget.(174) Man får anta att de ”kamrater” som åsyftades förespråkade Stalins linje, så som den framstod i de tre stormakternas avtal från december 1945.

Under tvåårsperioden från Potsdam till tillkännagivandet av Marshallplanen började *containment*-politiken ge sina första resultat i skydd av atom-”paraplyet” och genom frikostighet med dollar. Grekland blev scenen för ett terroristiskt förtryck, som tvingade kommunisterna att 1946 åter slå in på den väpnade kampens väg. I Frankrike och Italien fortgick återuppbyggnaden av den kapitalistiska statens militära och civila apparat i allt snabbare takt. Och arbetarrörelsen tappade mark. Moskva blev tvunget att dra tillbaka sina trupper från norra Iran och fick inte den begärda flottbasen på den turkiska kusten vid Dardanellerna. I Fjärran Östern utslöts Sovjet helt från interventionen i Japan, som blev ett amerikanskt protektorat. Men det var i Tyskland som västmakterna gav de ryska planerna det hårdaste slaget. Moskva lyckades inte uppnå fyrmaktskontroll av Ruhrområdet, vilket kunde ha lett till att de allierades makt inom sina respektive ockupationszoner begränsades och kunde ha varit inledningen på en ytterligare utvidgning av det sovjetiska inflytandet i hela Tyskland. (I detta avseende hade Stalin räknat med Frankrikes och Englands militära oförmåga och en snabb evakuering av USA-trupperna, som Roosevelt förespeglat i Jalta. Men i skydd av atom-”paraplyet” ägnade sig Truman efter Potsdam åt att göra Västtyskland till den amerikanska imperialismens viktigaste fäste i Europa.)

I mars 1947 proklamerades ”Trumandoktrinen”, som genast fick tjäna till att rättfärdiga att amerikanerna etablerade sig i Grekland och Turkiet och dominerade Mellan Östern och östra Medelhavet, där de befriade England från dess roll som polis i detta strategiska område. Med hjälp av Marshallplanen lade Washington grunden för en snabb återuppbyggnad av Tysklands ekonomiska styrka, och fullbordade de västeuropeiska regeringarnas beroende samtidigt som en väldig marknad öppnades för den nordamerikanska industrin. I Paris, Rom och Bryssel åtlöddes skyndsamt de order som kom från den stora välgöraren. De kommunistiska ministrarna avskedades och utan omsvep sattes punkt för ”marschen mot socialismen inom ramen för den demokratiska och parlamentariska legaliteten”. Washington utslöt inte ens möjligheten att med dollar som lockbete attrahera några av folkdemokratierna. Det gynnsamma mottagande som Marshall erbjöd i första skedet fick från regeringarna i Prag och Warszawa tyda på att det fanns en viss grund för detta antagande. Men det vittnade om dålig kännedom om Stalin att tro att han skulle ge vika här.

Våren 1947 såg Stalin ett världsläge närma sig, som Sovjetunionen alltid hade försökt och lyckats undvika ända sedan Lenins dagar: ett antisovjetiskt block av alla de kapitalistiska nationerna. Dessutom med den försvårande omständigheten att blocket tog form under en enda stats totala dominans, en stat utan motstycke i historien vad gäller dess världsomspännande makt. Det innebar utan tvivel slutet på det slags ”fred” som Stalin hade strävat efter. Den ”fred” som skulle bygga på uppdelning i intressesfärer enligt en global uppdelning mellan USA och Sovjet. Det var slutet på den ”fred” som grundade sig på frånvaro av revolutionär kamp och tillämpande av klassarbete i världsskala, för att möjliggöra samarbete mellan de två supermakterna och trygga det fredliga ”byggandet av kommunismen i ett land”. (I september 1946 formulerade Stalin för första gången tesen att ”det är fullt möjligt med kommunism i ett enda land, särskilt i ett land som Sovjetunionen”.)(175)

Med sin vanliga pragmatism hade Stalin på det nya världsläge, som blev krigets resultat, fört över den roll motsättningarna inom imperialismen spelade under mellankrigstiden och under

kriget. Hörnstenen i Stalins strategi under dessa båda perioder hade varit att utnyttja dessa motsättningar och att den revolutionära kampen i de kapitalistiska staterna och kolonierna helt och hållet skulle underordnas denna faktor. Utifrån Sovjetunionens intressen, i nationalistisk bemärkelse, hade denna strategi visat sig mycket effektiv. Men det imperialistiska systemets andra stora krigskatastrof, fascismens nederlag, krossandet av den tyska och japanska imperialismen medförde nödvändigtvis ett nytt revolutionärt uppsving i de kapitalistiska metropolerna och i kolonierna. Detta uppsving bromsades visserligen av den stalinistiska politik, som de flesta kommunistpartierna tillämpade och som sammanfattades i Kominterns ”testamente”. Men det var ändå tillräckligt kraftigt för att sätta fart på borgerskapen överallt, hur demokratiska och antifascistiska de än var, och få dem att enas mot den revolutionära faran trots nationella motsättningar och kamp om kolonierna. För det andra medförde den fantastiska ökningen av USA:s militära och ekonomiska styrka – atombomben var dess konkreta uttryck – att det skapades ett centrum som kunde samla kapitalismens alla styrkor, såväl de segrande som de besegrade, i en global kontrarevolutionär front.

Resultatet blev att Stalins förutsägelse visade sig felaktig, att när väl Tyskland och Japan satts ur spel – dvs de nationer som hade tagit initiativet till att förändra det gamla *status quo* för kolonierna – skulle kampen mellan USA och de europeiska kolonialmakterna komma helt och hållet i förgrunden. Den stalinistiska politikens hämmande av den revolutionära rörelsen var inte tillräckligt för att förhindra att arbetarklassens och demokratins uppsving under befrielsen skrämde borgarklasserna på båda sidor om Atlanten. Men det var tillräckligt för att begränsa detta uppsving så mycket att det visade sig maktlöst till och med där det nådde sin största styrka bland de industrialiserade kapitalistiska staterna (Frankrike och Italien). Maktlöst inte bara för att skapa en radikal politisk förändring, utan till och med för att hindra dessa stater att dras in i det antisovjetiska blocket under USA:s ledarskap. Det vill säga att kommunistpartierna följde Stalins strategi ledde till sist till motsatt resultat mot den ursprungliga motiveringen till denna strategi: den ledde till att den sovjetiska statens säkerhet hotades.

Frågeställningar och antaganden

Vissa historiker och politiker i väst, som talar om ”den fria världen”, tycker om att betona Stalins ”fula tricks” för att trygga säkerhetszonen och andra delar av hans globala strategi, samtidigt som de idealiserar Roosevelts politik och till och med Churchills. Deras omdömen avslöjar inte bara brist på objektivitet utan också otacksamhet. Att den ”fria världen” inte förlorade några av sina mest praktfulla blommor under den stora krisen kan den till stor del tacka Stalin för. Det är ett välkänt faktum att inget antagande av det förlopp historien *skulle kunna* ha fått i stället är möjligt att bevisa. Och det skulle vara meningslöst att påstå att om Sovjetledaren – och den högste ledaren för världskommunismens styrkor – skulle ha räknat in den europeiska revolutionen bland de prioriterade målen för sin krigspolitik, så skulle revolutionen i Europa ofelbart ha segrat. Vad som däremot är meningsfullt att påstå, eftersom det bekräftats av händelserna, av varje steg i den stalinistiska politiken, är att Stalin med troget bistånd av de västliga kommunistledarna gav ett ovärderligt bidrag till lösningen på det svåra problem, som den brittiska och amerikanska kapitalismens ledare stod inför efter 1939: Hur skulle man besegra sin fruktade tyska rival och samtidigt undvika risken för revolution i den europeiska kapitalismens viktigaste centra?

Som framgår av första delen av detta verk hade Trotskij en extremt optimistisk syn på förutsättningarna för en revolution i Europa vid ett nytt världskrig. En optimism som var ett resultat av hans uppfattning om det stadium kapitalismen befann sig i (dess historiska förmåga att utveckla produktivkrafterna var uttömd osv). Men förutsägelsen att andra världskriget skulle kunna leda till revolution över hela Europa var inte någon fantasi från en extremist. Den uttryckte en reell möjlighet, som bourgeoisin var medveten om från konfliktens första

dag. Denna möjlighet uppkom inte på grund av att det kapitalistiska systemet nått sina yttersta gränser vilket Trotskij kom fram till, genom att göra om samma fel i analysen som Lenin hade gjort under det första världskriget. Nej, den uppkom på grund av den metod som kapitalismen såg sig tvungen att använda för att "justera" sina strukturer och gå in i en ny utvecklingsfas.

Det andra världskriget var den allvarligaste kris som det kapitalistiska och imperialistiska systemet hade genomgått under hela sin historia. Samtidigt avslöjade det på ett uppseendeväckande sätt systemets livsduglighet, i global bemärkelse – redan under krigets gång men särskilt genom dess slutliga resultat. Den enorma styrkan hos dess industriella, tekniska och vetenskapliga apparat; dess förmåga att manipulera massorna och hålla dem kvar vid de värderingar, ideologier och politiska uppfattningar, som var nödvändiga för att systemet skulle överleva. Det visade de gamla härskande klassernas politiska skicklighet, deras förmåga att manövrera, som var resultatet av deras sekellånga erfarenhet. På samma sätt som kriget 1914 och den ekonomiska krisen 1929, men i mycket större skala, visade att den "döende kapitalismens" dödskamp är långvarig. (Denna uttänjda dödskamp har givit den officiella marxismen tid och möjlighet att införa en teori om periodicitet. Man började med att föra fram tesen att i och med första världskriget och den ryska revolutionen hade kapitalismens "allmänna kris" inletts. Efter andra världskriget och när man såg att den sjuke ännu var vid liv kom man fram till att mellankrigstiden endast var den "första etappen" av den "allmänna krisen". På vilken följde den "andra etappen", som inleddes med kriget 1939-45. År 1960 slog man fast att den andra etappen var slut och att den tredje hade inletts. Hur många etapper återstår?)

Men denna globala livsduglighet innehöll också stelnade strukturer som stod i skarp motsättning till systemets dynamik, som i huvudsak utgick från tre centra: Tyskland, Japan och framför allt USA. Den gamla stagnerade franska och brittiska kapitalismens kontroll över vidsträckt kolonialt utsugna områden, liksom över de eftersatta östra och södra delarna av Europa, innebar ett allvarligt hinder för expansionsförmågan hos dessa tre centra. Men den franska och brittiska kapitalismen, vars mest dyrbara intressen hotades, var inte beredd att ge sig utan kamp. För den amerikanska kapitalismen, som hade hela Latinamerika att tillgå för sin expansion och lättare kunde tränga in i de franska och brittiska kolonierna, var det inte fråga om att starta ett krig. Men för den tyska och japanska kapitalismen fanns ingen annan utväg än det traditionella kriget.

Från de fem viktigaste kapitalismakternas utgångspunkt gällde andra världskriget, precis som det första, marknader, kolonier och råvaror och betydde samtidigt att hela systemet tog steget in i en ny fas: statlig monopolkapitalism. De tre makter som var ledande i denna nya fas av kapitalismen hade inte bara ambitionen att överta de franska och brittiska områdena (förutom Belgiens och Hollands kolonier) – de föresatte sig dessutom att integrera det sovjetiska. Att USA försökte uppnå dessa båda mål i allians med sina framtida offer, medan dess två huvudkonkurrenter försökte nå samma mål genom militär erövring, gav USA en stor politisk och militär fördel, men innebar inte att det fanns någon grundläggande skillnad mellan de båda sidornas syften.

Efter erfarenheterna från 1917-20 var borgarklasserna i alla länder fullt medvetna om de inneboende riskerna i den fruktansvärda händelseutveckling, som systemets infernaliska logik tvingade fram ännu en gång. Riskerna var desto större eftersom Sovjetstaten med Röda Armén och Kommunistiska Internationalen nu existerade. Visserligen hade de europeiska revolutionära rörelserna alldeles före kriget besegrats och tvingats till en underjordisk tillvaro i nästan alla länder på kontinenten. Men hur skulle massorna reagera på effekterna av det nya blodbadet? Skulle inte de överlevande kommunistiska kärnorna ha förmåga att utnyttja situationen? I februari 1917 var inte bolsjevikerna heller mer än en handfull revolutionärer. . .

Varje borgarklass bedömde dessa okända faktorer olika, alltefter landets inre situation. Den tyska kapitalismen kände sig säker när väl arbetarrörelsen och kommunistpartiet hade krossats. Den utgick från att dess militära seger skulle göra det möjligt att på motsvarande sätt utplåna alla spirande revolutionära tendenser i resten av Europa. En liknande syn hade den japanska kapitalismen, som också hade lyckats oskadliggöra sin arbetarrörelse. Utifrån en annan praktik – en anpassning till reformismen av arbetarklassen utan någon motsvarighet i den kapitalistiska världen – hade USA bättre förutsättningar än någon annan makt för att bestå det prov, som kriget innebar. Den engelska borgarklassen kunde inte känna sig lika säker, vilket storstrejken 1926 hade visat. Men Labourpartiets starka inflytande innebar ändå en rätt säker garanti. Situationen i Frankrike var helt annorlunda. Det var uppenbart att Frankrike var den svagaste länken i hela den industrialiserade kapitalistiska världen. Till problemet med dess stelnade ekonomiska och politiska strukturer kom den kraftiga radikalisteringen av den franska arbetarklassen, som tagit sig uttryck i den sociala explosionen 1936 och i den dominerande ställning som det franska kommunistpartiet intagit inom arbetarrörelsen. Det kommunistiska inflytandet hade också spritt sig till viktiga grupper intellektuella och andra skikt i samhället. Den exemplariska moderation som PCF visade under folkfrontsperioden räckte inte till för att lugna borgarklassen. Var det en tillfällig taktik eller en grundläggande förändring av partiet? Italien, som under fascismen undergått en betydande kapitalistisk utveckling var ett okänt kort beträffande stabiliteten hos dess bourgeoisie. Det stod klart att säkerheten inte var lika stor som i Tyskland, men det fanns inte heller något orosmoln i stil med den franska kommunismen.

Utanför den industrialiserade världen fanns det gott om tänkbara revolutionshärdar i världskrigets spår: asiatiska kolonier, latinamerikanska republiker och efterblivna stater i södra och östra Europa. Men det allvarligaste och tydligaste hotet mot världskapitalismen efter Sovjets inträde i kriget var möjligheten av ett fascistiskt nederlag och en sovjetisk seger i kombination med en proletär revolution i Frankrike. Detta skulle sätta igång en process, som kunde utmytna i en revolution i kontinental skala. Den brittiska och amerikanska bourgeoisin var fullt medveten om denna risk. Hela dess politik, strategiska planer och militära operationer under stridens gång var djupt påverkade av detta hot, särskilt i slutfasen av kriget, när Sovjetunionen stod på gränsen till seger med kontinentens mäktigaste militärapparat, fanns ingen plats för tvivel. Det franska motståndet hade utvecklats till en betydande kraft, i stor utsträckning under kommunisternas ledning. Samtidigt kunde man klart skönja möjligheten av en revolutionär utveckling i Italien, något som redan var ett faktum i Jugoslavien och Grekland.

Amerikaner och engelsmän hade två gemensamma mål: besegra sina rivaler och rädda det kapitalistiska Europa från den proletära revolutionen. Naturligtvis var de också ense om att förebygga och kväva ett revolutionärt hot i andra delar av världen och särskilt i Kina. Även om de använde olika metoder för att nå dessa mål fanns det en grundläggande gemenskap. De motstridiga intressena gällde frågan om kolonierna, men detta var snarare ett problem för morgondagen än något man omedelbart behövde ta itu med. Intressegemenskapen beträffande de prioriterade målen tillsammans med det urmodiga engelska imperiets starka ekonomiska och militära beroende av den amerikanska supermakten gav den brittisk-amerikanska alliansen en solid grund. Det stora problemet berodde på motsättningen mellan deras två prioriterade mål. Tysklands nederlag var ju ett av de grundläggande villkoren för den europeiska revolutionen. Och den gemensamma logiken i det antifascistiska kriget och befrielsekriget ledde in folken på kontinenten på revolutionens väg. I Stilla havs-kriget hade den angloamerikanska alliansen motsvarande problem, särskilt vad gäller Kina. Men ledarna i Washington och London uppfattade inte Kina-frågan som lika dramatisk som problemet i

Europa: Vid den tiden underskattade de möjligheterna för de kinesiska kommunisterna och för andra revolutionära rörelser i Asien.

Nödvändigheten av att hindra den europeiska revolutionen borde logiskt sett lett de brittiska och amerikanska styresmännen till att försöka nå en uppgörelse med Tyskland. Och som bekant gjorde de också allt vad som stod i deras makt i den riktningen ända tills konflikten bröt ut. Men den tyska imperialismen resonerade inte på samma sätt. Genom sin militära seger på den europeiska kontinenten och de brittiska öarna trodde den sig kunna slå två flugor i en smäll: att för lång tid framöver eliminera det revolutionära hotet i Europa och att trygga den ekonomiska och politiska basen för sin framtida expansion. Den tyska imperialismens program var ett minst lika allvarligt hot för britter och amerikaner, och framför allt mer oundvikligt och omedelbart än en eventuell europeisk revolution. Eftersom det var obönhörligen nödvändigt för den angloamerikanska alliansen att besegra Tyskland för att kunna försvara sina vitala intressen, måste man finna en framkomlig väg att krossa Tyskland samtidigt som den europeiska kapitalismen räddades: en varaktig överenskommelse med Sovjetunionen och den kommunistiska rörelsen. Denna möjlighet hade antytts under folkfrontsperioden, men det första tydliga, och för kapitalismen hoppingivande, beviset på hur långt Sovjetledarna var beredda att gå i denna riktning var den tysksovjetiska pakten. För dess skull tvekade inte Kreml att förmå kommunistpartierna att överge den antifascistiska strategin. Ändå var inte heller detta tillräckligt för att dra fullständiga slutsatser, för Sovjetunionen hade undertecknat pakten med Tyskland i en svag position. Man kunde inte förutse dess beteende i ett styrkeläge, i händelse av ett nederlag för Tyskland. Under alla förhållanden fanns inget alternativ för USA och England, som kombinerade det med ett elementärt taktiskt grepp: att låta Sovjetunionen offra så mycket som möjligt av sina krafter på sin kamp mot Tyskland.

Som vi vet visade händelseutvecklingen att det var fullt möjligt med den typ av överenskommelse London och Washington hade strävat efter. Den gjorde det möjligt för dem att övervinna den latent motståndningen mellan deras huvudmål i Europa: Tysklands nederlag och förhindrande av revolutionen. De hade mindre lycka med sig i Asien, men helt utan Stalins förskyllan.

Från och med 1943 framstod klart möjligheten till en revolutionär lösning på det antifascistiska kriget i fyra europeiska länder: Frankrike, Italien, Jugoslavien och Grekland. Samtidigt kom Tysklands nederlag inom synhåll och den avgörande roll som de sovjetiska arméerna skulle komma att ha i samband med detta blev allt tydligare. Dessa arméers allmänna offensiv utvecklade sig på ett överväldigande sätt längs alla fronter under våren detta år. Det var varningsropens år i den engelska och amerikanska pressen. Det var det år då ledarna för den brittisk-amerikanska koalitionen krävde att Komintern skulle upplösas och att kommunistpartierna skulle lägga fast en politik, som uteslöt det revolutionära perspektivet. Och det var det år då Stalin utan vidare gick med på dessa krav, eftersom de inte påverkade hans strategiska och politiska syften. Tvärtom, de kunde fungera som växel pengar vid de stora förhandlingarna med de allierade. De jugoslaviska kommunisterna gick emot direktiven från Moskva, de grekiska tvekade och under loppet av 1944 kom de att göra eftergifter för trycket från Moskva som skulle komma att bli ödesdigra. Thorez och Togliatti accepterade Stalins linje ovillkorligt, vilket stod i samklang med de båda ledarnas utveckling i nyreformistisk riktning, som inleddes under folkfrontsperioden. Och de ledande kärnorna i de två partierna, som också hade formats av dessa idéer, hade inga invändningar. I och med detta hade möjligheten till en revolutionär utveckling i Frankrike och Italien fått en allvarlig knäck. Sak samma kunde ha inträffat i Ryssland 1917 om Lenins aprilteser hade avvisats av bolsjevikerna. Den borgerliga revolutionen skulle ha kunnat stabiliseras i en eller annan form, men tillfället till en proletär revolution skulle ha varit förspillt. Historiker och revolutionärer skulle

än idag fortsätta att diskutera om möjligheten hade funnits eller om Lenin var en vänsteristisk äventyrare. På samma sätt som detta enda faktum att debatten fortsätter och långtifrån håller på att avslutas är ett talande tecken på att den berömda möjligheten visar sig tillräckligt tydligt vid den historiska analysen. Det var inga fantasier som under dessa år skapade fruktan hos de franska och italienska borgarna och deras brittiska och amerikanska beskyddare! Den italienska borgarklassen, som uppkom ur Risorgimento (Italiens enande, ö a), hade aldrig upplevt en så allvarlig kris som den 1943. Och samma sak gäller Frankrike ända sedan kommunen. Den nationella katastrofen 1940 avslöjade helt och hållet den franska kapitalismens svaghet. Staten gick under och ersattes av en karikatyr till stat i ockupanternas tjänst. Krigets fasor blandades med förödmjukelsen av det skamliga nederlaget och den tyska ockupationen.

Det rådde inget tvivel om orsakerna: gammalmodiga ekonomiska och sociala strukturer, kolonial parasitism, teknisk efterblivenhet och en rutten och oduglig parlamentarism. De härskande klasserna och deras politiska partier hånades. Hela ansvaret för katastrofen föll på dem. Men det mest allvarliga i den franska borgarklassens ögon var ändå den klara förskjutningen åt vänster inom arbetarklassen och andra sociala skikt under loppet av kampen mot ockupanten. Detta speglade ett ökat medvetande om ansvaret för, och orsakerna till krisen. Om massorna i snabb takt drogs till det franska kommunistpartiet, trots dess vansinniga politik 1939-41, och det kunde tillskansas sig det dominerande inflytandet i motståndsrörelsen, var det för att de mest aktiva och mest avancerade grupperna i samhället, som uttryckte massornas ännu oklara inriktning, strävade efter en radikal lösning på den borgerliga regimens kris.

Utvecklingen i Italien var likartad. Fascistregimens ansvar för den nationella katastrofen avslöjade obevekligt storföretagarna och godsägarna, som under femton år av diktatur visat sig oförmögna att göra något åt den italienska kapitalismens svagaste punkt: underutvecklingen i södern. I stället hade de kastat in nationen i koloniala äventyr och det imperialistiska kriget. Men den fascistiska diktaturen var i sin tur resultatet av och beviset för den ur Risorgimento uppkomna borgerliga demokratins oduglighet. Halvöns härskande klasser hade misslyckats under båda dessa politiska former. Och den fantastiska massrörelse som blev följden av Mussolinis fall, dess tydliga svängning åt vänster och det italienska kommunistpartiets snabba utveckling speglade ännu tydligare än i Frankrike tendensen till en radikal, revolutionär lösning på den nationella krisen.

Aldrig någonsin i dessa båda länders historia hade den verkliga rörelsen så fullständigt ifrågasatt den borgerliga regimens existensberättigande. Aldrig någonsin hade arbetarklassen, de intellektuella, samhället i sin helhet upplevt en så lärorik erfarenhet, som visade behovet av en ny ekonomisk ordning, en ny stat och en ny ledande klass. Kunde kommunistpartiet, utan att förlora sitt existensberättigande, underlåta att föra fram det socialistiska alternativet? Kunde det låta ett sådant tillfälle gå sig förbi, och inte överföra den kritik, som visade sig i den verkliga händelseutvecklingen, till den politiska teorins och praktikens område? Här bör två sidor av problemet särskiljas. För det första, att utnyttja den objektiva situationen, det levande exemplet, för att höja massornas politiska medvetenhet och skapa en klar vilja till revolutionär förändring; att utarbeta en strategi och taktik för att organisera och förbereda dem man kan få med sig i genomförandet av denna omvälvning. Det centrala målet måste vara maktövertagandet, *inte av kommunistpartiet utan av alla sociala och politiska krafter som står på det socialistiska alternativets grund*. I en djup nationell krissituation som den i mitten av 40-talet i Frankrike och Italien måste det vara varje revolutionärt marxistiskt partis ofrånkomliga plikt att handla så. Detta oberoende av den andra sidan av problemet – om detta handlingssätt under den aktuella perioden kan utmynna i revolutionens seger. Av den enkla orsaken att denna fråga endast kan få sitt svar under händelsernas gång. Bara handlingen, i

kombination med andra faktorer, kan skapa den gynnsamma situation, det styrkeförhållande, som kan möjliggöra det avgörande steget; maktövertagandet. (I april 1917 kunde ingen garantera att det ofelbart skulle skapas tillräckliga förutsättningar för att bolsjevikerna skulle ta makten, och Lenin gjorde aldrig det heller. Aprilpolitiken garanterade inte i sig att dessa förutsättningar skulle skapas i oktober, men utan den skulle de inte ha infunnit sig.) De franska och italienska kommunistpartiernas allmänna linje under andra världskriget slogs fast av deras ledare från Sovjetunionen, under Stalins direkta överinseende. Dessa ”löste” frågan samma dag som alliansen mellan England/USA och Sovjetunionen upprättades: I Frankrike och Italien skulle det inte bli någon socialistisk lösning. Målet var att återupprätta den borgerliga demokratin.

En så omfattande kapitulation, att den i praktiken förnekade det som kommunisterna trodde sig vara, och fortsatte att förkunna att de var, fordrade teoretiska och politiska utläggningar i samma klass. Alla förklaringar som alltefter omständigheterna fördes fram under krigets gång mynnade ut i en och samma huvudmotivering. Den kan sammanfattas i följande schema: a) En seger för Hitlertyskland skulle betyda att Sovjetunionen krossades och att den europeiska arbetarrörelsen utplånades för en obestämd framtid; b) Alltså måste det primära målet vara att Tyskland besegrades; c) För att säkra Tysklands nederlag var det viktigaste villkoret att koalitionen mot Hitler kunde befästas; d) Att lägga fram det socialistiska perspektivet och förespråka proletariats maktövertagande skulle ofelbart leda till en konfrontation med de allierade och sätta segern på spel; e) Därav följer att det inte i detta skede är möjligt att överväga det socialistiska alternativet.

Detta resonemang har presenterats som något odiskutabelt, resultatet av vanligt sunt förnuft. Bara inbitna vänsterister, trotskister och andra oansvariga eller lömska fiendeagenter – ”Hitler-trotskyisterna” enligt Thorez’ språkbruk – kunde ifrågasätta sådana grundläggande sanningar. Orsakerna till att de flesta aktiva kommunister, särskilt i Frankrike och Italien, kunde godta denna logik har redan nämnts. Påstående a) och b) är förstås odiskutabla. Men påstående c) ur vilket d) och e) härleds är långt ifrån odiskutabelt: detta att sammanhållningen inom koalitionen mot Hitler – dvs alliansen England/USA och Sovjetunionen – skulle vara det viktigaste villkoret för segern. Det uteslöt möjligheten att det under krigets gång skulle kunna skapas en ny kombination av krafter, grundad på en allians mellan Sovjetunionen och de europeiska folkens befrielseströrelse, som kunde leda till Tysklands nederlag och samtidigt sätta stopp för de angloamerikanska imperialisternas planer. Och att å priori utesluta denna möjlighet innebar att avstå från en politik som kunde bidra till att skapa den. Som till och med de officiella sovjetiska historikerna medger blev denna möjlighet påtaglig i slutet av 1943 och början av 1944. Då var inte längre en allierad landstigning på kontinenten nödvändig för att garantera Tysklands nederlag. Dess primära syfte var att rädda Västeuropa från revolutionen. Men hade det lyckats om kommunistpartierna i Frankrike och Italien hade fört en annan politik? Om de hade närmat sig de jugoslaviska kommunisternas politik?

I Jugoslavien visades efter 1941 i praktiken att det var möjligt att kämpa på två fronter: mot huvudfienden, den fascistiska ockupanten och dess quislingar, och mot den allierade fienden, som under krigets gång försökte skapa förutsättningar för att återupprätta den borgerlig-jordägarregimen och göra landet beroende av den brittisk-amerikanska imperialismen. Samtidigt visade sig denna strategi inte alls mindre effektiv i kriget mot Hitler än den strategi som motiverades med hänvisning till sunt förnuft: Omfattningen av den jugoslaviska befrielsearméns operationer mot inkräktaren överträffade med bred marginal de franska och italienska befrielseströrelsernas aktioner. Paradoxalt nog motverkade det sunna förnuftets strategi sitt huvudsyfte: att uppnå maximal effektivitet i kampen mot ockupanterna. De franska och italienska kommunistpartierna avstod i själva verket från att ge befrielsekriget ett revolutionärt innehåll. De undvek en konfrontation med de allierades och den nationella

borgarklassens politik, och underlättade på så vis inte bara återupprättandet av det borgerliga systemet. De avstod också från att mobilisera folklig kraft och energi mot inkräktaren, som endast kunde uppammas av den revolutionära glöden, medvetenheten om att kampen gäller social jämlikhet och arbetarmakt. Som vi tidigare sett ledde ”det sunda förnuftets logik” till att kommunistpartierna i Frankrike och Italien underordnade sig själva, proletariatet och alla vänsterkrafter under de västallierades och den borgerliga sektorns ledarskap. Dessas krigspolitik gick ut på att minimera arbetarnas och folkets deltagande. Den ”nationella enheten” som lovordades som det mäktigaste och bredaste blev i praktiken smalare och svagare än den revolutionära nationella enheten i Jugoslavien.

Det behöver knappast påpekas att typen av konfrontation och hur den relaterades till övriga åtgärder måste anpassas till krigets utveckling i Europa och i världen och till läget i respektive land. Kampen måste föras politiskt, det gällde att undvika väpnad konflikt i så hög grad som möjligt, särskilt då styrkeförhållandena var till nackdel för revolutionärerna. Jugoslaverna gav en lektion i politisk begåvning genom sitt sätt att förstå dialektiken i konfrontationer och allmänt handlings sätt. De kombinerade den öppna politiska kampen med gemensamma aktioner när så var möjligt, väpnade attacker mot cetnikerna med förhandlingar med den kungliga regeringen och de allierade. Samtidigt som de skapade sin egen makt och en revolutionär arme, gav de den gamla engelska räven illusioner om att han genom förhandlingar skulle kunna uppnå vad han inte kunde nå genom styrka. De lyckades till och med få de västallierade att sända vapen innan Sovjetunionen gjorde det.

För de italienska och franska kommunisterna gällde det alltså – under förutsättning att de hade velat föra en revolutionär politik – inte att imitera den jugoslaviska taktiken, utan att utarbeta sin egen taktik för kampen. Men den jugoslaviska taktiken slog fast några grundläggande villkor för en sådan taktik. För det första att arbetarna och de antifascistiska vänsterkrafterna måste bilda en oberoende rörelse, med sitt eget program och helt självständiga beväpnade styrkor. För det andra att de under loppet av själva kriget mot Hitler måste skapa en ny folk makt, som i den mån omständigheterna tillät det erbjöd massorna möjlighet att direkt delta i det nya styret. Det finns ännu fler viktiga aspekter men de har redan nämnts i samband med analysen av den jugoslaviska kampen. Är det verkligen sant att situationen i Frankrike och Italien omöjliggjorde en sådan linje?

Det är betecknande att de franska och italienska kommunistledarna ställde inför jugoslavernas kritik på Kominforms grundningsmöte inte ens försökte visa att det var omöjligt. De slingrade sig genom att antyda att om de hade försökt ta makten skulle västmakternas arméer intervenserat för att hindra det. Detta var en undanflykt eftersom kritiken inte gällde att de inte hade försökt ta makten, utan att de sedan 1941 hade fört en politik som innebar att de på förhand övergav detta perspektiv och i stället satte upp ett motstridigt mål: återupprättandet av den borgerliga demokratin. Att man underkastade sig de borgerliga allierade. Risken för en västmaktsintervention uppkom inte förrän sommaren 1944 i Frankrike. Vad hindrade det franska kommunistpartiet från att under de tre åren dessförinnan föra en politik som ideologiskt, politiskt och organisatoriskt skulle förbereda arbetarklassen inför kampen för en socialistisk lösning på det borgerliga Frankrikes kris? I stället för att bidra till att underordna motståndet under de Gaulle och de gamla vanryktade borgerliga partierna, varför stödde det inte och ställde sig i ledningen för de oppositionella strömningar, som fanns inom motståndsrörelsen? Varför kämpade de inte från början för en ny makt, född inom motståndsrörelsen och baserad på de arbetande massorna, när de stod inför risken av ett återupprättande av den gamla makten, som de Gaulle representerade?

Många tecken tydde på att de revolutionära strömningarna verkligen var djupgående (samtidigt som massorna betraktade kommunistpartiet som revolutionens parti): Det faktum att befrielsen fick den karaktär som den fick trots PCF:s ultra-opportunistiska politik under

dessa tre år; Att arbetarna och vänstern nästan hade makten i sina händer i en rad områden, vilket icke-kommunistiska historiker medger; Att massorna i stort antal drogs till PCF och stödde vänsterströmningarna inom socialistpartiet, fackföreningarna och andra organisationer. Detta visade i efterhand att med en annan politik under den föregående perioden skulle medvetenhetsnivån inom rörelsen, dess kampanj och vilja att genomföra en radikal förändring ha varit mycket större. Men även om man bara ser till den nivå som rörelsen faktiskt hade uppnått under månaderna efter befrielsen, skulle det inte varit möjligt att leda in den på en revolutionär väg? Det är denna fråga som de ansvariga inom PCF alltid har undvikit. Till vänsterkritikerna svarade de, och fortsätter att svara, att det inte fanns förutsättningar för ett maktövertagande.(177) Men det är inte det frågan gäller. Frågan ligger i det faktum att partiet tillämpade en politik som var ägnad att omintetgöra alla möjligheter att skapa förutsättningarna för maktövertagandet (inte av partiet ensamt utan av hela den revolutionära delen av motståndsrörelsen). Partiets politik spelade rollen av en brandkår när en eldsvåda har brutit ut. Under den nästan årslånga perioden från befrielsen av Paris fram till Tysklands kapitulation kunde ingen, utom kommunistpartiet och de fackföreningar det kontrollerade, hindra en obegränsad utveckling av massrörelsen.

Mot de Gaulles försök att göra slut på befrielsekommittéerna, folkmilisen och de embryon till dubbelmakt som fanns inom motståndet, kunde PCF använda strejker och ockupationer av fabriker, massdemonstrationer och andra aktionsformer. Partiet hade kunnat uppmuntra en ombildning av befrielsekommittéerna till direkta massorgan, med stöd av organ för arbetarmakt vid företagen. Det hade kunnat främja detta slags rörelser och försöka ena hela vänstern kring ett demokratiskt socialistiskt program. Frågan om maktövertagandet kunde inte ställas konkret på annat sätt än som en politik för att stärka massrörelsen, att skingra dess illusioner om gaullismen och de allierade (som partiet själv grundlagt under den föregående perioden) osv. Men PCF:s politik var som vi sett att samarbeta med de Gaulle för att krossa motståndsrörelsen och att säga åt arbetarklassen att dra åt svångremmen för att återupprätta den kapitalistiska ekonomin. Befrielseörelserna i de franska kolonierna motarbetades och man spred illusioner om den parlamentariska och fredliga vägen och fortsatte att skönmåla de allierade. Det var den franska socialdemokratins högerflygels traditionella reformistiska och nationalistiska politik i ny tappning.

I Italien uppenbarade sig möjligheten till en politik som på ett dialektiskt sätt kombinerade det antifascistiska kriget med kampen för socialism efter Mussolinis fall. Då – med Togliattis egna ord(178) – störtade den borgerliga statens gamla grundpelare samman, inklusive dess militärapparat, och den största folkresningen i Italiens historia inleddes. Och i spetsen för detta gigantiska folkska uppvaknande stod i huvudsak kommunister, vänstersocialister och avancerade intellektuella. När Togliatti gick iland i Neapel våren 1944, började det bli nödvändigt att välja mellan två politiska linjer, som på ett förvirrat sätt speglades av konflikten mellan antifascismen och kungen, Badoglio och de allierade. Den första linjen gick ut på att föra samman arbetarpartierna och den småborgerliga vänstern i opposition mot monarkin, den traditionella högern och de allierade. Den andra linjen ville tvärtom sudda ut motsättningarna och närma vänstern och högern, arbetarna och borgarklassen, under de allierade militärmyndigheternas allsmäktiga ledning och med mottot: Först ska vi vinna kriget. Den första kunde ha lett till uppkomsten av ”det historiska blocket”, som Gramsci behandlat. Den andra, den nationella enhetspolitiken, skulle underlätta de gamla härskande klassernas politiska spel. Det skulle slutligen leda till att den italienska kapitalismen återupprättades och moderniserades. Inte ”nationell enhet” men väl ”nationell splittring” hade kunnat omintetgöra den gamla härskande klassens spel, som hade varit uppenbart sedan Mussolinis fall. Detta hade kunnat visa massorna vilka som verkligen kämpade för att förnya Italien politiskt och socialt och för nationellt oberoende och å andra sidan vilka som ville ha

tillbaka de gamla industri- och godsägarna till makten och göra Italien beroende av en annan imperialism. Den nationella enheten gav inte arbetarklassen huvudrollen, som Togliatti försökte göra gällande: Den gav bara en illusion om denna roll. Den verkliga makten låg i andra händer. För att arbetarklassen verkligen skulle kunna ta ledningen var det nödvändigt att dess partier i handling förenade frågan om den nationella befrielsen med en jordreform i söder och på öarna och med kampen för en socialistisk demokrati. Togliattis strategi, som var en kopia av den som Komintern tillämpade under spanska inbördeskriget, innebar att dessa tre mål åtskiljdes precis i det historiska ögonblick då rörelsen, de sociala och politiska strukturernas djupa kris och massornas uppvaknande tenderade att knyta samman dem i en enhetlig revolutionär process. Under de två åren från de allierades landstigning i södra Italien fram till resningen i norr gjorde PCI ingenting för att organisera lantarbetarnas kamp för jorden och motarbetade de tendenser som fanns hos den stora proletära rörelsen i norr att kämpa för en socialistisk utgång. Den nationella enhetspolitiken gick i praktiken ut på att bromsa massrörelsen för att undvika en brytning av regeringskoalitionen eller en konfrontation med västmakternas militärmyndigheter.

Men endast massrörelsen skulle, i egenskap av en självständig kraft på alla nivåer och med sitt eget program, kunna underminera och slutligen förhindra återuppbyggnaden av den traditionella makten som steg för steg höll på att bli verklighet. De allierades militära närvaro skulle naturligtvis ha krävt annorlunda metoder än jugoslavernas, en i huvudsak politisk konfrontation. Men just denna närvaro och militärmyndigheternas handlingssätt gav levande åskådningsexempel för folket, som arbetarna och den antifascistiska vänstern kunde ha utnyttjat till att ytterligare öka den nationella medvetenhet som befrielsekriget lett till. Man kunde ha krävt att Italiens suveränitet och folkets rätt att fritt välja sin regering skulle erkännas, och att briter och amerikaners militärmyndigheter inte skulle blanda sig i landets inre angelägenheter.

Det viktigaste hindret för en strategi som innebar en kraftfull kamp om jorden och för andra revolutionära förändringar låg inte i Italiens situation, utan i det faktum att PCI-ledningens linje dikterades från Moskva. En sådan offensiv strategi skulle ha kunnat utveckla förutsättningarna för dubbelmakt och politisk isolering av de allierade och högern, och kunnat skapa en mäktig självständig rörelse av arbetarpartierna och den antifascistiska vänstern. Om de jugoslaviska kommunisterna hade respekterat Stalins direktiv i Dimitrovs meddelande från mars 1942, hade lika stora "hinder" rest sig i Jugoslavien.

Togliatti och Thorez återkom åtskilliga gånger till exemplet Grekland för att rättfärdiga sin politik. Men katastrofen för det grekiska motståndet kunde ha undvikits, trots Stalins obeskrivliga förräderi, om de grekiska kommunistledarna hade stått emot de sovjetiska påtryckningarna och inte kapitulerat i det ögonblick de hade kontroll över nästan hela landet och förfogade över en stridsvan folkarmé. Ett och ett halvt år senare under mycket mer ogynnsamma villkor återupptog de den väpnade kampen och kunde fortsätta kämpa i mer än tre år, trots att hjälpen utifrån var obetydlig jämfört med amerikanernas massiva insats och praktiskt taget upphörde 1948. Om de grekiska kommunistledarna inte givit vika för Stalin under december 1944 och januari 1945, hade den brittiska expeditionskåren hamnat i en allt annat än avundsvärd situation.

I början av 1945 var Tyskland praktiskt taget besegrat. De sovjetiska arméerna, som under framryckningen förstärkts av bulgariska, rumänska och polska stridsenheter och av den jugoslaviska befrielsearmén, var totalt överlägsna de västallierade i fråga om militär styrka. USA var fortfarande engagerat i Stilla havs-kriget, och visste inte för hur länge. De europeiska folkens entusiasm för demokrati och reformer nådde nu sin höjdpunkt. Vad hade hänt om arbetarrörelserna i Frankrike och Italien i detta läge beslutsamt hade gått till offensiven för makt åt arbetarna och hela vänstern, med ett program för demokratiska

socialistiska förändringar? (Inte makt åt kommunisterna eller ett "sovjetiskt" program.) En intervention av de allierade? Hade Roosevelt eller Truman vågat riskera de politiska konsekvenserna av att ersätta Hitler som den europeiska vänsterns huvudfiende? Hade de över huvud taget militära möjligheter att göra det? Man kan naturligtvis inte bortse från risken, precis som man i oktober 1917 inte kunde bortse från risken för en tysk intervention, som också genomfördes och nästan höll på att krossa den ryska revolutionen. Det är svårt att tänka sig en helt riskfri revolution. Den stora skillnaden var att 1944-45 låg den största risken för den europeiska revolutionen inte i en intervention av de kapitalistiska arméerna, utan i att de arméer, som räknades som Oktoberrevolutionens banerförare, skulle underlåta att ingripa. Som skedde i Grekland. Man bör emellertid tänka på att just exemplet Grekland visade på svårigheten med sådana operationer i det aktuella läget.

Låt oss lämna frågorna kring och analysen av vad som kunde och inte kunde ha hänt. Historien avgjordes i Jalta i och med att intressesfärerna upprättades. Och Stalin läste lagen för kommunistpartierna utan att stöta på något motstånd mer än från några framtida kättare i tredje världen. I kapitalismens centra utvecklades den kommunistiska nyreformismen sida vid sida med den stora alliansen.

I början av min analys av den stalinistiska strategin under andra världskriget nämnde jag en av de faktorer som påverkade den mest, och som vi nu helt kort ska återkomma till. Sovjetbyråkratins utrikespolitik måste på något sätt spegla dess inrikespolitik. Sovjetledningen hade likviderat Oktoberrevolutionens bästa krafter, avskaffat den proletära demokratin och under många år hållit folket borta från hela det politiska livet. De hade diskrediterat det socialistiska idealet inför Sovjetunionens arbetare, genom att säga att socialismen var genomförd i detta samhälle med fattigdom och politisk diktatur. De hade slutligen täppt till de källor som kunde ha hållit den revolutionära glöden vid liv och kunnat skapa en internationalistisk klassmedvetenhet. Efter allt detta kunde Sovjetledningen inte ge en revolutionär socialistisk karaktär på kriget mot Tyskland, oberoende av alla de andra tidigare analyserade orsakerna (strategiska överväganden, viljan att bevara den stora alliansen osv), som ändå var starkt påverkade av det inre läget. I överensstämmelse med sin tidigare linje och med utgångspunkt från det slags samhällsmedvetande som vuxit fram genom de stalinistiska ledarnas ideologiska förvrängningar och politiska opportunist, kunde de endast ge kriget karaktären av ett *fosterländskt krig*. Nazismen var i första hand den traditionella fiendens nya skepnad, teutoner som vågade anfälla *Belikaia Rossiia*, som det hette i den nya nationalhymnen, och inte den tyska arbetarrörelsens och den spanska revolutionens dödgrävare. "Vi kämpar inte för oss själva", erkände Stalin i ett ögonblick av eftertanke, "vi kämpar för Moder Ryssland".(179)

För miljoner muzjiker och arbetar-muzjiker kopplades Stalinmyten samman med de stora tsarerna och den traditionella patriotismen, det ärorika förflutna och den återupplivade religionen. Stalin och partiet ägnade sig med framgång åt att förena dessa källor till patriotism med den nya staten, och Lenin åkallades rituellt vid varje tillfälle för att öka den nye Lenins auktoritet. Vad gäller krigets internationella syften, lade inte Sovjetledarna ett kommatecken till vad de kapitalistiska staterna hade förkunnat: nationell befrielse för de europeiska folken och demokrati.

Eller rättare sagt, de lade till en ingrediens, som inte precis var revolutionär eller ens progressiv: panslavismen, uppmaningen till alla slaviska folk att enas. Dess lätt genomskådade mål var, förutom att omedelbart mobilisera mot den traditionella fienden, den storryska expansionismen, att ideologiskt förbereda bildandet av en säkerhetszon. Europa utsattes för den andra krigskatastrofen inom tjugo år efter den första. Det var det avgörande provet för om nationsgränserna hade blivit otidsenliga och hindrade produktivkrafternas utveckling. Om de omöjliggjorde en varaktig fred och utgjorde en aldrig sinande källa till rivalitet och konflikter – var inte den rätta stunden kommen för att uppmana proletariatet över hela kontinen-

ten att kämpa för Europas socialistiska förenta stater? En sådan idé hade presenterats av det ryska socialdemokratiska partiet (som då innefattade både bolsjeviker och mensjeviker) vid första världskrigets utbrott och tagits upp av Komintern 1923.(180) Men den slaviska idén ersatte idén om det socialistiska Europa. Slaverna borde ena sig; de övriga europeiska folken skulle även i fortsättningen vara instängda i sina nationella skal.

Jag ska inte uppehålla mig längre vid dessa sidor av Stalins politik, som flera författare, särskilt Deutscher, har analyserat i detalj.(181) Deutscher reser en annan ytterst intressant fråga: En seger för den socialistiska revolutionen i europeisk skala skulle ha betytt slutet för den ryska revolutionens isolering. Och Stalin var rädd för effekterna av den ömsesidiga påverkan som skulle ske mellan det sovjetiska systemet och socialismen i de industrialiserade länderna. Han ansåg –inte utan grund – att detta kunde rubba den ideologiska och politiska grunden för det byråkratiska och diktatoriska system som var uppbyggt på basis av isoleringen. Från att ha varit en faktor som objektivt påverkat systemet, hade isoleringen blivit ett nödvändigt villkor för att upprätthålla det och därmed också privilegierna för dess härskande skikt. Den senare utvecklingen har givit belägg för denna tes av Deutscher. Stalin och hans efterföljare har vinnlagt sig om att bibehålla det sovjetiska samhällets isolering inte bara från väst utan också från de övriga länderna i det ”socialistiska lägret”.

En verklig kontakt mellan Ryssland och ’folkdemokratierna’ – obehindrad samfärdsel och fritt tankeutbyte – kunde lätt ha givit upphov till ny jäsning inom Ryssland. Stalin måste därför upprätthålla två ’järnridåer’, av vilka den ena skilde Ryssland från dess egen intressesfär och den andra skilde denna sfär från Västeuropa.(182)

Som synes hade den arma proletära revolutionen i Europa åtskilliga hinder att passera för att bana sig väg genom fyrtiotalets stora kris. I slutet av tioåret saknades ett från borgarklassen oberoende socialistiskt parti för att den skulle kunna segra. I början av fyrtiotalet hade det behövts ett parti som var oberoende både av borgarklassen och av ”socialismens fosterland.”

I och med Tysklands kapitulation på våren 1945 försvann det viktigaste motivet för den nationella enhetspolitiken. Men kommunistpartiernas samarbete fortsatte i de franska och italienska borgerliga regeringarna (liksom i andra kapitalistiska stater i Europa), och bidrog på så vis till återupprättandet av den kapitalistiska ekonomin och dess politiska överbyggnad. Det behövdes en ny motivering, som inte endast eller huvudsakligen var av taktisk art.

För att fylla detta syfte användes termen ”nydemokrati” eller ”folkdemokrati”, som skapats för ett annat brådskande behov: att definiera de regimer som höll på att upprättas i de länder som befriats av den sovjetiska armén. Medan revolutionen i Frankrike och Italien faktiskt hade undvikits med stor skicklighet, hade revolutionen i öststaterna underlättats av samma *grundorsak* som hade blockerat den i väst. I Frankrike och Italien var ändå ”arbetarklassen och dess allierade bättre organiserade än de reaktionära krafterna och var klart överlägsna monopolkapitalets ledande grupper och deras politiska agenter” (citat från sovjetiska historiker).(183) Men säkerhetszonen kunde uppenbarligen inte byggas på de kapitalistiska strukturerna. Följande kapitel ägnas åt denna revolution, den doktrin som den gav upphov till och användandet av denna doktrin för att rättfärdiga de västeuropeiska kommunistpartiernas nyreformism.

Fascismens historiska nederlag, den jugoslaviska revolutionen, den revolutionära process som inletts i de övriga östländerna genom att de befriats av den sovjetiska armén och genom uppbygget av säkerhetszonen, Sovjetunionens förvandling till stormakt och västländernas kommunistpartiers tillväxt – allt detta fördunklade för dåtidens kommunister och för folk i allmänhet (som då levde i det lyckorus som beskrivits i detta kapitelns inledning) den stora betydelsen av den europeiska revolutionens misslyckande för den framtida socialistiska kampens förutsättningar. En kort tid efteråt hade den kinesiska revolutionen samma effekt,

och senare också det koloniala systemets sammanbrott. Men i det aktuella perspektivet är det helt uppenbart att denna seger för den internationella borgarklassen, denna abdikation av den europeiska kommunismen under dess mest inflytelserika period – med undantag för tiden kring Oktoberrevolutionen – har haft ett enormt och fördärvbringande inflytande över den fortsatta händelseutvecklingen i världen. Det var den sista och allvarligaste effekten av Kominterns ideologiska förfall, och en av de objektiva huvudorsakerna till den nuvarande krisen för den kommunistiska rörelsen.

Noter till kapitel 1

1. Rysk förkortning för Kommunistpartiernas Informationsbyrå, som bildades i september 1947.

2. De medlemstal för kommunistpartierna, som anges i fortsättningen, baseras, om ej annat anges, på den i tidigare kapitel använda boken *Lazitch, B: Les partis communistes d'Europe*, Paris 1956, vars data kommer från officiella kommunistpartidokument, samt på ett sovjetiskt författarkollektivs arbete om den internationella arbetarrörelsens historia och de nationella befrielseströrelserna, som används som lärobok i SUKP:s högre partiskola: *Istorija mezjdunarodnovo rabotjevo i natsionalno-osvoboditelnovo dvizjenia*, Misl, Moskva. Arbetet består av tre delar, och här använder vi den tredje, som omfattar perioden 1939-1955 och utkom 1966. I fortsättningen hänvisas till detta verk genom beteckningen: *Den revolutionära rörelsens historia (Misl)*.

3. Hu Chiao-mu: *Thirty Years of the Communist Party of China*, s 76, 88 (för uppgifterna för 1937 och 1945); Mao Tse-tung: *Valda verk*, band IV, Arbetarkultur, Stockholm 1963, s 167.

4. Medlemsutvecklingen land för land:

Österrike	16 000 (1935)	150 000 (1948)
Danmark	9 000 (1939)	75 000 (1945)
Norge	5 272 (1933)	45 000 (1946)
Sverige	19 000 (1939)	48 000 (1946)
Finland	1 200 (1944)*	150 000 (1946)
Holland	10 000 (1938)	33 000 (1946)
England	17 756 (1939)	47 513 (1944)

*Det finska kommunistpartiet legaliserades först efter kriget. Ö a.

Det belgiska partiets medlemsantal före kriget är inte känt, men det var mycket lågt; i november 1945 hade partiet mer än 100 000 medlemmar.

5. Se not 144 i detta kapitel.

6. Från Browders rapport till USA:s kommunistpartis centralkommittés möte den 4 januari 1944, som citerats i en artikel av Jaques Duclos: "A propos de la dissolution du parti communiste american", *Nuestra Bandera* (spanska kommunistpartiets tidning) 3, 1945, Toulouse, s 27-28. I Browders rapport till den nya kommunistiska politiska sammanslutningen den 22 maj 1944 föreslogs bland annat följande: "Vi måste lära oss att höja oss över gamla splittringar och fördomar, vi måste genomföra förbrödring mellan gamla fiender. Vi måste komma över de gamla partigränserna och komma förbi de gamla klassmotsättningarna. Vi måste bryta ned fiendskapen mellan anhängarna till *New Deal* och anhängarna till det gamla och bygga en starkare enhet än den som under generationer funnits bland amerikanska patrioter." (*Nuestra Bandera*, 7/1944, Mexiko, s 33). Med denna ultrareformistiska linje kunde den kommunistiska politiska sammanslutningen öka sitt medlemsantal – enligt uppgifter från nordamerikanska kommunister uppgick det till ca 100 000 – och nå ett visst inflytande i vissa viktiga fackförbund. I april 1945 fördömdes Browder-linjen i Moskva –

längre fram ska orsakerna analyseras – och kommunistpartiet återskapades några månader senare, men en stor del av kadern återvände aldrig till partiet, som snabbt förlorade sitt fackliga inflytande.

7. *The Private Papers of Senator Vandenberg*, Gollancz, London 1953, s 219.

8. Med hemligt menas här att mötet inte utlysts i förväg, debatterna försiggick till största delen bakom lyckta dörrar, och några av dem avslöjades aldrig annat än via några av de deltagare, som senare hamnade i konflikt med Stalin eller sina egna partier (jugoslaverna och italienaren E Reale). I början av oktober lämnades en kort presskommuniké om mötet och senare publicerades några av rapporterna, på lämpligt sätt justerade.

9. Dimitrov: *Enhetens och folkfrontens problem*, Arbetarkultur, Stockholm 1939.

10. *VII Congresso del Partito Comunista Italiano (resoconto)*, Cultura Sociale, 1951, s 22.

11. *Histoire du PCF (Unir)*, del 1, s 238 (betr denna bok se not 117 kap 4 i första delen). I ett brev från den 6 september, som Cachin riktar till alla sina ”kolleger” i senaten, säger han: ”Vi upprepar att de franska kommunisterna står och kommer att stå i första ledet för att krossa upphovsmannen till det kriminella angreppet på freden (Hitler). De kommunistiska parlamentsledamöter som är mobiliserade, med Maurice Thorez i spetsen, har redan inställt sig vid sina förband.” (Ibid s 237.) Boken beskriver den förvirring, som uppstod inom partiet och dess närmaste omgivning genom den tysksovjetiska pakten. Pierre Cot påstod t ex i pressen: ”Stalin har allierat sig med Hitler . . . Till och med arbetare förebrådde sina kommunistiska kamrater det sovjetiska förräderiet.” (Ibid s 231.)

12. Förtrycket underlättades också av två orsaker: Att partiet inte var förberett på underjordiskt arbete efter tjugo år av legal och parlamentarisk verksamhet, och senare, efter nederlaget, att man hade illusioner om att ockupationsmakten skulle visa en viss tolerans gentemot partiets aktivitet på grund av den tysk-sovjetiska pakten. I maj 1941 spred partiet ett vykort, som skulle skickas till ”Hans Excellens ambassadör Otto Abetz”, Hitlers officiella representant vid kontakterna med Vichy-regeringen, med följande lydelse: ”På grund av att de protesterat mot kriget och sedan oktober 1939 har krävt att inget fredsförslag skall avvisas utan att det behandlats i parlamentet, har de kommunistiska parlamentsledamöterna dömts till hundratals år i fängelse och behandlats som agenter för Tyskland. Bland dessa är följande fängslade i Maison-Carrée (Alger) och hotas av deportering till Saharas vildmark: (Här följer en lista på deputerade).” Därefter följer en lista på ”dem som tvingas leva underjordiskt för att kunna fortsätta att fullgöra det mandat folket har givit dem ” (Thorez osv) och på dem som befinner sig i La Santé-fängelset. Texten fortsätter: ”De kommunistiska parlamentsledamöterna är stolta över att ha motsatt sig kriget, efter att i tjugo år ha bekämpat det motbjudande Versailles-avtalet, motsatt sig ockupationen av Rhenlandet och Ruhrområdet, vilket de fått betala med fängelse. Det är skandal och orättvist. De måste snarast återfå sin frihet. Ni bör, Herr Ambassadör, använda hela ert inflytande för att detta snabbt skall bli genomfört. Annars kommer folket att resa sig för att återge dem friheten.”

Kommentarer är överflödiga, men det mest anmärkningsvärda är att partiets medlemmar och sympatisörer uppmanades att skicka detta vykort och underteckna det med sitt eget namn och sin adress (!) – fortfarande enligt *Histoire*. Undertecknarna av kortet fick alltså betala med sin frihet eller till och med sina liv för att de följde detta råd. (Ibid del II, s 50.) Ett annat exempel på illusionerna om en välvillig inställning från de tyska ockupanternas sida, är försöken att ge ut *L'Humanité* legalt. Detta beskrivs i detalj i *Histoire du PCF* (se del II, s 24-28). PCF-ledningen har försökt dölja detta faktum under många år tills det nyligen har erkänts i skriften om PCF under motståndskampen, som sammanställts av en grupp under ledning av Duclos. Författarna till *Histoire du PCF (Unir)* tolkar försöken att utverka legalitet för *L'Humanité*,

samt andra utspel av samma slag som partiledningen gjorde under denna period, som prov på att ”Kominternledningen, under Stalins dåliga inflytande, väntade sig att kommunistpartierna skulle tillåtas att arbeta öppet i de länder, som ockuperats av Hitlers arméer”. (Ibid, del II, s 23.)

13. *Histoire du PCF (Unir)* del II, s 59-61. Den officiella historiken om PCF under motståndskampen, som nämns i föregående not (Le Parti Communiste Français dans la Résistance, Editions sociales, 1967), förtiger fullständigt detta liksom många andra dokument och fakta, som nämns i *Histoire du PCF (Unir)*.

14. Ibid.

15. *Histoire du PCF (Unir)*, del II, s 60.

16. de Gaulle, Charles: *Ge inte upp, Krigsminnen 1940-42*, Bonniers, Stockholm 1955, s 215-216.

17. *Histoire du PCF (Unir)*, del II, s 134, 135-136. I *Le PCF dans la Résistance* (s 231) sägs att kontakterna mellan partiet och representanter för de Gaulle upprättades under sommaren 1942, dvs kort efter mötet mellan Molotov och de Gaulle, som ägde rum i maj samma år. Men i detta verk nämns ingenting om den roll, som detta möte spelade. Man publicerar det brev som de Gaulle skrev till partiledningen, men utelämnar det stycke där de Gaulle uttrycker sin ”övertygelse” att partiet ska visa honom ”samma lojala disciplin” som tillämpas inom partiet. Inte heller nämns Greniers artikel i *L’Humanité*.

18. *Le PCF dans la Résistance*, s 234.

19. Se Fauvet, Jacques: *Histoire du PCF* (som redan hänvisats till i tidigare kapitel), del II, s 127-128. Enligt denna version gick partiet till sist in i regeringen utan någon som helst formell överenskommelse med de Gaulle, och *Le PCF dans la Résistance* bekräftar indirekt detta genom att inte nämna att det fanns en uppgörelse, vilket inte skulle ha försummats om så vore fallet (se s 237-238).

20. *Le PCF dans la Résistance*, s 241-242.

21. I *Le PCF dans la Résistance* lämnas en detaljerad redogörelse för den nationella resningens förlopp (s 286-328) som tydligt visar att en stor del av det franska territoriet befriades av ”folkets massor, beväpnade och obehäpnade” (s 329). Eisenhower jämställde den franska motståndsrörelsen med de femton divisioner de allierade landsatte i Normandie. Men denna militära likvärdighet tar bara med i beräkningen motståndsrörelsens väpnade aktioner i samordning med den allierade offensiven. Den bortser från den samlade effekten på ockupanternas moral och styrka efter fyra års partisan- och politiska aktiviteter, som vuxit allt snabbare i omfattning. Den bortser också från effekten av den massiva politiska resningen, som följde på landstigningen.

22. Jaques Fauvet karakteriserar partiets ställning kort före befrielsen som ”den mäktigaste av motståndsorganisationerna i själva Frankrike, den mest motståndskraftiga och den enda med förankring över hela området” (*Histoire du PCF*, del II, s 59). Andre Fontaine skriver att ”på flera håll i landet låg maktövertagandet inom räckhåll” (*Histoire de la guerre froide*, del 1, s. 227).

23. de Gaulle: *War Memoirs, Unity*, Weiden and Nicolson, London 1955, s 292-293.

24. En hänvisning till Duclos tal återfinns i *Histoire du PCF (Unir)*, del II, s 246. Av den beskrivning som ges i detta verk, skrivet av partimedlemmar, som under de aktuella månaderna innehade betydelsefulla poster och som långt ifrån var några ”vänsterextremister”, framgår klart att partiets bas och folkets massa i stort utövade starka påtryckningar på led-

ningen för att den skulle utveckla en offensiv politik. Inom befrielsekommittéerna utvecklades en tendens till att göra sig gällande som maktorgan. I oktober 1944 samlades delegater för befrielsekommittéer från fyrtio distrikt i södra Frankrike i Avignon. Man inbjöd också lokala kommittéer, att ”i städer och byar sammankalla patriotiska möten där CNR:s handlingsprogram skulle läggas fram, och där detta program skulle preciseras efter den lokala situationen, och de lokala kommittéernas sammansättning och aktiviteter skulle underställas befolkningens godkännande”. Den 9 och 10 december var de lokala befrielsekommittéerna i Seine-regionen församlade i Hôtel de Ville i Paris. Inspirerade av rörelsen i söder föreslog man att de patriotiska folkförsamlingarna skulle organisera omfattande *Estates General* med representanter för alla befolkningsskikt. Mötet för *Estates General* ägde senare rum i Paris, men rörelsen dog på grund av partiledningens linje som förespråkade att befrielsekommittéerna strikt skulle underordna sig den centrala regeringen.

25. de Gaulle: *Befrielsen, Krigsminnen 1944-46*, Natur och Kultur, Falun 1960, s 127, *Histoire du PCF (Unir)*, s 247-251. Enligt författarna till detta verk har Thorez aldrig tillbakavisat detta eller andra påståenden i de Gaulles memoarer.

26. Thorez, Maurice: *OEuvres*, del 20, s 181-182, 187-188.

27. de Gaulle förklarade sin resa så här: ”För att av kommunistpartiet få den tidsfrist på ett år, som jag behövde för att få kontroll över situationen, var jag tvungen att åka till Moskva och skriva under ett avtal.” (Citerat av J. Fauvet: *Histoire du PCF*, s 148.) Som Fauvet också påpekar kan detta inte ha varit den enda anledningen till resan. Men det var utan tvivel en av de viktigaste orsakerna. Men Fauvets uppfattning, att Thorez efter sin återkomst ville stärka befrielsekommittéerna och upprätthålla milisen och att omsvängningen kom efter de Gaulles möte med Stalin, kan jag inte finna något stöd för. I själva verket var Thorez’ linje från det han satte sin fot på fransk mark – och redan tidigare, vid sina tal i radio i Moskva – att den självständiga makt som motstånds- och befrielseorganen erövrade skulle offras till förmån för uppbygget av den gamla borgerligt-demokratiska staten. Hans paroll ”en enda stat, en enda poliskår, en enda arme”, som han lanserade direkt efter sin återkomst (*Histoire du PCF (Unir)*, del II, s 247) avslöjar detta helt tydligt. Men med tanke på stämmningsläget i partiet och landet var han tvungen att agera varsamt. Först lovordade Thorez befrielsekommittéernas roll, men samtidigt krävde han att de skulle underordnas den nya statens organ. Så argumenterade han på mötet i Vélodrome d’Hivèr den 14 december 1944. Överenskommelsen mellan de Gaulle och Stalin använde han för att renodla denna linje och ge den dess slutliga, definitiva och offentliga form på centralkommitténs möte i januari.

28. Från Benoit Frachons rapporter i *Histoire du PCF (Unir)*, del II, s 262-264.

29. Thorez: *OEuvres*, del 21, s 57, 118, 127-129 och del 20, s 183.

30. Thorez: *OEuvres choisies*, 1966, del II, s 399.

31. Thorez: *OEuvres*, del 22, s 141.

32. de Gaulle: *Befrielsen, Krigsminnen*, Natur och Kultur, Falun 1960, s 304.

33. *Ibid*, s 127-128.

34. Thorez: *OEuvres*, del 22, s 105.

35. Författarna till *Histoire du PCF (Unir)* ger följande version av förhandlingarna mellan PCF och SFIO om enhet mellan de två partierna: I november 1944 publicerade SFIO en resolution med följande förslag: ”Socialistpartiet upprepar högtidligt sitt erbjudande om enhet, som redan under den underjordiska kampen framställts till det franska kommunistpartiet.”

Kort därefter bildades en samordningskommitté, vars huvuduppgift var att arbeta fram ett memorandum för att förbereda den organiska enheten mellan socialister och kommunister.

Förslagen från PCF-delegaterna i denna kommittéavslöjade en formell omedgörlighet, som stod i kontrast mot de principiella eftergifter, som man gick med på för att hålla sig väl med de Gaulle eller för att delta i regeringen. Man krävde till och med att det i enhetsfördrag med socialisterna skulle ingå ett ovillkorligt godkännande av Sovjetunionens ståndpunkter och erkännande av kommunistpartiets (bolsjevikerna) absoluta överhöghet. De krävde faktiskt att socialisterna blev kommunister, trogna mot det sovjetiska kommunistpartiet och mot Stalin (del II, s 254-255).

36. Thorez: *OEuvres*, del 22, s 207.

37. *Ibid*, s 132.

38. Den revolutionära rörelsens historia (Misl) (se not 2 detta kap), s 369, anger antalet offer till 40 000. Författarna till detta verk nämner att det algeriska upproret slogs ned av de franska imperialisterna, men nämner ingenting om att kommunistpartiet satt med i regeringen.

39. Thorez: *OEuvres choisies*, del s 351-352. ("Arles" syftar på PCF:s nionde kongress, som hölls där, före kriget.)

40. Fauvet: *Histoire du PCF*, del II, s 194-195. Försöket att skjuta skulden för kriget på "vietnamesiska provokatörer" nämns i *Histoire du PCF (Unir)*, del III, s 31. Som bekant var Vietnams oberoende och upprättandet av en demokratisk republik för hela området resultatet av folkets segerrika uppror, under kommunistpartiets ledning, i augusti 1945. Den franska kolonialismens aggression inleddes i praktiken på hösten samma år. De franska trupperna, som hade landsatts med föresatsen att avvärja japanerna, ockuperade åter Saigon och tvingade republikens myndigheter att ta sin tillflykt till jordbruksdistrikten. Under hela 1946 pågick provokationerna och försöken att återupprätta den koloniala regimen. Bombningen av Haiphong då 6 000 dödades markerade steget över till öppet krig.

41. Fauvet: *Histoire du PCF*, del II, s 195.

42. Den 29 mars 1947 framkallade de franska myndigheterna blodiga sammanstötningar med syftet att utplåna den nationella befrielse-rörelsen på Madagaskar. Folket svarade med resningar på olika platser på ön. Upproret slogs obevekligt ned och åtskilliga befrielseledare, bland andra fyra franska parlamentsledamöter, dömdes till döden.

43. Thorez: *OEuvres*, del 21, s 63-64 (Rapport till tionde kongressen, juni 1945); *OEuvres choisies*, del II, s 452; *OEuvres*, del 23, s 10, 115.

44. Thorez: *OEuvres*, del 23, s 9. Blum-citatet kommer från Fauvet: *Histoire du PCF*, del II, s 185. På samma sida i Fauvets bok omnämns en artikel i *Cahiers du Communisme*, PCF:s tidning, nr 17 från juli 1946 där socialisterna kritiseras för att angripa Tysklandsfrågan genom att sätta "internationalismen" eller "socialismen" i första hand medan "problemen nu måste lösas framför allt ur en fransk nationell synvinkel".

45. Citerat av Fauvet i *Histoire du PCF*, del II, s 198.

46. Thorez: *Oeuvres*, del 23, s 122. (Tal på PCF:s Seinedistriktets möte.)

47. Det parlament som blev resultatet av valen 1919 hade en överväldigande konservativ och nationalistisk majoritet (433 deputerade av 613). Under slutet av 1919 och 1920 ökade strejkerna alltmer i omfattning.

48. Citerat av Fauvet i *Histoire du PCF*, del II, s 199.

49. Togliatti: *Le parti communiste italien*, Maspero, Paris 1961, s. 109-110.

50. Battaglia: *Storia della Resistenza Italiana*, Einaudi, Turin 1955, s 83.
51. Se Battaglia och Garritano: *Breve Storia della Resistenza Italiana*, Editori Riuniti, Rom 1965, s 36.
52. Rapport av Luigi Longo på Kominforms grundningskonferens. Den ingår i *Conferencia de información de los representantes de algunos partidos comunistas*, Ediciones en lenguas extranjerias, Moskva 1948, s 227-228. (I fortsättningen benämnes denna broschyr Kominformkonferensen 1947.)
53. Set ex Michel, Henri: *Les mouvements clandestins en Europe*, PUF, Paris 1965, s 47-48. I sitt tal på PCI:s 35-års jubileum beskrev Togliatti denna period på följande sätt: ”I mars 1943 utlyste Turin-arbetarna strejken för att försvara sig mot den förhatliga utsugningen och bekämpa den fascistiska krigspolitiken. Man måste komma ihåg att rörelsen förbereddes, organiserades och leddes av kommunister, av de kamrater som bildade kärnan i vårt parti under ledning av kamrat Massola. Denna strejk var en av dödsstötarna för den fascistiska regimen. I och med att denna regim krossades den 25 juli och den gamla borgerliga statens grunder inklusive dess militärapparat kollapsade inleddes det mest omfattande upproret i Italiens historia. Folket tog initiativet, fick landets öde i sina händer, organiserade sig, skaffade sig en arme och ledare och kämpade för att rädda landet från förstörelse och katastrof. Och det var alltså vi som då stod i spetsen för detta, vi gamla och nya kämpar.” (Togliatti: *35 années de lutte pour liberté et le socialisme*, Cahiers du Parti Communiste italien, Séction pour l'étranger, 1956, s 14-15.)
54. Togliatti: ”L'Italie en guerre contre l'Allemagne” (Italien i krig mot Tyskland), *Pravda*, den 12 november 1943. Texten har tagits ur *Valda verk* av Togliatti, utgivna på ryska av Förlaget för Politisk Litteratur, Moskva 1965, del I, s 274. Togliatti nämner inte i denna artikel att de tre stormakternas deklaration om Italien innehöll ett villkor enligt vilket all verklig makt skulle stanna i händerna på de allierade militärmyndigheterna så länge kriget varade. Det italienska folkets rätt att på demokratisk väg välja sin egen regering fick anstå tills segern var vunnen.
55. Citerat av Pietro Secchia i ”Movimiento operaio e lotta de classe alla Fiat nel periodo della Resistenza” (Arbetarrörelsen och klasskampen på Fiat under motståndskampens tid), publicerad i *Rivista Storica del Socialismo*, nr 22, 1964.
56. I en artikel från 1965 berättar Lelio Basso om ett möte i Milano kort före Mussolinis fall. På mötet deltog representanter för kommunisterna, socialisterna, kristdemokraterna och Aktionspartiet. ”Jag minns”, skriver L B, ”att kamrat Marchesi (PCI) blev pinsamt berörd när han läste upp en text som helt och hållet var ägnad att ge borgarklassen garantier mot störningar av ordningen i samhället (den gick till och med så långt att den lugnade industriägarna genom att försäkra att den antifascistiska regeringen skulle ersätta dem för krigsskador). Jag minns också kristdemokratens okonstlade kommentar efteråt: Nu står vi kristdemokrater till vänster om kommunisterna. Se Basso: ”Il rapporto tra rivoluzione democratica e rivoluzione socialista nella Resistenza (Rapport från den demokratiska och den socialistiska revolutionen under motståndskampen), *Critica Marxista*, juli–augusti 1965.
57. Från och med tyskarnas ockupation av norra och centrala Italien fanns det tre befrielsekommittéer av nationell karaktär: den i norra Italien, den med säte i Rom, som formellt var det högsta organet, men som i praktiken inte ens ledde rörelsen i den centrala zonen, och den i Neapel.
58. Ferrara, Marcella och Maurizio: *Palmiro Togliatti*, Editions sociales, Paris 1954, s 339. Detta verk har Togliatti själv gått igenom och rättat och det är upprättat på grundval av samtal

med honom och dokument från det italienska partiet. Innehållet kan alltså betraktas som Togliattis egen version och uppfattning av de händelser som beskrivs.

59. Ibid, s 340.

60. Versionen att några av de äldre PCI-ledarna hade vissa invändningar mot Togliattis idéer härrör från funktionärer i SUKP:s centralkommittés utlandssektion, då Kominform just hade bildats och PCI:s politik hade kritiserats på dess möten.

61. Ferrara: *Palmiro Togliatti*, s 350.

62. *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedia* (Den stora sovjetiska encyklopedin), del 19, s 86. I den lärobok i samtidshistoria, som används i SUKP:s högre partiskola, uttrycks det ännu tydligare: ”Efter ett krav från den sovjetiska regeringen tog den rådgivande kommissionen för Italien (som bestod av representanter för Sovjet, USA, England och Frankrike) ett särskilt beslut om att marskalk Badoglio omedelbart skulle bilda en regering med deltagande av alla de antifascistiska partierna. *Noveisjaja Istorija* (Samtidshistoria), del II, Moskva 1969, s 582.

63. En kort analys av Stalins påtryckningar på Tito finns i avsnittet om den jugoslaviska revolutionen.

64. Ferrara: *Palmiro Togliatti*, s 362.

65. Togliatti: ”*La politica di unità nazionale dei comunisti*” (Tal den 11 april 1944), *Critica Marxista*, juli-oktober 1964, s 24, 34, 42.

66. Togliatti: ”Avanti, verso la democrazia!”, tal den 24 september 1944, ibid, s 74.

67. Battaglia och Garritano (se not 51), s 192.

68. Ferrara: *Palmiro Togliatti*, s 369.

69. Ibid, s 369, 371-372.

70. Ibid, s 369 (min kursivering, FC).

71. Togliatti: *Valda verk* (på ryska) (se not 54), del I, s 379.

72. Battaglia och Garritano (se not 51), s 189.

73. Ibid, s 91.

74. Ibid, s 202-203.

75. Fienden planerade att med hjälp av stora styrkor och genom att utnyttja den hårda vintern försöka isolera de partisanenheter, som befann sig i bergstrakterna, och skära av deras försörjningslinjer. Partisanerna beslöt sig för att ta sig igenom fiendelinjerna och ta sig ned till slättlandet. Denna taktik av *pianurizzazione* (av *pianura* = slättland) gav utmärkt resultat tack vare massivt stöd av befolkningen, och ökade rekryteringsunderlaget till de väpnade styrkorna i industriområdena och i de stora fabrikerna.

76. Longos rapport från Kominform-konferensen, 1947, s 228-229.

77. Ibid, s 230.

78. *Noveisjaja Istorija*, s 583.

79. Togliatti: ”*Rinnovare l'Italia*” (Rapport till PCI:s femte kongress), *Critica Marxista*, juli-oktober 1964, s 96.

80. Fabrikskommittéerna bildades efter ett beslut av nationella befrielsekommittén för norra Italien kort före upproret. Inom dessa organ fanns arbetare, tjänstemän och tekniker

representerade och deras uppgift var att leda företagen tillsammans med regeringstjänstemän och företagens ägare. Se Longos rapport, not 76, s 229.

81. *Rinascita*, nr 5-6 maj juni 1945 (mina kursiveringar, FC).

82. Togliatti: *Rinnovare l'Italia*", s 99.

83. Ferrara, Marcella och Maurizio: *Cronache di vita italiana 1944-1948*, Editori Riuniti, Rom 1960. Citaten är tagna från den franska versionen av kapitlen VII och VIII, som ingår i *Recherches Internationales*, nr 44-45, 1964, s 205.

84. Togliatti var justitieminister från befrielsen till valen den 2 juni 1946. Det största problemet för detta ministerium var utrensningen och bestraffningen av fascisterna. Partiets linje, som otvivelaktigt var korrekt, var att koncentrera arbetet på de verkligt ansvariga, toppkadern. Men detta genomfördes endast i enstaka fall. Borgarna och de allierade saboterade det med alla medel. Och partiet ansträngde sig inte för att hindra detta sabotage. Till och med en europeisk kristdemokratisk historiker som Maurice Vaussard påpekar detta: "Om utrensningen misslyckades – och det gjorde den totalt, särskilt i söder – berodde det utan tvivel delvis på de allierade arméernas inflytande och på den liberala högerens opposition, men också på den utpräglade efterlåtenhet som de ansvariga för utrensningen visade, och främst Togliatti och Nenni själva. De insåg troligen att fastän de ville det skulle Italien inte utan problem ha kunnat fylla de vakanser som skulle uppstå inom administrationen. De amnestier som skedde undan för undan gjorde resten och tillät de värsta motståndarna till demokratin att sticka upp huvudet, t ex prins Valerio Borghese och diplomaten Anfuso, en av nynazismens ledare i Europa." *Histoire de la démocratie chrétienne*, Éditions du Seuil, Paris 1956, s 275-276.

85. Sereni, Emilio: *Il mezzogiorno all'opposizione*, Einaudi, Turin 1948, s 60. Kursiveringen är Serenis egen.

86. Togliatti: *Valda verk* (på ryska), del I, s 463.

87. Se ovan not 84, s 275. Med "trepartisystem" menar författaren regeringar som i huvudsak grundar sig på kristdemokrater, kommunister och socialister.

88. *Ibid*, s 274, 276.

89. I Togliattis biografi påpekas att "det sociala innehållet i konstitutionen ingår tack vare en överenskommelse med delar av kristdemokraterna", (Palmiro Togliatti, s 389).

90. De mest "avancerade" sociala principerna i konstitutionen är följande: "Italien är en demokratisk republik grundad på arbete" (art 1), "Det är republikens plikt att undanröja de ekonomiska och sociala hinder, som i praktiken begränsar medborgarnas jämlikhet och frihet, hindrar den mänskliga personlighetens fulla utveckling och att alla arbetare effektivt deltar i landets politiska, ekonomiska och sociala organisation"(art 3), "Arbetaren har rätt till lön i proportion till kvalitet och kvantitet på sitt arbete; denna lön bör under alla förhållanden vara tillräcklig för att garantera honom och hans familj en fri och värdig tillvaro" (art 36). Enligt Togliatti innebär dessa "grundläggande principer" som skrivits in i konstitutionen "en omvandling av det gamla ekonomiska och politiska systemet i Italien och visar på en utvecklingsväg i riktning mot socialismen" (Togliatti: *Le parti communiste Italien*, s 128).

Det förtjänar att påpekas att denna "utvecklingsväg i riktning mot socialismen" godkändes av det parti som i huvudsak representerade den italienska storbourgeoisin och Vatikanen ett halvår efter det att det uteslutit kommunisterna ur regeringen. När man undersöker de olika artiklarna och i synnerhet den första står det helt klart att detta "sociala innehåll" grundar sig på misstaget att begreppen "arbete" och "arbetare" utan åtskillnad tjänar som beteckning för

både arbetare och kapitalist, för lantarbetaren och den store jordägaren och deras respektive ”arbeten”. (Exakt på samma sätt förhöll det sig med den spanska konstitutionen från 1931.) Detta framstår helt klart t ex i den samling uppsatser om den italienska konstitutionen, som publicerats av *Cahiers de la Fondation Nationale des sciences politiques*, Armand Colin, Paris 1950.

91. Togliatti: *Rinnovare l'Italia*” (Rapport till PCI:s femte kongress), *Critica Marxista*, juli–oktober 1946, s 115, 117.

92. *Recherches Internationales*, nr 44-45, Paris 1964, s 228.

93. Ibid, s 227.

94. Citerat av Ferrara: *Palmiro Togliatti*, s 388-389.

95. Reale, E: *Avec Jacques Duclos au banc des accusés a la réunion constitutive du Kominform*, Plon, Paris 1959, s 4.

96. Ibid, s 135.

97. Dedijer, V: *Tito speaks*, Weidenfeld and Nicolson, London 1953, s. 304.

98. För den snabba analys av JKP:s politik och Stalins ingripande, som jag kommer att göra stöder jag mig i huvudsak på Kardeljs rapport om JKP:s aktivitet, som han lade fram vid Kominforms grundningskonferens (Kominform-konferensen, 1947, s 41-69), Dedijers bok (*Tito speaks*), och Francois Fejtö: *Histoire des démocraties populaires*, Editions de Seuil, Paris 1969, del I, s 66-69. Jag har också beaktat den sovjetiska versionen genom läroboken i SUKP:s högre partiskola (se not 2 detta kapitel). Det är överflödigt att påpeka att denna sovjetiska version inte med ett ord nämner Stalins ingripande för att förändra den revolutionära inriktningen av JKP:s politik under denna period, samtidigt som det indirekt medges att denna politik var korrekt.

Det är intressant att se att i *Recherches Internationales* (44-45 1964), om perioden från befrielsen till inledningen av det ”kalla kriget”, finns artiklar om Frankrike, Italien, Tyskland, Ungern, Bulgarien, Tjeckoslovakien osv, men inte ord om Jugoslavien. PCF föredrar att inte minnas exemplet med det jugoslaviska folkets revolutionära kamp under befrielseperioden. Kontrasten mot PCF:s egen politik skulle bli alltför våldsam.

99. I Kardeljs rapport (se föregående not) förklaras att redan från slutet av 1941 och början av 1942 började partisanernas högkvarter att välja ut de bästa enheterna och de bästa kämparna, för att av dessa bilda taktiska brigader, som inte var bundna till något visst territorium, som skulle kunna användas i en särskild operationsplan. Av dessa brigader bildades senare divisioner och armékårer. Genom sin disciplin, sina militära kunskaper, sin slagkraft och sina krigföringsmetoder skilde sig denna reguljära revolutionsarmé i hög grad från partisanerna, vilka dock fortsatte att spela en mycket viktig roll. Denna kombination av båda kampformerna utgjorde ett av huvuddragen i det revolutionära kriget i Jugoslavien. Den fiende det jugoslaviska folket mötte var inte svagare än den i Italien eller Frankrike. Tyskarna använde hela tiden betydande styrkor. Därtill kom italienska och bulgariska trupper m fl, samt de väpnade styrkor som ockupanternas olika marionetter förfogade över och Michailovics cetniker.

100. Dedijer: *Tito speaks*, s 178..

101. Ibid, s 179.

102. Ibid, s 207.

103. Ibid, s 208.

104. Fejtö (se not 98), s 79; *Tito speaks*, s 220-224.

105. Referatet av mötet mellan Tito och Stalin återfinns i *Tito speaks*, s 232-235. Beträffande fördelningen av inflytandet i Balkan, se not 144 nedan.

106. Dedijer: *Tito speaks*, s 237.

107. Fejtö (se not 98), s 83.

108. Citerat av Basile Darivas i artikeln ”De la résistance à la guerre civil en Grece”, *Recherches Internationales*, 44-45 1964. Churchills telegram finns på sidan 268 i tidskriften. Det är intressant att denna PCF-tidskrift återger Churchills vittnesmål om att Stalin givit honom ”fria händer i Grekland” utan att på något sätt ifrågasätta dess sanningsenlighet.

109. Det grekiska kommunistpartiets åttonde kongress gjorde följande konkreta uppräknings av de misstag som begåtts under 1944 och början av 1945:

”För det första: Libanon-avtalet i maj 1944, genom vilket vi gjorde oacceptabla eftergifter, som i grunden underlättade de oupphörliga ansträngningar, som de engelska imperialisterna och den rika grekiska oligarkin gjorde för att återupprätta den gamla regimen och hindra det grekiska folket att själv bestämma över sin framtid.

För det andra: Caserta-avtalet, som ställde de grekiska väpnade styrkorna under den engelske generalen Scobies befäl.

För det tredje: Frånvaron av politisk, ideologisk, organisatorisk och militär förberedelse från partiledningens sida inför decemberslaget, som vi tvingades in i av de engelska imperialisterna och deras hantlangare.

För det fjärde: Varkiza-avtalet, som var en oacceptabel eftergift, och i praktiken en kapitulation för den engelska imperialismen och den grekiska reaktionen.” (Grekiska kommunistpartiets åttonde kongress (på grekiska), Paris 1961, s 99.)

110. Citerat av Andre Kedros i *La résistance grecque*, Laffont, Paris 1967.

111. Se not 95 och 98 för referens till Reale, Kardelj och Dedijer. Utan att direkt nämna de franska och italienska kommunistpartierna presenterar Kardelj JKP:s politik i polemik mot dessas. Det finns en grundläggande överensstämmelse mellan denna indirekta kritik och den direkta som finns i Reales anteckningar.

112. Kardeljs rapport: *Kominform-konferensen 1947*, s 52.

113. Gomulkas rapport om det polska partiets aktivitet: *Kominform-konferensen 1947*, s 79.

114. Dedijer beskriver Duclos’ och Longos reaktioner på den jugoslaviska kritiken, som ”stöddes” av Zjdanov på det sätt jag just antytt: ”Duclos och Longo reagerade mycket olika på den jugoslaviska delegationens kritik. Duclos var ursinnig och mycket besvärad och vägrade att tala med någon. Efter mötet drog han sig ensam tillbaka till en park, satte sig på en bänk och dinglade nervöst med sina korta ben, som inte nådde marken. Longo, däremot, bad att få träffa våra delegater för att skaffa sig en mer exakt uppfattning om deras kritik. Han sade till dem att det italienska kommunistpartiets politik under kriget hade dikterats från Moskva. (*Tito speaks*, s 305.)

115. Ses 159 ff, del I.

116. Se avsnitten ”Stalin som revisionist” s xxx och ”Folkfrontserfarenheten” s xxx i del 1.

117. Se sista avsnittet. ”Den sista akten” i del 1 s xxx.

118. ”Notes et études documentaires”, Documentation française, 5 maj 1951, s 6. För Elliot Roosevelts intervju med Stalin den 21 december 1946, se Daily Mail, den 22 januari 1947.

119. De nio partiernas deklARATION. *Kominform-konferensen 1947*, s 6.

120. Stalin: *Sovjetunionens stora fosterländska krig*, Förlaget för litteratur på främmande språk, Moskva 1954, s 159.
121. Zjdanovs rapport på Kominterns grundningsmöte. *Kominform-konferensen 1947*, s 12-14; Sjdanov: *Det internationella läget*, Arbetarkultur, Stockholm 1948, s 5-6.
122. *Kominform-konferensen 1947*, s 22, 7; Sjdanov: *Det internationella läget*, s 14.
123. Sovjetunionens utrikesministerium: *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman 1941-45*, London 1958, II, s 202 (ett personligt och strängt hemligt meddelande från Roosevelt till Stalin, som Stalin fick den 1 april 1945). André Fontaine nämner detta Roosevelts hot i *History of the Cold War from 1917 to the Korean War*, Secker and Warburg, London 1968, s 236. Utdrag ur Stalins korrespondens med västledarna finns på svenska i Leonidov, A: "Stalins korrespondens med Churchill och Roosevelt under krigsåren", *Nyheter från Sovjetunionen*, Stockholm 1958.
124. När de Gaulle upprepade sin välkända uppfattning att uppdelningen i intressesfärer skedde i Jalta, sände det amerikanska utrikesdepartementet ut en kommuniké den 23 augusti 1968, där man framhöll att Krimkonferensen "inte i något avseende, varken direkt eller indirekt, uppehållit sig vid frågan om uppdelning av intressesfärer". *Le Monde* från 25-26 augusti 1968 försökte underbygga utrikesdepartementets påstående genom att publicera hela texten från Jalta-avtalet, som naturligtvis i likhet med alla offentliga avtal mellan de tre stormakterna bl a har till uppgift att inför folken dölja att uppdelningen var ett faktum. Detta sker dels genom maskerade formuleringar när texten direkt handlar om olika aspekter av uppdelningen, dels genom tystnaden beträffande de hemliga avtal som slöts under loppet av konferensen. Den officiella texten från Jalta tar t ex upp fallet Jugoslavien genom att säga att de tre makterna har kommit överens om att rekommendera Tito och Subasic att omedelbart tillämpa det avtal som slutits mellan dem (som jag redogjort för ovan), men det sägs aldrig att detta avtal påtvingats dem både genom påtryckningar från å ena sidan Stalin och å andra sidan Roosevelt och Churchill, i enlighet med den hemliga uppdelning av inflytandet över Jugoslavien som skedde mellan Stalin och Churchill i oktober 1944. Motsvarande kan sägas beträffande Polen och andra fall. Det underliga är att kommunister läser de officiella texterna från Jalta och andra konferenser mellan de tre på samma sätt som utrikesdepartementet. Och ändå är det detta som är Sergio Segres utgångspunkt i hans artikel i *Critica Marxista*, 4 maj 1968, liksom E Ragionieris i hans förord till boken med dokumenten från Teheran och Jalta, publicerad av Editore Reuniti 1965.
125. Deborin: *La segunda guerra mundial*, den spanska utgåvan, Moskva 1961, s 214.
126. Eden: *The Reckoning*, Cassell, London och New York 1965, s 296; Fontaine: *History of the Cold War*, op. cit., s. 179.
127. *Den revolutionära rörelsens historia (Misl)* (se not 2 detta kapitel), s 43-44.
128. Se s 00, s 2 (Frankrike).
129. Fontaine: Op. cit., s 182.
130. Citerat av Pierre Broué i *Le parti bolchevique*, Editions de Minuit, Paris 1963, s 433-434.
131. Trotskij: *Den förrådada revolutionen*, Rene Coeckelberghs Partisanförlag, Halmstad 1969, s 144.
132. Citerat av Pierre Broué i *Le parti bolchevique*, s 434-435.
133. Se not 53 detta kapitel: Togliattis beskrivning av massrörelsen och partisanrörelsen och den italienska statens kris under denna period.

134. Se Fontaine: Op. cit., s. 188. Stalins skämtsamma svar citeras av Churchill i *Andra Världskriget, Minnen, Ringen slutet*, band 5:2, Skoglunds Bokförlag, Stockholm 1952. Folkfadern visste inte hur rätt han hade.

135. Deborin: *La segunda guerra mundial*, s 371, 399. Deborin stöder sig på *Memoirs av Cordell Hull*, dåvarande utrikesminister. Enligt Hull förespråkade Churchill en andra front på Balkan under Quebec-konferensen, eftersom en sovjetisk inmarsch där skulle skada viktiga ”brittiska och nordamerikanska intressen”. (Svensk översättning, Hull: *Minnen*, Natur och Kultur, Stockholm 1949, s 151-152, 157.)

136. Stalin: *Sovjetunionens stora fosterländska krig*, s 142.

137. Ledare i *Nuestra Bandera*, spanska kommunistpartiets tidskrift, den 30 juni 1944.

138. Maiskij: ”Le problème du second front”, *Recherches Internationales*, nr 9-10, Paris 1958, s 239.

139. *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedia*, op. cit., del 7, s 181.

140. Deborin: *La segunda guerra mundial*, s 425.

141. Detta omdöme avgav Roosevelt, enligt sin son, vid Kairo-konferensen mellan den amerikanske presidenten och den brittiske premiärministern den 22-26 november 1943. Roosevelt, Elliott: *As he saw it*, Duell, Sloan and Pearce, New York 1946, s 156.

142. US Department of State, *The Conferences of Malta and Yalta*, Washington 1959, s 539 och följande.

143. Stalin: *Sovjetunionens stora fosterländska krig*, s 142.

144. Uppdelningen i intressesfärer gjordes naturligtvis med hänsyn till de diplomatiska former som var avpassade till förhållandena under Andra världskriget. Det vill säga man rättfärdigade besluten med att nationernas oberoende skulle respekteras och folken själva skulle avgöra sin framtid osv. Vilket inte hindrar att man i några fall använde ett mer direkt språk. Här följer ett mästerstycke. I *Minnen* gör Churchill följande referat av sitt möte med Stalin den 9 oktober 1944:

Jag ville begagna det psykologiska ögonblicket varför jag sade: ’Låt oss ordna våra angelägenheter på Balkan. Era arméer står i Rumänien och Bulgarien. Vi har intressen, delegationer och agenter där. Låt oss inte trampa varandra på tårna för småsaker. Vad Storbritannien och Ryssland beträffar, hur vore det om ni fick nittio procent av makten i Rumänien, vi fick nittio procent i Grekland och vi tog hälften var i Jugoslavien?’ Medan detta tolkades tog jag ett halvt ark papper och skrev:

Rumänien

Ryssland	90 %
Övriga	10 %

Grekland

Storbritannien (jämfte Förenta Staterna)	90 %
Ryssland	10 %

Jugoslavien	50/50 %
--------------------	---------

Ungern	50/50 %
---------------	---------

Bulgarien

Ryssland	75 %
Övriga	25 %

Jag räckte papperet till Stalin sedan han hade hört tolkningen. Det blev ett ögonblicks paus. Så tog han sin blåpenna och ritade en stor kråka på pappret och sköt tillbaka det till oss. Det hela var över på kortare tid än det tar att beskriva det. . . . Sen blev det återigen tyst en lång stund. Pappret med anteckningarna låg kvar mitt på bordet. Slutligen anmärkte jag: Folk kanske tycker att det är cyniskt att bestämma om saker som rör miljontals människors öde på detta nonchalanta sätt. Ska vi inte ta och bränna upp pappret?' 'Nej, behåll det ni!', sade Stalin."

(Churchill: *Andra världskriget, Minnen, Triumf och tragedi*, band 6, Skogslunds Bokförlag, Stockholm 1954, s 224-225).

Diskussionen om den andra fronten rörde också i praktiken uppdelningen. Engelsmännen höll av lättförståeliga skäl under hela kriget fast vid kravet att den andra fronten skulle öppnas på Balkan. Ryssarna opponerade sig lika envist, av lika lättförklarliga orsaker, med tanke på den ryska diplomatins traditioner. Båda argumenterade i termer av militär effektivitet. I själva verket handlade det om vilka områden som skulle kontrolleras av den ena eller den andra parten.

Det förtjänar påpekas att ryssarna aldrig har dementerat Churchills version. Och som Fontaine påpekar (s 246) har den ryska utgåvan av korrespondensen mellan de tre stora utelämnat ett meddelande från Churchill till Stalin i juni 1945, i vilket grova anspelningar görs på uppdelningen av Balkan i oktober 1944. Nämda utgåva innehåller emellertid ett annat meddelande från Churchill till Stalin från den 28 april 1945, där man kan läsa: "Jag måste också säga att händelseutvecklingen i Jugoslavien är sådan att den inte motsvarar våra nationers intressen i proportionen 50/50 %". I Stalins svar finns inga invändningar mot denna påminnelse av Churchill.

145. Stalin: *Sovjetunionens stora fosterländska krig*, s 158-159.

146. Se ovan s 91-92.

147. Se Fontaine: *History of the Cold War*, del I, s 220. Labourpartiet som befann sig i opposition hade naturligtvis intresse av att utnyttja situationen i Grekland inför de kommande valen. Efter att ha slagit Churchill ur brädet, fortsatte Labour samma Greklandspolitik. De amerikanska ledarna förberedde sig redan på att kasta ut engelsmännen ur Grekland för att själva installera sig där.

148. Kort före befrielsen hade EAM (Nationella Befrielsefronten) mer än 1,5 miljoner män och kvinnor organiserade. Fontaine skriver om striderna i Atén: "ELAS var på vippen att ta hem spelet . . . Under julen kom Churchill själv till Atén utan att veta att han just därigenom garanterade att ELAS' uppror misslyckades. ELAS hade faktiskt planerat att just den dagen spränga hotell Great Britain i luften, det brittiska högkvarteret och säte för Papandreuregeringen, vars auktoritet inte sträckte sig längre än några hundratals kvadratmeter. I förvirringen efter explosionen skulle en allmän offensiv genomföras, men ELAS inställde planen på grund av Churchills närvaro. Han hade gått med på ett möte med representanter för ELAS." (Op. cit., s. 216.) Det som verkligen krossade EAM var att det grekiska kommunistpartiets ledare till varje pris ville uppnå en överenskommelse med Churchill, och på så sätt anpassa sig till Stalins politik.

149. Enligt den sovjetiska historieskrivningen gick tyskarnas plan ut på att inta hamnen i Antwerpen, som var de allierade arméernas viktigaste försörjningsbas, isolera och krossa kärnan av dessa arméer i Belgien och Holland, och på så sätt omöjliggöra den offensiv de allierade hade planerat.

150. Leonidov: *Stalins korrespondens med Churchill och Roosevelt under krigsåren*, s 33.

151. Deborin: *La segunda guerra mundial*, s 485.

152. Ibid, s 425. De ryska historikerna använder sig logiskt nog av de hemliga dokumenten och de engelska och amerikanska huvudaktörernas memoarer, som bekräftade att de allierades syften var sådana. Men de sovjetiska historikerna använde bara dessa källor till en sådan bekräftelse. Analysen i denna historieskrivning grundar sig väsentligen på handlingar och uppgifter, som var kända för Stalin och de sovjetiska ledarna under själva kriget och de tolkningar som då gjordes av dessa handlingar och uppgifter med tanke på de klassintressen som de brittiska och amerikanska ledarna representerade. Som exempel kan nämnas ett av de för den officiella tolkningen mest representativa verken, det ofta citerade verket av Deborin, skrivet i samarbete med general I Zubkov (sidhänvisningarna är till den spanska utgåvan):

På sidan 337 analyseras de allierades militära operationsplaner under 1942 för Nordafrika, Italien och Balkan. Man visar att enbart genom att undersöka den nordamerikanska pressen från detta år kan man bakom dessa planer urskilja monopolkapitalisternas intressen. På sidan 344 påvisas ”USA:s stöd till representanter för de reaktionära krafterna i Frankrike, lakejer till den tyska fascismen” efter landstigningen i Nordafrika. På sidan 350 berörs Walter Lippmans artiklar från 1943, där han lanserar idén om ett ”Atlantiskt Samhälle” som ett instrument för USA:s världsherravälde. Sidan 354: Washington- och Londonregeringarnas öppna skydd åt Franco, med utgångspunkt från samtida uppgifter. På sidan 395: De militära myndigheternas maktutövning i den befriade zonen av södra Italien karakteriserades som kolonialism. På sidan 339 förklaras att den sovjetiska delegationen i Teheran motsatte sig briterernas planer på en landstigning i Balkan eftersom dess verkliga syfte var det som Deborin beskriver på sidan 337 och följande: ”Påtvinga dessa folk den brittiska imperialismens koloniala regim och upprätta en antisovjetisk säkerhetszon.” På sidan 425 finns den redan citerade texten om de allierades syften med en landstigning i Normandie. På sidan 474 och följande beskrivs den engelska interventionen i Grekland i de hårdaste termer och det sägs att ”de engelska truppernas ockupation av Grekland har djupt upprört den demokratiska opinionen i världen”. (Jag vill i förbifarten understryka följande typiska detalj: Deborin citerar inte ett enda vittnesbörd om hur denna upprördhet avspeglades i den sovjetiska pressen eller i de officiella sovjetiska dokumenten – vilket han inte hade avstått från om det hade funnits några.)

153. Stalin kunde inte vara okunnig om detta – förflyttningen av allierades trupper från Italien till Grekland – för Sovjet hade en militär beskickning i Atén i närheten av den brittiska expeditionskårens högkvarter.

154. Deborin: *La segunda guerra mundial*, s 485.

155. Ibid, s 481.

156. Engels: *The question of What is Really Happening in Turkey*.

157. Se sidan 000 Den segerrika revolutionen, s 5-6, del II.

158. Se Fejtö: *Histoire des démocraties populaires*, del I, s 57. Följande uppgifter ges om den ”brutala och snabba sovjetiseringen” av östra Polen omedelbart efter dess ockupation av sovjetiska trupper 1939: Alla polska, ukrainska, vitryska och judiska politiska partier förtrycktes; tusentals socialister och medlemmar ur Agrarpartiet fängslades; 1,2 miljoner polska medborgare deporterades, förutom de 250 000 soldaterna i den polska armén, som fängslades och internerades. De deporterade polackerna frigavs efter Tysklands anfall mot Sovjetunionen, men ungefär 200 000 hade försvunnit. Några av de politiska ledare som frigivits 1941 fängslades åter, bl a två av ledarna för det judiska socialistpartiet, Bund, Henryk Erlich och Viktor Adler. Dessa två hade sökt asyl i östra Polen efter nazisternas ockupation av den västra delen. 1941 accepterade de ett förslag från den sovjetiska regeringen att bilda en antifascistisk judisk världskommitté, vars stadgar de skickade till Stalin. Efter evakueringen

av Moskva i oktober 1941 sändes de till Kujbysjev för att invänta Stalins svar. Den 3 december greps de och avrättades.

159. Beträffande betydelsen av det polska motstånd, som leddes av exilregeringen, se det just citerade verket s 56-57. I enlighet med instruktioner från exilregeringen genomförde motståndet Warszaupproret den 1 augusti 1944, med uppenbart syfte att befria huvudstaden och upprätta sin egen makt innan ryssarna, som befann sig mycket nära, hann fram. Medan upproret ännu pågick nådde de Wislas motsatta strand, i Warszawas utkanter. Därifrån besköt de tyskarna, men gjorde inget anfall, något som i kombination med upproret kunde ha lett till att tyskarna besegrades. Efter två månaders strider var warszawaborna tvungna att kapitulera på ruinerna av sin huvudstad. Ryssarna har förklarat att deras passivitet hade tekniska orsaker.

160. *Stalin's Correspondence with Churchill* . . I, s 347.

161. *Ibid*, II, s 202.

162. Leonidov: *Stalins korrespondens med Churchill* . . s 59-60.

163. Fontaine: *Op. cit.*, s. 239.

164. *Stalin's Correspondence with Churchill* . . I, s 331; Leonidov, s 53. I Belgien hade motståndet också blivit hårt nedslaget vintern 1944-45.

165. Se Karol, K S: *Visa för Poland*, MacGibbon and Kee, London 1959, s 82.

166. Återfinnes i punkt III i protokollet. Denna plan övergavs senare.

167. Se Fontaine: *Op. cit.*, s. 243.

168. Citerat av Murphy, Robert: *Diplomat Among Warriors*, Collins, London 1964, s 259.

169. Se s 127. I sitt meddelande till Truman den 12 maj anser Churchill att ”ryssarna skulle kunna avancera till Atlant- och Nordsjökusten om de bara ville”. Citatet av Fontaine, del II, s 243-44.

170. *Le Monde*, den 11 augusti 1945; *The Times*, den 10 augusti 1945.

171. Uttalande av Stalin för en korrespondent från *Pravda*. *Nuestra Bandera*, nr 5 1946.

172. *Les interviews du maréchal Staline (1945-1951)*, *La Documentation française*, den 5 maj 1951, s 3-7.

173. Dedijer: *Tito speaks*, s 334, och Djilas: *Samtal med Stalin*, Natur och Kultur, Stockholm 1962, s 162.

174. Mao Tse Tung: *Valda verk*, band IV, Arbetarkultur, Stockholm 1963, s 93-94.

175. *Les interviews du maréchal Staline (1945-1951)*, s 4.

176. På grund av ”maj-68” i Frankrike aktualiserades frågan igen. *L'Humanité* måste besvara ett brev från en kommunist, i vilket tanken att en revolution var möjligt 1944-45 stöddes. Partiet hade slagit till reträtt på grund av Stalins opposition och rädslan för en eventuell amerikansk intervention. (Se Marcel Veyriers artikel i *L'Humanité* från den 24 januari 1969.) Sartre tog upp frågan i en intervju i *Der Spiegel*, som publicerats som pamflett av Didier (Paris 1968) under titeln: *Les communistes ont peur de la revolution*. Enligt hans uppfattning drog sig partiet tillbaka 1944-45 helt enkelt därför att ”dess mål var inte att göra revolution” (s 14).

I Italien togs frågan också upp fast mer marginellt i debatten om den nationella folkfronts-politiken i *Critica Marxista* under loppet av 1965. Lelio Basso, som knappast kunde betraktas

som extremist, medgav att Jaltaavtalet försvårade den socialistiska utvägen och fortsatte: ”Men mellan socialismen och ‘restaurationen’ efter 1945 fanns en obegränsad skala av lösningar, bland vilka jag är övertygad om att arbetarrörelsen kunde ha gått mycket långt om den inte för att rädda den antifascistiska enheten under och efter motståndet, hade gått med på en serie eftergifter, som underlättade restaurationen.” (*Critica Marxista*, juli–augusti 1965, s 17.)

177. Det PCF-dokument som tog upp denna fråga mest grundligt var det som Politbyrån antog den 3 oktober 1952, om fallen Andre Marty och Charles Tillon (*Cahiers du Communisme*, nr 10 1952). Konflikten med dessa två ledande kamrater i partiet härrörde från meningsskiljaktigheter beträffande politiken under motståndet och perioden efter befrielsen. I korthet ansåg Marty och Tillon – den senare hade haft poster med högsta militära ansvar i motståndsrörelsen – att partiet hade fört en opportunistisk politik och misslyckats med att ta vara på tillfället. PCF-ledningen ströp denna diskussion med de vanliga metoderna genom att ta sin tillflykt till tarvligt förtal av Marty, som uteslöts ur partiet. Tillon blev kvar, men helt utan inflytande. I det omnämnda dokumentet står: ”Charles Tillon har nyligen förklarat på ett möte i Drancy, att det var löjligt att anklaga oss för att vilja ta makten nu den 28 maj, när vi hade kunnat göra det 1944, men avstod för att hålla våra löften. Charles Tillon lät på detta vis förstå att partiet hade givit några icke angivna löften över arbetarklassens och folkets huvuden, i stället för att säga som det var, att 1944 fanns inga förutsättningar för arbetarklassens maktövertagande.” Och politbyrån gav följande förklaring: ”I augusti 1944 var kriget ännu inte slut. Det var fullt möjligt att allianserna skulle skifta och att de kapitalistiska staterna skulle bilda en front mot Sovjetunionen. Amerikanerna, som kommit till Frankrike i krigets elfte timme, av rädsla för att Sovjetarméerna skulle avancera för långt västerut, skulle, om de fått en förevändning, inte ha tvekat att alliera sig med Hitler i Europa och Japan i Asien för att samla alla kapitalistiska krafter i världen mot socialismens moderland. I Frankrike skulle partiet, trots sitt kraftigt växande inflytande, snabbt fått se sig isolerat om det hade valt någon annan väg än att fortsätta kriget mot Hitler och det kunde inte ha lett till något annat än ett blodigt nederlag. Det skulle ha givit de Gaulle en förevändning för att använda de brittisk-amerikanska arméerna till att krossa arbetarklassen, komma överens med Petain och fortsätta Gestapos fruktansvärda hantverk. Partiets förståndiga och klarsynta politik har inte tillåtit detta. Kommunisterna är revolutionärer, inte äventyrare.” Och längre fram: ”Inställningen till Sovjetunionen är huvudfrågan för kommunistpartierna, såväl på den proletära internationalismens plan som i fråga om en konsekvent politik för nationellt oberoende.

Svaren på denna argumentering har redan givits i bokens analyser och jag ska inte upprepa dem. Jag ska bara peka på de polemiska knep som politbyrån använder:

a) Frågan presenteras som om det hade gällt att ta makten i augusti 1944. Men ingen hade protesterat om de väntat till april 1945, när det inte längre fanns någon risk för en ändrad allians och försöket kunde ske samtidigt med den stora resningen i norra Italien. Vad partiet emellertid kunde ha gjort redan i augusti 1944 var att börja fördjupa och utveckla den enorma massrörelse, som vuxit fram under befrielsen: dvs utveckla förutsättningarna för ett maktövertagande vid lämplig tidpunkt.

b) Frågan presenteras som om det gällt att antingen ta makten eller fortsätta kriget mot Tyskland. Men under förutsättning att ett maktövertagande var möjligt, varför skulle detta innebära att kriget mot Tyskland skulle upphöra i stället för dess omvandling till ett revolutionärt folkkrig till försvar av den nya makten och nazismens slutliga nederlag? Och framför allt: Fanns det inget annat sätt att fortsätta kriget på, än det partiledningen valde, dvs att överlämna ledningen till de Gaulle och amerikanerna och att upplösa motståndsrörelsens väpnade enheter och begränsa befrielsekommittéernas roll till rent dekorativa funktioner osv?

c) Frågan om ett ombyte av allianserna presenteras som om en allians mellan Roosevelt och Hitler/Japan och mellan de Gaulle och Petain hade varit en enkel och lätt genomförd operation 1944-45. Man ser endast risken för att partiet skulle isoleras, inte risken att amerikanerna och de Gaulle isolerades.

Partiet avslöjar dock oavsiktligt nyckeln till sitt politiska ställningstagande i anmärkningen: ”Inställningen till Sovjetunionen är huvudfrågan för kommunistpartierna . . .” Inte Sovjetunionen men väl Stalin förbjöd Thorez att föreslå någon som helst utveckling av de revolutionära möjligheter befrielsen hade skapat.

178. Se not 53 detta kapitel.

179. Citerat av den amerikanske historikern Joseph R Starobine i artikeln *Origins of the cold war: the communist dimension*, publicerad i *Foreign Affairs*, juli 1969, s 685.

180. Se Trotsky: *The Third International after Lenin*, Pioneer Publisher, New York 1936, s 67-73.

181. Se Deutschers *Stalin*, Rene Coeckelbergs Partisanförlag, Stockholm 1973, kapitel 12. I *Den ofullbordade revolutionen* (Bonniers, Stockholm 1967, s 69) skriver Deutscher ”Ett internationellt inbördeskrig med oerhörda revolutionära möjligheter utvecklades inom världskrigets ram. Stalinismen fortsatte dock att hålla sig till den konventionella tryggheten, *raison d'état*, och den heliga nationella egoismen. Den utkämpade ett ”fosterlandskrig”, ett nytt 1812, inte ett europeiskt medborgarkrig. Den ville inte möta nazismen med idén om internationell socialism och revolution. Stalin trodde inte att idén skulle inspirera hans arméer till strid eller att den kunde smitta och upplösa fiendens arméer som den hade gjort under interventionskrigen. Tvärtom uppmanade han de olika kommunistledda motståndsrörelserna i Europa att kämpa enbart för nationell befrielse, inte för socialismen.”

182. Deutscher: *Stalin*, s 441.

183. Pavlenko och V Kniajinskij: *Internationella relationer efter det andra världskriget*, Institutet för världsekonomi och internationella relationer vid Sovjetunionens Vetenskapsakademi, 1962 (på ryska). Avsnittet är hämtat från kap 13, publicerat i *Recherches Internationales*, 44-45, 1964, s 57.

2. Kominform

Revolutionerna i Sovjetzonen

De fem öststater, som skulle komma att hamna bakom ”järnridån”, skilde sig kraftigt från varandra vid den tidpunkt då de befriades av Sovjetarmén. Det industriellt utvecklade Tjeckoslovakien stod i kontrast till de övriga fyra länderna, som dominerades av jordbruk. Bland de senare fanns i sin tur stora skillnader i förhållandet mellan industri och jordbruk. Polen, Tjeckoslovakien och Bulgarien befolkades av slaver, men medan rysskräcken var utbredd bland polackerna utmärktes tjeckerna och bulgarerna av sin starkt proryska inställning. Rumänien och Ungern saknade nästan helt etniska och kulturella band med Ryssland. Förutom sympatin för Sovjetunionen fanns det ett av tradition inflytelserikt kommunistparti i Tjeckoslovakien, som under motståndstiden utvecklades till landets viktigaste politiska parti. De bulgariska kommunisterna hade, om än i mindre skala, gamla traditioner. De hade organiserat en relativt stark partisanrörelse och vid befrielsen utgjorde de den mest aktiva och bäst organiserade politiska kraften. Kommunistpartierna i Polen, Rumänien och Ungern var däremot små organisationer med ett obetydligt inflytande bland befolkningen. Tjeckoslovakien hade tjugo år av parlamentarisk demokrati bakom sig, medan

de övriga fyra staterna under hela eller stora delar av samma period hade haft reaktionära regimer eller varit halvfascistiska diktaturer. Polen och Tjeckoslovakien hörde till det segrande lägret; Ungern, Rumänien och Bulgarien till de besegrade. Man skulle kunna peka på andra betydelsefulla skillnader inom varje område.

Det enkla faktum att kommunistpartierna i dessa fem länder kom till makten nästan samtidigt (under 1947-48) och införde likartade samhällsskick visar att det inte var de nationella faktorerna som var avgörande för denna utveckling. I Tjeckoslovakien skulle arbetarklassen ha kunnat ta makten i samband med landets befrielse och kunnat inleda den socialistiska revolutionen från en i grunden demokratisk utgångspunkt. Som H Ripka så träffande uttryckt det, var det onaturliga i Tjeckoslovakien inte revolutionen utan att den fördröjdes.(1) Läget i Bulgarien var likartat, även om omständigheterna där skulle ha krävt att revolutionen tog sig annorlunda uttryck.

I Polen fanns emellertid endast förutsättningar för en borgerlig demokrati med tanke på den stora splittringen mellan de politiska grupperna. Där kunde sedan kommunister och socialister ha arbetat för att vinna massornas stöd. Situationen i Rumänien och Ungern var likadan. I dessa tre länder kunde Sovjetunionen ha givit skydd åt dem som kämpade för socialismen mot all imperialistisk inblandning, och på så sätt underlättat deras kamp. Endast detta handlingssätt skulle ha kunnat leda till en revolution som var frukten av och ett uttryck för folkets vilja.

I dessa tre fall uppträdde emellertid Sovjetarmén som ställföreträdare för folkviljan. Det var armén som tog makten och sedan ställde de avgörande maktmedlen – armé- och polisledningen, informationsapparaten osv – till kommunisternas förfogande. Till en början doldes denna den verkliga makten under en ”demokratisk-parlamentarisk” täckmantel. Direkt efter Ungerns befrielse fick partiet ”fullständig kontroll över säkerhetspolisen, AVO”, vilket Rakosi senare erkände. ”Det var det enda organ som vi förbehöll oss den totala kontrollen över, utan att dela den med de andra partierna i koalitionen i förhållande till respektive partis styrka.”(2) Problemet med armén löstes, enligt Rakosi, genom att dess styrkor minskades till ett minimum (12 000 man i stället för de 70 000 som Ungern hade rätt till enligt vapenstillståndsvillkoren) sorti sedan spreds ut över hela landet. ”Röda Arméns närvaro”, fortsätter Rakosi, ”minskade betydelsen av vår kamp för att vinna kommunistiskt majoritetsinflytande inom armén . . . Uppbyggnaden av den ungerska armén påbörjades inte förrän 1948, när kommunistpartiet hade fått kontroll över försvarsministeriet.”(3) Vad Rakosi aldrig har förklarat är hur partiet kunde ta över säkerhetspolisen och i praktiken oskadliggöra armén, när det inte hade makten över försvarsministeriet och var i kraftig minoritet, vilket valen 1945 visade. (15 procent för KP mot 85 procent för de övriga partierna i koalitionen, varav 57 procent för småföretagarnas parti).(4) I Rumänien och Polen fick kommunistpartiet kontroll över armén redan under de första månaderna.

”Idén med att exportera en revolution är nonsens. Varje land som vill ha en kommer att genomföra sin egen revolution, och vill de inte så blir det heller ingen revolution.” Detta svar fick en amerikansk journalist av Stalin 1935.(5) Drygt två år senare prövades detta ”nonsens” i de baltiska länderna, östra delarna av Polen, Bessarabien och Bukovina, men kunde då presenteras på annat sätt. Efter 1945 blev Polen, Ungern och Rumänien klassiska exempel på ”exporterad revolution”, genomförd uppifrån av en makt som varit befriare och ockupant. Detta betyder inte att denna makt inte genomförde en progressiv och i vissa avseenden revolutionär handling. Samhället omformades (jordreformer, förstatliganden av industrier, återuppbyggnad av landet osv), vilket ledde till att ockupationsmakten under den första tiden fick stöd från de arbetande massorna, liksom från betydande delar av de intellektuella och andra samhällsskikt. Fetjö skriver i sin *Histoire des démocraties populaires*: ”Det reformarbete som genomfördes 1945-47 kan betraktas som nationellt och förverkligades med

ett mer eller mindre aktivt och uppriktigt stöd från alla demokratiska partier.”(6) Samme författare, som absolut inte kan misstänkas vara partisk i kommunistisk riktning, understryker att kommunisternas ökade inflytande och tillväxten av partierna inte kan förklaras enbart av Sovjetarméns närvaro, utan berodde på att det var kommunisterna som mest beslutsamt och energiskt verkade för att genomföra förändringarna och tog de viktigaste initiativen. Men dessa meriter överskuggades av vad som undan för undan framstod klarare i folkets ögon: Kommunistpartiet stod i beroende till en utländsk makt, det var underkastat Moskvas ledning. De viktigaste besluten, och ofta andra beslut också, togs där och inte i Warszawa eller Budapest, Bukarest eller Sofia. Och inte ens i Prag, trots att det tjeckoslovakiska partiets självständighet var större.

Kampen mot nazismen hade framför allt förts under en nationalistisk fana, och befrielsen förstärkte de patriotiska känslorna. Parollen om enhet mellan slaverna tolkades i Prag och Sofia som en union av fria och oberoende folk. Även de som var mest positivt inställda till befriarna hade svårt att tänka sig att ett nytt beroende, om än med ”socialistiska” förtecken, skulle ersätta det tidigare. Under perioden 1945-47 kändes detta beroende särskilt starkt i Polen, av nämnda orsaker, och i Ungern och Rumänien, som ju hörde till de besegrade nationerna. Även om Bulgarien också hörde till denna kategori så ledde folkets proryska inställning och kommunistpartiets styrka här till en mer välvillig behandling från Moskvas sida. Men Rumänien och Ungern, som stod under militär- och polisstyre, fick också bära tunga ekonomiska bördor i form av krigsskadestånd för bland annat underhåll av de sovjetiska trupperna i landet. Den tyska egendomen, som inkluderade de största företagen och banktillgångarna i båda länderna, överfördes till den sovjetiska staten.(7)

Eftersom de lokala kommunisterna inte kunde tävla i fråga om patriotism med övriga politiska grupper så snart sovjetiska intressen kom in i bilden, ansträngde de sig i stället att framstå som värdiga patrioter vid konflikter med de övriga folkdemokratierna. De polska kommunisterna, som var tvungna att rättfärdiga förlusterna i öster, var inte endast mästare i antityskhet utan också de mest omedgörliga i konflikten med tjeckerna om Teschen-området. De tjeckiska kommunisterna, pressade att avstå Rutenien till Sovjetunionen, visade sig minst lika omedgörliga som polackerna i konflikten om detta gränsområde. Och de var helt obevekliga när det gällde problemet med de ungerska minoriteterna i Slovakien. (Till sist var man tvungna att ”utväxla” nära en halv miljon ungrare som bodde i Slovakien mot ett mindre men ändå betydande antal slovakier i Ungern.) De rumänska kommunisterna, som var tvungna att försvara Sovjets annektering av Bessarabien och Bukovina (under den tysk-sovjetiska pakten) gjorde stor affär av sin patriotism gentemot ungrarna (som var de som drog det kortaste strået i raden av gränsjusteringar) i frågan om Transylvanien. De bulgariska kommunisterna kunde visa sin patriotism mot rumänerna i fråga om Dobrudzja, och mot serberna (efter brytningen med Tito) i fråga om Makedonien. Moskva hade rollen som medlare i dessa tvister. Om något lyste med sin frånvaro i detta sammanhang var det den socialistiska internationalismen.(8)

Det behöver inte nämnas att den stora ”regulatorn” i denna omvandling av Östeuropa var den stalinistiska politiken, som gick ut på att formera alla länderna i denna zon till ett politiskt-militärt system till skydd för Sovjetunionens västgräns. Moskva ville också öka det ekonomiska utrymmet för vad man räknade som uppbygge av socialismen. Detta innebar att man måste skapa regimer som erbjöd tillräckliga politiska garantier åt Kreml.

Under den aktuella perioden försökte Stalin bringa uppbygget av sådana regimer i samklang med planerna på en världsomspännande och bestående uppgörelse med USA. Den avgörande makten måste tryggas för de sovjetiska intressena, men samtidigt var det lämpligt att i största möjliga utsträckning följa de principer om formell demokrati, som slagits fast i Jaltadeklarationen och andra dokument (FN-deklarationen, Potsdamavtalet osv). Det var viktigt att åtgärderna mot kapitalisternas och jordägarnas intressen inte framstod som ett

angrepp på det kapitalistiska systemet eller den privata företagsamheten som helhet. Sådana åtgärder var nödvändiga, inte bara för att förstöra basen för de klasser som till sin karaktär var fientligt inställda till alliansen med Sovjet och i ännu högre grad till att ingå i Sovjets ekonomiska sfär, utan också för att skapa den sociala bas som behövdes för den prosovetjiska politiska makten.

Förutom dessa avvägningar, som hade sin utgångspunkt i den stora alliansens politik, bör man nämna en annan viktig sak, som har att göra med Sovjetregimens speciella situation. Denna kunde inte tolerera att den öppet revolutionära processen i grannstaterna utmynnade i en socialistisk demokrati, vars ekonomiska och politiska ledning verkligen hade sitt ursprung hos det arbetande folket och stod under dess kontroll. Ändå var det just en sådan utveckling som snabbast skulle kunna väcka massornas energi och initiativförmåga och sätta dem i rörelse. De skulle fjärma sig från den gamla härskande klassens ideologiska inflytande. De skulle bilda en kraftfull front mot den imperialistiska politiken, och därmed upprätta det bästa försvar Sovjetunionen kunde få. Men varken den sovjetiska byråkratin eller de ledande kärnorna i kommunistpartierna, som hade utvecklats under den stalinistiska epoken, var tilltalade av en sådan utveckling. Den jugoslaviska vägen, som fram till en viss gräns representerade ett steg i denna riktning, var undantaget från regeln och var just ett uttryck för att det under det nationellt revolutionära kriget växte fram en ledande kärna med nya drag.(9)

Alla dessa överväganden sammantagna var i stor utsträckning avgörande för de så kallade folkdemokratiernas ekonomiska och politiska struktur. De var avgörande för att den socialistiska revolutionen i Tjeckoslovakien ”sköts upp” och ersattes av en ”demokratisk och nationell revolution”, som Gottwald definierat den. De var orsaken till att kommunisterna i Bulgarien, när Dimitrov redan var regeringschef och de tillsammans med andra vänstergrupper praktiskt taget hade makten i sina händer, ansåg att uppgiften inte var att börja bygga socialismen utan att ”befästa den demokratiskt parlamentariska regimen”. (10) I kraft av dessa överväganden exporterades också den ”demokratiska och nationella revolutionen” till Polen, Rumänien och Ungern, där kommunisternas faktiska maktinnehav, trots frånvaron av en politisk bas, doldes bakom en skenparlamentarism. Kommunisterna måste bli valfixare, på samma sätt som de reaktionära partierna tidigare varit det. Men denna metod visade sig otillräcklig för att leda in partier som småföretagarnas i Ungern och Petkovs agrarparti i Bulgarien på den ”nya demokratins” väg. Dessa partier stöddes av huvuddelen av de borgerliga krafterna, och man blev tvungna att arrangera komplotter – med experthjälp från den sovjetiska säkerhetstjänsten – för att kunna rättfärdiga förtryck mot de båda partierna. Mycket snart skulle det parlamentariska systemet komma att förvandlas till en fars även i Tjeckoslovakien, det enda land av de fem där det hade en viss äkthet.

Den väg östländerna slagit in på efter det att Sovjetarméerna hade befriat dem, var något helt nytt för kommunistpartierna. Den mest näraliggande erfarenheten, som i senare teoribildningar har framställts som det första exemplet på en ”folkdemokrati”, var den spanska republiken mellan 1936 och 1939. Men förutom att denna erfarenhet gjordes under extrema förhållanden med inbördeskrig och utländsk militär intervention, fattades den i östländerna avgörande faktorn: Sovjetarméns reella eller potentiella närvaro. De ”marxistisk-leninistiska” förklaringsmodeller som under dessa år levererades beträffande ”folkdemokratins” natur och perspektiven för den var i grunden falska, eftersom den avgörande roll som Sovjetarméns närvaro spelade inte kunde tas med och analyseras utan att den sovjetiska diplomatin skadades och utan att ”ge argument” åt de kapitalistiska staternas propaganda och strategi.

Kärnan i teorin om ”folkdemokratin” var följande antagande: När väl finans- och jordägaroligarkins politiska makt krossats under loppet av befrielsekampen, och de förlorat sin ekonomiska bas genom de efterföljande exproprieringarna och nationaliseringarna, skulle ett permanent samarbete mellan arbetarklassen, småjordbrukarna och de medelstora borgarna

inom industri, handel och jordbruk vara möjligt. Perspektivet för detta samarbete skulle vara en gradvis utveckling mot socialismen. Den statliga sektorn skulle utvidgas och den privata skulle krympa. Småjordbrukarna skulle undan för undan frivilligt gå över till kooperativa arbetsformer, tills hela ekonomin var uppbyggd efter socialistiskt mönster. Klasskampen skulle fortsätta, men anta fredliga och konstruktiva former inom ramen för den representativa parlamentariska demokratin.

En sådan utveckling förutsattes vara garanterad i och med att arbetarklassen (dvs kommunistpartiet) fick kontrollen över regeringskoalitionen och att de nya internationella styrkeförhållanden som uppkommit efter kriget tillät Sovjetunionen att försvara de länder som tog denna väg mot varje imperialistisk intervention. De sovjetiska teoretikerna och folkdemokratiernas kommunistiska ledare hävdade att det handlade om en möjlig väg till socialismen olik den sovjetiska, och som möjliggjorts av de ”nya historiska villkor” som skapats genom det slutliga uppbygget av socialismen i Sovjetunionen och genom Sovjetstatens seger i andra världskriget.

Dimitrov gick allra längst genom att hävda att fastän ”proletariatets diktatur (1919) var oundviklig för övergången till socialismen”, gällde nu ”problemet att förverkliga socialismen för många länder att skapa samarbete mellan arbetarklass och lantarbetare, hantverkare, intellektuella och övriga progressiva skikt bland folket”.(11) (”Övriga progressiva skikt bland folket” syftar naturligtvis på industri-, handels- och den jordägande bourgeoisin, vars politiska representanter deltog i ”nationella fronten” och ”folkdemokrati”-regeringen eller ”folkets regering”, som den brukade kallas.) Detta var den gällande uppfattningen under 1945 och 1946 medan man ännu hoppades på en global överenskommelse mellan Sovjet och USA. Efter det att det ”kalla kriget” hade inletts och alla illusioner om stora eller små allianser var krossade, måste den gamle Dimitrov göra självkritik och förklara att proletariatets diktatur fortfarande på fyrtioalet var lika nödvändig som under tjugotalet. Han måste erkänna att ”folkdemokratin”, även om den skilde sig från det sovjetiska systemet, ändå fyllde samma uppgift som proletariatets diktatur.(12) Det är knappast nödvändigt att påpeka att ”uppgifterna för proletariatets diktatur” tolkades efter sovjetiskt mönster: krossande av varje tillstymmelse till proletär demokrati till förmån för kommunistpartiets, eller rättare sagt dess ledande kärnas, diktatur. Det enda som skilde ”folkdemokratin” från det sovjetiska systemet var att man till en början bevarade en parodi på politisk ”pluralism”, som bestod av en karikatyr av det parlamentariska systemet.

Denna idé – i dess ursprungliga form, före vändpunkten 1947 – använde kommunistpartierna i Frankrike och Italien som principiellt motiv för att delta i de borgerliga regeringarna, efter det att Tysklands nederlag berövat dem det tidigare taktiska motivet. De nationella enhetsregeringarna borde betraktas som ett första steg mot folkdemokratin; nationaliseringarna som ett första slag mot monopolkapitalet. Så snart kommunistpartiet och dess allierade hade förts till ledningen genom allmän rösträtt skulle den förstatligade sektorn börja anta en socialistisk karaktär och utvidgas. Staten skulle inte längre tjäna den kapitalistiska oligarkin, utan omvandlas till folkdemokratins stat. Detta schema var naturligtvis kopplat till idén om den nya maktbalansen, som skulle leda till att USA och Sovjet skulle börja samarbeta i Jaltas anda. Om folkflertalet röstade på kommunistpartiet och dess allierade, måste kapitalistmakterna respektera folkviljan.

Den utvecklingsmodell, som såg ut att vinna terräng i öst, överfördes på så sätt till väst genom att man bortsåg från en rad av de faktorer som hade möjliggjort den. Man utgick från att kommunistpartierna hade övertagit eller var i färd med att överta statsledningen genom uteslutande demokratiskt-parlamentariska medel, och att de skulle kunna behålla makten på denna grund.

Thorez' rapport vid ett möte den 8 juni 1947 i PCF:s Seine-distrikt är ett exempel. Där talas uttryckligen om "den nya demokratin". Med direkt hänсыftning till Polen och Ungern, dvs de två fall där kommunisterna uppenbart inte skulle kunna behålla statsmakten en enda dag om den grundade sig på fria val, påstod Thorez att "folkregeringen" där utövade "folkmakten" på grundval av "demokratiska val, med ett parlament som valts demokratiskt på ett sätt som är ganska likartat vårt eget."(13)

Det är svårt att avgöra om kommunistledarna i väst bara lurade massan av militanter eller om de också lurade sig själva. I varje fall lurade de inte de andra politiska grupperna, som hade uppmanats att följa dem på den nya vägen mot socialismen. Den kommunistiska nyreformismens obrukbarhet berodde framför allt på att klasskampens dialektik inte lät sig inordnas i det nya teoretiska schemat, varken på internationell eller nationell nivå. Men den förvärrades genom den reaktion som utvecklingen i öst framkallade hos de övriga reformistiska grupperna i arbetarrörelsen, för att inte tala om den "demokratiska bourgeoisin".

Jag går inte in på en teoretisk kritik av dessa idéer nu. Det kalla kriget fungerade som praktisk kritik, och idéerna dök inte upp igen förrän efter den tjugonde kongressen, då de var mer teoretiskt utvecklade. Jag återkommer till detta tema vid behandlingen av den perioden. Här räcker det att påpeka att teorin om "folkdemokratin" i sin västversion inte grundade sig på någon som helst analys av det kapitalistiska samhället som skulle kunna ge upphov till nya slutsatser beträffande dynamiken hos dess strukturer eller klassernas uppträdande. Teorin uppkom på det mest pragmatiska sätt man kan tänka sig, utan att stödja sig på något annat objektivt faktum än de nya styrkeförhållandena i världen, som de officiella teologerna genom den verkliga händelseutvecklingen väldigt snart visade vara felbedömda. De mäktiga kommunistpartierna i Frankrike och Italien utmanövrades hänsynslöst och utan att de gjorde motstånd ur sina respektive regeringar. I stället för att närma sig "folkdemokratin" gick man mot en ny kapitalistiska utveckling. Den nordamerikanska kapitalismen rotade sig fast i Västeuropa.

I öst skärptes klasskampen. Borgarna, med supermakten USA bakom sig, intensifierade med alla medel sin kamp mot de reformer som begränsade deras ekonomiska bas, liksom mot kommunisternas allt starkare maktmonopol. USA-imperialismens ekonomiska offensiv med Marshallplanen som lockbete visade att man under Jalta-perioden och befrielsen haft helt orealistiska förväntningar på en idyllisk utveckling. I synnerhet avslöjades folkdemokratiernas bräcklighet på det ekonomiska området i förhållande till världskapitalismen. Dessa staters ekonomier var helt beroende av handeln med väst, och detta beroende visade sig särskilt allvarligt vid återuppbyggnaden.

I t ex Tjeckoslovakien minskade importen från Sovjet med hälften och exporten till Sovjet med en tredjedel från tredje kvartalet 1946 till första kvartalet 1947. Under samma period tredubblades importen från USA och exporten till USA ökade med 50 procent. Första kvartalet 1947 låg Sovjet på sjätte plats bland Tjeckoslovariens handelspartners, både vad gäller import och export. Och tendensen var som synes att läget förvärrades.(14) I denna situation, och med tanke på de illusioner som ännu fanns om perspektiven för den internationella och nationella utvecklingen, kan man lätt förstå varför den tjeckoslovakiska regeringen den 4 juli 1947 beslöt sig för att delta i Pariskonferensen, som skulle diskutera Marshallplanen.

Liknande tendenser fanns i andra folkdemokratier. 1945 tog Sovjet emot 93 procent av den polska exporten och svarade för 91 procent av importen. 1946 var motsvarande procenttal 50 och 70.(15) Även de polska kommunisterna var intresserade av att diskutera erbjudandet om amerikansk hjälp. Dessa tendenser var naturligtvis oförenliga med uppbygget av en säkerhetszon enligt Stalins modell. Den 8 juli 1947, då den polska regeringen övervägde ett eventuellt

deltagande i Pariskonferensen, meddelade Radio Moskva att Polen inte skulle komma. Samma dag reste en tjeckisk delegation till Moskva. Stalin presenterade problemet för denna delegation på ett sätt som inte kunde missförstås: Marshallplanens syfte var att isolera Sovjet, och alltså fanns det ingenting att diskutera.

Samtidigt uppenbarade sig andra tendenser som hotade östblockets sammanhållning. Trots att folkdemokratierna otvivelaktigt var underkastade Sovjetunionens ledning och troligen inte hade någon avsikt att ifrågasätta denna, började de diskutera bilaterala relationer och alliansavtal. Framför allt utmärkte sig Jugoslavien allt mer som en andra politisk attraktionspol. De jugoslaviska planerna på en Balkanfederation, en stat från Svarta Havet till Adriatiska Havet under ledning av Tito, som redan hade visat prov på sin självständighet, var tillräckligt för att väcka Stalins sjukliga misstänksamhet.(16)

På sommaren 1947 krävde alltså såväl utvecklingen i östblocket som i Västeuropa, och Washingtons starkt antisovjetiska linje att Kreml drastiskt förändrade den linje man hade fört, både vad gäller den sovjetiska utrikespolitiken och kommunistpartiernas politik i öst och väst. Det blev nödvändigt att ”dra åt tumskrubarna” på alla fronter. Bildandet av Kominform var en följd av detta behov.

Kominform och den nya taktiken

Inför det nya världsläget handlade Stalin Med den för honom typiska logiken. På krönet av sin berömmelse, övertygad om sin ofelbarhet och van vid de diktatoriska metoder som han sedan två decennier infört i den sovjetiska staten och i partiet liksom i den världskommunistiska rörelsen, kunde Stalin inte för ett ögonblick tänka sig att låta rörelsen kritiskt granska den förda politiken och de nya problem som uppstått. Han betraktade situationen från sin Olymp och såg sig inte ens tvungen att för formens skull sammankalla en världskongress som skulle kunna skapa en bild av kollektivt samtycke till de redan fattade besluten, som Kominterns sista kongresser gjorde. Denna gång räckte det med att i hemlighet sammankalla representanter för de partier som han bedömde som användbara för sina konkreta syften. Han ansåg att han, genom att knyta folkdemokratiernas partier och de viktigaste partierna inom den kapitalistiska sektorn till det sovjetiska, hade ett tillräckligt representativt organ till sitt förfogande för att det skulle kunna fylla den funktion som Kominterns exekutivkommitté hade fram till dess upplösning: att föra ut Sovjetledningens politik till hela den kommunistiska rörelsen.

Kominforms sammansättning avgjordes dessutom av två särskilda skäl. För det första, tyngdpunkten i Stalins svar på den amerikanska offensiven låg i att skapa ett enhetligt östblock under Sovjetunionens beskydd. Det var därför som öststaternas partier inbjöds till det hemliga mötet i Polen. För det andra betraktade Stalin Europa som sitt viktigaste slagfält, av två nära sammanhängande orsaker: att garantera östblockets osårbarhet och att förhindra att den amerikanska planen lyckades, som gick ut på att samla de västeuropeiska staterna inklusive Västtyskland i ett block under Washingtons ledning. Det var därför de två viktigaste partierna från denna zon var närvarande på Polenmötet. De fick tjäna som syndabockar för de negativa effekter som deras följsamhet till Kremels politik hade haft. För att reparera sina opportunistiska misstag skulle de få ett hedersuppdrag: omintetgöra de amerikanska planerna för Västeuropa. Däremot inbjöds inte ett enda av den koloniala världens kommunistpartier till Kominforms grundningsmöte, inte ens det kinesiska partiet. Inte heller det grekiska kommunistpartiet, som vid denna tidpunkt var invecklad i väpnad kamp mot den amerikanska interventionen.

Deras frånvaro är lätt att förklara: Vad Stalin syftade till var inte att underblåsa den revolutionära kampen mot USA-imperialismen i världsskala, vilket den ”fria världens”

politiker då trodde. Hans strategiska mål var detsamma som tidigare, det var taktiken som ändrades. Stalin föresatte sig att genom att gå den ”hårda” vägen tvinga Washington att erkänna uppdelningen i intressesfärer inom ramen för en överenskommelse, som skulle garantera de två stormakternas dominans över hela världen. Och de eftergifter Stalin var beredd till för att nå detta avtal gällde i huvudsak de koloniala delarna av världen och i synnerhet Fjärran Östern. Vad gäller Grekland hade han redan offrat det till Churchill, och om nu amerikanerna tog över det så var det inget att bråka om.

Allt detta framgår av den rapport som Zjdanov lade fram, i Stalins namn, under mötet mellan de nio partierna. En rapport som hade stor betydelse för den kommunistiska rörelsens politik fram till Stalins död. På samma sätt som kommunistpartiernas strategiska och taktiska inriktning från Kominterns upplösning och till bildandet av Kominform definierades i 1943 års resolution, slogs den fast för de följande fem åren genom Zjdanovs rapport och de nio partiernas deklaration, som endast sammanfattade rapportens grundidéer. Efter 1953 upphörde Kominform att existera i praktiken (även om den inte upplöstes officiellt förrän i april 1956) och en ny förändring av den kommunistiska rörelsens linje skedde, som en följd av den nya omsvängningen i den sovjetiska utrikespolitiken.

Zjdanov brydde sig inte det minsta om att förklara varför Stalins alla prognoser om utvecklingen i världen efter kriget hade visat sig felaktiga: en enad värld, styrd av ”de storas” förtroendefulla samarbete. I stället var grundtesen i Zjdanovs rapport att världen efter kriget hade delats i två ”läger”, ”å ena sidan det imperialistiska och antidemokratiska lägret och å andra sidan det antiimperialistiska och demokratiska lägret”.(17) Det imperialistiska lägrets ”huvudsakliga ledande kraft är Förenta Staterna” och Frankrike och England deltog ”såsom vasallstater”. Därefter följde de stater som spelade en ”stödande” roll: ”Det imperialistiska lägret understöds även av sådana koloniägande länder som Belgien och Holland, av länder med reaktionär, antidemokratisk regim som Turkiet och Grekland, av länder i Främre Orienten, Sydamerika och Kina, vilka är politiskt och ekonomiskt beroende av USA.” Till sist stödde sig det imperialistiska lägret också på ”de reaktionära och antidemokratiska krafterna i alla länder” och ”gårdagens militära motståndare” (Tyskland och Japan).

I det antiimperialistiska lägret ”bildar Sovjetunionen och den nya demokratins länder grundvalen”, Indonesien och Vietnam ”ansluter sig” och Indien, Egypten och Syrien ”sympatiserar” med detta läger. ”Det antiimperialistiska lägret stödjer sig på arbetarrörelsen och den demokratiska rörelsen i alla länder, på de kommunistiska broderpartierna, på den nationella frihetsrörelsens kämpar i de koloniala länderna och de avhängiga länderna, på stödet från alla progressiva, demokratiska krafter i varje land.” I detta läger ”*spelar Sovjetunionen och dess utrikespolitik den ledande rollen*”.

Som framgår innebar begreppet ”läger” framför allt ett block av stater. De sociala och politiska krafter som inte var organiserade i stater spelade en underordnad ”stödande” roll. Varje läger var uppbyggt kring sin ”ledande” stat och dess ”bas” bestod av denna ledarstat tillsammans med de direkt underordnade staterna. Lägret kunde sedan påräkna ”stöd” från andra politiska och sociala krafter. De kommunistpartier som befann sig utanför det antiimperialistiska lägrets ”bas” var ”stödande” krafter till detta läger. Och den roll de spelade genom att tillämpa den linje som Kominform utfärdade låg faktiskt mycket nära denna definition.

De strategiska målen för respektive läger var, enligt Zjdanov, följande: Det imperialistiska lägret hade för avsikt att ”stärka imperialismen, förbereda ett nytt imperialistiskt krig och bekämpa socialism och demokrati”. Det antiimperialistiska hade som mål att ”bekämpa hotet om nya krig och imperialistisk expansion, förstärka demokratin och utrota de sista resterna av

fascismen". Det antiimperialistiska lägrets "grundläggande uppgift" var att "garantera en bestående demokratisk fred".

Varken i Zjdanovs rapport eller i de nios deklaration nämndes ett ord om kampen för socialismen i de kapitalistiska länderna, inte ens som ett långsiktigt perspektiv med anknytning till de näraliggande målen. En underlåtenhet som knappast kunde vara en tillfällighet med tanke på att detta var den första definitionen av den kommunistiska rörelsens strategi efter Kominterns upplösning. Och den framstår som ännu mindre tillfällig när den sätts i samband med andra viktiga utelämnanden i de båda dokumenten. De två mest betydelsefulla revolutionära aktioner som pågick då Kominform bildades förbigicks med total tystnad. Dessa aktioner, som innebar det mest omedelbara hoppet om en socialistisk revolution, var det kinesiska inbördeskriget och upproret i Grekland. Dokumenten varken analyserade deras betydelse eller höll fram dem som exempel för andra folk. Inte heller värdade man till kommunistpartierna och de demokratiska krafterna världen över att skynda till de kinesiska och grekiska kämparnas hjälp. Tystnaden var desto mer talande eftersom amerikanska vapen och resurser var direkt inblandade i båda konflikterna. Zjdanov ägnade endast fyra rader av sin omfattande rapport åt den amerikanska interventionen i Grekland och Kina, utan att med ett ord nämna respektive kommunistpartis revolutionära svar. I stället ägnades en stor del av rapporten till att avvisa Mars-hallplanen, vars viktigaste syften presenterades så här:

Att ge hjälp, inte i första hand till de utarmade segrande länderna, utan till de tyska kapitalisterna. . . återupprätta imperialismens makt i den nya demokratins länder och tvinga dem att avstå från sitt nära ekonomiska och militära samarbete med Sovjetunionen. . . att bilda ett block av stater bundna av åtaganden gentemot USA och bevilja nordamerikanska krediter mot att de europeiska staterna först övergav sitt ekonomiska oberoende, och senare sitt politiska.

Marshallplanen betydde i korthet, enligt Zjdanov, att Washington nekade Sovjetunionen den långsiktiga ekonomiska hjälp, som Kreml hade begärt sedan Jalta. Den betydde att den amerikanska politiken hotade östblockets integritet och försökte hindra att det ryska inflytandet bredde ut sig i Europa, särskilt i Tyskland. Orsakerna till att Stalin mobiliserade den internationella kommunismen och dess allierade mot "planen för förslavning av Europa" var uppenbara. Därför slutade Zjdanovs rapport med att understryka den "särskilda uppgift" som kom an på de franska och italienska kommunistpartierna: "De måste försvara sina länders nationella oberoende och självständighet." Om dessa partier lyckades "ställa sig i spetsen för alla krafter som är beredda att försvara den nationella hedern och oberoendet, kommer ingen plan för förslavning av Europa att kunna genomföras."

Med undantag av resolutionen vid Kominterns upplösning 1943, i vilken man gav upp kampen för en socialistisk utväg ur den europeiska katastrofen, finns det inte många dokument i den kommunistiska rörelsens historia, som så tydligt ger uttryck för den revolutionära kampens underordnande under den sovjetiska utrikespolitiken krav, som denna rapport av Zjdanov. Detta uttrycks inte bara i definitionen av huvudmålen, de prioriterade fronterna. Det avslöjades också när det gäller kampformerna, genom attityden till den väpnade kampen som ett revolutionärt handlingssätt. Inbördeskrigen i Grekland och Kina förbigicks med tystnad och vietnamesernas befrielsekrig ägnades bara två rader. Men detta berodde inte enbart på att Stalin var beredd att göra eftergifter i dessa områden, medan den östeuropeiska "fronten" var okränkbar. Det berodde också på definitionen av "huvuduppgiften för efterkrigsperioden": att bevaka freden. Zjdanov skriver: "Sovjetunionen vill skapa de mest gynnsamma förutsättningarna för att bygga upp det kommunistiska samhället. . . en av dessa förutsättningar är den yttre freden." Men Sovjetregeringen ansåg, förklarade Vysjinskij i FN några dagar innan Zjdanov lade fram sin rapport, att "i nuvarande läge kommer varje nytt krig *ofelbart* att omvandlas till ett världskrig".(18) De lokala krigen utgjorde alltså en allvarlig risk för "huvuduppgiften" och "byggandet av kommunismen i Sovjetunionen". Därmed var revolutionära

krig, som i Grekland och Kina, ingen lämplig metod för att bekämpa imperialismen. De kunde föra med sig att Sovjetunionen drogs in i en ny konflikt. Det var därför som de inte togs upp i Zjdanovs rapport. Det var därför som de grekiska kämparna inte fick någon ordentlig hjälp av Sovjet och slutligen krossades. Och att kineserna en dag kunde överraska den kommunistiska rörelsen med sin historiska seger, berodde på att de förstått att utveckla sin egen styrka och struntat i Stalins rekommendationer om en uppgörelse med Chiang och amerikanerna.

Efter sex år av krig fanns utan tvivel ett djupt känt behov av fred bland folken. Men den hårda verkligheten hade visat att om Sovjetunionen behövde *sin* fred för att "bygga kommunismen", så behövde också folken i en rad områden världen över *sina* krig för att befria sig från sitt koloniala slaveri: Det fanns ingen annan utväg för dem. Det var deras "huvuduppgift" trots alla uppoffringar det förde med sig. Dessutom byggde inte den hemmagjorda tesen, att varje lokalt krig *ofelbart* måste utvecklas till ett världskrig, på någon vetenskaplig grund, och händelseutvecklingen visade också att den inte höll. Ingen av de båda stormakterna hyste den minsta avsikt att utlösa en ny världskonflikt. De använde sig av hotet om storkonflikt för att uppnå begränsade politiska och strategiska mål, men inte mer. Men tesen var ändå användbar för att rättfärdiga ett antal kapitulationer och en mängd opportunistiska ställningstaganden.

Förutom freden hade Stalin ytterligare två paroller i det "antiimperialistiska" strategiska program, som han serverade den kommunistiska rörelsen, nämligen "nationellt oberoende" och "demokrati". Samtidigt som Zjdanov spydigt kritiserade de borgerliga liberalerna och socialdemokraterna i Europa, som struntade i "nationalhedern" och ställde sig i amerikanernas tjänst, försökte han klargöra för den europeiska borgarklassen vilket hot mot deras intressen Washingtons planer var. Med förevändningen att de ska försvara er mot ett inbillat kommunistiskt hot, sade han, försöker de amerikanska kapitalisterna i själva verket komma i besittning av den europeiska marknaden och ta ifrån er kolonierna. Det fanns alltså en chans att en del av bourgeoisin, som förstod att dess vinstintressen sammanföll med nationalhederns vackra ideal, skulle göra gemensam sak med kommunisterna mot Washingtons rovgiriga planer. Och denna möjlighet borde kommunistpartierna göra allt för att försöka utnyttja. Det var detta som Zjdanovs analys gick ut på i stora drag. Men om denna möjlighet skulle kunna förverkligas måste den tredje parollen, demokratin, tonas ned till blekrosa. Att framställa den röd, dvs klart uttala det socialistiska alternativet till kapitalismens, skulle vara att både bekräfta "det kommunistiska hotet" och att ge amerikanerna de bästa argumenten för sin politik. Det var därför som perspektivet av den socialistiska revolutionen lyste med sin frånvaro i Stalins nya linje, på samma sätt som det inte fanns med under den föregående perioden för att inte skada den stora alliansen.

Det framgår klart att Stalin förblev trogen det som ända sedan han kom till makten hade utgjort hörnstenen i hans strategi. Det han uppmanade den kommunistiska rörelsen var fortfarande, 1947, att prioritera de motsättningar som fanns inom imperialismen och kapitalismen framför motsättning en mellan bourgeoisin och proletariatet. De förstnämnda motsättningarna hade tillfälligt dolts på grund av att den europeiska borgarklassens fruktade revolutionen och lockades av de amerikanska dollarna. Därför gällde det nu för kommunistpartierna att i första hand få motsättningarna att visa sig igen. Mer kraftfulla metoder skulle behövas för att bekämpa de centristiska och socialdemokratiska politiker, som gav efter för amerikanerna, och för detta ändamål borde klasskampen skärpas på det ekonomiska området, till skillnad mot vad som praktiserats under den föregående perioden.

Det strategiska målet var emellertid att återupprätta den nationella enheten med den del av borgarklassen som hotades av den amerikanska expansionen och skapa en "bred front" för fred och nationellt oberoende. Naturligtvis gällde denna inriktning inte kommunistpartierna inom östblocket. Här skulle marschen mot "socialismen" påskyndas – som vi ska se i nästa kapitel – till och med genom administrativa åtgärder och förtryckarmetoder för att Moskva

skulle kunna försäkra sig om absolut lojala kommunistledningar, för att det ”anti-imperialistiska lägrets” bas skulle kunna visa upp en monolitisk karaktär.

Denna strategi skulle syfta till att stå emot den amerikanska offensiven för att ge Sovjet tid att återta USA:s försprång i fråga om kärnvapen. Slutmålet var en ny maktbalans som skulle tvinga USA att gå med på den stora överenskommelse som Stalin eftersträvade. Man bortsåg inte från att själva förslaget om en motoffensiv skulle få USA-ledarna att tänka efter och skyndsamt ändra sin politik. Zjdanovs rapport var skickligt avvägd så att Washington skulle kunna skymta den utsträckta hand som var dold bakom den knutna näven.

Det står helt klart att syftet inte var att i grunden angripa kapitalismens högberg. Det mer blygsamma målet var att hålla tillbaka dess expansion, vilket också sägs i rapporten. (Det är därför den varken tar upp frågan om de koloniala revolutionerna eller de socialistiska revolutionerna i industriländerna och inte heller klasskampen i USA.) Dessutom angav Zjdanov, tillräckligt begripligt för experterna, inom vilket område denna expansion inte kunde tolereras av Sovjets intressen – den europeiska säkerhetszonen – och var man borde träffa ett avtal som gav företräde åt dessa intressen – Tyskland. Beträffande andra områden nöjde sig Stalins talesman med att konstatera amerikanernas dominans (Japan, Latinamerika) eller deras avsikt att skaffa sig dominans (brittiska, franska och holländska kolonier, Kina, Grekland, Turkiet osv). Han antydde inte några sovjetiska krav i förhållande till dessa områden och visade inget intresse för den revolutionära kamp som pågick där. Vad gäller t ex Latinamerika klargjordes den verkliga innebörden av Zjdanovs rapport helt och hållet några månader senare av Molotov. Som svar på den nordamerikanska anklagelsen att den internationella spänningen var framprovocerad av Sovjetunionens politik i Östeuropa sade Molotov: ”Det är känt att även USA tillämpar en politik med avsikt att stärka sina relationer med grannländerna såsom Kanada, Mexiko och andra länder i Amerika, vilket är *fullt förståeligt*.”(19) Dvs: låt oss respektera varandras intressesfärer så ordnar allting upp sig.

Zjdanovs tystnad beträffande det revolutionära kriget i Kina och Grekland innebar att Moskva diplomatiskt underströk sin välvilliga inställning till de amerikanska intressena i Fjärran Östern och Mellersta Östern. Speciellt innebar det att erbjudandet att ”föra en gemensam politik med USA vad gäller Fjärran Östern”, som Stalin gjorde i december 1946, fortfarande ägde giltighet.(20) Med den reservationen, väl att märka, att USA måste avstå från sina anspråk på dominans i Europa. Zjdanov hävdade ”möjligheten till samarbete mellan Sovjetunionen och länder med andra system, under förutsättning att principen om ömsesidighet tillämpas och att ingångna avtal följs”. Han tillade: ”Det är välkänt att Sovjet alltid fullföljt sina åtaganden, och fortsätter att göra det. Sovjetunionen har visat sin samarbetsvilja.” Med andra ord: på Jaltaavtalets och Potsdamavtalets grund var det fortfarande möjligt för Sovjet att samarbeta med USA. Zjdanov lade till en viktig precisering: ”Den sovjetiska regeringen har aldrig varit emot att använda utländska lån, inte ens nordamerikanska, för att påskynda den ekonomiska återhämtningen.” Det enda villkor man ställde var att dessa lån ”inte får vara betungande eller leda till att den låntagande staten blir ekonomiskt och politiskt beroende av den långivande staten”. Dörren stod alltså öppen för en reviderad Marshallplan, som inte tenderade att ge upphov till mot Sovjetunionen fientliga block eller hotade säkerhetszonen.

De dåtida liberala kretsarna i USA kring Henry Wallace (vicepresident under Roosevelt) förstod utomordentligt väl det kodade budskapet i Zjdanovs rapport. De försökte också förmå den allmänna opinionen att ta emot Stalins utsträckta hand, men de misslyckades totalt.(21) De härskande klasserna i USA ansåg sig tillräckligt starka för att tvinga på världen *Pax Americana* eller, vilket är samma sak, att till sin egen fördel modifiera den fördelning av intressesfärer, som var resultatet av kriget.

Allmän tillbakagång för den kommunistiska rörelsen i Västländerna

I de borgerliga kretsarna betraktades Zjdanovs rapport och bildandet av Kominform som en utmaning mot de ”fria folken”, som USA så osjälviskt påtagit sig att försvara enligt Trumandoktrinen. Vid första anblicken uppfattades Kominform som återuppståndelsen av den ”röde Lasarus” som hade begravts 1943. En världsomfattande revolutionär offensiv hade proklamerats. Så snart de imperialistiska ledarna hade avvisat förhandlingar på global nivå enligt de förutsättningar Stalin hade ställt upp, låg det i deras intresse att sprida denna uppfattning. Agitationen mot den ”kommunistiska faran” utgjorde en enastående ideologisk tillgång när det gällde att samla världens alla konservativa krafter bakom USA.

I själva verket hade Stalins nya politik en i grunden defensiv karaktär. Dess huvudsyfte var att konsolidera de ställningar som hade uppnåtts i Öst- och Centraleuropa liksom i Fjärran Östern. Samtidigt skulle försöken att bilda antisovjetiska block stoppas. Kommunistpartierna i den kapitalistiska delen av världen skulle spela sin roll som ”stöd” åt ”basen” i det ”antiimperialistiska lägret”. Deras uppgift skulle vara att ”leda *motståndet* mot de imperialistiska planerna på expansion och aggression”, så som de definierades i Zjdanovs rapport. Detta nya slags ”motstånd” skulle inte ha något annat strategiskt syfte än något så utopiskt som en borgerlig demokrati som noga vakar över sin nationella heder och sitt oberoende i förhållande till Washingtons anspråk på dominans. Vad som gav en viss ”offensiv” klang åt den nya politiken var det hårda språk – som oftast dolde bristen på idéer – med vilket den amerikanska politiken och dess socialdemokratiska ”lakejer” avvisades. Ett språk som förde tankarna till Kominterns ”tredje period”, ”socialfascismens” epok. Dessutom började kampformer att användas, som nästan glömts bort under åren av regeringssamarbete: strejker, demonstrationer och till och med sammandrabbningar med ordningsmakten. Men den offensiva eller defensiva karaktären av en politik bestäms inte bara av kampmetoderna, och ett våldsamt språk kan gynna – eller vanligare missgynna – vilken politik som helst.

Det växande antalet strejker i Västeuropa från hösten 1947 till slutet av 1949 var ett uttryck för arbetarklassens försvar mot arbetsköparnas och statens offensiv. Arbetarna försökte skydda sina grundläggande intressen inför de rationaliseringsåtgärder som bidrog till att lägga grunden för den kapitalistiska ekonomins uppsving i Europa, som inleddes i början av femtiotalet.(22) (Efter 1949 inträffade en kraftig nedgång i antalet strejker, utom i Italien där tvärtom den starkaste strejkrörelsen kan hänföras till första halvan av femtiotalet.) Kommunistpartierna befann sig åter i opposition och var intresserade av att mobilisera massorna mot den ”tredje kraftens” regeringar som stod i den amerikanska politikens tjänst, och strävade därför efter att leda arbetarkampen i stället för att bromsa den som under perioden 1945-1947. De försökte – föga framgångsrikt – knyta samman denna ekonomiska kamp med parollerna om försvar av freden och det nationella oberoendet, oppositionen mot Marshallplanen och Atlantpakten, kraven på atombombsförbud osv.

Hösten 1947 spred sig en strejkvåg över Frankrike, som omfattade mer än två miljoner arbetare. Eftersom rörelsen kom igång just som resolutionerna från Kominform offentliggjorts trodde sig regeringen stå inför en ”kommunistisk komplott”. Man utlyste undantagstillstånd, mobiliserade 80 000 reservare, upplöste enheter inom ordningsmakten som betraktades som opålitliga och vidtog en rad arbetar-fientliga åtgärder. På en mängd platser förekom sammanstötningar mellan arbetarna och förtryckarstyrkorna. Dessa resulterade i fyra döda arbetare, hundratals skadade och tusentals gripna.

Det fanns naturligtvis ingen ”kommunistisk komplott”. Det fanns en rädsla hos borgarna, som fortfarande trodde att de stått på randen till en revolution tre årtidigare. Och PCF-ledningen var med säkerhet påverkad av den kritik den fatt på Kominform-mötet för sina opportunistiska misstag. De ville utnyttja tillfället för att visa Moskva att också de kunde sätta hårt mot hårt

när den sovjetiska politiken krävde det, även om läget i Frankrike inte var passande. De försökte också ge strejkerna en politisk karaktär, och tvingade CGT-ledningen att – mot den socialistiska fraktionens vilja – bland målen för rörelsen inkludera kampen ”mot den ekonomiska dominans som Marshallplanen förde med sig . . . mot de nya krigsanstiftare som också har medlöpare i vårt land”.(23) Dessa paroller fick knappast något gensvar bland de strejkande massorna, för att inte tala om resten av befolkningen. Hur skulle någon kunna tro att de, som kort dessförinnan av det franska kommunistpartiet självt räknats som Frankrikes stora allierade och tillsammans med Sovjetunionen skapare av fred och oberoende för folken, över en natt förvandlats till farliga anstiftare av ett nytt världskrig med planer på att förslava Frankrike? Varför skulle inte dollarna från den stora allierade bidra till att bygga upp Frankrikes illa tilltygade ekonomi? Var det inte kommunisterna själva som tills helt nyligen hade förklarat att återuppbyggnaden av den franska kapitalismens ekonomi var arbetarklassens huvuduppgift.

PCF lyckades inte politisera strejken, men de gav Leon Blum utmärkta argument för att visa kommunistpartiets mekaniska underordnande under den sovjetiska politiken och för att med detta som utgångspunkt förespråka facklig splittring.(24) Några månader senare bildades *Force Ouvrière* som en socialistisk landsorganisation och tog med sig en halv miljon CGT-medlemmar. Den 9 december gav CGT-ledningen order om återgång till arbetet utan att ha fått igenom ett enda av sina ekonomiska huvudkrav. Ett år senare gick gruvarbetarna åter ut i strejk och regeringen svarade med samma metoder. Kolfälten ockuperades av militär, mängder av arbetare fängslades osv. Liksom hösten 1947 anklagade regeringen kommunistpartiet, genom den socialistiske inrikesministern Jules Moch. Partiet påstods följa direktiven från Kominform och förbereda ett maktövertagande.(25) En absurd anklagelse – fast användbar som propaganda. Vad Thorez och de andra i ledningen ville åstadkomma var att skapa så stora svårigheter som möjligt för regeringen och oroa amerikanerna, just när den konflikt som uppstått genom Sovjets blockad av Berlin höll på att fördjupas och ingen visste vart den skulle leda. Gruvstrejken, som hade ekonomiska orsaker, erbjöd dem ett utmärkt tillfälle, och därför försökte de förlänga och fördjupa den till och med då en ansenlig del av de strejkande var benägna att återgå till arbetet.(26) Åren 1944-45 fick arbetarklassens avancerade kärna med sig en stor del av den arbetande befolkningen av ren politisk lidelse; proletariatet befann sig i styrkeposition. Då uppmanade Thorez gruvarbetarna och övriga arbetare att inte göra bruk av sin styrka, att inte strejka utan samarbeta med borgarna i det ekonomiska återuppbyggnadsarbetet. 1948, när den politiska passiviteten på nytt hade spritt sig bland massorna, vars förhoppningar om samhällsförändringar hade grusats, vände sig Thorez till gruvarbetarna med följande ord av Zjdanov, uttalade på Kominformmötet: ”Den största faran för arbetarklassen är nu att den underskattar sin egen styrka och överskattar fiendens.”(27) Detta sade Zjdanov 1947, när läget i Västeuropa redan hade förändrats helt och hållet. Thorez upprepade det 1948 när den politiska tillbakagången var ännu mer markant, vilket märktes på att gruvstrejken blev helt isolerad. Från 1947 till 1951 ökade de stora kapitalistiska företagens profiler sin andel av Frankrikes nationalinkomst från 36 till 48 procent. Samtidigt sjönk löneandelen från 47 till 33 procent. Offensiven från arbetsköparna och staten nådde till fullo sina syften, och grundorsaken till detta var inte att arbetarklassen underskattade sin styrka under denna period, utan att kommunistpartiet, som helt okritiskt tillämpade den stalinistiska politiken, gjorde det 1944-45.

Det italienska kommunistpartiet underordnade sig också Stalins nya politik, som lagts fram av Zjdanov, men inte lika mekaniskt som det franska partiet. Det ansträngde sig att stödja arbetarnas och böndernas kamp, men utan att försöka driva igenom någonting med tvång och utan att glömma att den politiska utvecklingen gick alltmer åt höger. Detta visade sig vid parlamentsvalen i april 1948, då kristdemokraterna fick 48,5 procent av rösterna och mer än

hälften av mandaten. PCI hade dessutom stöd från majoriteten inom socialistpartiet, även om den partiminoritet som ville distansera sig från kommunisterna vann terräng.

Efter attentatet mot Togliatti i juli 1948 svarade åtta miljoner arbetare omedelbart med en imponerande generalstrejk, som paralyserade landet under två dagar. Några grupper inom partiet ville utveckla strejken till ett uppror, men ledningen bedömde att detta under rådande förhållanden skulle vara äventyrspolitik, och följde därvid det råd Togliatti själv givit innan han förlorade medvetandet. Och det var troligen ett klokt beslut även om explosionen i juli i efterhand avslöjade vilken enorm revolutionär styrka som Togliatti hade hindrat från att utvecklas under den unika konjunkturen mellan 1943 och 1945.

Liksom PCF ägnade det italienska partiet den uppmärksamhet som Kominform krävde åt kampanjerna för fred och atombombstopp samt mot Atlantpakten och Marshallplanen. Men samtidigt förstod PCI att med ett visst eftertryck ta upp de problem som var utmärkande för det italienska samhället, fast med den föregående periodens reformistiska synsätt i behåll. Till en början – före brytningen med Tito – verkade det till och med som om Togliatti ville markera ett visst avstånd till Kominform. I sitt tal vid den sjätte partikongressen (i januari 1948) nämnde han knappast denna nya organisation, och när han gjorde det var det för att understryka att Kominform inte var detsamma som Komintern, och att ”den demokratiska rörelsen inte kunde utvecklas identiskt i alla Europas olika länder”. Han sade också att ”vårt frivilliga och broderliga samarbete (inom Kominform) är för närvarande av rådgivande slag”.

Kommunismens två stora i väst lyckades på ett eller annat sätt stå emot det kalla krigets anstormning och de olyckliga effekterna av att de underkastade sig den sovjetiska politiken. Men andra, svagare, partier genomled allvarliga kriser. Det relativa uppsvinget för kommunistpartierna i Skandinavien, Belgien, Holland, Österrike, Schweiz osv, som tidigare nämnts,(28) förbyttes i en snabb tillbakagång. Det spanska kommunistpartiet fick utstå hårda slag från Francodiktaturen, som öppet kunde utnyttja USA:s beskydd till att brutalt intensifiera förtrycket mot all arbetar- och demokratisk opposition. De grekiska kommunisterna såg sig i augusti 1949 tvungna att ge upp den väpnade kampen på grund av bristen på internationell solidaritet och i synnerhet sovjetisk hjälp. Amerikanerna däremot snålade inte med sin hjälp till monarkin. Även kommunistpartierna i Latinamerika och några asiatiska länder drabbades av svåra slag.

I ett senare kapitel kommer jag att göra en allmän tillbakablick på kommuniströrelsen i den kapitalistiska världen under det kalla krigets epok. Före utvärderingen av denna period – under vilken den antydda tillbakagången står i bjärt kontrast till den kinesiska revolutionens stora seger och inledningen till den vietnamesiska segern – ska jag var för sig ta upp tre ämnen, som innehåller händelser, tendenser och fenomen av avgörande betydelse för kommuniströrelsens inriktning under dessa och de följande åren. Först brytningen mellan Sovjet och Jugoslavien, dess återverkningar på de övriga kommunistpartierna och utvecklingen i östblocket. Därefter den kinesiska revolutionens seger. Och sist den så kallade ”kampen för freden”, som blev en huvuduppgift för den kommunistiska rörelsen under det kalla krigets period.

Noter till kapitel 2

1. Ripka, H: *Le coup de Prague*, Plon, Paris 1949, s 33 o f. Vid valet i maj 1946, som alla politiska partier i landet och regeringarna i västländerna betraktade som fritt och lagligt, fick kommunistpartiet 38 procent av rösterna i hela Tjeckoslovakien. I Böhmen och Mähren mer än 40 procent. Av de 300 mandaten fick kommunisterna 115, nationalsocialisterna (Benes) 55, folkpartiet 47 och socialdemokraterna 36. Resten tillföll diverse småpartier. I juli 1946 bildades en ny regering under Gottwalds ledning.

Den parlamentariska representationen speglade bara delvis och indirekt styrkeförhållandena. Under loppet av befrielsekampen hade nya organ bildats på lokal, distrikts- och regional nivå. De kallades nationella kommittéer och inom dem fanns de olika politiska partierna representerade, men också fackföreningarna och andra organisationer, som legaliserats av Benes även innan han installerats i Prag. 1946-1947 var ledarna för de tre regionala nationella kommittéerna kommunister. Av 163 nationella kommittéer på distriktsnivå var 128 kommunistledda. På lokal nivå var motsvarande andel 6 350 av 11 512. Om man till detta lägger att partiet kontrollerade inrikesministeriet, arbetarmilisen, större delen av armén och i synnerhet dess ledning och att det ledde fackföreningarna och andra massorganisationer, kan man förstå att Ripkas uppfattning ligger verkligheten mycket nära. (Uppgifterna om valet och de nationella kommittéerna har hämtats från Slánskýs rapport till Kominforms grundningsmöte i september 1947. Slánský var generalsekreterare i det tjeckiska kommunistpartiet.)

2. Citerat av Fejtö i *Histoire des démocraties populaires*, Seuil, 2:a upplagan, Paris 1969, s 107. Fejtö har hämtat citatet ur en artikel av Rakosi från 1952, publicerad i det ungerska partiets teoretiska organ.

3. Ibid, s 108.

4. Ibid, s 107. Enligt Fejtö visade sig ”de sovjetiska myndigheterna i Ungern lika toleranta och liberala på det politiska planet som de var hårda beträffande ekonomin. Händelseutvecklingen gav intrycket att de betraktade Ungern som ett land utanför säkerhetszonen och ville visa sin goda vilja att respektera Jaltaöverenskommelsen, något som de inte kunde göra i Rumänien eller Bulgarien”. (Ibid, s 106.) Situationen ändrades snabbt efter dessa val i takt med att relationerna mellan Sovjetregeringen och USA försämrades. I december 1946 anklagades ledarna för småföretagarnas parti för sammansvärjning mot regimen. Eftersom partiets parlamentsgrupp, som hade 57 procent av mandaten, vägrade att bryta den parlamentariska immuniteten för sin generalsekreterare, Bela Kovaks, ingrep de sovjetiska militärmyndigheterna direkt. Han häktades i februari 1947 anklagad för ”komplott mot Röda Arméns säkerhet”. (Se Fejtö, s 194.)

5. Trotskij: *Den förrådada revolutionen*, Rene Cceckelberghs Partisanförlag, Halmstad 1969, s 147.

6. Fejtö: Op cit, s 127.

7. Enligt vissa beräkningar, citerade av Fejtö, skulle Rumänien fram till september 1946 ha betalt ut en miljard dollar till Sovjetunionen i krigsskadestånd medan 950 miljoner återstod att betala. I Ungern gick 65 procent av landets totala produktion 1946 till att betala skadestånd. Mer detaljer om detta problem och om bildandet av de samägda företagen finns i *Histoire des démocraties populaires*, op. cit., s 136-137 och 154-157. Ett mer detaljerat och specialiserat studium har genomförts av Jan Marczewski i *Planification et croissance économique des démocraties populaires*, PUF, Paris 1956, del I, s 218-232.

8. Om konflikten mellan Polen och Tjeckoslovakien om Teschen, se ovannämnda bok av Fejtö, s 114. Problemen med de ungerska minoriteterna i Slovakien, Transsylvanien osv tas upp i samma verk s 116-117 och 127-128.

9. Tito var föga känd då kriget började. Det faktum att han ledde sitt parti och befrielsekampen på ort och ställe, utan annan kontakt med Moskva än radiosändningarna, förklarar utan tvivel till stor del hans beteende. Men han var också påverkad av sina tidigare erfarenheter, de konflikter han varit med om inom Komintern, sin kännedom om förhållandena i Sovjetunionen osv. I detta avseende är Vladimir Dedijers Titobiografi mycket klagörande, oberoende av de drag av personkult som tyvärr finns.

10. ”Vårt omedelbara mål”, förklarade Dimitrov när han blev regeringschef 1946, ”är varken att genomföra socialismen eller att införa det sovjetiska systemet, utan att befästa den demokratiska och parlamentariska regimen. (Citerat av Fejtö, s 126.)

11. Citerat av Chervenkov, ledare för det bulgariska kommunistpartiet, i hans rapport till Kominforms grundningsmöte. Den ingår i dokumentsamlingen från detta möte som publicerats i Moskva 1948, spanska utgåvan, s 185.

12. Dimitrov: *Informe ante el V Congreso del partido*, 19 december 1948, publicerat under titeln *La Bulgaria de hoy* av Ediciones Nuestro Pueblo, PCE, s 52.

13. Thorez: *OEuvres*, del 23, s 133.

14. Fejtö: Op. cit., s 180.

15. Ibid, s 179.

16. Se kap IV i Fejtös bok (del 1).

17. Jag grundar mig på den officiella texten i Zjdanovs rapport, som publicerats tillsammans med De nio partiernas deklaration och rapporterna från deras representanter av Ediciones en lenguas extranjerias, Moskva 1948. Samlingen bär titeln *Conferencia de Información de los representantes de algunos partidos comunistas, celebrada en Polonia a fines de septiembre de 1947*. Alla citat och hänvisningar som följer har tagits från denna text. Kursiveringarna är mina egna (FC). Se även Sjdanov: *Det internationella läget*, Arbetarkultur, Stockholm 1948, s 12-13.

18. Jag utgår från det referat av Vysjinskys tal, som publicerats i *Mundo Obrero*, organ för spanska kommunistpartiet, utgiven i Frankrike, 25 september 1946. Kursiveringarna är mina egna (FC).

19. Från Molotovs deklaration den 19 maj 1948, som publicerats i *Mundo Obrero* den 13 maj.

20. Se s 146.

21. Den 13 maj 1948 publicerade den sovjetiska pressen ett öppet brev från Henry Wallace till Stalin, i vilket han räknade upp de frågor där han menade att det var nödvändigt att komma överens. Stalin svarade med en deklaration 17 maj, i vilken han satte högt värde på brevet, som han betraktade som ”det viktigaste dokumentet” under den senaste tiden för att ”stärka freden, normalisera det internationella samarbetet och säkra demokratin”. Han förklarade att det program som Wallace hade föreslagit kunde ligga till grund för en överenskommelse.

Utrikesdepartementet hade kort innan Wallace tog detta initiativ gjort en egen undersökning av Sovjets avsikter, vilket ledde till en notväxling mellan den 4 och 19 maj under vilken regeringarna i Moskva och Washington ömsesidigt anklagade varandra för att vara ansvariga för den internationella spänningen, och som visade hur långt ifrån varandra de stod.

Stalins svar och de sovjetiska noterna speglar Moskvas starka önskan att få igång förhandlingar för att nå en global överenskommelse.

Som grund ligger texter ur *Mundo Obrero*, den 13,20 och 27 maj 1948.

22. Se *Den revolutionära rörelsens historia (Misl)*, del 2, s 421, not 2

23. Resolution av CGT:s nationella kommitté den 14 november 1947.

24. Se *Le Populaire*, organ för SFIO, den 24 december 1947.

25. Se Fauvet, J: *Histoire du Parti Communiste Francais*, del II, s 212.

26. Den officiella *Histoire du Parti Communiste Francais* (Paris 1964) medger indirekt att partiet intog denna ståndpunkt och att det hade negativa effekter: ”En del av de strejkande ville återgå. Strejken blev efter hand en minoritetsstrejk som ledde till sektaristiska misstag. . . . *Envisheten att fortsätta strejken* ledde till att de gruvarbetare som tillhörde CGT isolerades och de återupptog arbetet efter åtta veckors kamp.” (s 519). Kursiveringarna är mina egna (FC).

27. Citerat av Fauvet: Op. cit., s 212.

28. Se del II, kap 1, not 4 s 173.

3. Den jugoslaviska brytningen

Eftersom alla som befinner sig utanför den heliga katolska kyrkans hörsamhet och gudsfruktan, fastlåsta i sina felsteg och sitt kätteri, försöker att från vår heliga tro avskilja de trogna och hängivna kristna, har vi insett att den sanna utvägen består i att undvika varje kontakt med kättarna och de tvivelaktiga, och att straffa och utrota deras brott för att hindra att en så stor kränkning drabbar den heliga tron och den katolska religionen i denna del av världen.

Den Allmänna Apostoliska Inkvisitorn för våra riken och domäner beslutar, med samtycke av medlemmarna i det Allmänna Inkvisitionsrådet och efter att ha konsulterat mig, att i dessa nya provinser skapa det Heliga Inkvisitionsämbetet.

(Filip II, den 25 januari 1569)

Den byråkratiska och polisiära diktaturen inom östblocket upprättas

Stalin hade givit folkdemokratiernas kommunistpartier i uppgift att fullborda maktövertagandet och från den politiska scenen eliminera alla grupper som var motståndare till en total uppknytning till Sovjetunionen, antingen de stod på västmakternas sida eller helt enkelt tvekade mellan de två ”lägren”. Denna uppgift fullföljdes snabbt under de sista månaderna 1947 och under 1948. Det var faktiskt inte särskilt svårt, eftersom statens avgörande maktmedel redan låg i partiets händer, och den sovjetiska armén var på plats eller inom räckhåll. I Polen, Ungern, Rumänien och Bulgarien, liksom i Slovakien, sattes de stora jordbrukarpartierna ur spel under loppet av 1947. Dessa partier, som hade en bred social bas bland lantarbetarna och städernas småborgare, hade sedan länge utgjort den liberala borgarklassens viktigaste politiska redskap. Men sedan 1945 tjänade de som tillflykt för resterna av den gamla störtade oligarkin. Och de hade kontakt med västmakterna. Det var omöjligt att likvidera dem genom det demokratiskt parlamentariska spelet, och eftersom kommunistpartierna inte heller ville verka för något nytt slags direkt, revolutionär demokrati, var kommunisterna tvungna att använda sig av ”komplott”-metoden. Kommunisterna, som kontrollerade inrikesministeriet och fick effektiv hjälp från den sovjetiska säkerhetstjänsten, kunde lätt utnyttja att dessa partiers ledare hade förbindelsen med representanter för västmakterna till att anklaga dem för sammansvärjning mot regimen. På så vis anhölls nyckelpersonerna inom dessa partier och dömdes till långa fängelsestraff eller avrättades. Några lyckades gå i exil i tid.(1)

Under kommunistpartiernas snabba marsch mot maktmonopol i folkdemokratierna efter bildandet av Kominform var den mest spektakulära händelsen den så kallade Prag-kuppen. I Tjeckoslovakien kunde kommunistpartiet räkna med stöd från den överväldigande majoriteten av arbetarklassen, som i sin tur – pga den höga graden av industrialisering – utgjorde den ledande kraften i samhället. Paradoxalt nog hade de borgerliga partierna bevarat sin identitet och självständighet i mycket högre grad där än i de övriga folkdemokratierna. Jag har redan

nämnt förklaringen till denna paradox: I de övriga länderna inom östblocket var det inte möjligt att förena det kommunistiska ledarskapet – och därigenom det sovjetiska – med ett verkligt fungerande demokratiskt-parlamentariskt system. I Tjeckoslovakien var detta möjligt – just tack vare det kommunistiska inflytandet och arbetarklassens tyngd – så länge det inte blev någon brytning mellan Sovjetunionen och USA, och så länge den tjeckiska revolutionen på konstlad väg hölls inom en för den liberala borgarklassens intressen acceptabel gräns. I samma ögonblick som den första förutsättningen försvann, och som en följd därav den andra, var en kris för regimen ofrånkomlig. De borgerliga partierna hade illusioner om att kunna vända situationen till sin fördel genom att utnyttja de parlamentsval som skulle hållas i maj 1948. De undersökningar som kommunisterna själva genomförde antydde faktiskt att de skulle tappa mark i valet.(2)

Men det tjeckiska kommunistpartiet vidtog åtgärder för att undvika denna risk: Det förstärkte den politiska aktiviteten bland massorna och sin kontroll över polisapparaten. (Inrikesministeriet var liksom i de övriga folkdemokratierna i partiets händer sedan 1945.) De tolv ministrarna från nationalsocialisterna (Benes), tjeckiska folkpartiet och de slovakiska demokraterna begärde avsked den 20 februari 1948 i protest mot att åtta kommunistiska kommissarier utnämndes vid Pragpolisen. De räknade med att de socialdemokratiska ministrarna skulle följa deras exempel och att president Benes skulle utnyttja regeringskrisen till att tvinga kommunisterna att backa i polisfrågan. Men under trycket från arbetarna, som hade mobiliserats av kommunistpartiet och fackföreningarna, gav den centristiska ledningen för socialistpartiet med sig åt vänster och behöll sina representanter i regeringen. Kommunistpartiet besvarade de borgerliga partiernas manövrer genom att vädja till massorna. Dessa uppmanades att mobilisera, bilda aktionskommittéer i fabriker, stadsdelarna och byarna och att bilda arbetarmiliser, som omedelbart skulle beväpnas av poliser. Överallt organiserades möten och demonstrationer som krävde att president Benes bildade en regering i Gottwald "utan reaktionärer". Det fortsatte med att de som var mest kända för antikommunism och antisovjetism greps på alla håll i landet. Den Nationella Fronten breddades genom att fackföreningar, kooperativ och ungdomsorganisationer vann inträde, liksom andra mass- eller yrkesorganisationer som kontrollerades av kommunisterna.

Genom denna "breddning", som de borgerliga partierna och socialdemokraterna hade motsatt sig häftigt, fick kommunistpartiet fullständig kontroll över den Nationella Frontens verkställande kommitté. Denna antog en plattform som innefattade en utrensning i de politiska partierna och en förstärkning av alliansen med Sovjetunionen. Armén, vars viktigaste befälhavare var kommunister (försvarsministern, Svoboda, sympatiserade med kommunistpartiet), såg positivt på händelseutvecklingen. Den socialdemokratiska ledningen – vars högkvarter var ockuperat av vänstersocialister med stöd av kommunisterna – gick ett steg längre ändå och gick med på att samarbeta i enlighet med den lösning som kommunistpartiet hade föreslagit. Den 25 februari kapitulerade Bene och gav Gottwald i uppdrag att bilda den nya regeringen, där de borgerliga partiernas representanter inte var något annat än dekorativa inslag.

Drivkraften bakom händelserna framgår tydligt: Det var inte det demokratiskt-parlamentariska systemets fria spel som tillät kommunisterna att erövra hela makten, utan att de utnyttjade hela sin utomparlamentariska styrka: massorna, polisen, armén. Och operationen skyddades mot all utländsk inblandning av de sovjetiska arméerna, som fanns vid gränserna i norr, söder och öster. (För att det inte skulle råda något tvivel om den sovjetiska "närvaron", anlände Sovjetunionens vice utrikesminister till Prag kort före krisen.) Men i stället för att förklara vad som verkligen hände och helt enkelt hävda arbetarnas rätt att genomföra den revolution som "fördröjdes" 1945, och utgå från den officiella uppfattningen att kommunistpartiet objektivt representerar arbetarklassen, förklarade Gottwald i parlamentet

vid presentationen av de nya ministrarna, att ”regeringsombildningen har genomförts på ett *strikt konstitutionellt, demokratiskt och parlamentariskt sätt*”.(3)

Fiktionen bekräftades vid valurnorna. Den 30 maj hölls de planerade valen, med endast en ”smärre” modifiering: Det fanns ingen annan kandidatlista än den Nationella Frontens, naturligtvis sammanställd av dess verkställande kommitté, i vilken ju kommunistpartiet hade tillskansat sig absolut kontroll. Enhetslistan samlade 89,92 procent av rösterna. Benes avgick den 6 juni och den 14 samma månad utnämndes Gottwald till republikens president.

Senare, efter SUKP:s tjugonde kongress användes fiktionen i Tjeckoslovakien som avgörande bevis för att det är möjligt att genomföra den socialistiska revolutionen på fredlig och parlamentarisk väg. ”Kommunisterna (i Tjeckoslovakien) kom till makten genom att sluta allians, inte endast med de övriga arbetarpartierna, utan också med de borgerliga partier som stödde den nationella enhetsfronten. Tjeckoslovariens folk segrade genom en fredlig utveckling av revolutionen.” (Ur Mikojsans tal på tjugonde kongressen 1956.)(4)

Fullbordandet av kommunistpartiernas maktövertagande innebar enligt de officiella teserna, att folkdemokratiernas regimer började utöva proletariats diktatur. Men den dogmatiska uppfattning om proletariats diktatur som gällde under Stalinetiden krävde att ledningen utövades av ett enda arbetarparti, det marxistisk-leninistiska partiet. Den ”nyskapande utvecklingen” av marxismen under Kominformperioden inskränkte sig till att tillåta småborgerliga och agrara partier i de ”nationella fronterna”. Dessa partier hade dessutom utsatts för omsorgsfulla utrensningar och var helt uppbundna utan någon som helst makt, vilket naturligtvis gjorde det lättare för kommunistpartiet att öka sitt inflytande i de småborgerliga skikten. (I praktiken visade det sig snabbt att denna ynkliga cynism bara lurade upphovsmännen själva och knappt dem.) Dogmen tillät inte att man behandlade de socialdemokratiska partierna på samma sätt, inte ens deras vänsterflyglar. Lösningen blev att tvinga dem att gå samman med kommunistpartierna. När de väl gjort det genomfördes naturligtvis motsvarande utrensningar. Kort före Kominformmötet skrev Gomulka en artikel om samgåendet mellan socialister och kommunister, där han uttalade sig mot varje mekaniskt eller byråkratiskt sätt att ta sig an problemet:

Ingen mekanisk enhet kan ersätta den ideologiska enheten. En mekanisk enhet skulle innebära att partierna, PSP och POP, slogs samman utan att man tog de ideologiska skillnaderna med i beräkningen, utan att man analyserade de sociala orsakerna till dessa skillnader och utan att man definierade målen eller medlen för att uppnå dem. . . . Vi vet mycket väl att skapandet av ett enda arbetarparti är en mycket långvarig ideologisk process.(5)

Dimitrov och andra kommunistledare i öster hade vid denna tid en liknande uppfattning. De interna förhållandena inom socialistpartierna i folkdemokratierna var faktiskt också sådana att man inte kunde räkna med att den ”ideologiska process”, som skulle leda till en sammanslagning med kommunistpartierna, skulle kunna ske snabbt. I slutet av 1947 hade vänsterflygelns ställning försvagats, vilket visade sig på de socialistiska partiernas kongresser i Tjeckoslovakien och Ungern. Och även om denna vänster till en början var för en sammanslagning, så hade den en annan uppfattning än kommunisterna i flera grundläggande frågor. Det gällde t ex metoderna för att bygga socialismen, partiets interna styrelsesätt osv. Och i synnerhet accepterade den inte underordnandet under det sovjetiska partiet. Men som genom ett trollslag uttalade sig alla socialistpartier i folkdemokratierna med början i januari 1948 för en sammanslagning med kommunistpartierna. I januari rumänerna, i april tjeckerna, i juni ungrarna och i december polacker och bulgarer. Märkliga saker inträffade. I slutet av 1947 avvisade en klar majoritet på det ungerska socialistpartiets 35:e kongress en sammanslagning med kommunisterna. Sex månader senare godkände den 36:e kongressen sammanslagningen enhälligt. På Kominforms möte i november 1949 rapporterade Togliatti om problemen med ”arbetarenheten”. Den resolution som antogs med utgångspunkt från rapporten slog fast ”de

historiska segrarna för arbetarenheten i de folkdemokratiska staterna”, skapandet av ”enhetspartier, fackliga och kooperativa enhetsorganisationer, enhetsorganisationer för ungdom, kvinnor m fl”. Och i sin rapport förklarade Togliatti att dessa ”historiska segrar . . . endast har kunnat uppnås genom en kraftfull och öppen kamp mot högersocialdemokraterna, som har avslöjats och isolerats, avsatts från de ledande posterna och kastats ut ur socialistpartiernas led. Denna uppgift har utförts med framgång, fast ibland långsamt och obeslutsamt, av vänstersocialisterna med kommunisternas aktiva hjälp”.(6) Togliatti gav inga fler detaljer, och det är ingen idé att leta efter några dokumenterade exempel på denna ”kraftfulla” kamp i de kommunistiska texterna från denna tid, exempel på hur man gick tillväga för att få bort ”höger-socialdemokraterna” från de ledande posterna och utesluta dem ur deras partier. Om det verkligen hade rört sig om en öppen politisk kamp, som resulterat i att de socialistiska militanterna, övertygade om att en sammanslagning var nödvändig, självständigt hade fattat detta beslut, skulle Togliatti självklart inte försummat att noggrant analysera en så viktig erfarenhet. Men historien om kommunisternas ”aktiva hjälp” åt de ”långsamma och obeslutsamma” vänster-socialisterna återstår att skriva. Källorna finns i de respektive staternas polisarkiv, för ”trollslaget” bestod naturligtvis i att alla motståndare till sammanslagningen hade rensats ut från socialistpartierna genom förtryck och hotelser. Endast de värsta fallen, som har gällt socialistiska personligheter som fängslats eller tvingats i landsflykt har kommit fram.(7) Bland ledarna för den socialistiska vänsterflygeln, som deltog i operationen, anslöt sig några till stalinismen. Majoriteten hamnade däremot snart nog i fängelse eller stängdes ute från politisk verksamhet.

Likvideringen av de borgerliga politiska krafterna och budskapet att ”byggandet av socialismen” skulle påbörjas fick till en början stöd från och väckte förhoppningar bland de proletära massorna, eller åtminstone stora delar av dem, liksom från relativt stora intellektuella grupper. Men drömmarna gick snart upp i rök och lämnade plats för dolt missnöje, fruktan och framför allt politisk apati. I sin ”folkdemokrati-form” visade sig proletarietets diktatur lika lite demokratisk och betydligt mindre folklig än i sin ”sovjetiska” form. Mindre folklig bland annat på grund av att folkdemokratierna till skillnad från Sovjetunionen var beroende av en utländsk makt. Byråkratin och polisapparaten, som sade sig representera proletariet, samtidigt som detta hindrades från allt verkligt inflytande i landets styrelse, kontrollerades i sin tur av ett mer dolt system, som skulle övervaka den monolitiska enheten inom hela östblocket.

Så snart de icke troende hade satts ur spel, blev kätteriet huvudfaran i imperiets nya provinser. Och Berija, denna tids store inkvisitor, gick till aktion helt utan skrupler. Utrensarna började bli utrensade.

Den kätterska revolutionen

Den 28 juni 1948 offentliggjordes i folkdemokratierna den resolution från Kominform, som fördömde ledningen för det jugoslaviska kommunistpartiet. Nyheten fick, som *Le Monde* skrev dagen efter, på alla håll ”samma effekt som ett bombnedslag”. Under de föregående månaderna hade västpappen förmedlat rykten om motsättningar mellan Moskva och Belgrad. (*Le Figaro* i Paris skrev t ex i februari att det rumänska kommunistpartiet hade beslutat att avlägsna porträtten av Tito från alla skyltfönster där de var placerade vid sidan av Stalin, Dimitrov och Groza.)(8) Men ingen kunde drömma om att konflikten skulle anta sådana proportioner, allra minst de mest berörda: För kommunisterna var det *odiskutabelt* att dessa rykten endast var förtal i den borgerliga pressen. Stalin informerade inte någon om konflikten – eller rättare sagt om *sin* version av den – annat än den högsta ledningen inom de sju partier, som tillsammans med det sovjetiska och det jugoslaviska utgjorde Kominform. Resten av den kommunistiska världsrörelsen fick reda på nyheten genom tidningarna som alla andra.

Innan jag analyserar Kominformresolutionen ska jag göra en kortfattad resumé av det som ledde fram till krisen. Resumén baseras på den hittills tillgängliga informationen, som fortfarande är ofullständig, eftersom de sovjetiska arkiven inte är öppna för historiska efterforskningar, som i alla liknande fall.(9) Den konflikt som uppstod under Andra världskriget mellan de jugoslaviska kommunisternas politik och den stalinistiska strategin följdes, som redan nämnts,(10) av ett närmande mellan de båda linjerna, särskilt efter 1946 då förhållandet mellan Washington och Moskva ytterligare försämrades. Men de kraftiga motsättningarna under krigsperioden måste betraktas som det första tecknet på krisen 1948, om än endast för att de visade att den jugoslaviska kommunistledningen hade en vilja till självständighet, som inte var förenlig med Moskvas eller den övriga kommuniströrelsens syn på förhållandet mellan det "ledande" partiet och de "ledda". Om det hade funnits en internationalistisk inställning i Moskva, skulle det drag av nationalism som otvivelaktigt var knutet till den jugoslaviska viljan till självständighet ha kunnat suddas ut. Men genom sin kollision med den storryska nationalismens dominans förvärrades den i stället alltmer. Från befrielsen av Jugoslavien och fram till krisen som ledde till brytningen 1948 återspeglades den latenta konflikten mellan de båda parternas nationalism i en rad intermezzon och problem. De flesta av dessa läckte inte ut från de ledande kretsarna förrän krisen hade skärpts, efter brytningen. Jag ska bara återge dem som hade störst betydelse.

I slutet av 1944, efter Belgrads befrielse, noterades åtskilliga fall av våld och övergrepp mot civilbefolkningen från de sovjetiska soldaternas sida. Dessa incidenter utnyttjades naturligtvis av de reaktionära i deras kamp mot den nya regimen. De revolutionära massorna, inklusive kommunisterna, som hade fått en idealiserad uppfattning om den Röda Armén, kunde inte förstå detta våld och än mindre varför inte de skyldiga bestraffades med all kraft. Frågan utvecklades till ett stort politiskt problem, och Tito själv var tvungen att, tillsammans med de viktigaste jugoslaviska ledarna, ta upp den med general Kornejev, som var chef för den sovjetiska beskickningen.

Generalens omedelbara reaktion blev att beteckna detta steg som en förolämpning mot Röda Armén. Under diskussionens gång förklarade en av de jugoslaviska ledarna att frågan fick en ännu allvarigare politisk betydelse på grund av att de brittiska soldaterna inte begick liknande övergrepp och att befolkningen kommenterade denna skillnad. General Kornejevs upprördhet nådde nu sin höjdpunkt: För honom var konstaterandet av detta faktum detsamma som att jämföra Röda Armén med de kapitalistiska staternas arméer, vilket, sade han, var en orättvisa som inte kunde tolereras.(11)

Under de följande åren drog Stalin fram denna episod mer än en gång vid sina möten med de jugoslaviska ledarna, och 1948 blev detta ett av "bevisen" på dessas antisovjetism.(12) Liknande fall av övergrepp från vissa sovjetiska trupperheter – i kontrast till det korrekta uppträdandet från majoriteten av soldaterna – hade förekommit också i andra länder, framför allt i Ungern, för att inte tala om Tyskland, där "segrarens lag" tillämpades i stor skala. Men inte i något av dessa länder vågade kommunistledarna ta upp problemet med de sovjetiska militärmyndigheterna.

I maj 1945 inträffade en annan viktig incident, denna gång på det utrikespolitiska planet. Jugoslavien hade i april undertecknat ett fördrag om ömsesidigt bistånd med Sovjetunionen. Kort därefter gick de brittisk-amerikanska trupperna in i Trieste, där den jugoslaviska befrielsearméns trupper redan befann sig. Washington och London lämnade ett ultimatum till Tito, och krävde evakuering av Trieste. Den jugoslaviska ledaren försökte förgäves få sovjetiskt stöd. I slutet av maj höll han ett tal i Ljubljana, huvudstad i Slovenien. Med hänvisning till påståenden i västprensens, att Jugoslavien begärde Trieste inte så mycket för sin egen skull som för Sovjetunionens, förklarade Tito med eftertryck: "Vi vill inte bli beroende av någon, vad som än skrivs eller sägs . . . Vi vill inte vara växel pengar, vi vill inte bli

inblandade i något som helst slags politik som gäller intressesfärer.” På uppdrag från Kreml lät Sovjetunionens ambassadör i Belgrad omedelbart förstå att hans regering betraktade denna deklaration som ”en mot Sovjetunionen fientlig handling” och varje ny handling av detta slag skulle Moskva offentligt ta avstånd från.(13)

Från och med 1945 utsträcktes tvisten mellan Moskva och Belgrad också till det ekonomiska området. I det jugoslaviska kommunistpartiets ledning stod två tendenser mot varandra: Minoriteten, representerad av finans- och industriministrarna (Zjujovic och Hebrang, den sistnämnde också ordförande planeringskommissionen), som företrädde den sovjetiska synen, och majoriteten med Tito och Kardelj i spetsen. Minoriteten talade för en försiktig ekonomisk utveckling med tanke på bristen på krediter, utbildade arbetare och tekniker, liksom ”Sovjetunionens högre intressen”. Majoriteten ville genomföra industrialiseringen i snabb takt genom att utnyttja arbetarnas entusiasm och krediter och tekniskt bistånd från Sovjetunionen.(14) Men samtidigt motsatte sig de jugoslaviska ledarna vissa former av ”ekonomisk hjälp” som Moskva hade föreslagit, särskilt de ”samägda företagen”. På den sistnämnda punkten gav Stalin uppenbarligen vika, och erkände vid ett möte med de jugoslaviska ledarna att ”de samägda företagen var en form av samarbete med beroende länder, och inte med de oberoende och vännerna”. Men spänningen höll i sig vad gäller andra frågor (villkoren för de sovjetiska krediterna, fasta priser för handeln mellan länderna osv) som de jugoslaviska ledarna ansåg skadliga för den nationella ekonomiska utvecklingen.(15)

Ett annat problem som fick en stor tyngd i den sovjetisk-jugoslaviska krisen var Balkan- och Donauförbundet. I kontrast till de nationalistiska attityder, som jag redogjorde för i förra kapitlet, började de jugoslaviska och bulgariska ledarna, Tito och Dimitrov, från och med slutet av 1944 att lägga upp ritningarna för ett Balkanförbund. Men det uppstod menings- skiljaktigheter om förbundets utformning, och dessutom gjorde briter och amerikanerna klart att de motsatte sig projektet. Stalin hade först gått med på idén, fastän han i själva verket långtifrån samtyckte, vilket visade sig senare. Han utnyttjade nu tillfället till att be jugoslaverna och bulgarerna att uppskjuta förhandlingarna. De återupptogs 1947. Vid konferensen i Bled, som hölls i slutet av juli mellan de båda republikernas ledare, kom man överens på en rad punkter, bl a om en tullunion, som innebar att förbundet förbereddes konkret.(16) Emellertid återstod en viktig fråga att lösa: om förbundet skulle bestå av åtta republiker på lika villkor (de sju som den jugoslaviska staten bestod av och den bulgariska republiken), vilket var det jugoslaviska förslaget, eller av två stater (Bulgarien och Jugoslavien), som bulgarerna ville. Den sistnämnda lösningen skulle alltså placera de republiker som Jugoslavien bestod av på en lägre nivå än den bulgariska republiken. I januari 1948 gjorde Dimitrov ett sensationellt uttalande där han skisserade ett betydligt mer vittgående projekt: ett Balkan- och Donauförbund som skulle omfatta alla folkdemokratiska stater och Grekland. (I december 1947 hade en revolutionär regering under Markos’ ledning bildats i bergen i norra Grekland, och Greklands deltagande i Dimitrovs projekt förutsatte naturligtvis att upproppet skulle bli segerrikt.) Dimitrov förklarade att ”frågan har ännu inte diskuterats på våra konferenser”:

När den mognar, och *det kommer den oundvikligen att göra*, kommer våra folk, de folkdemokratiska staterna, Rumänien, Bulgarien, Jugoslavien, Albanien, Tjeckoslovakien, Polen, Ungern och Grekland – märk väl: Grekland – att lösa den. De kommer att besluta både om när projektet kan genomföras och i vilken form – federation eller konfederation. Vad jag kan säga nu är att våra folk *redan har börjat förbereda lösningar på dessa problem*.(17)

Deklarationen togs in i *Pravda* i Moskva, men några dagar senare, den 29 januari, publicerades en halvofficiell not, som gav uttryck åt Sovjetledningens totala avståndstagande:

Pravda kunde inte annat än att publicera kamrat Dimitrovs deklaration, som stått att läsa i andra länders tidningar, men detta innebär inte på något sätt att *Pravdas* redaktion är överens

med kamrat Dimitrov i fråga om ett förbund eller en tullunion mellan de angivna länderna. Tvärtom anser *Pravdas* redaktion att dessa stater inte alls behöver någon konstgjord federation, konfederation eller tullunion av tvivelaktig natur.

Samtidigt som Stalin offentligt prickade den mest ansedda personligheten i den kommunistiska världsrörelsen näst efter honom själv, sammankallade han omedelbart de jugoslaviska och bulgariska ledarna. Mötet ägde rum den 10 februari. Dimitrov och Kardelj tänkte försvara sina åsikter. Stalin tillät ingen diskussion – han gav order. Han gjorde narr av Dimitrov: ”Vad du än talar om så är det en enda röra. Du vill förbluffa världen som om du fortfarande var Kominterns sekreterare.” Beträffande Balkan- och Donauförbundet krävde han att den bulgarisk-jugoslaviska federationen omedelbart skulle upprättas *i enlighet med den ursprungliga bulgariska planen*. Han krävde också att när detta väl var genomfört skulle man fortsätta genom annektering av Albanien. Följande dag kallade Molotov till sig Kardelj och presenterade ett dokument för undertecknande, som skulle tvinga Jugoslavien att konsultera den sovjetiska regeringen inför varje utrikespolitiskt initiativ.⁽¹⁸⁾ Direkt efter detta möte inleddes den interna offensiven mot jugoslaverna, vars första yttre tecken var *Le Figaro*'s avslöjande: att Titos porträtt plötsligt försvann från skyltfönstren i Bukarest.

Det är inte svårt att förstå Stalins motiv för sin bestämda opposition mot Dimitrovs och Titos projekt. Tanken på en självständig sammanslutning av folkrepubliker stod i skarp motsättning mot alla Stalins planer och uppfattningar. Det intressanta är i stället hur tanken på projektet hade vuxit fram och framför allt hur Dimitrov kunde uttrycka den offentligt. Det finns ännu inte data tillgängliga för att man ska kunna klarlägga detta, men under alla förhållanden är den gamle kommunistledarens inställning, tillsammans med Titos och Gomulkas – som tydligen också var positiv till tanken på ett förbund mellan folkdemokratierna⁽¹⁹⁾ – ett talande tecken på att det bland de ledande skikten i öststaterna började uppstå en rörelse för självständighet i förhållande till den store beskyddaren. Tanken på något slags förbund hängde otvivelaktigt samman med tanken på att gå egna vägar i utvecklingen mot socialismen, vägar som skilde sig från de sovjetiska. Denna tanke hade formulerats redan under den föregående perioden, och dess främste teoretiker – om man nu kan tala om teoretiskt arbete i detta sammanhang – var Dimitrov själv.

Vid det sovjetisk-bulgarisk-jugoslaviska mötet i Moskva kopplades problemet med Balkanförbundet samman med Greklandsfrågan. Jugoslaverna och albanerna stödde beslutsamt de grekiska kommunisternas väpnade kamp, i mån av sina resurser. Kort före Moskvamötet hade den albanska regeringen begärt att den jugoslaviska skulle sända två divisioner till den grekisk-albanska gränsen. Belgrad svarade positivt, men Molotov meddelade jugoslaverna att den sovjetiska regeringen bestämt motsatte sig detta och hotade med att offentliggöra sin inställning om inte regeringarna i Belgrad och Tirana inställde de planerade åtgärderna. På mötet den 10 februari hävdade Stalin energiskt att den väpnade kampen i Grekland inte hade den minsta framtid och att jugoslaverna borde avbryta sitt stöd till de grekiska kommunisterna. Med tanke på USA-imperialismens militära insats i Grekland, skulle uppenbarligen de revolutionära styrkorna inte kunna segra utan en omfattande militär hjälp från Sovjetunionen, och Stalin ville inte ge sig in på detta företag. (Zhdanovs rapport på Kominformmötet klagar på detta tillräckligt tydligt.) Att låta Grekland ingå i planerna på ett Balkanförbund var detsamma som att offentligt förklara att kommuniströrelsen var beredd att intensifiera sitt stöd till de grekiska kämparna. Det var en utmaning mot Washington som inte gick att förena med den stalinistiska strategin.

Under hela den aktuella tidsperioden – från befrielsen av Jugoslavien till brytningen 1948 – fanns det latent en annan ytterst betydelsefull konflikt mellan Moskva och Belgrad. Den var mer dold och hemlig än de övriga – vilket låg i dess natur. Men den gällde kärnfrågan: om Jugoslavien skulle vara en oberoende nation eller en ”socialistisk” koloni. Det handlar om det

underjordiska krig som den sovjetiska och den jugoslaviska säkerhetspolisen utkämpade efter 1945.

Ryssarna upprättade sitt kontaktnät. De rekryterade agenter överallt och redan i inledningskedet infiltrerades de ledande kretsarna av det jugoslaviska kommunistpartiet och staten, armén och poliskåren, de ekonomiska organen och diplomatkåren. Samtidigt gjorde jugoslaverna allt för att hindra detta genom att försöka upptäcka och bevaka det sovjetiska nätet. Ett mönster man känner väl igen om det inte var för att det för första gången handlade om två länder som kallar sig socialistiska och två partier som kallar sig kommunistiska. De utvalda jugoslaviska kommunisterna slets mellan å ena sidan lojaliteten till sitt folk och sitt parti, som de var knutna till inte bara genom ideologin och de nationella känslorna, utan genom blod och uppoffringar under fyra års befrielsekrig, och å andra sidan lojaliteten till Sovjetunionen, den viktigaste symbolen för revolutionens sak för varje kommunist. För att slå bort deras tvivel tog de ryska agenterna till argument av detta slag: ”Fienden kan finnas även bland de högsta ledarna” (och så påminde de om Trotskij, Bucharin m fl). ”Vi kan aldrig vara helt säkra, och i detta fall är det bäst att anförtro sig åt en högre och mer erfaren organisation som den sovjetiska.” Berijas män brukade tala positivt om Tito, men lät förstå att det i kretsarna närmast marskalken fanns ”misstänkta element”, som det gällde att ”bevaka”.(20) Samma sak hände i samtliga folkdemokratier, med den skillnaden att i dessa fanns inget motstånd från kommunistpartierna. De jugoslaviska ledarnas motstånd mot upprättandet av detta superhemliga system, som skulle garantera östblockets monolitiska enhet kring Moskvas ideologi och politik, var utan tvivel en av huvudorsakerna till brytningen mellan Kreml och det jugoslaviska kommunistpartiet.

Av allt detta framgår tydligt att Stalin under de första åren efter kriget hela tiden stod inför problemet hur han skulle kunna underkuva jugoslaverna. Alltefter det politiska läget använde han skiftande metoder för att försöka genomföra detta. Han använde sig ömsom av förmaningar och uttryckliga krav och ömsom av kompromisser och eftergifter. Under 1946 försökte Stalin utnyttja Titos – faktiska eller antagna – fåfänga, genom att i det privata lovorda hans förtjänster, medan han smutskastade Dimitrov, Thorez, Togliatti och Pasionaria.(21) Vi har redan sett hur Zjdanov utnyttjade den prestige det jugoslaviska kommunistpartiet hade vunnit som revolutionärt parti för att bromsa fransmännen och italienarnas opportunism, och föra in dem på den nya antiamerikanska linjen. Då Kominform bildades verkade de jugoslaviska kommunisterna vara de som var mest införstådda med den politiska omsvängning, som Stalin beslutat om. Men just denna omsvängning förde upp den dolda konflikten till ytan och ledde slutligen till brytningen. Stalins antiamerikanska strategi gick ut på att slå tillbaka Washingtons offensiv på de områden och i de frågor som ansågs vitala för Sovjetunionens intressen. Men de inkluderade också tanken på en allmän uppgörelse som skulle slå fast att de amerikanska intressena hade företräde inom andra områden och beträffande andra problem. Ett av dessa områden var just södra Balkan. Stalin ville inte sätta i fråga den faktiska maktfördelning som hade utvecklats på halvön, och som innebar amerikansk dominans i Grekland och tillbakavisande av de jugoslaviska kraven på Trieste och det slovenska Kärnten, liksom av makedoniernas strävan efter nationell enhet. Den jugoslaviska utrikespolitiken gick däremot ut på att bekämpa detta *status quo* och förde med sig risk för en storkonflikt med USA, som Sovjetunionen kunde bli indragen i. För den nya stalinistiska strategin utvecklades den jugoslaviska ”äventyrspolitiken” till en långt allvarligare fara än de franska och italienska kommunisternas parlamentariska opportunism.

Men trots allt verkar det inte som om detta problem var grundorsaken till brytningen. Att döma av tillgänglig information skulle jugoslaverna troligen ha givit vika för den stalinistiska utrikespolitikens behov. Brytningspunkten låg utan tvivel i problemet med säkerhetszonen. Jugoslavernas oberoende hållning var inte möjlig att förena med Stalins plan för integrering.

Den blev ett hot mot hela planen, inte bara mot dess genomförande i förhållande till Jugoslavien. Och sedan Kominformmötet hade de jugoslaviska ledarna inte givit vika en tum från denna hållning.(22) Bomben med Dimitrovs projekt om ett Balkanförbund visade hur stor risken var för att de andra folkdemokratierna skulle påverkas.(23)

Det hade gått tillräckligt långt för att Stalins tålmod skulle ta slut och få hans sjukliga misstänksamhet att bryta ut. Det var bråttom att slå till mot roten till det onda innan det grep omkring sig mer och mer. Utan tvivel hade också Stalins tro på sin egen ofelbarhet och allomfattande makt betydelse för beslutet. Som Chrusjtjov skulle avslöja i sin ”hemliga rapport” inför den tjugonde kongressen, trodde Stalin att han bara skulle behöva vifta med lillfingret för att göra slut på Tito. Han litade på att de jugoslaviska kommunisterna, inför dilemmat att välja mellan Sovjetunionen och Jugoslavien, mellan Stalin och Tito, inte skulle tveka. Och säkerhetspolisen, som gav den information som chefen ville höra, bidrog troligen inte så lite till att stärka honom i denna uppfattning.

Stalins första åtgärd var att i slutet av februari meddela jugoslaverna att de inte skulle sända någon handelsdelegation till Moskva i april. Delegationen skulle ha förnyat handelsavtalet mellan de båda länderna. Detta innebar i praktiken att handelsförbindelserna bröts, vilket försatte Jugoslavien i en extremt svår situation, eftersom all dess utrikeshandel var inriktad mot Sovjetunionen och folkdemokratierna. Sovjet tog emot 50 procent av den jugoslaviska exporten och försåg republiken med vitala råvaror, t ex olja. Den 1 mars samlades det jugoslaviska kommunistpartiets centralkommitté. Tito och Kardelj (som just hade kommit tillbaka från mötet med Stalin i Moskva) klargjorde den situation man hade hamnat i. Centralkommittén beslöt att stå emot de sovjetiska påtryckningarna på alla områden. Senare kom det fram att några av centralkommitténs medlemmar hörde till den sovjetiska säkerhetspolisens agenter, och de vidarebefordrade omedelbart detta beslut.

Från och med nu blev lillfingret mer hotfullt. Den 18 mars meddelades Tito av den sovjetiska ambassaden i Belgrad att Moskva hade beslutat dra tillbaka sina militära rådgivare och instruktörer, som sänts dit för att hjälpa till att modernisera den jugoslaviska armén. Följande dag kom besked om att också de civila specialisterna (ingenjörer, tekniker, ekonomer, osv) skulle dras tillbaka. Moskva motiverade den första åtgärden med att de militära rådgivarna och instruktörerna hade blivit ovänligt behandlade. Den andra motiverades med att de civila specialisterna inte kunnat få den ”ekonomiska information” de önskade av vilka jugoslaviska medborgare som helst, utan de hade hänvisats till kommunistpartiets ledning eller till det berörda ministeriet.(24) Tito skrev genast till Molotov och uttryckte den jugoslaviska ledningens förundran över Moskvas motiveringar. ”Våra relationer till de sovjetiska rådgivarna”, skrev han, ”är inte bara goda utan broderliga”, och beträffande den ”ekonomiska informationen” förklarade han att beslutet berodde på att ”tjänstemännen vid våra ministerier brukade lämna ut information till vem som helst, och därigenom hade de avslöjat statshemligheter som kunde ha kommit i händerna på våra gemensamma fiender, vilket också skedde några gånger.” Han preciserade: ”Tvärtom vad som görs gällande i ert telegram finns det ingen officiell föreskrift beträffande våra tjänstemäns rätt att lämna ut information av ekonomisk karaktär . . . utan tillstånd från regeringen eller centralkommittén.” Brevet avslutades:

Det står klart för oss att de skäl som åberopas inte är de verkliga. Vi skulle uppskatta om er regering vill säga rent ut var det problem ligger, som hindrar relationerna mellan våra länder från att vara lika hjärtliga som tidigare. Ni bör vara försiktig med information som ni kan ha fått från icke officiellt håll, eftersom den inte med säkerhet har lämnats i en objektiv, korrekt och välmenande anda.

Med detta brev inleddes den upptrappade brevväxling, som utmynnade i Kominformmötet (under sista hälften av juni) och publiceringen (den 28 juni) av den där antagna resolutionen, som fördömde det jugoslaviska kätteriet.

Stalin svarade den 27 mars. Han började med att karakterisera Titos förklaringar som ”lögnaktiga” och därmed ”absolut otillfredsställande”. Han insisterade på att de sovjetiska specialisterna hade ”rätt” till ”information” från vem de önskade. Och han lade till nya beskyllningar mot jugoslaverna. För det första något som gjorde den sovjetiska statens ledare särskilt upprörd, ledaren för en stat som är känd för att varje utländsk kommunist där kan röra sig fritt och få den information han vill: ”De sovjetiska representanterna är underkastade den jugoslaviska säkerhetstjänstens kontroll och bevakning. Så behandlas de bara i de borgerliga staterna, och inte ens i alla dessa.” Nästa anklagelse: ”Inom de ledande skikten av JKP förekommer antisovjetiska uttalanden, t ex att bolsjevikpartiet har degenererat, att det råder stormaktschauvinism i Sovjetunionen, att Sovjet har planer på att kuva Jugoslavien ekonomiskt och att Kominform är SUKP:s redskap för att betvinga andra kommunistpartier.” ”Dessa antisovjetiska uttalanden”, tillfogade Stalin, ”döljs oftast genom vänsteristiska fraser, som ‘socialismen i Sovjetunionen är inte längre revolutionär.’ ”.

Uttalanden som låg så långt från verkligheten gjorde Stalin upprörd, framför allt därför att de gjordes i hemlighet, när det inte fanns något som hindrade kritiken från att vara öppen. Stalin hade aldrig inskränkt andra partiers rätt att kritisera.

Vi erkänner oförbehållsamt rätten för det jugoslaviska kommunistpartiet, liksom för varje kommunistparti, att kritisera SUKP, på samma sätt som SUKP har rätt att kritisera alla andra kommunistpartier. Men marxismen kräver att kritiken är uppriktig och ärlig, inte dold och lögnaktig, vilket berövar den kritiserade möjligheten att svara. . . . En sådan kritik är detsamma som förtal, ett försök att nedvärdera SUKP och störta det sovjetiska systemet.

Men det ”sovjetiska systemet” visste att försvara sig:

Det kan vara nyttigt att påminna om, att när Trotskij beslöt att förklara krig mot SUKP, började han också med att anklaga det för degenerering, nationell inskränkthet och chauvinism. Naturligtvis lindade han in dessa anklagelser i vänsteristiska fraser om världsrevolutionen. Som bekant var Trotskij själv en avfalling, och senare, när han var avslöjad, gick han öppet över till SUKP:s och Sovjetunionens svurna fiender. Jag tycker att Trotskij:s politiska bana är mycket lärorik.

Efter att på detta sätt ha uppmuntrat de jugoslaviska ledarna att utöva sin rätt att kritisera SUKP, övergick Stalin till att utöva SUKP:s rätt att kritisera det jugoslaviska partiet i frågor som rörde dess interna förhållanden och dess politik. Stalin sade sig vara djupt bekymrad över att det inte rådde intern demokrati i JKP. Majoriteten av centralkommittén var inte vald utan hade ”tagit sina poster i besittning”, kritik och självkritik tillämpades inte och framför allt kontrollerades partiets kader av Rankovic, inrikesministern. I bolsjevikpartiet hade aldrig något liknande förekommit, och därför – säger Stalin – ”är det begripligt att vi inte kan betrakta en sådan organisering av ett kommunistparti som marxistisk-leninistisk eller bolsjevikisk”.

Beträffande JKP:s politik var det speciellt två saker som oroade Stalin. För det första att JKP inte med tillräcklig kraft bekämpade kulakerna, och därigenom hamnade i bucharinism. För det andra att partiet utövade sin ledande roll genom folkfronten, i stället för att göra det öppet. (Till skillnad från folkfronterna i andra länder var inte folkfronten i Jugoslavien en koalition av partier, utan en massrörelse med ett revolutionärt program, som vuxit fram under befrielsekriget.)

I detta brev koncentrerade Stalin sitt angrepp mot Djilas, Vukmanovic, Kidric och Rankovic, vilka nämnades vid namn och kallades ”tvivelaktiga marxister”. De representerade i tur och ordning press- och propagandaa-, försvars-, ekonomi- samt inrikesministeriet, dvs de ministerier som NKVD (den sovjetiska hemliga polisen) var mest intresserat av att infiltrera. Om Tito gjorde sig av med dessa ”tvivelaktiga marxister” som ”förtalade Sovjetunionen”,

kunde det hela ordna sig. De berörda erbjöd sig att avgå, men Tito hade tillräcklig erfarenhet från Komintern för att inse vart det skulle leda, om han började göra eftergifter av detta slag.

Den 12 april samlades JKP:s centralkommitté för att gå igenom Stalins brev. Med undantag för två medlemmar, som visade sig vara agenter för NKVD, tillbakavisade centralkommittén fullständigt Stalins anklagelser och krav. Ett skarpt svar godkändes, där det bland annat stod: Trots all den kärlek som var och en av oss känner för socialismens fosterland, Sovjetunionen, kan vi inte i något avseende upphöra att älska vårt eget land, som också följer socialismens väg, och för vars federativa folkrepublik hundratusentals av dess bästa söner har fallit.” Beträffande problemet med de militära och civila sovjetiska specialisterna påminde brevet om att den jugoslaviska regeringen 1946 hade informerat Moskva om de svårigheter som fanns att betala deras –jämfört med dem som normalt gällde i landet – extremt höga löner, som den sovjetiska regeringen hade fastställt. En sovjetisk specialist med överstes eller överstelöjtnants grad hade, enligt detta dokument, fyra gånger högre lön än en jugoslavisk general, som var chef för en armékår, och tre gånger större än en minister i den federala regeringen. Och centralkommitténs brev avslutade detta ämne: ”Vi ser inte frågan enbart som ett finansieringsproblem utan som ett politiskt misstag, för vårt folk kan inte förstå detta.” Det var dock i fråga om NKVD:s aktiviteter som den jugoslaviska centralkommittén visade sig mest beslutsam:

Vi anser det oantagbart att den sovjetiska underrättelsetjänsten rekryterar våra medborgare för att genomföra aktiviteter i vårt eget land. Det är en handling som förefaller oss stå i motsättning till vårt nationella intresse. Och det pågår trots protesterna från vår säkerhetstjänst, som låtit förstå att vi inte kommer att tolerera det . . .

Vi har bevis på att NKVD utsår misstro mot våra ledare, förstör deras anseende och framställer dem som inkompetenta och misstänkta . . . Det går inte att åberopa sig på att det gäller kamp mot en kapitalistisk stat, och vi tvingas dra slutsatsen att vår inre enighet hotas, förtroendet för våra ledare saboteras och vårt folks moral ruineras. NKVD är inte lojalt eller välsinnat mot vårt land, som trots allt är på väg mot socialismen, och är Sovjetunionens trogna allierade.

Vi kan inte acceptera att NKVD utvidgar sitt nät i Jugoslavien. Vi litar på vår egen säkerhets- och underrättelsetjänst i kampen mot vissa utländska kapitalistiska element och mot våra inre klassfiender. Om de sovjetiska organisationerna behöver upplysningar eller hjälp på detta område behöver de bara vända sig till oss, som vi på motsvarande sätt alltid har gjort beträffande sådant som rör oss.(25)

Den jugoslaviska centralkommitténs möte den 12 april 1948 var Stalins första historiska nederlag. Det var första gången som hans beskyllningar och order trotsades av en förkrossande majoritet av centralkommittén i ett av de viktigaste kommunistpartierna. Det var första gången som inte bara en kommunistisk partiledning utan en revolution och en revolutionär stat under kommunistisk ledning satte sig emot hans diktat och vågade utmana det fruktansvärda NKVD. Rankovic förenade ord med handling och hans män började anhålla de partifunktionärer och statstjänstemän som man visste var i ryssarnas sold. Samtidigt informerade partiledningen internt de mest pålitliga militanterna om vad som skulle hända. De jugoslaviska kommunistveteranerna hade lärt sig mer av Trotskijs öde än Stalin hade föreställt sig. Men slaget hade bara börjat.

Stalin satte igång Kominforms apparat. Det var i stor utsträckning för detta ändamål han hade skapat den. Ledarna för de ingående partierna fick kopior av Stalins brev till JKP från den 27 mars. Utan att bifoga JKP:s svar krävde han att de omedelbart skulle ta ställning. De behövde inte känna till jugoslavernas bevekelsegrunder. Det räckte med att de fick veta Stalins åsikt. Från Moskva framhölls att svaren inte skulle skickas direkt till jugoslaverna utan bara till Stalin. SUKP skulle se till att de vidarebefordrades till JKP. Innehållet i svaren har inte publicerats, men enligt jugoslaverna var de alla likartade: De stödde oförbehållsamt Stalins uppfattning, överträffade varandra i fråga om kränkande påståenden och krävde att JKP:s

ledning skulle erkänna sin skuld. Rakosis svar gjorde jugoslaverna särskilt upprörda, eftersom de hade de ungerska fascistiska truppernas trakasserier under kriget i färskt minne. Rakosi hade dessutom flera gånger i förtroende beklagat sig för de jugoslaviska kommunistledarna över den ryska arméns uppträdande i Ungern, och anklagat den för att plundra landet och visa antisemitiska tendenser. Bulgarernas svar gick i samma stil, trots att Dimitrov, enligt jugoslavernas version, hade uppmanat dem att inte ge med sig.(26) Under trycket av sin ideologiska skolning, och kanske också av taktiska skäl, backade det gamla lejonet från Leipzig långsamt varje gång hans konflikter med Stalin förde honom till kanten av Rubicon. Stalins nästa brev (svar på jugoslavernas brev den 13 april) från den 4 maj markerade ett nytt steg i upptrappningen. Han hävdade att ”USA:s ambassadör i Belgrad uppför sig som landets herre” och att ”ministerierna och partiorganen är fulla av vänner och släktingar till general Nedic (jugoslavernas Quisling)”. Men framför allt förolämpade brevet jugoslaverna genom att försöka nedvärdera kommunisternas och den revolutionära jugoslaviska arméns roll för landets befrielse och revolutionens seger och ge den avgörande äran till den sovjetiska armén. Med hänsyftning på maj 1944, efter tyskarnas anfall mot Titos högkvarter, skrev Stalin faktiskt i sitt brev:

Jugoslaviens nationella befrielseerörelse genomled en djup kris, som inte övervanns förrän den sovjetiska armén besegrade de tyska ockupationstrupperna, befriade Belgrad och på så sätt skapade de nödvändiga villkoren för kommunistpartiets makttillträde.

Med sin erkända förmåga att förvränga historien deformerade Stalin den denna gång för att svärta ned JKP och vända de andra partierna i Kominform emot jugoslaverna. Därigenom motsade han den version som ryssarna själva fyra år tidigare hade givit av händelserna i Jugoslavien sommaren 1944.(27) Det citerade stycket slutade faktiskt: ”Kommunistpartierna i Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Bulgarien och Albanien har inte sämre meriter än det jugoslaviska kommunistpartiet.” Och de franska och italienska partiernas enda ”olycka” var att ”den sovjetiska armén inte kunde hjälpa dem så som den hjälpte JKP”. Stalin fortsatte: ”Ledarna för dessa partier är emellertid blygsamma och skryter inte med sina framgångar, medan de jugoslaviska ledarna bedövar alla med sina stora ord.” Efter att ha sammanfattat sina anklagelser och lagt till ytterligare några, som att vice utrikesministern, den jugoslaviske ambassadören i London och ytterligare några funktionärer var brittiska agenter – allt utan att lägga fram några som helst bevis – skrev Stalin:

De jugoslaviska ledarna bör tänka på att de genom att hålla fast vid en sådan inställning berövar sig rätten att begära material eller annan hjälp från Sovjetunionen, eftersom Sovjetunionen bara kan hjälpa sina vänner.

I detta brev avvisade Stalin det förslag som jugoslaverna hade ställt i sitt senaste, nämligen att en delegation från SUKP skulle resa till Jugoslavien för att på plats förvissa sig om att situationen inte var sådan som den målades upp i Moskva. Han föreslog i stället att frågan skulle tas upp i Kominform. Den jugoslaviska centralkommittén sammanträdde den 9 maj. Då avvisades detta förfaringsätt i följande ordalag: ”Vi är inte rädda för kritik i principfrågor, men vi känner att vi fråntagits rätten till lika villkor, och därför kan vi för tillfället inte acceptera att ämnet debatteras inför Kominform. Utan att vi har konsulterats har nio partier fått ert första brev och har redan tagit ställning genom resolutioner.” Centralkommittémötet tog upp fallen med de två partiledarna och regeringsmedlemmarna (Zjujovic och Hebrang), som hade avslöjats som Stalins agenter, och beslöt att inleda undersökningar inför en process mot dem. Från Moskva kom ett hotfullt telegram, och NKVD förberedde en plan för att kidnappa Zjujovic och föra honom till Sovjetunionen med flyg. När de skulle genomföra den var det för sent: Zjujovic satt i fängelse. Den 19 maj kom ett sändebud från Kreml till Belgrad och upprepade inbjudan till Kominforms möte. Centralkommittén tog åter upp frågan och bekräftade sitt nej. Enligt vad jugoslaverna senare har avslöjat och förutom ovan angivna skäl,

bedömde man att det saknades garantier för att delegationen skulle återvända helskinnad. Alla hade skräckbilden från 1937 i minnet.

Ett stort antal jugoslaviska kommunister avrättades detta år i Moskva, och Tito hade inte heller glömt vad som då hände med det ukrainska kommunistpartiets politbyrå, som hade tagit kritisk ställning till Stalins nationalistiska storryska politik. För att få dem på rätta tankar skickade Stalin Molotov till Kiev. Utan att ha lyckats ändra politbyråns inställning, sammanträdde Molotov med hela den ukrainska centralkommittén, vars majoritet dock stödde politbyrån. När Stalin fick veta detta bjöd han in politbyråmedlemmarna till Moskva för att diskutera frågan. När de anlände till Kreml greps de av NKVD och avrättades strax efteråt. På sätt och vis var Tito en överlevande från Stalins fruktansvärda utrensningar på trettioalet, vilket till stor del förklarar hans klarsynta reaktioner 1948.(28)

Stalin fortsatte med nya påtryckningar för att få JKP att inställa sig till Kominforms domstol. I sitt sista brev (den 22 maj) anklagade han jugoslaverna för att bryta med ”folkdemokratiernas enade socialistiska front med Sovjetunionen”, och för första gången använde han termen *förräderi*. Men den jugoslaviska partiledningen låter sig inte rubbas. Den 25 maj meddelades offentligt beslutet att sammankalla partikongressen, för att alla medlemmar skulle kunna uttala sig om konflikten efter att ha fått veta bakgrunden. Man började hålla allmänna möten i lokalorganisationerna där man läste Titos och Stalins brevväxling. Kongressdelegaterna valdes demokratiskt, en för var tvåhundra medlem. Tass-korrespondenten inbjöds till Belgrad-organisationens möte. Slutligen, när alla förhoppningar om jugoslavernas närvaro hade grusats, samlades Kominform utan dem och antog den resolution som ryssarna hade föreslagit, som sammanfattade de viktigaste delarna av Stalins olika brev.(29) Enligt jugoslaviska källor mötte den sovjetiska delegationen, som bestod av Zjdanov, Malenkov och Suslov, ett visst motstånd från några av de övriga delegationerna, som bedömde den presenterade texten som extremt hård. För att skingra varje tvivel förklarade Zjdanov: ”*Vi vet med absolut säkerhet att Tito är en imperialistisk spion.*”(30)

Denna *slutgiltiga* anklagelse skrevs inte in i Kominforms resolution då. Först måste man skapa rätt jordmån i den kommunistiska rörelsen och leverera ”bevisen”. Den ideologiska terrorkampanj som utlöstes med Kominforms resolution som grund skulle tjäna till att förbereda jordmånen. Och Rajkprocessen ett år senare skulle leverera ”bevisen” på samma sätt som Moskvaprocessen 1937-38 ”bevisade” att Trotskij varit spion åt världsbourgeoisin sedan sin späda barndom.

I början av resolutionen fanns det verkliga motivet till domen: de jugoslaviska ledarnas motstånd mot Sovjetunionens dominans. Brottet presenterades naturligtvis så att det skulle kunna göra varje god kommunist upprörd: ”Skändning av de sovjetiska militära specialisterna och misskreditering av Röda Armén”, förföljelse av de sovjetiska civila specialisterna, som tvingats till ”speciella rutiner för att kunna bevakas av den jugoslaviska statens säkerhetsorgan och blivit skuggade av dess agenter, . . . smädande propaganda om SUKP:s och Sovjetunionens ’degenerering’, hämtad från trotskismens kontrarevolutionära arsenal”.

Resten av resolutionen ägnades till största delen åt ”kritik” av de politiska misstag JKP skulle ha begått (den ”antisovjetiska” inställningen var mer än ett misstag, den var ett brott). Huvudsyftet med detta avsnitt var att visa att ”antisovjetismen” ofelbart åtföljdes av allvarliga politiska och teoretiska avvikelser från marxismen-leninismen. På Kominforms grundningsmöte hade de jugoslaviska ledarna, liksom representanterna för de övriga partier som ingick i den nya organisationen, lämnat detaljerad information om alla sidor av sin politik, och varken de sovjetiska delegaterna eller någon annan av de deltagande framförde någon som helst kritik. Tvärtom ansågs JKP vara ett exempel på ett konsekvent revolutionärt parti, och fungerade i egenskap av sådant som domare över den franska och italienska opportunisten. I september

1947 bedömde alltså Kominform JKP:s politik som oklanderligt marxistisk-leninistisk. I juni 1948 slog organisationen fast att samma politik inte hade något med marxism-leninism att göra. Den var nationalistisk, bucharinistisk, mensjevikisk, trotskistisk och antisovjetisk.

JKP var det enda partiet i Kominform som hade förenat det antifascistiska kriget med den antikapitalistiska revolutionen. Nu anklagades det för att ha övergivit ”den marxistiska teorin om klasser och klasskamp” av dem som själva hade följt en klassarbetslinje i nationell och internationell skala. Kominformresolutionen inkluderade i den marxistiska teorin den stalinistiska dogm, som hävdade att klasskampen oundvikligen skärps under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism och anklagade jugoslaverna för att inte ta med detta i beräkningen. Enligt dokumentet bekämpade inte JKP kulakerna på ett konsekvent sätt. Denna anklagelse fanns med redan i Stalins brev den 27 mars, och de jugoslaviska ledarna, som tydligen påverkades av denna kritik från renlärlighetens beskyddare, begick misstaget att omedelbart ge direktiv om en skyndsam likvidering av inte bara kulakerna utan också av privat småhandel och småindustri. Vilket endast ledde till att de i Kominformresolutionen även anklagades för oansvarighet och äventyrspolitik.

För det andra anklagade Kominform de jugoslaviska ledarna för revisionism i förhållande till den marxistisk-leninistiska doktrinen om partiets ledande roll. JKP var (tillsammans med grekerna) det enda partiet i Europa, som inte hade uppnått enheten i motståndskampen genom en koalition uppifrån tillsammans med de borgerliga partierna, utan som en revolutionär massrörelse med ett socialistiskt perspektiv. Folkfronten, det organiserade politiska uttrycket för denna rörelse, vann inflytande och prestige, och kommunistledarna ansåg det ofta lämpligt att det var folkfronten och inte kommunistpartiet som inför landet presenterade initiativ och åtgärder som i själva verket KP var upphov till. I praktiken hade kommunisterna statsledningen helt och hållet i sina händer, inte bara på grund av det avgörande inflytandet som de hade skaffat sig under den revolutionära processen, utan för att de kontrollerade alla nyckelposter, och först och främst armén och polisen. Det fanns ingen som helst risk för att ledningen av revolutionen skulle gå dem ur händerna, men Stalin utnyttjade ovannämnda förhållande till att anklaga Tito och hans medarbetare för ”tendenser till att avveckla JKP”.

För det tredje anklagades JKP-ledarna för att ha skapat ”ett byråkratiskt system” inom partiet. Som en följd av detta skulle det inom partiet varken finnas ”intern demokrati”, valbarhet till de ledande organen eller kritik och självkritik”. Kominform belastade JKP ensamt för vad som var det vanliga systemet i alla kommunistpartier – att valen av de ledande organen, där de över huvud taget genomfördes, bestod av ”val” av de kandidater som den befintliga ledningen hade valt ut i förväg. Kominform nöjde sig inte med detta utan karakteriserade JKP:s system som ”skamligt, rent turkiskt (sic) och terroristiskt”. Med andra ord, man tillskrev JKP det system som Stalin hade inrättat för länge sedan i det sovjetiska partiet, vilket den tjugonde kongressen skulle avslöja några år senare. I ett av sina brev anklagade Stalin JKP-ledarna för att de ännu inte, efter krigets slut, hade kallat samman någon partikongress. Denna beskyllning fanns inte med i Kominformresolutionen, möjligen för att jugoslaverna under tiden hade beslutat att omedelbart sammankalla en kongress, men kanske också för att någon diskret hade påpekat för Stalin att det sovjetiska partiet inte hade haft någon kongress på tio år och man fortfarande inte visste när den skulle äga rum. (Den nittonde kongressen hölls inte förrän i slutet av 1952, dvs 14 år efter den adertonde.)

JKP var långt ifrån någon demokratisk förebild, men i en situation som denna förstod dess ledare att de inte skulle kunna stå emot Stalins attack utan att mobilisera partiets bas och de arbetande massorna. Och det var detta som räddade dem och därmed revolutionen. Att en sådan mobilisering var möjlig berodde på den jugoslaviska revolutionens djup och äkthet. I Jugoslavien var ju folkets väpnade kamp, organiserad och ledd av kommunistpartiet, den avgörande faktorn för befrielsen, medan det i de övriga öststaterna hade varit den sovjetiska

armén. De högsta kommunistledarna i de övriga folkdemokratierna hade kommit till sina länder i Röda Arméns släptåg. Och de som, i likhet med Gomulka, Rajk och några till, hade kämpat i sina egna länder, blev omedelbart efter befrielsen omgivna av dem som kommit från Moskva eller hamnade i underordnade roller. Tito och hans kamrater hade delat risker och strapatser med de kämpande. Det var därför som det fanns förtroende och ömsesidig förståelse mellan dem och massorna. Kriget och revolutionen hade omformat ledare och ledda och gjutit dem i samma nationellt revolutionära anda. Den stora massan av jugoslaviska kommunister led förvisso av samma ideologiska alienation som kommunisterna i de andra länderna. Deras medvetenhet beslöjades av fetischismen inför de ideologiska handelsvaror som bar den legendariska Oktoberrevolutionens etikett. Detta var Stalins viktigaste tillgång. JKP-ledningen insåg från första stund att det enda botemedlet för partiet som helhet var sanningen. Att ge partimedlemmarna tillgång till problemets alla detaljer: Stalins brev, Kominforms resolution, de jugoslaviska svaren, hemliga polisens aktivitet, det ensidiga brytandet av handelsförbindelserna osv. Så att var och en skulle kunna ställa fakta mot påståenden.

Kominforms resolution avslutades med en uppmaning till kommunisterna och folket i Jugoslavien att störta Tito-ledningen. Stalin och hans anhängare var övertygade om att Titos första åtgärd skulle bli att hålla dokumentet hemligt, och hindra att det spreds i landet. I själva texten sades att JKP-ledningen "har beträtt den uppenbara lögnens väg i förhållande till sitt parti och sitt folk. Kritiken mot centralkommitténs felaktiga politik förtigs inför Jugoslaviens kommunistiska parti." När detta skrevs hade man hållit på att läsa Stalins brev i flera veckor på JKP-mötena på lokal nivå. Så snart Kominforms resolution kom ut, tryckte *Borba*, JKP:s centrala organ, en upplaga på en halv miljon exemplar där dokumentets hela text återgavs tillsammans med det jugoslaviska svaret. Detta nummer av *Borba* kom ut den 30 juni. Den 5 juli skrev Duclos i *L'Humanité*: "Det faktum att de jugoslaviska ledarna inte har publicerat informationsbyråns resolution visar att de inte är säkra på sina argument och är rädda för att låta folket få veta fakta." Den jugoslaviske ambassadören i Paris anmodade förgäves chefredaktören på *L'Humanité* att föra in en rättelse. Inget av partierna inom Kominform, som just hade anklagat JKP för "frånvaro av intern demokrati", publicerade JKP:s centralkommittés svar på Kominterns resolution. De ställde det inte ens till medlemmarnas förfogande internt.

Många jugoslaviska kommunister trodde att Stalin hade blivit lurad. För människor som bekände sig till den stalinistiska religionen var det inte lätt att plötsligt gå över till den världsliga marxismen, även om de hade tillgång till all vid denna tid känd information. Särskilt med tanke på att fadern i Kreml befann sig vid höjdpunkten av sin storhet. Vid ett kommunistmöte i Belgrad enades man om att skicka följande telegram: "Vi tror uppriktigt på er. Vi tror att ni kommer att göra allt vad som är möjligt för att tysta ned den orättvisa anklagelsen mot vårt parti och vår centralkommitté."(31) Till en början gick JKP-ledarna inte emot denna tendens. De förstod att Stalinmyten kunde krossas bara genom varje militants praktiska erfarenhet. Och dessutom hade de inte förlorat hoppet om att de sovjetiska ledarna skulle slå till reträtt inför det jugoslaviska folkets och partiets beslutsamma och nästan enhälliga reaktion, och att man skulle kunna nå en överenskommelse. JKP:s femte kongress, som öppnades den 21 juli, genomfördes i skenet av denna illusion. Samtidigt som Tito benhårt höll fast vid partiets inställning och tillbakavisade Kominforms anklagelser, förklarade han: "Vi förväntar oss att de ledande kamraterna i SUKP ska ge oss möjlighet att här på platsen bevisa hur det ligger till med allt som resolutionen orättvist för fram."(32) Och samtidigt som den resolution som kongressen antog kategoriskt tillbakavisade Kominterns anklagelse, lämnade den dörren öppen för JKP:s återinträde i Kominform så snart konflikten med det sovjetiska partiet hade lösts. Efter det att ny ledning hade valts genom slutet

omröstning – det var första gången detta förekom i ett kommunistparti – avslutades kongressen med leverop för Stalin och Sovjetunionen omväxlande med leveropen för Tito.

Stalins omedelbara svar blev att organisera en statskupp mot Tito. NKVD kunde räkna med stöd från tre jugoslaviska generaler, bland dem överbefälhavaren, som hade skaffat sig prestige genom sin roll under befrielsekriget. Men de tre generalerna lyckades inte få över några andra befäl på sin sida. De försökte då fly till Sovjetunionen, men misslyckades. Överbefälhavaren dödades av en jugoslavisk gränsvakt och de andra två greps strax efteråt. Denna episod visade att Stalin, trots att partiets och folkets stora majoritet slöt upp bakom Titos politik, ändå kunde finna stöd bland de jugoslaviska kommunisterna. I några fall för att de hade komprometterat sig genom samarbete med den sovjetiska hemliga polisen och i andra på grund av att deras stalinistiska ideologiska skolning skymde varje annat alternativ.

Inför denna fara tog JKP-ledningen till samma metoder som Stalin: polis och säkerhetspolis, alla statens tvångsmedel. Redan på kongressen framhöll Tito att det var nödvändigt att vara obarmhärtig ”mot alla försök att bryta upp enheten inom vårt parti och vårt folk”. Och i de resolutioner som antogs på kongressen uppmanades till intensifiering av vaksamheten och utrensningar inom partiet.

Men samtidigt höll JKP-ledningen fast vid metoden att låta folket jämföra ord och handling. De sovjetiska radiosändningarna, som satte igång en enorm förtalskampanj mot de jugoslaviska ledarna, stoppades inte. Stalins brev spreds i stor skala. I pressen användes motståndarens ”argument” öppet i polemiken. Undan för undan förbleknade Stalinmyten för de jugoslaviska kommunisterna, och ersattes med minnet av tsarerna, som i förflutna tider dolde sina expansionsplaner på Balkan med mottot att befria sydslaverna från de turkiska bojorna. Den sovjetiska propagandans klumpiga anspelningar på den eviga vänskapen mellan Ryssland och Serbien bidrog till att kasta ljus över den historiska kontinuiteten i Moskvas politik. Och på samma sätt verkade de regelbundet återkommande incidenterna vid Jugoslaviens gränser mot Ungern, Rumänien och Bulgarien, liksom de oroväckande förflyttningarna av de sovjetiska trupper, som var stationerade i dessa länder. De jugoslaviska kommunisterna och det jugoslaviska folket blev helt enkelt övertygade om att lavinen av ideologiska anklagelser i själva verket dolde ett hot mot det nationella oberoende, som man fått offra så mycket för att vinna.

Det är fortfarande inte klarlagt varför Stalin inte använde sig av det tillvägagångssätt, som dessa oroande tecken gav en föraning om. Troligen var det den internationella spänning som rådde som var avgörande. Han kunde inte utesluta att en sovjetisk militär intervention i Jugoslavien skulle följas av en amerikansk, och att amerikanerna skulle stanna kvar ännu längre i Grekland, med allt vad detta innebar av risker för att konflikten skulle utvidgas. Dessutom kunde man inte underskatta den jugoslaviska folkarmén och dess erfarenhet av gerillakrigföring. Stalins försiktighet gjorde det otvivelaktigt lättare för jugoslaverna att hålla stånd. Det är också troligt att Stalin, trots de inledande misslyckandena med försöken till ideologiskt närmande och statskupp, kände sig säker på att kättarstaten, som knappast kunde befinna sig i en mer bekymmersam situation, inom kort skulle falla samman. Stalins offensiv sammanföll nämligen med en rad provokationer från västmakternas sida. Under de tre första månaderna 1948 kränkte amerikanskt flyg det jugoslaviska luftrummet 21 gånger. Och under den italienska valkampanjen anklagades Jugoslavien av de reaktionära krafterna, som var lierade med amerikanerna, för att ha installerat avskjutningsramper för V 1- och V 2-robotar nära den italienska gränsen, och för att dra samman trupper till ett angrepp mot Trieste. USA, Storbritannien och Frankrike utnyttjade detta tillfälle till att ändra ett antal punkter i fredsfördraget med Italien och avstå Trieste till detta land.

Men allra mest dramatiskt var läget på det ekonomiska området. Handelsförbindelserna hade brutits med Sovjetunionen och snabbt försämrats med övriga folkdemokratier och den tekniska hjälpen från Sovjetunionen hade upphört.

Detta ställde Jugoslavien inför alternativen att antingen försöka nå en överenskommelse med västmakterna eller förgås. Kardeljs rapport inför den femte kongressen ägnades åt de utrikespolitiska problemen. Han offentliggjorde där JKP:s beslut att hålla fast vid linjen att skapa en enhetsfront med Sovjetunionen och folkdemokratierna, samtidigt som han ställde dem inför denna fråga: "Ska ni lämna ut vårt land till imperialismens påtryckningar?" Vid den internationella konferensen om Donau, som hölls kort efter det att Kominforms resolution hade offentliggjorts, gjorde de jugoslaviska representanterna gemensam sak med de sovjetiska mot västdiplomaterna. Men mycket snart stod det klart att antingen måste Jugoslavien underordna sig eller också skulle Stalin i praktiken lämna ut landet åt de imperialistiska påtryckningarna. Samtidigt förkunnade den våldsamma antijugoslaviska kampanjen, som utgick från Kreml, att Tito förberedde en pakt med imperialismen. Alltså: antingen måste Jugoslavien underkasta sig eller också ge "bevis" för att Stalin hade rätt i att Tito var en imperialistagent. Fram emot början av 1949 hade folkrepublikerna följt Sovjetunionens exempel och i praktiken upphört med all handel med Jugoslavien. För den jugoslaviska revolutionen återstod ingen annan väg än den som Oktoberrevolutionen hade följt, när den fann sig isolerad och inringad av den kapitalistiska världen: att bedriva handel med denna, att försöka få krediter och tekniskt bistånd från den. För att klargöra att denna politiska kurs inte innebar något avsteg från socialismen, använde Tito liknande argument som på sin tid bolsjevikerna. "När vi säljer vår koppar för att köpa maskiner", förklarade han i sitt tal i Pula den 10 juli 1949, "säljer vi inte vår medvetenhet utan bara vår koppar. . . . Med maskinerna vi får från väst fortsätter vi vårt uppbygge av socialismen."

De kapitalistiska staterna skyndade sig naturligtvis att svara positivt på de jugoslaviska förfrågningarna. Det var inte nödvändigt för dem att hindra detta lilla efterblivna land att försöka bygga socialism. Det viktiga för USA-imperialismen och dess tjänare var att Jugoslavien skulle kunna befästa sitt motstånd mot den ryska imperialismen. Mitt under det "kalla kriget" serverade Stalin dem en "objektiv" allierad på silverbricka. Somliga kommentatorer och politiker i väst uttryckte sin oro för att "titoismen" skulle komma att ge nytt värde åt de kommunistiska idealen, genom att påvisa möjligheten av en "antistalinistisk" kommunism. Men de intelligentaste förstod att varje försök att återupprätta den gamla regimen, inte bara skulle väcka ett förbittrat motstånd från de jugoslaviska kommunisterna och de revolutionära massorna, utan också skulle spela Stalin i händerna. Kampanjen mot Tito visade detta dag för dag. Varje handelsavtal mellan Jugoslavien och något västland, varje kredit man fick, mottogs av Moskva och Kominforms partier som ytterligare ett bevis för att Tito sålde sig till kapitalismen. Kominformresolutionen hade ju förkunnat att Titos "antisovjetiska" politik ofelbart skulle leda till att "Jugoslavien skulle förlora sin självständigt och förvandlas till en koloni till de imperialistiska staterna." Sex år senare förklarade Chrusjtjov, då han kom tillbaka från sin botgörarsresa till Belgrad:

"Vi har besökt många delar av landet och träffat arbetarna. Och vi har förvissat oss om att Jugoslavien, trots alla svårigheter på grund av försämringen av relationerna mellan våra länder, inte har givit upp sin suveränitet. Det har bevarat hela sitt nationella oberoende i förhållande till det kapitalistiska läget."(33)

Sommaren och hösten 1949 nådde "försämringen" av de jugoslavisk-sovjetiska förhållandena en kritisk punkt. Hotet om en militär intervention från Moskva avtecknade sig tydligt. Som förevändning tjänade de vitryssar som var bosatta i Jugoslavien och hade rekryterats av den sovjetiska säkerhetspolisen. (Efter Oktoberrevolutionen flyttade åtskilliga tusen vitryssar till Jugoslavien. När den nya regimen tog över förklarade sig en stor del av dem omedelbart

positiva till Sovjetunionen, och Moskva beviljade sovjetiskt medborgarskap till ungefär 6 000, bland vilka Berijas organisation rekryterade åtskilliga agenter. Under 1949 greps några av dem av Rankovics polis. Moskva kom till deras försvar och sände noter med hotelser till Belgrad. Den sista, daterad den 18 augusti, åberopade sig på rättigheterna för de ”sovjetiska medborgare”, som var bosatta i Jugoslavien att fritt uttrycka sina ”demokratiska åsikter”, och den betecknade regimen som fascistisk för att den inte tillät detta. Noten lød:

Inte i något land utom i länder med fascistisk regim betraktas det som ett brott att fritt uttrycka demokratiska åsikter. I Jugoslavien av idag ligger detta till grund för olagliga arresteringar av och grymma straff för personer som kritiserar den nuvarande fascistiska regimen i Jugoslavien. . . . Det finns bara två regeringar i Europa, den grekiska och den spanska, som betecknar resolutionen från de kommunistiska partiernas informationsbyrå som olaglig. Dessa två regeringar är fascistiska. Av detta kan man dra slutsatsen att den jugoslaviska regeringen är den tredje som betraktar dokumentet som olagligt. Den räknar spridandet av det eller till och med det faktum att man känner till innehållet i det som tillräcklig grund för att fängsla tusentals människor.”

Som vi vet hade JKP låtit trycka och sprida Kominforms resolution i en halv miljon exemplar dagen efter det att den kom ut. Därefter kunde man få tag i denna text liksom Stalins brev i vilken bokhandel som helst i Belgrad, men detta *faktum* existerade inte för den sovjetiska regeringen. Noten förnekade att Kominforms resolution uppmanade till att störta Tito-regimen. Det enda den begärde var att de jugoslaviska kommunisterna samlades till kongress för att byta ut sin ledning, vilket var helt legitimt, eftersom – som det står i dokumentet – ”de marxistiska partiernas kongresser inte sammankallas för att prisa sina ledare utan för att kritiskt analysera den sittande ledningens handlingar, och om nödvändigt byta ut den och ersätta den med en ny ledning. I alla marxistiska partier som tillämpar intern demokrati är detta sätt att byta ut ledningen naturligt och fullständigt normalt”. Det räckte med att följa SUKP:s exempel.

Vad beträffar den dåliga behandling som de anhållna ”sovjetiska medborgarna fått utstå tog noten upp tre fall (bland de mest extrema kan man förmoda). Den förste ”misshandlades under flera dagar . . . tvingades att stå upp utan att röra sig under flera timmar . . . berövades sömn, mat och vatten i två dygn”. Den andre ”fick ingen mat på sex dagar” och ”under förhören blev han slagen på benen med ett spö”. I det tredje fallet blev den anhållne ”under 22 dagar i följd utsatt för nattliga förhör . . . man krävde att han skulle uppge sin inställning till informationsbyråns resolution . . . han plågades åtskilliga gånger under förhören och fördes sex gånger till en cell där han bara kunde stå upp”. Dessa obeskrivliga och i Sovjetunionen så okända metoder kunde inte annat än uppröra Stalins humanitära känslor: ”Kan man beteckna en regim som folkdemokratisk, som använder sig av sådana vidrigheter och behandlar människor så brutalt?”, klagade Sovjetregeringens not. ”Skulle det inte stämma bättre att kalla en regim, som tillåter en sådan fruktansvärd behandling av människor, för en fascistisk regim, av Gestapotyp?” Notens slutade med att förklara att om den jugoslaviska regeringen inte gick med på de sovjetiska kraven, skulle Sovjetregeringen ”se sig tvingad att ta till andra och effektivare medel för att försvara de i Jugoslavien boende sovjetiska medborgarnas rättigheter och intressen, och för att få stopp på dem som representerar det fascistiska våld som brutit ut”.(34) Vilka ”andra effektivare medel” syftade Sovjetregeringen på? Sovjetunionens och folkdemokratiernas ekonomiska blockad av Jugoslavien var vid denna tidpunkt total. Förtalskampanjen föreföll ha nått det möjligas gräns. Det var uppenbart att endast en militär intervention återstod. Pressen i väst var full av alarmerande rapporter om sovjetiska trupprörelser i de folkdemokratier, som gränsade till Jugoslavien, och av halvofficiella varningar om att USA och de europeiska staterna hade beslutat intervensera om det skulle bli nödvändigt. Tito betonade ännu en gång att Jugoslavien ämnade sätta hårt mot hårt hur situationen än utvecklades. Och i stället för en sovjetisk militär intervention kom Rajk-

processen och den andra Kominformresolutionen mot Jugoslavien. Men dessförinnan spreds ytterligare ett ”bevis” på Titos ”förräderi”.

Som vi sett krävde Stalin i början av 1948 att de jugoslaviska kommunisterna skulle stoppa sin hjälp till de grekiska kommunisternas väpnade kamp. JKP gav inte efter för detta krav, men Kominforms fördömande av partiet gjorde det utomordentligt svårt – vilket är lätt att förstå av allt som sagts – för JKP att fortsätta att lämna stöd till de grekiska kämparna i den utsträckning grekerna behövde. Efter Kominformresolutionen måste Jugoslavien i praktiken hålla sina militära styrkor mobiliserade, färdiga att gå till aktion om Stalin skulle besluta sig för en militär intervention. Dessutom fick Kominformresolutionen katastrofala effekter i det grekiska kommunistpartiet och i partisanarmén. Många, inklusive general Markos Vafiades, som ledde den revolutionära regering som hade upprättats i bergen i norr, accepterade inte fördömandet av JKP. De blev därför offer för en kraftig utrensning, som organiserades av partiets generalsekreterare, Zachariades, och andra som stod på Kominforms sida och lyckades driva igenom sin vilja i partiledningen. I slutet av 1948 tog Zachariades över den högsta militärledningen, samtidigt som han fortfarande var partiets generalsekreterare. Som den grekiska pressen senare medgav, var situationen för regeringstrupperna under hösten 1948 oroväckande, trots de amerikanska teknikerna och vapnen. Den revolutionära armén hade under året nått en rad anmärkningsvärda framgångar. Från och med slutet av 1948, efter elimineringen av Markos Vafiades och den antijugoslaviska utrensningen, genomgick inbördeskrigets förlopp en radikal förändring till förmån för regeringssidan, som den grekiska pressen tillskrev general Papagos’ strategiska talang.

Det återstår ännu att klarlägga orsaken till denna nya utveckling av inbördeskriget, som ledde direkt till de revolutionära styrkornas slutliga nederlag i augusti 1949. Var huvudorsaken att amerikanerna intensifierade sin militära intervention medan den sovjetiska hjälpen fortsatte att lysa med sin frånvaro?(35) Eller var det den inre oordning, som hade skapats inom de revolutionära styrkorna av ovan angivna skäl, som var avgörande? Eller ledde Zachariades avsiktligt kampen mot dess undergång, efter konkreta direktiv från Stalin? Troligen samverkade allt detta – möjligen med undantag för Papagos’ talang – till att föra den grekiska revolutionen till detta tragiska slut.

Vad man däremot vet med säkerhet är att det grekiska kommunistpartiets ledning med Zachariades i spetsen satte igång ett hemligt krig och en öppen propaganda mot det jugoslaviska kommunistpartiet, som om kriget mot den grekiska monarkin och amerikanerna inte var nog. De handlade utan tvivel efter instruktioner från Kominform, som gärna ville utnyttja de grekiska kämparnas prestige inom den kommunistiska rörelsen till att förstärka förtalskampanjen mot jugoslaverna.(36)

På sommaren 1949 var folkarméns nederlag nästan fullständigt och monarkins trupper nådde fram till gränsen mot Albanien och Jugoslavien. I mitten av juli meddelade Belgradregeringen att man skulle stänga gränsen. Beslutet motiverades med de grekiska monarkistiska truppernas upprepade räder in på jugoslaviskt område. Radio ”Det Fria Grekland”, som kontrollerades av Zachariades, anklagade omedelbart Tito för att ha underlättat regeringens offensiv i gränssonen. Tito hade sålt sig till amerikanerna och den grekiska monarkins fascister! Han hade givit den demokratiska armén en dolkstöt i ryggen! Den 28 augusti sände Radio Moskva ut en kommuniké från Albaniens försvarsministerium, som också kungjorde att gränsen skulle stängas och förklarade att ”för att freden ska kunna bevaras kommer alla beväpnade personer från Grekland att avväpnas, vare sig de är monarkistiska fascister eller demokrater”. Men denna åtgärd var ingen ”dolkstöt i ryggen” eftersom den kom från en Moskvakontrollerad regering – den var bara ett sätt att ”bevara freden”. Fram till Stalins död kan den gällande versionen i kommuniströrelsen sammanfattas genom detta omdöme i en fransk kommunistisk tidskrift: ”Trumans regering skulle ha förlorat i Grekland, liksom den gjorde i Kina, om inte

Titos förräderi hade tillåtit de anglosaxiska imperialisterna att i sista stund ta hem spelet på det militära planet.”(37) Efter Stalins död försvann Titos ”förräderi” som genom ett trollslag från de officiella förklaringarna till nederlaget i Grekland. Orsakerna reducerades till endast två: den amerikanska interventionen och de misstag som gjordes av GKP:s ledning med Zachariades i spetsen. Stalins och Kominforms ansvar återstår ännu att fastställa.

Det förefaller mycket troligt att det också fanns andra orsaker till stängningen av gränsen än de som Belgrad officiellt uppgav. Den fyllde två andra syften: att hindra en inbrytning på jugoslaviskt område av trupper som kontrollerades av Kominform (på samma sätt som det i det albanska fallet gällde att hindra projugoslaviska väpnade grupper att ta sig in)(38) och att göra något för att förbättra relationerna med Washington vid en tidpunkt då det sovjetiska hotet om en militär intervention på ett oroväckande sätt framstod allt tydligare, som vi sett ovan. Även om Tito inte genom denna handling eller andra senare utrikespolitiska åtgärder (t ex Balkanpakten med Grekland och Turkiet) sålde sin medvetenhet på samma sätt som kopparn, måste han i alla fall töja den till det yttersta. Gav Stalin honom någon annan möjlighet? I viss mening var situationen för den jugoslaviska revolutionen mer dramatisk än Oktoberrevolutionens. Oktoberrevolutionen kunde åtminstone räkna med aktivt stöd från det internationella revolutionära proletariatet mot den kapitalistiska belägringen. Men den jugoslaviska revolutionen stod helt ensam mot den ryska imperialismen, under socialistisk täckmantel, och den kommunistiska rörelsen, som fortfarande helt och hållet var präglad av de ”sovjetiska” myterna. Dess enda försvarsmedel på det utrikespolitiska planet var att dra fördel av det ”kalla kriget” mellan den kapitalistiska imperialismen och det nya slags imperialism som började uppstå. Problemets kärna var om den underförstådda alliansen med USA och dess lydstaters liksom den reformistiska grenen av arbetarrörelsen var förenlig med en utveckling av den socialistiska revolutionen på det inrikespolitiska planet. Antingen måste man ge sig in på denna försåtliga väg eller också ge upp inför den stalinistiska kolonialismen. Detta var det ofrånkomliga dilemma som den jugoslaviska revolutionen stod inför.

Processerna

Enligt Kominforms propaganda, som inleddes med resolutionen 1948 och byggdes på med de nya ”bevis” som händelseutvecklingen tillförde, hade det jugoslaviska kätteriet fram till sommaren 1949 utvecklats på följande sätt: Först hade Tito & Co gått från marxism-leninism till nationalism. När de väl hamnat på den nationalistiska slutningen gled de i nästa etapp ned i antisjovetism och kom på kollisionkurs med Sovjetunionen och bolsjevikpartiet, vilket markerade att de fullständigt hade övergivit internationalismen (eftersom inställningen till Sovjetunionen som bekant är internationalismens hörnsten). Slutligen föll de över till det imperialistiska lägret och började till och med utvecklas till fascister. Den ursprungliga missgärningen var således nationalismen. Men detta schema hade i viss mån nackdelen att beteckna de jugoslaviska ledarna som patrioter, det nationella oberoendets hjältar. På de ”mogna” kommunisterna hade helt säkert denna propaganda den avsedda verkan men på den icke-kommunistiska befolkningen i folkdemokratierna kunde den ha motsatt effekt. Denna befolknings nationalkänsla satte sig upp mot den ryska dominansen. Detta gällde även en del nyblivna kommunister i dessa länder.

Rajkprocessen hade till syfte att lägga fram det ”dokumenterade, odiskutabla beviset” för att Tito och hans medarbetare aldrig någonsin varit varken marxister, kommunister eller ens patrioter. Ända sedan kriget mot Hitler hade de inte varit något annat än simpla agenter till Hitlers eller den angloamerikanska hemliga polisen, till vilka de hade sålt Jugoslaviens suveränitet och oberoende. Rajkprocessen ”vi sade” att den verkliga patriotismen, såväl i Jugoslavien som i de andra folkdemokratierna, var ouplösligt förenad med troheten till Sovjetunionen, som var den främsta garantin för dessa länders nationella oberoende. (De

”bevis” som Moskvaprocesserna levererade för att Trotskij, Bucharin m fl var agenter för Tyskland och Japan tjänade också syftet –vilket inte brukar komma fram – att misskreditera dem inför de sovjetiska massornas patriotism, som under dessa år nådde en höjdpunkt inför risken för tyska och japanska angrepp.)

Laszlo Rajk hade varit medlem av det ungerska kommunistpartiet sedan början av 30-talet, då han studerade vid universitetet. Han kämpade i Spanien i de internationella brigaderna. Efter den spanska republikens nederlag blev han internerad i de franska lägren. Han ledde underjordiskt det ungerska kommunistpartiet under motståndskampen. Han var inrikesminister i den ungerska folkrepubliken från dess bildande och fram till strax efter det att Kominforms resolution mot Tito offentliggjordes då han flyttades till posten som utrikesminister.

Den 15 juni 1949 offentliggjordes en kommuniké från det ungerska kommunistpartiets (egentligen Ungerska Arbetarpartiet) centralkommitté, i vilken man tillkännagav att Rajk och Szonyi (även han ledande inom partiet) skulle uteslutas ur partiet eftersom de var ”spioner för imperialistmakterna och trotskistiska agenter”. Den 10 september lät den ungerska regeringen publicera anklagelseakten mot Rajk och andra framstående personer inom partiet och statsledningen. Den 17 samma månad inleddes rättegången i en stor domstolslokal i Budapest. Sessionerna var offentliga och eftersom utrymmet var begränsat utfärdades inbjudningskort. Sextio utländska journalister var närvarande. *Pravda* sände författaren Boris Polevoi. Även diplomater kunde närvara. Det stora spektaklet, som var en exakt kopia av Moskva-processerna, förflöt helt enligt ritningarna. Alla anklagade erkände de brott som lades dem till last och ytterligare några. Rajk dömdes till döden och hängdes tillsammans med tre av sina medåtalade. Av respekt för uniformen beviljades två armébefäl ynnesten att i stället arkebuseras. De övriga åtalade dömdes till långa fängelsestraff.

1956, efter den tjugonde kongressen, erkände de ungerska myndigheterna att alltihop hade varit en fars. Rajk ”återupprättades”. 300 000 arbetare, studenter och intellektuella tågade längs Budapests gator i en nationell hedersbetygelse. De krävde också att det politiska systemet skulle krossas, som gjorde det möjligt för dem som sade sig representera proletariatet och socialismen att konstruera sådana farsor. Kort därefter gick sovjetiska tanks till aktion för att rädda detta system. Som alibi tjänade att de reaktionära krafterna i Ungern och imperialismens verkliga agenter naturligtvis försökte utnyttja arbetarnas och folkets resning till sin egen fördel. Men en av de viktigaste anledningarna till den sovjetiska invasionen, liksom till invasionen i Tjeckoslovakien tolv år senare, var att förhindra att alla de politiska brott som begåtts i folkdemokratierna uppdagades. (I Tjeckoslovakien fanns inte det alibi som användes i Ungern och det måste därför uppfinnas.) Detta är förklaringen till varför väsentliga delar av spelet bakom dessa rättegångar, framför allt vad gäller huvudorganisatörernas – de sovjetiska ledarna och deras hemliga polis – roll fortfarande är okända, trots vad som avslöjats av några av de överlevande offren.(39) Processernas betydelse och politiska motiv är emellertid tillräckligt klarlagda. Vid Rajkprocessen definierade åklagaren dem med all önskvärd tydlighet:

Denna rättegång är inte, i strikt mening, Laszlo Rajks och hans medbrottslingars rättegång. Det är Tito och hans anhängare som sitter på de anklagades bänk . . . Det är uppenbart att genom att döma Laszlo Rajk och hans konspiratoriska dömer den ungerska folkdomstolen likaledes, i politisk och moralisk mening, de jugoslaviska förrädarna, den kriminella klickan Tito, Rankovi, Kardelj och Djilas. Det är just detta som ger denna process dess internationella betydelse.

Fejtö konstaterar träffsäkert i *Histoire des démocraties populaires*, att ”Rajkprocessen var endast ett surrogat för den Belgradprocess, som aldrig kunde äga rum. Rajk var snarare än anklagad kronvittne i målet mot Tito”.(40) Rajk började sin ”bekännelse” med ett självporträtt. Han karakteriserade sig själv som ett uselt värdelöst kreatur, i tjänst hos Horthys polis redan 1931, då han nätt och jämnt gått in i partiet. Det var inte för att bekämpa fascismen som han reste till Spanien (där han blev sårad tre gånger) utan för att tjäna Gestapo.

Han verkade som Gestapo-agent i de franska koncentrationsläger där kämparna från de internationella brigaderna internerades. Även i den ungerska motståndskampen, i spetsen för det underjordiska kommunistpartiet, stod han på Gestapos sida. De övriga åtalade gav liknande berättelser om sig själva.

När väl deras ställning som spioner och polisinformatorer hade slagits fast – varvid det verkade som deras vittnesmål tillmättes det största värde av den stalinistiska domstolen – började de anklagade att agera som åklagare mot de jugoslaviska ledarna. De förklarade att den och den dagen och under de och de omständigheterna hade alla dessa rekryterats av Gestapo, den franska Andra Byrån eller av de brittiska och amerikanska spionorganisationerna. Att döma av dessa förklaringar var de internationella brigaderna en plantskola för poliser och spioner, som från de franska koncentrationslägren vidarebefordrades till öststaterna. Där, i spetsen för de underjordiska kommunistpartierna och respektive motståndsrörelse, fortsatte de att rekrytera poliser och spioner bland kommunisterna. Det innebar att i synnerhet det jugoslaviska revolutionära kriget hade organiserats och letts av Gestapoagenter. Samma sak med den ungerska motståndskampen. Agenterna var mångsidiga, ty de arbetade samtidigt för båda briter och amerikaner och för andra underrättelseorganisationer. Efter tyskarnas nederlag lade naturligtvis Allan Dulles, som ledde USA:s spionage i Europa, beslag på hela detta uppbåd av spioner. Budapest-processen gav inga detaljer beträffande de övriga folkdemokratierna: Den begränsade sig till att antyda att ”imperialisternas monstruösa komplott” måste ha haft förgreningar även där. Och den pekade på några av spåren för att upptäcka dem: deltagare i de internationella brigaderna, kommunister som befunnit sig i exil i väst före kriget, militanter i motståndsrörelserna osv. Naturligtvis i första hand de som hade haft kontakter med de jugoslaviska kommunistledarna – de var spioner just på grund av dessa kontakter. Och vilken kommunistledare i folkdemokratierna hade inte någon gång haft kontakt med jugoslaverna?

Samma fråga kunde ställas beträffande kommunistledarna i väst. Om Rajkprocessens metod hade tillämpats konsekvent, borde man ha kommit till den slutsatsen att de ledande organen i Frankrikes, Italiens och Spaniens m fl kommunistpartier troligen var hemsökta av poliser i minst lika hög grad som i folkdemokratierna. Och vi ska bara inte tala om det sovjetiska kommunistpartiets högre kretsar, som när allt kommer omkring var de som hade haft mest ”kontakt” med de upptäckta eller potentiella spionerna i alla de andra kommunistpartierna, inklusive med det jugoslaviska naturligtvis.

Med utgångspunkt från detta rimliga antagande, och genom att gå tillbaka till en mängd kommunisters förflutna i öst och väst – på samma sätt som man gjorde med Rajk, Tito m fl – skulle man kunna komma till slutsatsen att Komintern i själva verket skapats av det tyska spionaget. Lenin gjorde ju en misstänkt tågresa i en förseglad vagn genom det kejsarliga Tyskland! Detta skulle ha gjort det möjligt att kasta ljus över den ännu dunkla punkten i den stalinistiska historiebeskrivningen: varför Komintern under sina första år leddes av expert-agenter från Gestapo såsom Zinovjev, Trotskij, Bucharin m fl. Senare, under folkfrontsperioden, hade Komintern gått över till det fransk-brittiskamerikanska spionagets sida. Naturligtvis skulle man kunna föra motsvarande resonemang beträffande Sovjetstaten. Lyckligtvis dolde den metod som användes vid Budapest-processen en annan strängare och mer vetenskaplig metod: Listorna på spioner eller spionkandidater hade gjorts upp i förväg på Berijas kontor efter instruktioner från Den Ofelbare. Det fanns alltså ingen risk för att man skulle kunna dra felaktiga slutsatser genom att tillämpa en formell logik. Först efter det att man utpekat spionerna samlade man in data för att belysa deras karaktär: kontakter, möten, fängslanden (uppenbar poliskontakt), relationer till liberaler, socialdemokrater osv (ofta förekommande under den antifascistiska alliansens epok och uppenbara bevis för kontakter med bourgeoisin), förbindelser med brittiska eller amerikanska militära sändebud eller

diplomater (vilken kommunistledare av någon rang hade inte samröre med dem under den stora alliansens epok?), avgörande bevis för bindning till imperialismen och dess säkerhetsorgan, osv. När väl Den Ofelbare på inrådan av sin säkerhetstjänst beslutat att en viss kommunist var spion, var det en enkel sak att samla in belysande fakta, de ”ovedersägliga bevisen”, som det hette i anklagelseakten i Budapest.

Den enda svårigheten var urvalet. Det var med detta som NKVD ibland gjorde misstag, på grund av de byråkratiska rutiner som rådde där som på alla andra områden. Enligt Rajk sändes Gestapovolontärer ur de internationella brigaderna från de franska koncentrationslägren till Jugoslavien. Men många av de utpekade hade aldrig varit i dessa läger. Och en av dem – Vukmanovi – hade inte ens varit i Spanien. Men bortsett från dessa små byråkratiska felsteg tillät den nämnda metoden – att i förväg peka ut spionerna eller spionkandidaterna – att i tid och rum begränsa den logiska tankegången och lokalisera epidemin till det område och den tidsperiod, som var lämplig i förhållande till de politiska och ideologiska problem som man skulle försöka lösa. Den Ofelbare beslöt att spionepidemin i den kommunistiska rörelsen under dessa år företrädesvis var utbredd i de länder som bildade säkerhetszonen, och särskilt i det land som hade avvisat äran att ingå i denna.

Två och en halv månad efter Ungern kom turen till Bulgarien. Den 30 november offentliggjorde den allmänne åklagaren i denna republik anklagelseakten mot ”gruppen av konspiratörer och kriminella under ledning av Traicho Kostov”. Kostov var inom den kommunistiska rörelsen känd som gammal revolutionär. Tillsammans med Dimitrov hade han grundat det bulgariska kommunistpartiet, och under en tid arbetade han i Kominterns ledning. Han hade härdats under trettio år av underjordiskt arbete, masskamp, väpnade uppror och slutligen som ledande inom folkdemokratien. Men enligt anklagelseakten var Kostov någon helt annan. För det första hade han – liksom Rajk och nästan alla de som förvandlats till spioner – ett trotskistiskt förflutet. Enligt akten var ”hans viktigaste personliga kännetecken falskhet, förräderi och brottlig konspiration mot det bulgariska folkets och arbetarklassens heligaste intressen.”(41) Det avslöjades att Kostov hade rekommenderat Kominterns ledning att utnyttja Tito på ledande poster i det jugoslaviska kommunistpartiet. (Detta var det enda som var sant i anklagelseakten och naturligtvis en av de allvarligaste beskyllningarna.) Kostov var inte så tidigt ute som polisagent som Rajk: Han sålde sig inte förrän 1942. Kort därefter gick han in i den brittiska spionorganisationen, som rekommenderade honom att ta kontakt med Tito. Kostov kom överens med Tito om att störta folkmakten i Bulgarien med hjälp av jugoslavisk militär. (Rajk hade också avslöjat sin komplot med Tito för att störta folkmakten i Ungern med jugoslaviska trupper. Dessa skulle ta sig in förklädda till ungrare och samarbeta med Horthys f d arme och polis, som var koncentrerad till de brittiska och amerikanska zonerna i Österrike.) I konspirationsplanen ingick att Dimitrov skulle fängslas och mördas. Tillsammans med andra lika allvarliga anklagelser var detta de ”fakta” som åklagaren lade fram.

Sofias stora inkvisitionsceremoni öppnades för allmänheten den 7 november – på årsdagen av Oktoberrevolutionen – i folkarméns högkvarter. Där fanns de utländska journalisterna, diplomaterna och de ofrånkomliga ”arbetardelegationerna”. Det var en exakt upprepning av det spektakel som spelats upp i Budapest. Men plötsligt, till allas förvåning, hände det oförutsedda. Kostov tog tillbaka de bekännelser han hade gjort under förhören. Han nekade bestämt till alla beskyllningar. Rättens ordförande blev bestört och beslöt omedelbart att ajournera förhandlingarna så att den anklagade skulle kunna läsa igenom sin framställning igen. Som om det handlade om dåligt minne. Men när förhandlingarna återupptogs höll Kostov orubbligt fast vid sitt nekande. De bulgariska journalisterna skrev ingenting om detta olidliga brott mot ritualen. Tass nämnde det i ett telegram från Sofia, och betecknade Kostovs uppträdande som oförsämrat.(42) Den gamle revolutionären, som, till skillnad från de i

Budapest anklagade, uppenbarligen hade vunnit kraft att stå emot den fysiska och psykiska tortyren, fortsatte med sitt ”dåliga uppträdande” under resten av rättegången. När det var dags för honom att hålla sitt slutanförande vidhöll han energiskt sitt nekande, men denna gång var spektaklets organisatörer redan förberedda. Så snart Kostov började tala utlöstes en orkan av visslingar och skrik bland publiken. Systemet med simultantolkning till fyra språk med hörlurar, avsett för de utländska journalisterna slutade plötsligt att fungera. Trots sina fräcka protester blev Kostov dömd till döden och avrättad, vilket efterlämnade tvivel på rättvisan i den bulgariska folkdemokratin. Men efter bara några dagar skingrades detta tvivel: pressen publicerade texten till ett brev, som Kostov hade skrivit innan han dog, i vilket han tog tillbaka sitt nekande och erkände sig helt och hållet skyldig. När Kostov återuppräktades 1956 avslöjades att detta brev var falskt, liksom alla anklagelser och bekännelser under rättegången.

I samma ögonblick som Stalin inledde sin offensiv mot den jugoslaviska revolutionen började man i folkdemokratierna att jaga och bestraffa kättare. Dodje, som var partiets organisationssekreterare och inrikesminister i Albanien och stod i nära kontakt med jugoslaverna, skildes från sina poster innan Kominforms resolution publicerades. Han ställdes inför rätta och dömdes i största hemlighet i november 1948 tillsammans med andra kända partiledare och avrättades i juni 1949. I Rumänien anhölls Patrascanu på sommaren 1948 tillsammans med andra framstående militanter. Han hade varit partiets generalsekreterare fram till 1945, och därefter fortsatte han att tillhöra den högsta ledningen samtidigt som han ledde justitieministeriet. Gomulka avsattes från sin post som det polska partiets generalsekreterare på sommaren 1948, bl a anklagad för nationalism, motstånd mot den intensiva kollektiviseringen av jordbruket, bristande vaksamhet, slapphet mot de intellektuella och framför allt ”oförståelse för SUKP:s ledande roll”.(43) I januari 1949 uteslöts Gomulka, general Spychalski och andra ledare ur partiet. I Tjeckoslovakien inleddes utrensningarna av ”titoister” och andra ”högeravvikare” omedelbart efter ”Prag-kuppen” – som skedde samtidigt som Stalin inledde offensiven mot jugoslaverna – och fortsatte under hela den följande perioden under ledning av Slánský, partiets generalsekreterare. Utrensningarna inom kommunistpartierna och de statliga organen i folkdemokratierna hade alltså antagit betydande proportioner redan under året mellan Kominformsresolutionen mot Tito och Rajkprocessen. De fall vi tagit upp är endast de som gavs publicitet eftersom de rörde ledande personer. Beträffande alla de tusentals kadrer på mellannivå och militanter på basplanet som fördrevs från sina poster eller kastades ut ur partiet fanns ingen offentlig information och troligen ingen intern heller. Det var endast de partimedlemmar som var direkt berörda av något enskilt fall som kände till detta. Men den stora utrensningen inleddes i och med Rajkprocessen. Den tjänstgjorde som konkretisering av den politiska och ideologiska plattformen som operationen skulle utgå ifrån i alla folkdemokratier. Samtidigt var den avstampen för en intensifiering av kampanjen mot Jugoslavien. Dessa båda aspekter hängde tätt samman.

Kominforms tredje – och sista – möte ägde rum under andra hälften av november 1949. På dagordningen stod tre frågor: ”Försvaret av freden och kampen mot krigshetsarna; Arbetarklassens enhet och kommunist- och arbetarpartiernas uppgifter; Det jugoslaviska kommunistpartiet i händerna på mördare och spioner.” De två första frågorna, som presenterades av Suslov och Togliatti, kommer att behandlas i ett senare kapitel. Om den tredje frågan rapporterade Gheorgiu-Dej, generalsekreterare i det rumänska kommunistpartiet.(44) Rapporten började med att hävda att det som hänt sedan Kominforms resolution, och i synnerhet Budapestprocessen, hade ”fullständigt bekräftat resolutionens riktighet och framhävt dess utomordentliga teoretiska och praktiska värde för den revolutionära världsrörelsen”, dess ”geniala förutsäggelseförmåga”, dess ”vetenskapliga skarpsyn”. Genom detta markerade resolutionen ”en historisk vändpunkt för inriktningen hos och aktiviteten i hela den revolutionära världsrörelsen”. Tack vare den hade kommunistpartierna ”blivit mer

medvetna om att lojaliteten till socialismens fosterland, Sovjetunionen, är grundstenen i internationalismen”. ”Kamrat Stalin”, tillfogade Gheorgiu-Dej, ”har lämnat ett omätligt bidrag till den internationella kommunistiska rörelsen. Men genial skarpsyn har han förmått oss att vara på vår vakt mot en rad ideologiska avvikelser, mot oklarheter, och han har med framgång hjälpt oss att bekämpa dem. Denna hjälp från kamrat Stalin har räddat åtskilliga marxistiska partier.”

Det teoretiska värdet hos resolutionen från juni 1948, dess vetenskapliga kvalitet, den historiska vändpunkten för inriktningen hos och aktiviteten i hela den revolutionära världsrörelsen grundades på och bekräftades av beaktelserna från en grupp föregivna polisagenter och spioner. På grundval av enbart dessa tvekade inte Gheorgiu-Dej att göra så groteska påståenden som att de jugoslaviska ledarna under kriget samtidigt var agenter för Gestapo och för det brittiska och amerikanska spionaget. (Påståenden som miljontals kommunister blint trodde på, vilket i sig endast visar till vilken nivå den officiella ”marxismen” hade sjunkit under denna period.) Rapporten fortsatte:

När Kominform publicerade resolutionen började de vidriga fascisterna i Belgrad att beklaga sig att de var offer för en orättvisa. Men de hade bara en tanke: att så länge som möjligt dölja sitt skumma förflutna och sina band med den brittiska och amerikanska imperialismen. Budapest-processen föll som en blixtpå Titos gäng.

Fakta har visat att det inte alls var några misstag, utan en medvetet kontrarevolutionär, antisovjetisk och antikommunistisk politik som iscensattes av ett gäng spioner och professionella provokatörsagenter, som sedan lång tid tillhörde de borgerliga polis- och spionorganisationerna. De flesta av dessa jugoslaviska ledare sändes av Gestapo till sitt land från de franska koncentrationslägren efter 1941.

... Churchill sände (under kriget) sin egen son Randolph till Jugoslavien i ett särskilt uppdrag för Titos räkning. Senare träffade den gamle reaktionären, Sovjetunionens svurna fiende, personligen Tito. Sedan dess har Tito och hans klick åtnjutit speciell uppmärksamhet och speciellt förtroende från imperialisternas sida.

Dessutom har den jugoslaviske generalen Popivoda klarlagt den försonliga attityd, som Tito, Rankovic och andra hade i förhållande till Hitlers invasionstrupper och Gestapo, liksom deras skamliga förräderi mot de jugoslaviska partisanerna under de hårdaste skedena av kriget. . . .

De fakta som avslöjades i Budapestprocessen, i folkrepublikerna Bulgarien och Rumänien och i de övriga folkdemokratierna har fullständigt visat att Tito, Rankovic, Kardelj, Djilas, Pijade, Gosnjak, Maslaric, Bebler, Mrazovic, Vukmanovk, Koca, Popovic, Kidric, Neskovk, Velebit och andra, t ex Rajk, Brankov, Kostov, Patrascanu och deras anhängare *samtliga är agenter åt de brittiska och amerikanska imperialisternas spionorganisationer. Redan under Andra världskriget hjälpte dessa avskyvärda spioner och förrädare de brittiska och amerikanska imperialisterna att upprätta stödpunkter för genomförandet av deras plan för världsdominans.* Denna spion- och förrädarliga har som en trojansk häst tagit sig in bland kommunist- och arbetarpartiernas led. På order från sina herrar hade de som sin brottsliga uppgift att ta parti- och statsledningen i besittning i de länder där arbetarklassen hade tagit makten, krossa den revolutionära rörelsen och säkra bourgeoisins återupprättande som härskande klass.

Stalin, som i hemlighet hade delat Jugoslavien med Churchill, anklagade nu Tito för hemliga avtal med ”den gamle reaktionären, Sovjetunionens svurna fiende”. Han kunde inte förlåta de jugoslaviska kommunisterna att de hade struntat i hans direktiv under kriget och genomfört en revolutionär politik, i stället för att – som Stalin krävde – underkasta sig de borgerliga krafterna.

Rapporten slog fast att den jugoslaviska regimen hade blivit en fascistisk regim, högkvarter för USA:s spionage i sydöstra Europa, en avancerad central för förberedelserna för ett krig mot Sovjetunionen och folkdemokratierna, osv. Rapporten slutade på följande sätt:

Låt oss höja den proletära internationalismens ärorika fana allt högre och *odla vår kärlek* till Sovjetunionen, det första socialistiska landet, bas för den revolutionära världsrörelsen och det viktigaste bålverket för kampen för fred och frihet för folken. Låt oss också *odla vår kärlek* till det stora bolsjevikpartiet, den ledande kraften i den revolutionära världsrörelsen, liksom till kamrat Stalin, den arbetande mänsklighetens geniale fostrare och folkens ledstjärna i deras kamp för freden och socialismen!

De skumma spionhistorier som Kremls underrättelsetjänst hade hittat på och som hade lästs upp vid Budapestprocessen – när väl uppläsarna lärt sig dem ordentligt tack vare den välkända pedagogiska metoden med tortyr – omvandlades på så sätt till marxistiskt-leninistiskt undervisningsmaterial. Det skulle ”höja kommunisternas och arbetarnas politiska och ideologiska nivå”. För om man inte gjorde det, påstod Gheorgiu-Dej i sin rapport, ”kan inte arbetarklassens partier upptäcka och bekämpa fienden överallt, vilken mask han än döljer sig bakom”. Den geniale fostraren hade redan levererat ett liknande material tolv år tidigare genom samma tillvägagångssätt i processerna, men det nya materialet berikade marxismen i mycket hög grad. Trettiotalets trotskistiska och bucharinistiska spioner lyckades bara skapa ett antal oppositionsgrupper, som snabbt upptäcktes och tillintetgjordes. Historien hade ännu inte visat vad imperialismen och dess underrättelseorgan kunde åstadkomma med sitt underjordiska arbete. Men i fallen Jugoslavien och folkdemokratierna avslöjades helt och hållet underrättelse tjänsternas infernaliska resurser. De hade visat sig kapabla att själva organisera och leda hela det antifascistiska kriget och den proletära revolutionen i ett helt land och sedan skapa en folkdemokrati för att i det rätta ögonblicket kunna utnyttja den till att störta de folkdemokratiska regimerna – de verkliga, som hade upprättats av den sovjetiska armén – och på så sätt skapa förutsättningar för ett krig mot Sovjetunionen och ett upprättande av en imperialistisk världsdominans. Fiendens genialitet hade endast sin motsvarighet hos folkens ledare.

Den nya resolution som antogs på detta Kominformmöte på basis av Gheorgiu-Dejs rapport ställde kommunistpartierna inför två huvuduppgifter: 1) ”Kommunist- och arbetarpartiernas informationsbyrå anser att kampen mot Titos klick av spioner och lejda mördare är en internationell uppgift för alla kommunist- och arbetarpartier”, 2) Informationsbyrån anser att en av huvuduppgifterna för kommunist- och arbetarpartierna är att med alla medel skärpa den revolutionära vaksamheten i sina led, att avslöja och utesluta de borgerliga nationalisterna och imperialistagenterna, vilken fana de än döljer sig under.”

Gheorgiu-Dej gav en rad förslag på hur man i praktiken skulle kunna genomföra denna ”revolutionära vaksamhet” med framgång. För det första, ”låta den bolsjevikiska ordningen härska i vårt eget hus, inom partiet” och för detta ändamål ”är det viktigaste att kontrollera partimedlemmarna”. Man måste undersöka dem var och en. Och i samband med detta måste man ta med i beräkningen att fienden ”anstränger sig att utnyttja människor av Rajks kaliber, att dra fördel av minsta svaghet och minsta spricka inom partileden och statsapparaten samt att använda sig av de missnöjda, nationalisterna och folk med ett tvivelaktigt förflutet”. Man måste ”höja den ideologiska vaksamheten” och visa prov på ”verklig bolsjevikisk oförsonlighet” inför alla avvikelser. ”Inom vetenskap, litteratur, konst, musik och filmkonst”, underströk Gheorgiu-Dej, ”bör man vara speciellt vaksam och inta en oförsonlig inställning mot varje tendens som är främmande för arbetarklassen och mot all kosmopolitisk propaganda.” Men de goda kommunisterna skulle inte kunna bevaka de *dåliga* kommunisterna effektivt på alla nivåer om de inte själva förkovrade sig politiskt och ideologiskt: ”Förstärkningen av vaksamheten måste utgå från ett allt intensivare skolningsarbete”, slog rapporten fast. Kärnan i denna skolning skulle bestå i *odlandet* av de *tre slag av kärlek*, som Gheorgiu-Dej hade förkunnat i slutet av sin rapport.

Utifrån den inriktning och med de metoder som hade förespråkats på Kominformmötet intensifierades nu utrensningarna febrilt i alla folkdemokratiernas kommunistpartier. De berörde hundratals kända ledare och en enorm mängd militanter på bas- och mellannivå. Vår kunskap om denna jättelika operation är fortfarande fragmentarisk, men de fakta som kommit fram är avslöjande, i första hand beträffande utrensningarnas omfattning.(45) Det tjeckoslovakiska kommunistpartiet, som vid tiden för "Pragkuppen" hade 1,3 miljoner medlemmar, växte på ett svindlande sätt de följande månaderna och nådde i slutet av året 2 miljoner. 1954 fanns inte mer än 1,4 miljoner kvar. Det polska partiet hade i slutet av 1948 1,4 miljoner medlemmar mot 1,1 miljon 1952. I Rumänien sjönk antalet från 1 miljon 1948 till 0,7 miljoner 1951. Det ungerska partiet hade 1,2 miljoner i juni 1948 och 0,85 miljoner i februari 1951. Det bulgariska kommunistpartiet hade 500 000 medlemmar i december 1948, 1951 hade det inte ens 300 000. Dessa tal speglar inte exakt omfattningen av utrensningarna, för rekryteringen fortsatte under den aktuella perioden. Enligt Fejtös uppskattning ligger det totala antalet "utrensade" från dessa partier mellan 1948 och 1952 kring *två och en halv miljon*. Av dessa fängslades mellan 125 000 och 250 000. Antalet avrättade är okänt.

Bland offren återfinns åtskilliga ledare och höga funktionärer: tre generalsekreterare (Kostov, Gomulka och Slánsky), en president (Szakasits i Ungern), flera vicepresidenter (Albanien, Bulgarien, Polen, Rumänien), tiotals ministrar och medlemmar av den högsta partiledningen, ett hundratal generaler osv.(46) I Ungern fängslades under de två år som följde på Rajk-processen: Janos Kadar (partiets dåvarande generalsekreterare), som efterträdde Rajk i inrikesministeriet; Gyula Kallai, Rajks efterträdare i utrikesministeriet; Losonczy, statssekreterare i regeringens kansli efter befrielsen, och andra kända ledande medlemmar. Sandor Zold, som ersatte Kadar i inrikesministeriet när denna fängslades, tog sitt liv för att undgå att bli fängslad. Veteranerna inom den rumänska kommunistledningen Vasili Luca (finansminister) och Teohari Gheorghescu (inrikesminister) fängslades 1952. Posten som inrikesminister var den allra farligaste under denna period och man kunde vara nästan säker på att bli både domare och dömd. Luca dömdes till döden men benådades. Samma år eliminerades Ana Pauker, utan att bli fängslad, från stats- och partiledningen. Hon var utrikesminister och en mycket känd personlighet inom kommuniströrelsen sedan Kominterns dagar.

I Polen avsattes som nämnts Gomulka från posten som partiets generalsekreterare 1948. I januari 1949 fick han lämna regeringen. I november samma år utslöts han ur partiet tillsammans med Kliszko, en annan gammal kommunistledare, general Spychalski och några till. I augusti 1951 genomfördes en process mot en grupp, späckad av generaler och officerare, som var anklagade för spioneri och högförräderi. Enligt vad de anklagade "avslöjade", hade Gomulka och Spychalski för avsikt att inrätta en regim av Tito-typ i Polen och att återlämna de västliga områdena till Tyskland. Men Gomulka åtalades inte. Vilket inte hindrade att han satt fängslad från slutet av 1950 och fram till sommaren 1956. Det tjeckoslovakiska kommunistpartiet hemsöktes av en första utrensningssvåg under loppet av 1948, organiserad av Slánsky, partiets generalsekreterare. Efter Kominformmötet inleddes en ny våg. "Denna gång kommer den att bli hårdare än 1948", förkunnade Slánsky i juli 1950. Och den började i själva verket med att sopa bort den ledande kärnan i det slovakiska partiet (Clementis, utrikesminister i centralregeringen; Husak, dagens utrensare, då ordförande i Slovakiens fullmäktigeråd; Novomeskij, utbildningsråd, och andra) och slutade med att sopa bort Slánsky själv tillsammans med andra framstående ledare i det tjeckoslovakiska partiet, vilka anklagades för högförräderi, sabotage, spionage och samarbete med sionismen. Rättegången hölls i december 1952. Slánsky och ytterligare tio åtalades hängdes.(47)

I sin tillintetgörande pamflett om marxismens degenerering och förvandling till en ideologi för cyniska rättfärdiganden – med en religiös anstrykning – citerar Kostas Papaioannou bekännelse av en demon som drivits ut med hjälp av Sankt Marcellus' och Sankt Peters

reliker: ”Jag är Satans tjänare och lärjunge. Under lång tid var jag portvakt vid ingången till helvetet, men sedan några år ägnar jag mig, tillsammans med elva av mina kamrater, åt att ödelägga frankernas kungarike. Enligt de order vi fick förstörde vi säden, vinet och alla andra frukter som jorden ger till gagn för människan.” Papaioannou kommenterar: ”Vem känner inte igen bekännelsen från en ‘avskryvd trotskist’ eller en ‘jude-titoist’? Allt finns med: det skumma ursprunget (helvetets portar, reaktionens djupaste botten), den snabba befordran till den kvalificerade sabotörens rang, den usla underkastelsen under direktiven från ett sataniskt, trotskistiskt, titoistiskt eller dylikt centrum.”(48)

De bekännelser som de besatta kommunisterna läste upp innan de sändes upp i galgen eller sänktes ned till fängelsets helvete påminner i själva verket märkvärdigt mycket om de medeltida djävulsutdrivningarna, i sin dubbla funktion av förklaringar, och besvärjelser över naturkatastroferna och de onda varelserna. Alla svårigheter som uppstod i samband med de nya försöken att ”bygga socialismen”, allt ont som försvagade öststaterna verkade förklaras och rättfärdigas genom de djävulska ligornas hemliga aktivitet. Där fanns Rajk, Kostov, Gomulka, Patrascanu, Slánsky m fl, tjänare åt Judas-Tito, som i sin tur var tjänare åt Djävulen-Truman. På samma sätt som de ekonomiska störningarna och de politiska spänningarna i det sovjetiska samhället 1936-38 hade förklarats genom de trotskistiska och bucharinistiska ligornas lika djävulska framfart. Låt oss lyssna på åklagaren vid Slánskyprocessen:

Medborgare domare:

. . . Vi har kunnat observera dessa förbrytares moraliska fysionomier i hela deras monstrositet. Vi har blivit medvetna om den fara som hotat oss alla. *De brott som har avslöjats har visat oss de verkliga orsakerna till de allvarliga fel som har begåtts inom många sektorer av vårt parti, vår stat, vår ekonomiska förvaltning . . .*

Som bläckfiskar med tusen armar har de slingrat sig om vår republik för att kunna suga ut dess blod och mærg. . . . De kunde en viss tid förfälska vårt partis rättfärdiga politik, svindla med rapporter, siffermaterial och kaderakter, bedra partiledningen under Gottwald och till och med vilseleda presidenten själv.(49)

De verkliga orsakerna till alla allvarliga fel som hade funnits och fanns klargjordes med hjälp av inbillade brott av inbillade brottslingar. Efter att ha krävt avskräckande straff för ”monstren med mänskligt ansikte”, avslutades åklagarnas slutpläderingar, och ofta även ”monstrens” egna bekännelser, med uppmaningar att stärka den monolitiska enheten kring den stalinistiska ledningen. (”Monstren” hade inte bara mänskligt ansikte utan också ett ”marxistiskt-leninistiskt” språk.) De manade till försvar för marxismen-leninismens renhet, intensifiering av den revolutionära vaksamheten, tillämpning av självkritik och särskilt till att uppfylla och överträffa produktionsnormerna. Den ovan citerade åklagaren avslutade sitt tal på följande sätt:

Konspiratörerna har förorsakat vårt land miljardförluster. Likväl fullföljer vi segerrikt femårsplanens uppgifter och bygger vår nya framtid, en strålande framtid, för oss och för de generationer som ska följa. Massornas, miljoner outtröttliga arbetares ansträngningar drabbar konspiratörerna som en knytnäve i ansiktet. Domstolen har tagit emot tusentals indignerade brev de senaste dagarna. De uttryckte vidare arbetarnas fasta beslutsamhet att reparera de skador som dessa uslingar, sålda till imperialismen, har orsakat oss. . . .

Allt vaksammare och fastare slutet kring kamrat Gottwald leder vårt parti det tjeckoslovakiska folket mot en strålande framtid.(50)

När väl de onda andarna var fördrivna och de besatta hade bränts, låg vägen till det förlovade landet öppen för Mästarens fogliga flock.

”Skulle man inte (i processerna) kunna se – skriver Papaioannou – ett slags indirekt, ‘magisk’, ‘självkritik’ från regimens sida, historiens hämnd på den ideologi som så envist hade förnekat sig?”(51) Varför inte, egentligen? På trettioalet tog sig motsättningarna och konflikterna i det sovjetiska samhället uttryck i ekonomiska flaskhalsar, sociala spänningar och i den tysta oppositionen inom och utanför partiet. När detta skeende hade nått en punkt då det inte längre gick att dölja, när det inte ens kunde rättfärdigas som normala avvikelser vid tillämpningen av partiets alltid korrekta politik; då var regimen tvungen att ta till ”magiska” förklaringar. Man kunde inte använda sig av den marxistiska metoden –Marx’ metod alltså – för den innebar kritik utan några restriktioner, helt fria diskussioner och undersökningar utan tabun, och regimen var just dessa villkors negation. För att kunna döma sig själv efter marxistiskt mönster måste den börja med att utplåna sig själv. Man kunde inte heller tillämpa sin egen ideologi, den officiella ”marxismen”, för dess funktion var just att dölja motsättningarna, inte att uppdaga dem. Att hålla lovtal till systemet, inte att kritisera det. Att förvränga det verkliga skeendet, inte att spegla det och förklara det rationellt. Det onda i systemet, som man inte kunde undgå att låtsas om, måste presenteras som främmande för systemets natur, struktur och överbyggnad, som importerat till det sovjetiska samhället av främmande agenter.

Något liknande inträffade tio år senare med folkdemokratierna. Varken den ”sovjetiska” regimen eller de ”folkdemokratiska” regimerna kunde tåla en marxistisk analys av konflikten med Jugoslavien, eller av de relationer som hade upprättats mellan Moskva och östblockets stater, eller av den verkliga naturen hos de politiska systemen i dessa stater, eller av de ekonomiska och sociala effekterna av dessa faktorer. De kunde inte heller använda den officiella ”marxismen”, vars funktion, i ännu högre grad än på trettioalet, var att försvara och rättfärdiga. De måste åter ta till de ”magiska” förklaringarna. Historien, det verkliga skeendet, hämnades ytterligare en gång på byråkraterna och deras cyniska ideologi. Några få år senare, i och med en viss ”hemlig rapport”, skulle hämnaden börja anta rent groteska dimensioner.

Den suggestiva makten hos den stalinistiska ”magin”, liksom hos den antika magin, berodde på hemlighållandet av dess tillvägagångssätt och manipulationer. När dessa väl hade avslöjats – om än bara till smärre delar – var förtrollningen bruten och lämnade plats för äckel och medvetenhetskriser hos dem som hade tagit lögnens och poliskontrollens värld för den bästa av marxistiska världar. Icke desto mindre grep många desperat tag i de ynkliga resterna av sin illa tilltygade tro, och nya naiva troende fyllde de luckor som uppstod efter dem som beslutat sig för att försöka återupptäcka marxismen, eller som slutgiltigt förlorat allt hopp. Men detta ska jag återkomma till senare. Här ska jag endast behandla problemet med den stalinistiska ”magins” inre mekanismer.

Arthur Londons *Bekännelsen* förser oss i detta avseende med ytterst intressant material, även om han inte drar alla slutsatser, som logiskt följer ur det. Förutom att bekräfta och belysa vad som redan är känt och delvis medgivet – endast delvis – av vederbörande officiell myndighet (att det varken fanns brott eller brottslingar, endast själva processerna var brottsliga) visar London att det politiska syftet med processerna var det som tillskrivits dem ovan. Men enligt min uppfattning är det viktigaste med *Bekännelsen* att den plockar isär mekanismen bakom processerna och visar hur de planerades och genomfördes.

Utgångspunkten var ett allmänt schema som speglade de politiska syften man ville uppnå. Ungefär som det första utkastet till ett filmmanuskript. Därefter undersökte man vilka skådespelare som hade lämpliga egenskaper för att besätta huvudrollerna. I Budapestprocessen var t ex det väsentliga att huvudrollsinnhavaren hade haft talrika kontakter med de jugoslaviska kommunistledarna, och att han hade arbetat underjordiskt, varit fängslad någon gång, var av småborgerligt ursprung osv. Eftersom den avdelning som arbetade med frågan hade tillgång till arkivet över partimedlemmarna, med detaljerade biografier över var och en, erbjöd inte urvalet några större problem. När väl de lämpliga personerna valts ut, övergick man till att

lära dem deras roller. Den beprövade metoden med fysisk och psykisk tortyr kombinerades därvid med utnyttjandet av de utvaldas partierfarenhet och -skolning. Under denna fas konstaterades om kandidaten verkligen uppfyllde de erforderliga villkoren, om han lärde sig sin roll ordentligt, eller om han tvärtom erbjöd ett oväntat motstånd mot instruktörernas övertygande argument. På detta sätt preciserades urvalet av aktörer, samtidigt som också manuset konkretiserades och kompletterades med detaljer och uppgifter som inte hade förutsetts i den preliminära skissen. När de, som ”till gagn för partiet” skulle spela rollen som spioner, agenter, degenererade småborgare, sionistiska judar osv, väl hade fångats in i maskineriet och allt moraliskt motstånd var brutet, förvandlades de nämligen till effektiva medarbetare i farsen. Det var ett kollektivt arbete. De kommunistiska torterarna-instruktörerna och de kommunistiska brottslingarna försökte överträffa varandra i att uppfinna en perfekt intrig och i att komma fram till perfekta formuleringar av bekännelserna. Alla förvirrande uttryck måste undvikas: ‘Den dagen träffade jag på den platsen den och den jugoslaven’, i stället för den mer exakta formuleringen: ‘Den dagen träffade jag på den platsen den och den titoistiska spionen’. När väl bekännelsen hade redigerats med de ramar, data och formuleringar som var exakt avpassade till ”vad partiet behövde”, återstod bara att lära sig den perfekt utantill, utan att glömma de ställen då rättens ordförande skulle avbryta för att ställa en viss fråga (vars formulering både den anklagade och rättens ordförande måste kunna) eller det önskade svaret.

Slutligen hade man kommit fram till uppspelningen av pjäsen – själva rättegången – då allt var minutiöst förberett, organiserat och synkroniserat. Det var mycket sällan som det uppstod otrevliga överraskningar, som den Kostov förorsakade vid Sofiaprocessen eller Krestinskij många år tidigare vid en av Moskvaprocesserna. Detaljerna i hela denna mekanism, som jag bara tecknar en mycket schematisk bild av, finns i Londons bok. I hans berättelse spelar den – med ”marxistisk-leninistisk” terminologi – så kallade *partiskolningen* en ytterst viktig roll.

Så här långt fram i min redogörelse behövs inga långa förklaringar av de karakteristiska dragen i denna ”skolning”. Hos varje kommunist blandades övertygelsen att vara en marxistisk revolutionär med uppfattningar och attityder som är främmande för marxismen. Om Marx’ valspråk, som speglades i hans arbete, var *De omnibus dubitandum*,⁽⁵²⁾ kunde hans eftersägares motto ett sekel senare sammanfattas i kolartron: ”Partiet har alltid rätt”, och om det hade fel någon gång ”är det bättre att ha fel med partiet än rätt mot det”. Stalin var ofelbar, Sovjetunionen någonting heligt. Troheten till Stalin, bolsjevikpartiet (som identifierades med Stalin) och till Sovjetunionen (som identifierades med bolsjevikpartiet och Stalin) ansågs vara den viktigaste egenskapen hos varje god militant. I mer än tjugo år hade generation på generation av kommunister skolats i denna fåraktiga marxism, från vilken Marx’ onda andar jagats bort. Kommunisternas blinda tro på Stalin och allt som kom från Sovjetunionen, kommunistpartiernas inre liv, vanan att aldrig diskutera eller kritiskt granska den politik och de direktiv som kom uppifrån, den fasta regeln att man alltid måste vara enhälliga, monolitiskt överens – allt detta hade format kommunisternas medvetande på ett sådant sätt, och skapat sådana betingade reflexer hos dem, så att de blev ett lätt byte för vilken som helst förfalskning inlindad i ”marxistisk-leninistiska” formler och försedd med en sovjetisk etikett.

I tekniken för rättegångarna ingick förutom dessa ingredienser en annan speciellt viktig detalj, som också hade sin grund i ”partiskolningen”. På samma sätt som kritiken och diskussionen hade tömts på sitt ursprungliga innehåll och förvandlats till enformiga instämmanden i den inriktning och de direktiv som kom ovanifrån, hade den ”självkritik” som brukade förekomma i kommunistpartierna knappast något att göra med det som man normalt lade in i detta begrepp. Den berörda militanten eller det berörda organet anklagade oftast sig själv för de kollektiva misstagen, särskilt dem som ledarskapet var ansvarigt för. De fungerade som

syndaböcker. Och det skedde på alla nivåer. Efter 1933 års katastrof gjorde sig ledningen för det tyska kommunistpartiet till syndabock för de fel som Stalin och Kominterns exekutivkommitté hade gjort. 1947, på Kominforms grundningskonferens, ankom det på de franska och italienska kommunistledarna att tjäna som syndaböcker för den stalinistiska politikens opportunism under den stora alliansens period. Det fanns ett nära samband mellan bekännelserna under processerna och denna ”självkritik”. I båda fallen handlade det om att bestämda individer eller instanser tog på sig de kollektiva ansvaren, samtidigt som de verkliga problemen doldes eller förvrängdes och de högre instanserna prisades. Skillnaden bestod i ”förseelsens” art och i att man för att uppnå processernas ”självkritik” måste använda sig av tortyr, genomförd eller som hot. ”Partiskolningen” var ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för att kommunisterna skulle acceptera rollen som spion, provokatör osv för att tjäna partiets ”högre intressen”. Tortyren lockade fram dessa stora offer, som var värdiga de aztekiska gudarna. Sammanfattningsvis gjorde ”partiskolningen” kommunisterna skickade både att spela rollen som ”spioner” och att tro på ”spionernas” bekännelser, vars språk, form och stil var så förvånansvärt likartad den vanliga ”självkritiken”. Ödet avgjorde om de kallades att spela den ena eller den andra rollen. Londons bok är en fruktansvärd illustration av det intima sambandet mellan ”partiskolningen”, tillverkningen av ”bekännelser” och kommunisternas godtrogenhet inför dessa.

Bekännelsen bekräftade, liksom andra dokument som dök upp under den korta tjeckoslovakiska ”våren”, det som hade varit uppenbart alltsedan den tjugonde kongressen, även om det inte fanns några dokumenterade bevis: Processerna i folkdemokratierna var direkt organiserade av de sovjetiska specialisterna. Ibland med personligt ingripande, på platsen, av de högsta ledarna i Kreml.(53) Den gigantiska polisapparaten under Stalins och Berijas ledning, i vars händer kommunistpartiet och den sovjetiska staten befann sig –vilket Chrusjtjov medgav i sin ”hemliga rapport”– kontrollerade också, med hjälp av den lokala polisen, hela östblocket. Det var ju precis på denna punkt som brytningen med Jugoslavien uppstod. Tito och hans medarbetare motsatte sig att denna apparat installerade sig också i Jugoslavien. Och ett av syftena med processerna i folkdemokratierna var att bryta allt motstånd mot att den sovjetiska polisapparaten rotade sig ännu djupare och förgrenade sig ännu mer i dessa länder. Den ”hemliga rapportens” tystnad i detta avseende är ett talande tecken på omfattningen av denna inplantering. Att avslöja den hade inneburit ett dödligt slag mot fortsatt sovjetisk kontroll över östblocket.

Denna fantastiska spionjakt pågick under fem år i folkdemokratierna i den revolutionära vaksamhetens namn och under de sovjetiska specialisternas kvalificerade ledning. I juli 1953, då jakten fortfarande pågick och när specialist nr 1 nyligen hade avlidit, tillkännagav det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté att specialist nr 2 hade avslöjats som agent åt den imperialistiska underrättelsetjänsten. Enligt hemlig information från de sovjetiska ledarna till ledarna för partierna i Kominform, var det avgörande beviset för att även Berija var spion, att han då han greps bar på sig ett brev till Rankovic, i vilket Berija bad Rankovic att sätta honom i kontakt med Tito.(54)

Den stora utrensningen av ”spioner” och direkta eller indirekta medhjälpare till ”spioner”, under ”spionen” Berijas ledning och under den Store Övervakarens överinseende, var ett av de viktigaste elementen – effekt och orsak på samma gång – i det politiska förlopp, som bröt ner den revolutionära energi, som under de föregående åren ännu fanns kvar hos folkdemokratiernas kommunistpartier. Det politiska förlopp, som kom att forma de respektive regimerna enligt den polisiära modellen från den stalinistiska sovjetiska regimen, leda byråkratiseringen *in adsurdum* och utrota all form av frihet. Lögnen blev lag och lagen blev en fars, den tekniska och vetenskapliga utvecklingen bromsades, de ekonomiska analyserna förvrängdes – liksom alla andra analyser. Kulturen stängdes in i *zjdanovismens* idiotier, man

främjade nationalismen som man skulle försöka bekämpa, man gav näring åt hatet mot ryssarna vilket man skulle försöka utrota och man misskrediterade de socialistiska idealen. Denna politiska utveckling överförde Sovjetregimens dramer till folkdemokratierna, samtidigt som det hela förvärrades genom frånvaron av nationellt oberoende. Den huvudlösa förtalskampanjen mot Jugoslavien och de sovjetiska diktaten som påtvingades de andra folkdemokratierna sådde tvivel över den marxistiska hypotesen att den proletära revolutionen skulle skapa broderliga förbindelser mellan folken, baserade på jämlikhet och frihet.

Denna politiska utveckling bestämdes i hög grad av utvecklingen i själva Sovjetunionen under åren mellan segern över Hitler och Stalins död. De djupa motsättningarna inom det stalinistiska systemet förvärrades under denna period, och den härskande byråkratin försökte övervinna dem med de redan traditionella metoderna: ideologiskt och polisiärt förtryck. Samtidigt antog Stalinkulten de välkända proportionerna. På grund av de interna motsättningarna och den illasinnade gamle mannens förestående död förvärrades maktkampen inom Kremlicken. Denna utveckling och krisen som följde på Stalins död ska jag emellertid behandla i den tredje delen av detta verk. Detsamma gäller krisen i folkdemokratierna, som hade förberetts grundligt av de stora stalinistiska trollkarlens lärlingar. Dessa kriser visade att "systemet" i Sovjetunionen fortfarande hade en solid grund i en befolkning som under trettio år hade sövts ned av myter och politisk "ledning" och paralyserats av den allestädes närvarande hemliga polisen. En befolkning som framför allt, efter att ha fått avstå från och offra så mycket, längtade efter lite materiell välfärd. I folkdemokratierna, däremot, var systemets bas i högsta grad bräcklig. Här satte krisen betydande samhällsgrupper i rörelse, särskilt bland de intellektuella, den studerande ungdomen och arbetarklassen. De härskande byråkratiernas politiska svaghet avslöjades. Skapandet av dessa byråkratier var inte produkten av en lång organisk process, som fallet var i Sovjetunionen, och de befann sig under det tredubbla och motsägelsefulla trycket från de inhemska progressiva krafterna, återstoden av de gamla härskande klasserna och de oavvisliga sovjetiska kraven.

Kampanjen mot titoismen i kommunistpartierna i väst

Kommunistpartierna i den kapitalistiska världen anslöt sig enhälligt till den stora polisiära, ideologiska och politiska operationen som Kreml hade organiserat. Så snart Kominforms första resolution mot JKP hade kommit ut, publicerade det italienska kommunistpartiets centralkommitté ett meddelande som förklarade: "Efter att ha lyssnat till kamraterna Togliattis och Secchias rapport från Kominforms senaste möte, har centralkommittén enhälligt och *utan några invändningar* godkänt de beslut som Kominform har tagit." Det franska kommunistpartiets politbyrå gjorde samtidigt ett liknande uttalande. I enlighet med sina traditionella metoder tog dessa båda ledningsorgan ett så allvarligt beslut utan att alls bry sig om militanterna på bas- och mellannivå. Men de kunde åtminstone ge sken av att de grundade sig på fakta när de tog detta steg, efter det att deras representanter hade informerat sig på Kominformmötet. Ledningsorganen för den kapitalistiska världens övriga kommunistpartier hade däremot inte på minsta sätt varit inblandade i denna fråga, lika lite som i bildandet av Kominform eller i "diskussionerna" om dess politik. De fick vetskap om domen över jugoslaverna via pressen. Men samtliga antog omedelbart – utan att begära mer förklaringar eller vänta på att de fick dem – sina respektive resolutioner, där de också "utan några invändningar" godkände domen över dem som tills helt nyligen betraktats som revolutionära förebilder.

De gick till väga på samma sätt i samband med Kominforms andra resolution, som bekräftade att JKP var i händerna på "mördare och spioner" och att den jugoslaviska revolutionen hade blivit fascistisk. Alla kommunistpartier i den kapitalistiska världen godtog lika oreserverat de stora utrensningarna i folkdemokratierna, domsluten i alla rättegångarna och avrättningarna, fängslandena och den politiska elimineringen av hundratals kommunister, som var kända för

sin långa revolutionära aktivitet. De godtog som den naturligaste sak i världen att dessa män hade förvandlats till ”spioner”, imperialismens ”vakthundar”, ”fascistiska monster”, osv.

Under mer än fem år antog den offentliga och interna kampanjen kring det jugoslaviska kätteriet och jakten på kättare i folkdemokratierna sådana proportioner inom de kapitalistiska ländernas kommunistpartier att trettiotalets kampanj mot trotskismen framstod som blygsam. Samtidigt återupplivades denna sistnämnda kampanj. Vi ledare för det spanska kommunistpartiet spelade en särskilt skamlig roll. Den prestige som PCE hade fått inom den internationella kommunistiska rörelsen genom sin kamp under åren 1936-39 tjänade nu till att ge trovärdighet åt de skändliga anklagelserna mot de män som hade riskerat sina liv på spansk jord, då de kämpade skuldra vid skuldra med de spanska kommunisterna och antifascisterna. ”Genom att låtsas vara vänner och gömma sig bland de kämpande, som kom från alla länder för att försvara Spaniens frihet, hjälpte de titoistiska spionerna bödeln Franco, och gav det spanska folket en dolkstöt i ryggen”, förklarade PCE:s officiella talesmän. ”Senare förorsakade de tusentals spanska republikaners död genom att fortsätta sin simpla provocerande verksamhet på de franska koncentrationslägren. Nazisterna kunde spåra upp och mörda många av de hjältemodigaste Spanienkämparna på grund av de ynkliga titoistiska spionerna.”(55)

Varje kommunistparti lämnade sitt ” eget ” bidrag till Kremls operation. Till och med de kinesiska ledarna, vars erfarenhet skulle kunna ha gjort det möjligt för dem att bättre än någon annan förstå den verkliga bakgrunden till den sovjetisk-jugoslaviska konflikten, gick på Stalins linje. Maos motstånd mot Sovjetledningen hade föregått Titos med åtskilliga år, som framgått av första delen av detta verk. Och precis som fallet var med den jugoslaviska revolutionen, kunde den kinesiska revolutionen segra tack vare att dess ledare bröt mot direktiven från Stalin, som försökte tvinga på dem, liksom jugoslaverna, en nationell enhetspolitik under de borgerliga krafternas ledning och underordnad Stalins försök att nå en permanent uppgörelse med den amerikanska imperialismen. Men 1949 betecknade dessa ledare de jugoslaviska kommunisterna som ”förrädare” och ”avfallingar”. De förklarade att om man hade följt Titos väg ”skulle det inte ha varit möjligt att genomföra den nationella befrielsen av Kina”, som i stället skulle ha blivit en ”imperialistisk koloni” precis som Jugoslavien.(56)

Det kinesiska kommunistpartiets attityd i denna fråga var emellertid mycket mer moderat och diskret än de övriga partiernas, särskilt de europeiska. Och mellan dessa senare fanns också skillnader. Spjutspetsen i kampanjen mot Tito utanför det ”socialistiska lägret” var utan tvivel det franska kommunistpartiet. I en utvärdering av arbetet på detta område och med en uppmaning att intensifiera det skrev en av PCF-ledarna i juni 1950: ”Det går inte en dag utan att vår press innehåller information eller artiklar om situationen i Jugoslavien. Men detta arbete har ofta en formell, improviserad och föga metodisk karaktär . . . Det gäller att i avsevärd grad förbättra texternas kvalitet och inte bara deras antal. Vår press måste se en förstärkning av kampanjen mot Tito som en förstarangsuppgift.”(57) Presskampanjen kompletterades av en massiv utgivning av flygblad och broschyrer, t ex en med titeln *La Yougoslavie sous la terreur de Tito* (Jugoslavien under Titos skräckvälde). PCF begränsade sig inte till propaganda. Man organiserade ”masskamp” mot export av ”militär” utrustning till Tito:

Aktionen i Figeac mot tillverkning av propellrar åt Tito och i Nizza vad gäller avskjutningsramper för V 2-raketer, som man trodde var avsedda för Tito, är bara början . . . Det måste utvidgas till hela landet och särskilt till områden som Grenoble, där man tillverkar viktig elektrisk utrustning åt Tito.(58)

PCF organiserade också en kampanj mot resor till Jugoslavien under parollen: ”Inte en enda hederlig ung arbetare, inte en enda verkligt progressiv student, inte en enda ung demokrat från

Frankrike bör resa till Jugoslavien på semestern!" Och mot jugoslaviska kulturarrangemang i Frankrike:

Inte bara utställningen av medeltida jugoslavisk konst i Paris, utan också de jugoslaviska film-representanterna borde ha varit en anledning för kommunisterna och fredsanhängarna att i lämpliga former visa vilken politik som döljer sig bakom denna till synes neutrala och opartiska konst-propaganda. Den riktar sig till de småborgerliga intellektuella och spekulerar i deras vacklande, naiva inställning.

PCF krävde att "fredsanhängarna" skulle ta ställning mot krigshetsaren Tito. Med auktoriteten hos en verklig marxist, som endast erkänner vetenskapligt klarlagda fakta och juridiskt bevisade brott – t ex den jugoslaviska socialismens omvandling till fascism, spionerna Rajks, Kostovs m fl brott – blev författaren till ovan citerade text upprörd över de franska intellektuellas godtrogenhet och oskuld. Dessa var oförmögna att uppfatta de perversa antisovjetiska och imperialistiska avsikterna med utställningen av jugoslavisk medeltida konst: "Man rodnar över den naivitet som vissa intellektuella fransmän visar, vilka har tolererat och givit stöd till ett så groteskt bedrägeri under förevändningen att det skulle röra sig om ren konst", beklagade han sig.(59) Till och med den jugoslaviska idrotten innebar farlig propaganda för Titos kätter. På det idrottsliga planet hade den kommunistiska pressen lyckligtvis visat prov på dogmatisk fasthet och partiledningen stryker under detta fall och anger det som ett exempel att följa på det kulturella området: "Våra tidningars bestämda attityd i samband med jugoslaviska idrottsevenemang kan tjäna som modell för vad som bör göras även på det kulturella planet."(60)

I juni 1951 presenterade Étienne Fajon i PCF:s politiska tidskrift en utvärdering av Jugoslavien utveckling efter brytningen 1948, och de lärdomar man kunde dra av processerna i folkdemokratierna. Artikeln hade rubriken: "Bolsjevikpartiets klarsynthet och den fascistiska Tito-klickens brott". Här följer några utdrag:

Vad beträffar den inre situationen har Tito-klickens fullständigt utplånad den folkdemokratiska regimen . . . För att underlätta kapitalismens fullständiga återupprättande har regeringen det senaste året 'decentraliserat' den statliga ekonomiska sektorn (som för övrigt upphört att vara till gagn för folket, eftersom makten befinner sig i händerna på folkets fiender). Ledningen för företagen har anförtrots åt så kallade 'arbetarråd', som i stor utsträckning använder sig av privat kapital, pga den jugoslaviska ekonomins katastrofala situation . . . Utsugningen av den jugoslaviska arbetarklassen är ohygglig . . . I vissa företag har 70 procent av arbetarna TBC . . . Överallt råder ett blodigt och våldsamt förtryck, särskilt mot de kommunister som är trogna den proletära internationalismen och sitt lands oberoende. Tiotusentals har fängslats, torterats till döds eller blivit feigt mördade . . . Belgradregeringen har totalt utplånad den jugoslaviska republikens oberoende. Jugoslavien spelar nu endast rollen som koloni och servicebas åt de amerikanska mångmiljonärerna . . . Sedan 1949 har Rajkprocessen i Ungern och Kostovprocessen i Bulgarien gjort det möjligt att klarlägga den jugoslaviska ledande klickens verkliga förflutna. Man visade att det handlade om tarvliga spioner, som sedan lång tid varit knutna till underrättelsetjänsten i Washington och London. En av de viktigaste uppgifterna, som tillkom dessa uslingar i förberedelserna för det tredje världskriget, bestod i att organisera komplotter mot de nya regimerna i folkdemokratierna. De skulle tillsammans med de inhemska förrädarna förbereda kontrarevolutionära statskupper, som var nödvändiga för att förvandla dessa stater till baser för aggression mot Sovjetunionen. Omfattningen av denna plan, som Kominforms resolution bidrog till att krossa i dess linda, har nyligen illustrerats genom upptäckten av Clementis med fleras brottsliga handlingar i Tjeckoslovakien.(61)

Detta begränsade urval av det franska kommunistpartiets handlingar mot den "fascistiska Tito-klickens" och till stöd för processerna kan ge ett begrepp om motsvarande aktiviteter inom de övriga kommunistpartierna i väst. Men som jag påpekade ovan fanns inte den franska giftigheten överallt. Det italienska kommunistpartiets kampanj mot titoismen, t ex, var inte alls så intensiv som PCF:s, och den hölls i en mindre aggressiv ton. När man ser tillbaka,

verkar det som om de italienska kommunisternas aktioner mot titoismen saknade den prosovjetiska nit och villkorlöshet som framhövdes hos fransmännen. Dokumenten från PCI:s sjunde kongress, som hölls i april 1951, innehåller knappast några hänvisningar till problemet. Den klarast uttryckta kommer från Togliatti, men i nästan samtliga övriga inlägg lyser Tito-frågan med sin frånvaro.(62) Detta speglar otvivelaktigt vissa drag, som skiljer PCI från den andra ”stora” bland kommunistpartierna i väst – drag som senare skulle komma att förstärkas. Det speglar också den roll som viktiga inrikespolitiska överväganden spelade, särskilt strävan att bevara enheten med socialisterna. PCF hade ingenting att förlora i detta avseende för dess isolering kunde inte bli större. Situationen var likartad för de flesta kommunistpartierna, framför allt i Europa och Amerika. Genom att visa sig vara villkorlösa instrument för Kremls politik, inklusive dess skummaste och mest repressiva sidor, blev kommunistpartierna i väst alltmer isolerade. I dessa det ”kalla krigets” och ”maccarthysmets” tider berövade kommunisternas medbrottslighet med den ”stalinistiska maccarthysmen” dem deras moraliska och politiska auktoritet inför stora sektorer av arbetare, demokrater och progressiva. Till och med frågan om kampen mot krigsfaran förvrängdes i samma ögonblick som Jugoslavien räknades in bland den amerikanska imperialismens viktigaste baser. Genom denna mystifikation doldes den explosiva situation som den stalinistiska politiken hade skapat vid Jugoslaviens gränser mot det ”socialistiska lägret”.

Till och med inom kommunistpartierna började tvivel uppstå i många kommunisters medvetande, trots den synbara enigheten, trots att medlemmarna trodde på Titos, Rajks, Kostovs, Gomulkas m fl ”förräderi” och trots de ovan analyserade effekterna av ”partiskolningen”. På ett indirekt, förvrängt sätt speglades detta fenomen i ledarnas tal. Thorez anförde i sin rapport till PCF:s tolfte kongress:

Militanter och partiorganisationer sätter långt ifrån alltid upp en ogenomtränglig mur mot polisinfiltration. Med sitt naturliga rättsinne kan arbetarna inte föreställa sig vilka farliga angivar- och provokationsmetoder som klassfienden använder sig av. Åtskilliga kamrater visar prov på en naivitet som provokatörerna utnyttjar för att verkställa sitt gemena hantverk. Processerna mot förrädarna Rajk och Kostov har emellertid visat att dessa spioner och deras ledare Tito sedan länge står i det brittiska och amerikanska underrättelseväsendets tjänst . . . Kan vi tro att de nuvarande regeringarna och deras amerikanska herrar inte ämnar skicka in sina agenter i arbetarrörelsen och den demokratiska rörelsen? Ser vi inte hur de utnyttjar sin titoistiska agentur och de små trotskistiska grupperna?(63)

Med utgångspunkt från dessa tankar från generalsekretären preciserade Etienne Fajon hur man skulle fortsätta: ”Vi måste slå till utan att tveka, offentligt och med en ordentlig politisk förklaring, varje gång som en titoist eller någon annan polisagent avslöjas inom partiet. Vi måste akta oss för att lyssna på eventuella nekanden. De tillhör bara dubbelspelets regler, som i urminnes tider har lärts ut till fiendeagenterna.”(64) Fallen Tito, Rajk, Kostov, Gomulka osv blev modeller för hur man skulle upptäcka polisinfiltration inom partierna. Den nödvändiga kampen mot denna risk – som varje revolutionär militant kunde förstå – utnyttjades för att utplåna varje tecken på tvivel eller avvikande meningar, och särskilt varje tvivel beträffande den stalinistiska politiken. PCF:s teoretiska tidskrift skrev, att vad som hänt med Tito och övriga ”spioner” visade ”att förräderiet oundvikligen börjar i samma ögonblick som en kommunist ifrågasätter den villkorlösa lojaliteten till Sovjetunionen”.(65)

I denna atmosfär av ideologisk terrorism, spionsjuka och polisprovokationer valde de kommunister som ställde sig tvivlande till det som hände i det ”socialistiska lägret” vanligen att hålla tyst i stället för att löpa risken att hamna i kategorin spioner och agenter. Men till och med de interna konflikterna, som uppstod då eller hade uppstått tidigare och inte hade något att göra med Tito-frågan, kopplades samman med den ”stora komplotten” – det imperialistiska spionaget, som upptäcktes tack vare Stalins klarsynta vaksamhet. I det spanska

kommunistpartiet, t ex, inträffade en rad händelser under perioden mellan republikens nederlag och 1949, som sammanfattas i följande redogörelse:

Fallet med Titos fascistband i Jugoslavien; processen mot Rajk och hans medbrottslingar i Ungern; och nu anklagelsen mot Kostov i Bulgarien visar att de brittiska och amerikanska underrättelse-tjänsterna under kriget gjorde enorma ansträngningar för att få in sina agenter i kommunistpartierna. De visar att dessa organ ärvde de agenter som Gestapo hade rekryterat bland ynkryggar och avfallingar, förrädare mot partiet, som föll i deras händer. I Spanien har något liknande hänt. Partiet känner till fallet med Monzón, Trilla och några till, som blev fiendeagenter. Fienden utnyttjade de speciella omständigheter som de för en tid befann sig i till att omge dem med en gloria som ”motståndsmän” och ”hjältar”. De uppmanades att ta sig in i partiets centralkommitté och politbyrå. För en tid lyckades de faktiskt klättra upp till ledningen för partiorganisationerna i Frankrike, Nordafrika och till och med Spanien. Om partiet och dess ledning hade visat obeslutsamhet inför dessa förrädare, om de inte hade vidtagit kraftfulla politiska åtgärder för att ställa dem åt sidan, hur långt hade de då inte kunnat nå? De hade varit Spaniens Tito, Rajk och Kostov . . . Precis detsamma har tidigare hänt med provokatörerna Hernández och Castro, och innan dess i PSU i Katalonien med Barrio, Serra Pamies, Victor Colomer, Ferrer & Co. Partiet och dess ledning har inte tvekat att sopa undan detta avskum, i sin medvetenhet om att partiet stärks genom att renas. Om dessa degenererade och korruperade element hade tillåtits fortsätta i partiet, om man hade kompromissat med dem . . . Vad hade i så fall styrts oss idag? Våra revolutionära marxistisk-leninistiska – stalinistiska principer, vår identifikation med arbetar- och kommunistpartiernas front, med Sovjetunionen, med bolsjevikpartiet och den store Stalin? Eller gangsterna och äventyrarna i Francos och briterernas och amerikanernas underrättelsetjänst? . . . Svaret är uppenbart: Partiet har blivit starkare och stabilare genom att befria sig från Rajks och Kostovs själsfränder, fiendens agenter. Till sist, uteslutningen av förrädaren Comorera från PSUC:s led är ytterligare ett steg i denna riktning. Genom att förfara på detta sätt är vårt parti troget lärdomarna och föredömet från bolsjevikpartiet.(66)

I hela denna lista av ”fall” fanns inte en enda förrädare, vilket man skulle komma att erkänna senare, även om man inte sade det offentligt. Låt vara att en av de nämnda (Enrique Castro) flera år senare blev Franco-anhängare. Det rörde sig om politiska meningsmotsättningar, intern kamp om de ledande posterna eller problem med korruption, men varken spionage eller polisprovokationer, åtminstone tills motsatsen bevisas. Den gloria som motståndsmän som några hade fått – t ex Monzón och andra som inte nämns, som Quinones – hade inte tillverkats av fienden utan berodde på den roll som de verkligen hade spelat, med framgångar och motgångar.

Det var inte många kommunistpartier som inte avslöjade titoistiska, antisovjetiska, nationalistiska eller polisagenter i sina led. Även om de inte kunde mäta sig med de partier som satt vid makten genom att organisera processer mot agenterna, så nådde de så långt som var möjligt inom ramen för de kapitalistiska villkoren. Det fall som lät höra mest om sig gällde Andre Marty och Charles Tillon. Det hela brakade lös i det franska partiet mot slutet av 1952. Båda var medlemmar av politbyrå. De hade hyllats för sin medverkan i de franska sjömännens myteri på Svarta havet, till försvar av den unga Sovjetrepubliken, och för sin medverkan i det spanska inbördeskriget. Tillon var en av huvudorganisatorerna av de väpnade franska motståndsstyrkorna. De anklagades för en rad ”allvarliga brott” som sammanfattades i att de ”har ifrågasatt partiets generalsekreterares, kamrat Maurice Thorez, stalinistiska politiska ledning” och att de hade organiserat en fraktion som konspirerade mot ledaren, som –tillsammans med partiets övriga förtjänster – var en garanti för ”dess ovillkorliga och ofelbara lojalitet mot Sovjetunionen”.(67) Enligt åklagarna hade de två anklagade visat oroväckande tecken på antisovjetisk nationalism, vilket naturligtvis kastade ut dem på samma sluttning som Tito: ”Deras uppfattningar ligger mycket nära Titos”, påstod man. Bland symptomen på ”Martys otillåtliga misstänksamhet” mot Sovjetunionen nämnde man att han under en resa till Moskva 1949 ”visat sig minst sagt misstänksam mot den socialistiska statens

säkerhetsorgan”.(68) Eftersom den gamle Marty vägrade att ”bekänna”, beslöt politbyrån att han var polisspion, och han uteslöts därför ur partiet. Tillon degraderas till vanlig basmedlem, och dömdes till uteslutning från det politiska livet.

Förutom detta spektakulära fall fanns det många andra av mindre betydelse inom PCF. Professor Marcel Prenant, t ex, anklagades för antisovjetism för att han ifrågasatte Lysenkos biologiska teorier. *Histoire du PCF* skrevs av en grupp partimedlemmar (bland dem Prenant och andra kända kämpar från motståndsrörelsen) som under dessa år började sätta sig upp mot de stalinistiska metoderna. Där beskrivs den situation som hade uppkommit i partiet på detta sätt:

Skräcken för ärekränkande beskyllningar fick militanterna att hålla tyst. De godtyckliga avsättningarna, processerna och uteslutningarna väckte tvivel hos många kamrater. För den som tvivlade inleddes ett långvarigt moraliskt lidande. Han anklagades hur han än gjorde. Om han genomförde den totala självkritik som det krävdes av honom, skapade han förutsättningarna för att bli dömd. Om han vägrade att anklaga sig för fel och brott som han inte hade begått, räknades hans ”vägran till självkritik” som ett bevis på att han var en medveten antikommunistisk agent. Medan folkdemokratiernas och Sovjetunionens ”undersökningskommissioner” lämnade ”instruktioner” för varje fall så långt som till tortyr och dödsdomar, provocerade det franska partiets centrala kontrollkommission fram ”vittnesmål” genom förtal och angrepp mot den anklagade militanten, tills han blev utesluten.(69)

I Frankrike, liksom i andra länder, var det många militanter som i tysthet lämnade partiet. Andra stannade kvar och undertryckte sina tvivel, som snart skulle bekräftas på ett dramatiskt sätt. På det hela taget var det bara några få intellektuella som beslöt sig för att uttrycka sitt ogillande offentligt samtidigt som de lämnade partiet.(70)

Nästan samtliga vänsterintellektuella som inte var kommunister förkastade totalt kommunistpartiernas och Sovjetunionens kurs. Under kriget och de närmast följande åren hade kommunistpartierna i anseelig grad breddat sitt inflytande i de intellektuella skikten. Den stalinistiska inkquisitionens återuppståndelse medförde en våldsamt tillbakagång. Till *zjdanovismen*, processerna, och lögnkampanjerna mot Jugoslavien kom nu också de första uppgifterna om koncentrationsläger i Sovjetunionen. Tillsammans var detta tillräckligt för att varje fritt tänkande individ, som inte var försedd med partiets skygglappar, skulle fråga sig vad det var för slags regim och politiskt parti som framkallade och hyste sådana fenomen. Betecknande var att den franska utgåvan av Koestlers *Natt klockan 12 på dagen*, som kom ut 1947, sålde i mer än 400 000 exemplar.(71)

Som för att komplettera den anstrykning av medeltida kyrka som den kommunistiska rörelsen hade under dessa år, fick Stalinkulten – som hade inletts under trettiotalet för att intensifieras under kriget och därefter – från och med 1948 en karaktär av nästan mytisk kärlek. Detta uttrycktes på ett talande sätt i slutet på Gheorghiu-Dejs rapport ”Det jugoslaviska kommunistpartiet i händerna på mördare och spioner”. Det Kominformmöte där denna rapport lades fram hölls kort före Stalins 70-årsdag (december 1949). Den besinningslösa förbannelse som slungades ut mot fienden matchades av den inte mindre besinningslösa hyllningen av Frälsaren. (”Med genial skarpsyn . . . har kamrat Stalin räddat åtskilliga marxistiska partier.”) Från jordens alla hörn kom karavaner av gåvor till Kreml. Efter att ha beskrivit Ledarens jordiska liv, hans odödliga gärningar och verk, avslutade Molotov och Malenkov sina artiklar med anledning av den lyckliga tilldragelsen på detta sätt:

Därför är vårt lands arbetares förtroende för kamrat Stalins visa ledarskap så oändligt, deras tilltro till Stalins begåvning så stark. Därför är det sovjetiska folkets och hela världens arbetares kärlek till kamrat Stalin så oerhörd . . . Med en känsla av enorm tacksamhet riktar Sovjetunionens folk och hundratals miljoner bland världens alla folk sina blickar mot kamrat Stalin. Den progressiva män-

skligheten ser i kamrat Stalin sin ledare och älskade mästare och har tillförsikt i vetskapen om att Lenins och Stalins sak är oövervinnerlig.(72)

”Kan den vara kommunist som inte i sitt bröst bär en oändlig kärlek till Stalin, ledaren, vännen, vars 70-årsdag vi nu har firat med glädje?”, utropade Thorez under en storm av applåder på PCF:s tolfte kongress.(73) Bland de oräkneliga lovtalen från dessa år finns det kanske inget som bättre sammanfattar det bigotteri som var förhärskande i den kommunistiska rörelsen än den pinsamma kritiken i *Les Lettres Francaises* av Picassos porträtt av Stalin:

Var finns i denna tavla uttryckt den godhet och människokärlek, som finns i varje fotografi av Stalin? . . . Denna tavla speglar inte på något sätt Stalins karaktär, som strålar av intelligens och broderskap . . . Den uttrycker inte det som för oss representerar vår käre kamrat, allas fader, den man vi älskar mest, på vars död vi inte kan tänka . . . Den storsinhet och godhet som i så hög grad karakteriserar Stalins odödliga anletsdrag är helt frånvarande . . . Vad har man gjort med utstrålningen, leendet, intelligensen, mänskligheten som ju är så väl synliga i porträtten av vår käre Stalin? . . . Picasso löper risken att sprida oförståelse och förvirring bland kommunisterna och vännerna i vårt parti.(74)

Fram tills dess hade allt varit kristallklart för de goda kommunisterna, och det var synd att den store artistens respektlösa egenhet skulle utså förvirring.

Några få dagar senare kom ett meddelande – otroligt för varje god kommunist – som stal uppmärksamheten från det harmlösa ansiktet som Picassos penna hade trollat fram. En kommuniké från Sovjetunionens inrikesministerium, daterad den 4 april, kungjorde att de framstående läkare som hade anhållits flera månader tidigare anklagade för sammansvärjning mot den sovjetiska regimen hade rehabiliterats och försatts på fri fot. Fallet hade offentliggjorts den 13 januari. Enligt *Pravda* hade dessa celebriteter inom den sovjetiska läkarkåren, av vilka flera hade dekorerats med Leninorden, erkänt att i stället för att göra allt vad som var möjligt för att bota Zjdanov och andra partiledare arbetade de metodiskt för att mörda dem genom själva den medicinska behandlingen. Därefter började de förbereda sig för att mörda Stalin och några militärer. Eftersom de flesta av dem var judar, erkände de också – fattas bara annat! – att de handlade för sionismens räkning och på uppdrag av den amerikanska under rättelstjänsten.(75) Men nu var alltihop lögn, och enligt kommunikon från den 4 april hade bekännelserna tvingats fram med tortyr, ”i strid mot lagen”. Med enstaka undantag – framför allt bland kommunistiska läkare, som svårligen kunde föreställa sig en läkare som mördade under själva sin yrkesutövning – hade kommunisterna ännu en gång trott på att komplotten varit verklighet. Det stod ju i *Pravda*, Sanningens språkrör framför andra. Den sovjetiska rättvisan påstod det, dvs Rättvisan. Dessutom hade saken blivit en vana efter fem år med rader av komplotter. Om så många framstående kommunister med en strålande revolutionär bakgrund hade visat sig vara ”monster med mänskliga ansikten”, så var det inte underligt att det fanns ”monster med mänskliga ansikten och vita rockar”. Det som var otroligt för kommunisterna var kommunikén från den 4 april, som förorsakade oändligt mycket större förvirring än Picassos tavla. För första gången i den sovjetiska regimens historia erkände man att en komplot, likadan som så många andra, bara var en fars. För första gången erkände man att tortyr hade förekommit. För första gången erkände man att toppmän inom den sovjetiska säkerhetstjänsten konstruerade falska komplotter och tvingade fram bekännelser med hjälp av tortyr. Plötsligt började allt bli förvirrande.

För att återupprätta klarheten, särskilt med tanke på alla komplotter och processer som det kanske skulle bli nödvändigt att ”annullera”, måste den avlidnes kronprinsar skaffa fram en syndabock på hög nivå. Ingen var för ögonblicket lämpligare än den högste chefen för hemliga polisen. Så snart den nye Azew(76) hade ”avslöjats” blev allt åter klart och tydligt, som politbyrån i det ledande kommunistpartiet i väst tillkännagav:

Det franska kommunistpartiets politbyrå ställer sig helt solidarisk med SUKP:s centralkommitté, som genom att avslöja den internationella imperialismens agent, Berija, och hindra honom från att fortsätta sitt kriminella hantverk, har gjort den internationella arbetarrörelsen ytterligare en stor tjänst. Det franska kommunistpartiet uppskattar och gratulerar SUKP:s centralkommitté: a) till att ha krossat Berijas planer, som gick ut på att ta över ledningen för partiet och staten, med det slutgiltiga målet att återupprätta kapitalismen, b) till att ha hindrat denne brottsling från att sabotera förstärkningen och utvecklingen av det sovjetiska jordbruket och försvaga kolchozerna för att försvåra livsmedelsförsörjningen i Sovjetunionen, c) till att ha gjort det omöjligt för denne imperialistagent att skada vänskapen mellan Sovjetunionens folkgrupper, som är av grundläggande betydelse i denna mångnationella socialistiska stat. De förhoppningar som imperialisterna har satt till sin agent Berija har varit förgäves, och ingen kan hindra Sovjetunionens ärorika kommunistparti, mer starkt och enat än någonsin och förebild för alla arbetar- och kommunistpartier, från att fortsätta sin väg framåt och bygga kommunismen.(77)

Men Marx' motto *De omnibus dubitandum* (Betvivla allt!) hade fått sitt första fäste i tusentals kommunisters medvetande. Och den jugoslaviska revolutionens öppna bräsch i den stalinistiska monolitismen började vidgas.

Noter till kapitel 3

1. Fejtö: *Histoire des démocraties populaires*, del 1, s 194.
2. Ibid, s. 209. Se även Amber Bousougloous artikel: "Comment la Tchecoslovaqui passe du régime parlementaire à la démocratie populaire", *Le Monde* 23 febr 1968.
3. Tal av Gottwald som hölls under den konstituerande nationalförsamlingen den 10 mars 1948. Från den spanska versionen i *Nuestro Bandera*, nr 25, 1948, s 247. Mina kursiveringar, FC.
4. *XXe Congrès du PC de l'Union Soviétique*. Dokumentsamling utgiven av *Les Cahiers du Communisme*, Paris 1956, s 260.
5. Jag har utgått från den spanska versionen av artikeln, som publicerats i *Nuestra Bandera*, nr 19, 1947, s 608 och 614.
6. *Meeting for the Information Bureau of the Communist Parties in Hungary in the Latter Half of November 1949*, publicerad av tidskriften *For a Lasting Peace, For a People's Democracy*, Moskva 1950, s 17 och 69.
7. Fejtö: Op. cit., s 202-203.
8. *Le Figaro*, 12 febr 1948. Groza var då Rumäniens regeringschef.
9. Redogörelsen grundar sig i huvudsak på brevväxlingen mellan Stalin och Tito, från mars till maj 1948, som senare givits ut av jugoslaverna. Den engelska utgåvan är *The Correspondence between the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia and the Central Committee of the All-Union Communist Party (B)*, Belgrad 1948. En annan översättning har givits ut av the Royal Institute of International Affairs i form av en pamflett: *The Soviet-Yugoslav Dispute*, London och New York 1948. Pamfletten återger också Kominforms resolution från 1948 där jugoslaverna fördömdes. Den jugoslaviska skriften redogör för vad som orsakade konflikten så som jugoslaverna såg det. Se också Dedijer: *Tito speaks*; Djilas: *Samtal med Stalin*, Natur och Kultur, Stockholm 1962; Fejtö: *Histoire des démocraties populaires*.
10. Se s xxx.
11. Djilas: *Samtal med Stalin*, s 80-81.

12. I sitt brev den 27 mars 1948 skriver Stalin, efter att ha anklagat jugoslaverna för en rad fientliga handlingar mot de civila och militära specialister som befann sig i Jugoslavien: ”I ljuset av dessa fakta kan man verkligen förstå det för Röda Armén så kränkande uttalande som Djilas gjorde under JKP:s centralkommittémöte. Han påstod att de sovjetiska officerarna ur moralisk synvinkel stod lägre än de brittiska. Vi vet att detta antisovjetiska uttalande av Djilas inte har lett till några protester bland medlemmarna i JKP:s centralkommitté”

13. Fejtö: Op. cit., s 85-86.

14. Ibid, s. 165-170.

15. Marczewski, Jan: *Planification et croissance economique de democraties populaires*, del 1, s 227-229.

16. Jag har utgått från den spanska versionen av konferensens slutkommuniké, som finns i *Mundo Obrero*, 7 augusti 1947.

17. Se *Tito speaks*, s 323.

18. Beskrivningen av detta sovjetisk-jugoslavisk-bulgariska möte finns i *Tito speaks*, s 324-333. Enligt jugoslaverna krävde Stalin att en bulgarisk-jugoslavisk federation snarast skulle skapas på basis av den bulgariska planen, för att på så sätt bryta den nyligen skapade federala enheten mellan de jugoslaviska folken (ibid, s 332). Stalin erbjöd jugoslaverna att ”sluka” Albanien. Samtidigt hetsade NKVD albanerna mot jugoslaverna.

19. Under mötet med bulgarerna och jugoslaverna avslöjade Stalin själv att de polska ledarna samtyckte till Dimitrovs och Titos plan (ibid, s 326).

20. 1951 publicerades jugoslavernas ”vitbok”, med en rad vittnesmål om NKVD:s aktiviteter, varifrån det citerade stycket kommer.

21. På en middag som Stalin höll för de jugoslaviska ledarna karakteriserade han Togliatti som en teoretiker som kunde skriva en bra artikel men inte hade någon förmåga att leda folket. Hos Thorez såg han ett stort fel: ”En hund som inte biter visar åtminstone tänderna när den vill skrämna någon. Thorez kan inte ens göra det.” Han ansåg att la Pasionaria inte hade förmåga att kontrollera och leda partiet under svåra förhållanden. Därefter förklarade han: ”Tito bör vara försiktig så att ingenting händer honom. Jag har inte lång tid kvar, men han kommer att finnas kvar för Europa.”

Medan den jugoslaviska delegationen befann sig i Moskva dog Kalinin. På begravningsdagen befann sig Tito och de övriga jugoslaverna, liksom alla de utländska gästerna, till vänster om huvudestraden, där Stalin och politbyråmedlemmarna hade sina platser. Plötsligt, just när ceremonin skulle börja, lät Stalin kalla på Tito för att han skulle komma upp på huvudestraden. Han var den ende av de närvarande kommunistledarna som bestods denna ära. (*Tito speaks*, s 282-283, 285.)

22. Fejtö: Op. cit., del 1, s 225-226.

23. Samtidigt som *Pravda* publicerade den halvofficiella kritiken av Dimitrovs deklARATION, sammankallade Stalin omedelbart de bulgariska och jugoslaviska ledarna. I och med detta möte tillspetsades den sovjetisk-jugoslaviska krisen. Stalins uppträdande visar hur orolig han var för att Titos och Dimitrovs initiativ skulle ge eko i de övriga folkdemokratierna (se not 18 ovan).

24. Alla dessa uppgifter, liksom de följande, har hämtats från brevväxlingen mellan Tito och Stalin, som jugoslaverna publicerat (se not 9 ovan).

25. På detta centralkommittémöte rapporterade Rankovic om NKVD:s aktiviteter. De flesta av de agenter som NKVD hade rekryterat hörde till de ryska emigranter som kommit till Jugoslavien efter Oktoberrevolutionen, dvs de tillhörde den vita sidan, åtminstone till sitt ursprung.

26. Den 19 april passerade Dimitrov Belgrad under sin resa till Prag i spetsen för en bulgarisk delegation. Djilas for till stationen för att hälsa på honom och Dimitrov utnyttjade ett tillfälle när de var ensamma med varandra till att säga: ”Stå på er!” De kom överens om att ha ett möte med jugoslaverna på återvägen. Men under tiden kom bulgarernas svar där de gav sitt stöd till ryssarna. Mötet med Dimitrov kom aldrig till stånd. (*Tito speaks*, s 360.)

27. I maj 1944 organiserade tyskarna en omfattande operation för att inta Titos högkvarter. Den jugoslaviske ledaren var på vippen att falla i händerna på en grupp fallskärmsjägare, men lyckades undkomma. Operationen misslyckades. Partisanarméns högkvarter lyckades rädda sina arkiv och sina radiosändare. Den tyska attacken var inte resultatet av ett kritiskt läge för den nationella befrielse rörelsen, utan precis tvärtom. Det var ett desperat försök av ockupanterna att få en ändring av läget. *Pravda* skrev den 4 juni: ”Det misslyckade försöket att inta marsalk Titos högkvarter är inte någon hemlighet. Hitlertyskarnas attack omintetgjordes genom den jugoslaviska arméns hjältemodiga motstånd . . . I Italien behöver Kesselring förstärkningar . . . Tyskarna skulle vilja frigöra några divisioner som är bundna i Jugoslavien, men marskalk Tito har förhindrat deras planer. Den jugoslaviska fronten drar till sig stora tyska styrkor och omöjliggör all hjälp till Kesselring.”

28. Dedijer: *Tito speaks*, s 366.

29. Här följer största delen av resolutionen. Texten är en översättning från *The Soviet-Yugoslav Dispute*, s 61-70, som återger den engelska version som publicerades i Kominforms tidskrift *For a Lasting Peace, For a People Democracy*, 1 juli 1948.

”Informationsbyråns resolution beträffande situationen i det jugoslaviska kommunistpartiet.”

1) Informationsbyrån konstaterar att JKP:s ledarskap nyligen har följt en felaktig linje i de utrikespolitiska och inrikespolitiska huvudfrågorna. Denna linje utgör ett avsteg från marxismen-leninismen. Med anledning av detta godkänner Informationsbyrån SUKP:s centralkommittés handlande, som innebar att den tog initiativ till att uppmärksamma JKP:s centralkommittés felaktiga politik, särskilt de fel som begåtts av kamraterna Tito, Kardelj, Djilas och Rankovic.

2) Informationsbyrån förklarar att JKP:s ledare driver en icke vänskapligt sinnad politik gentemot Sovjetunionen och SUKP. En ovärdig politik med förtal av de sovjetiska militärexperterna och misskreditering av Sovjetunionen har förts i Jugoslavien. De sovjetiska civila experterna i Jugoslavien har utsatts för kontinuerlig spionbevakning av de jugoslaviska säkerhetsorganen. SUKP:s representant i Informationsbyrån, kamrat Yudin, och ett antal officiella representanter för Sovjetunionen i Jugoslavien har skuggats och stått under observation av den jugoslaviska statens säkerhetstjänst.

Alla dessa och liknande fakta visar att JKP:s ledare har intagit en hållning som är ovärdig kommunister. De har börjat identifiera Sovjetunionens utrikespolitik med imperialistmakternas, och de uppträder likadant mot Sovjetunionen som mot borgerliga stater. Som en följd av denna antisovjetiska hållning förekommer kränkande propaganda om SUKP:s och Sovjetunionens ”degenerering” och liknande förtal, hämtat från den kontrarevolutionära trotskismens arsenal, inom det jugoslaviska kommunistpartiets centralkommitté.

Informationsbyrån förklarar denna antisovjetiska attityd från JKP-ledningens sida som oförenlig med marxismen-leninismen och endast passande för nationalister.

3) Inrikespolitiskt avgränsar sig ledarna för JKP från arbetarklassens inställning och bryter mot den marxistiska teorin om klasser och klasskamp. De förnekar att det sker en tillväxt av kapitalistiska element i deras land och att därmed klasskampen hårdnar på landsbygden. Detta förnekande är ett direkt resultat av tesen att klasskampen inte hårdnar under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism, som marxismen-leninismen lär ut, utan dör bort, så som opportunisterna av Bucharins typ påstod, som förde fram teorin om kapitalismens fredliga övergång till socialism . . .

4) Informationsbyrån anser att JKP:s ledarskap reviderar den marxistisk-leninistiska partiteorin, enligt vilken partiet är den viktigaste ledande kraften i landet med sitt eget specifika program och inte upplöser sig självt bland de partilösa massorna . . . i Jugoslavien anses emellertid folkfronten och inte partiet vara den ledande kraften i landet. De jugoslaviska ledarna underskattar partiets roll och upplöser i själva verket partiet i folkfronten, som inte består av partier . . . De jugoslaviska kommunistpartiets ledning upprepar de ryska bolsjevikernas misstag genom att upplösa det marxistiska partiet i en massorganisation, som inte är ett parti. Allt detta avslöjar att det finns nedbrytande tendenser inom det jugoslaviska kommunistpartiet.

5) Informationsbyrån anser att det byråkratiska styret som har skapats inom partiet av dess ledning är katastrofal för JKP:s liv och utveckling. Det finns ingen intern demokrati, inga val och ingen kritik eller självkritik inom partiet . . .

Man kan absolut inte tolerera att JKP-medlemmarna är berövade sina mest elementära rättigheter, att minsta kritik mot felaktiga åtgärder inom partiet förtrycks .

Informationsbyrån anser att en så skamlig, rent turkisk, terroristisk regim inte kan tolereras inom kommunistpartiet.

6) . . . I stället för att hederligt acceptera denna kritik och välja den bolsjevikiska vägen för att rätta till felen, har det jugoslaviska kommunistpartiets ledare, som lider av ohämmade ambitioner, arrogans och högfärd, mött denna kritik med fiendlighet. De har följt en partifiendlig linje och förnekat alla sina misstag utan åtskillnad, brutit mot marxismen-leninismens lära i fråga om ett partis inställning till sina misstag och på så vis förvärrat sina fel mot partiet.

Kort efter det att SUKP:s centralkommitté och dess broderpartier hade kritiserat de fel som begåtts av de jugoslaviska ledarna, försökte de sistnämnda införa ett antal nya vänsteristiska lagar . . . Informationsbyrån anser att eftersom dessa vänsteristiska dekret och deklARATIONER från det jugoslaviska ledarskapet är demagogiska och ogenomförbara under nuvarande förhållanden kan de inte annat än kompromettera det socialistiska uppbyggets baner i Jugoslavien.

Därför anser informationsbyrån att denna äventyrspolitik är en ovärdig manöver och det otillåtligt politiskt vågspel . . .

7) (Detta avsnitt fördömer JKP:s vägran att delta på Kominformmötet.)

8) Mot denna bakgrund är Informationsbyrån fullständigt överens med den bedömning av situationen i det jugoslaviska kommunistpartiet, med den kritik av partiets centralkommittés misstag och med den politiska analys av dessa misstag, som framlagts i brev från SUKP:s centralkommitté till JKP:s centralkommitté mellan mars och maj 1948.

Informationsbyrån drar enhälligt slutsatsen att ledarna för Jugoslaviens kommunistiska parti, genom sin antisovjetiska och partifiendliga syn, som är oförenlig med marxismen-leninismen, genom hela sin attityd och genom att vägra närvara vid Informationsbyråns möte, har ställt sig i opposition mot de till Informationsbyrån anslutna kommunistpartierna. De har avskilt sig

från den antiimperialistiska socialistiska enhetsfronten och förrått det arbetande folkets internationella solidaritet till förmån för en nationalistiskt inställning.

Informationsbyrån fördömer denna partifientliga politik och attityd från JKP:s centralkommittés sida.

Informationsbyrån anser att JKP:s centralkommitté med tanke på allt detta har ställt sig själv och det jugoslaviska partiet utanför de kommunistiska broderpartiernas familj, utanför den enade kommunistiska fronten och följaktligen utanför Informationsbyråns led.

. . . De jugoslaviska ledarna förstår tydligen inte eller förmodligen låtsas de inte förstå att en sådan nationalistisk linje endast kan leda till att Jugoslavien degenererar till en vanlig borgerlig republik, förlorar sitt oberoende och förvandlas till en koloni till de imperialistiska staterna.

. Uppgiften (för de sunda elementen inom JKP) är att tvinga de nuvarande ledarna att öppet och ärligt erkänna sina misstag och korrigera dem: att bryta med nationalismen och återvända till internationalismen, och att på alla sätt förstärka den socialistiska enhetsfronten mot imperialismen.

Skulle de nuvarande JKP-ledarna visa sig oförmögna att göra detta, är (de sunda elementens) uppgift att ersätta dem och skapa ett nytt internationalistiskt ledarskap för partiet.”

30. *Tito speaks*, s 373. Ryssarna har aldrig dementerat dessa uppgifter, som jugoslaverna fick av någon av dem som var närvarande vid mötet. Dessutom utgör den vändning som kampanjen mot Tito tog efteråt en indirekt bekräftelse.

31. *Tito speaks*, s. 375.

32. Citerat av Fejtö i *Histoire des démocraties populaires*, del 1, s 232.

33. Tal av Chrusjtjov i Sofia den 3 juni 1955, publicerat i *Pravda* den 4 juli 1955.

34. Detta är en översättning från den kompletta spanska versionen av den sovjetiska noten, publicerad i *Mundo Obrero* den 25 augusti 1949. Varenda detalj har återgivits av notens beskrivning av behandlingen av de ”sovjetiska medborgare” som gripits i Belgrad. Man kan utgå ifrån att om det är något som utmärker denna beskrivning, så är det att den överdriver. För att inse den otroliga cynismen i detta sovjetiska regeringsdokument behöver man bara jämföra denna behandling med Arthur Londons, Solzjenitsyns eller Guinsburgs skildringar av Berija-polisens metoder.

35. Under första halvåret 1949 skickades, enligt den amerikanska pressen, till Grekland: 152 flygplan, 7 000 flygbomber, 10 000 militärlastbilar, 3 480 kanoner och mörsare, 280 miljoner patroner och annat krigsmaterial. Dessa data är hämtade från New York Star och har citerats av Zisis Zografos i artikeln ”Några lärdomar av inbördeskriget i Grekland”, som publicerats i *Revue Internationale*, nr 11 Prag 1964.

36. *L'Esprit*, 2 (1950) innehåller en artikel av J-M Domenach, där han beskriver sina samtal mellan 15 och 20 augusti 1949 med grekiska partisaner, som flytt till den jugoslaviska delen av Makedonien. Enligt dessa eliminerades Markos Vafiades i oktober 1948 utan att man brydde sig om partisanerna. Endast cheferna för stora enheter tillfrågades. Endast två månader senare (december 1948) höll det grekiska kommunistpartiet en konferens. Till de stridande sade man senare att Markos Vafiades var sjuk. Undan för undan spred sig nyheten att han hade eliminerats på grund av ”opportunist”. Utbytet av Markos Vafiades mot Zachariades hade en demoraliserande effekt på folkarmén. Man fick intrycket att Zachariades uppdrag var att göra slut på kriget.

Kampen mot "titoisterna" antog kraftiga proportioner. De greker av makedoniskt ursprung som kämpade i partisanarmén (ca 18 000) skildes från alla viktiga befattningar. De misstänktes för att omfatta tanken på ett Stor-Makedonien uppbyggt kring folkrepubliken Makedonien i den jugoslaviska federationen. Zachariades gav order om att bryta alla förbindelser mellan den partisankontrollerade delen av Grekland och Jugoslavien. En av befälhavarna för gränsförbanden berättade för Domenach att han hade fått ett telegram i april 1949 från Zachariades' högkvarter med order om att beskjuta alla som försökte korsa den jugoslaviska gränsen. Zachariades hade givit order om att denna gräns skulle stängas på våren 1949.

Domenachs slutsatser går ut på att Sovjetledaren fruktade att ännu en titoism skulle skapas i Grekland, förutom att de ansåg det grekiska inbördeskriget farligt och olämpligt. Därför gav de order till de prosovjjetiska grekiska kommunisterna att avvisa all jugoslavisk hjälp och att avveckla inbördeskriget. På så vis genomförde de en dubbel operation: de visade sin goda vilja gentemot västmakternas regeringar och kunde visa på Titos "förräderi" inför de övriga kommunistpartierna och inför världsoptionen.

37. Pierre Albouy: "La Grèce et la démocratie", *La Pensée*, nr 29, 1950, s 61.

38. Ungefär 25 000 grekiska motståndskämpar flydde till Jugoslavien. Ett stort antal – det finns inga exakta siffror – tog sig till Albanien. De som misstänktes för titoism internerades i läger. Man kan förmoda att jugoslaverna också vidtog sina åtgärder mot anhängarna till Kominform.

39. Vi ska återvända till denna fråga senare. Tillgängliga data, som bara avslöjar vissa aspekter, finns huvudsakligen i *Bekännelsen* av Arthur London, Rabén & Sjögren, Stockholm 1970, *Procès à Prague* av Eugen Löbl, Stock, Paris 1969, och några uppgifter som publicerats i den tjeckoslovakiska pressen under dess korta frihetsperiod. Om Rajkprocessen finns Savarius Vincent (Bela Szasz): *Volontaires pour l'échafaud*, Julliard, Paris 1963.

Den officiella versionen av Rajkprocessen finns i *Livre bleu (Laszlo Rajk et ses complices devant le tribunal du peuple)*, Editeurs Réunis, Paris 1959. Kostovprocessen finns i *Le procès de Traicho Kostov et de son groupe*, Sofia 1949. Slánskýprocessen, slutligen finns i *Procès des dirigeants du centre de conspiration contre l'Etat, dirigé par Rudolf Slánsky*, Orbis, Prag 1953.

40. Fejtö: *Histoire des démocraties populaires*, del 1, s 254.

41. Översatt från den spanska versionen av anklagelseakten, som publicerades i *Mundo Obrero*, den 8 dec 1949.

42. Fejtö: Op. cit., s 262.

43. Resolution av det polska arbetarpartiets centralkommitté. Översättning från den fullständiga spanska versionen, publicerad i *Mundo Obrero*, den 9 september 1948.

44. Från den fullständiga spanska versionen av rapporten, som publicerats i spanska kommunistpartiets skrift: *Informes y resoluciones del Buró de Información de los partidos comunistas y obreros*, andra hälften av november 1949. Alla följande citat är hämtade från denna utgåva. Mina egna kursiveringar (FC). Se även den skrift som refererats till i not 6 ovan, s 76, 81-82, 80-81, 79, 95, 94, 28-29.

45. Siffrorna är ungefärliga. Jag grundar mig på Fejtös uppgifter i *Histoire des démocraties populaires*, och på Lazitch i hans bok om de europeiska kommunistpartierna. Båda använder sig av officiella källor från kommunistpartierna.

46. Fejtö: Op. cit., s. 246-247. *Literarni Listi* uppgav antalet fångar i Tjeckoslovakien till 30 000 (*Le Monde*, den 31 mars 1968).

47. En detaljerad redogörelse för processerna och utrensningarna finns i Fejtö, op. cit., del 1, kap 3-6.

48. Papaioannu, Kostas: *L'idéologie froide*, J-J Pauvert, Paris 1967, s 141.

49. London, Arthur: *Bekännelsen*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1970, s 252, 258.

50. Ibid, s 259.

51. *L'idéologie froide*, s 140.

52. *Man måste tvivla på allt*. Detta motto är ett av Marx' svar på en frågelist från hans döttrar år 1865. Citatet är hämtat från *Minnen av Marx och Engels* (på ryska), Moskva 1956.

53. Som nämnts i not 39, är väsentliga delar av den sovjetiska hemliga polisens och SUKP-ledarnas ingripande ännu okända, trots de bekräftelser och uppgifter som finns i *Bekännelsen* och i andra vittnesmål. London kunde bevisa genom de förhör han utsattes för och genom information som han fick från andra offer, att instruktionerna styrdes av sovjetiska funktionärer. Han citerar t ex vad han fick veta av Alois Samec sedan han blivit rehabiliterad 1956. Samec var en f d Spanienfrivillig, som i början samarbetat med de "sovjetiska rådgivarna".

"De kom till Tjeckoslovakien på hösten 1949 efter Rajkprocessen. De påstod att det säkert måste finnas en sammansvärjning mot staten i vårt land också, att fiender till den socialistiska regimen infiltrerat alla nivåer av både partiet och regeringsapparaten:

– De instruerade oss att arresteras alla personer 'som skulle kunna tänkas' bedriva verksamhet mot staten genom sina funktioner och förbindelser. Bevisen söktes i efterhand.

– Jag fick order av Borissov, en av rådgivarna, att efter förhören överlämna en kopia av varje protokoll till honom personligen. När jag anmärkte att en sådan kopia redan lämnats till partiets generalsekreterare, påpekade han att hans instruktioner inte fick diskuteras.

– Jag hade också kontakt med andra – särskilt Lichatjev och Smirnov. De samlade komprometterande uppgifter om framför allt personer med höga poster som Gottwald och Slánsky ." (s 67)

Ibland gjorde de tjeckiska poliser som ansvarade för förhören kommentarer som avslöjade deras överordnades karaktär. T ex: "En man som Radek stod ut i tre månader, sedan erkände han allt. Du har nekat i fyra månader. Hur länge till tror du att detta spel kan pågå?" London drog med rätta slutsatsen att endast en ryss hade kunnat meddela tjecken uppgiften om antalet månader som Radek hade hårdat ut. (s 126)

Under "Pragvåren" avslöjade Pragpressen att Mikojan själv hade ingripit under vissa faser av Slánskyprocessen.

Vad gäller Polen tog sig den sovjetiska inblandningen särskilt hutlösa former. Samtidigt som Gomulka, general Spichalski och andra polska kommunistledare uteslöts ur partiet (november 1949), utnämnde den polska regeringen, på order från Moskva, den *sovjetiske* marskalken Rokossovski till polsk försvarsminister. (Han var av polsk härkomst, men utbildad i Sovjetunionen och talade polska med kraftig rysk brytning.) Han omgav sig med sovjetiska specialister och inledde utrensningarna i den polska armén som kulminerade i och med processen mot generaler och officerare i augusti 1951. Kort före denna process kom Molotov till Warszawa i sällskap med marskalk Zjukov och höll ett tal i vilket han krävde att kampen

mot ”högnationalister och titoister av alla slag” måste intensifieras. Se Fejtö, op. cit., del 1, s 226.

54. Se Seniga, Giulio: *Togliatti e Stalin*, Sugar, Milano 1961. Seniga var tidigare funktionär i det italienska kommunistpartiet. Han redogör för ett hemligt möte, som hölls i Moskva den 12 till 14 juli 1953, vid vilket PCI representerades av Pietro Secchia. Ryssarna meddelade att Berija hade planer på att gå alltför långt vad gäller eftergifter till väst. Han föreslog att bygget av socialismen skulle överges i DDR och att det skulle bli en borgerlig stat. Som avgörande bevis på att han var en agent åt den imperialistiska säkerhetstjänsten anfördes det brev som man hade funnit hos honom vid gripandet. Som synes var ”beviset” för Berijas förräderi identiskt med dem som Berija själv hade använt för att skicka tusentals kommunister i folkdemokratierna till galgen eller i fångelse.

55. Ignacio Gallego: ”Kampen mot titoismen är en revolutionär plikt för kommunisterna”, *Nuestra Bandera*, nr 4 1950, s 176. Citaten av franska, spanska, kinesiska eller andra kommunistledare innebär inte att dessa utmärkte sig särskilt i kampanjen mot Tito. Alla bär ett ansvar i denna fråga, och urvalet har gjorts endast pga dess representativitet.

56. Liu Shao-chi: ”Internationalisme et nationalisme”, *Pour une paix durable, pour une démocratie populaire*, den 1 juni 1949 (Kominforms officiella organ).

57. Cogniot, Georges: ”Redoublons de vigilance dans la lutte contre la clique de Tito”, *Cahiers du Communisme*, nr 6, 1950, s 47.

58. Ibid, s 48. Den falska nyheten att jugoslaverna höll på att installera V 2-ramper spreds av den italienska borgarpressen 1948. Den gav sedan eko i kommunistpressen i Europa.

59. Ibid, s 49.

60. Ibid, s 50.

61. *Cahiers du Communisme*, nr 6, 1951, s 657-659.

62. *VII Congresso del Partito Comunista italiano (Resoconto)*, Edizione di cultura sociale, 1954. Innehåller ca 50 tal från kongressen.

63. *Cahiers du Communisme*, nr 5, 1950, s 29.

64. *Cahiers du Communisme*, nr 6, 1951, s 66.

65. *La Nouvelle Critique*, nr 25, 1951, s 19.

66. *Mundo Obrero*, den 8 december 1949. Monzón ledde partiorganisationen i Frankrike och Spanien under andra världskriget, tills han i slutet av kriget greps av Franco-polisen och satt i fångelse flera år. Efter den tjugonde kongressen skrev Dolores Ibárruri ett personligt brev till honom och erkände att anklagelserna mot honom var falska. Men han återupprättades aldrig offentligt. Beträffande Comorera, generalsekreterare för PSU i Katalonien, har hans vänner nyligen givit ut en skrift för att försvara hans minne (*Aportació a la historia política, social y nacional de la clase obrera de Catalunya*, Publications Treball Modern, Paris 1969).

67. Dokument från PCF:s politbyrå från den 3 oktober 1952, som ingår i *Cahiers du Communisme*, nr 10, 1952, s 953. Andre Marty skrev en bok där han bevisade att politbyråns skändliga anklagelser mot honom var felaktiga, och där han klargjorde sin politiska inställning (*L’Affaire Marty*, Deux Rives, Paris 1955).

68. *Histoire du PCF (Unir)*, del 3, s 98-100.

69. Ibid, s 63-64.

70. Se Caute, David: *Communism and the French Intellectuals*, Deutsch, London 1964. På sid 175-187 beskriver Caute franska kommunistiska intellektuellas och icke-kommunistiska vänsterintellektuellas reaktioner på titoismen och rättegångarna.

71. Se Caute: Op. cit., s 186.

72. *Pravda*, den 21 december 1949.

73. *Cahiers du Communisme*, maj 1950, s 24.

74. *Les Lettres Francaises*, den 24 mars 1953.

75. I kommunikén den 13 januari namngavs nio kända läkare. Bland andra Vinogradov, som hade tjänstgjort som medicinsk expert vid processen mot Bucharin i samband med "morden" på Gorkij, Pesjkov, Kujbysjev m fl. Fem av dem erkände att de handlade för det amerikanska spionagets räkning med den judiska organisationen *Joint* som förmedlande länk. Tre förklarade sig som agenter för Intelligence Service. Några dagar senare fick dr Lydia Timasjuk Leninorden för att hon hjälpt till att avslöja läkarnaspionerna-mördarna. Den sovjetiska pressen hyllade henne som nationalhjärte. Kommunikén den 4 april nämnde 13 namn, av vilka sex inte fanns med på listan från den 13 januari. Man vet inte vad som hänt med de två som alltså inte fanns kvar på listan från den 4 april. Man kan förmoda att de dog under tortyren eller i likhet med dr Timasjuk var Berija-agenter.

Enligt olika Kremlkännare, som har studerat denna historia (Schapiro, H Salisbury, W Leonhard) förberedde Stalin under sina sista månader en stor utrensning. Molotovs mor anhölls och deporterades i samband med läkaraffären. Likaså två av Mikojans söner. Alla höga ledare kände sig hotade och Stalin själv kände sig hotad av alla. Läkaraffären hade varit den första länken i denna vilda kamp i "partiledningens" högsta kretsar, en kamp som fick en oväntad vändning genom Stalins död (omständigheterna kring denna är ännu idag höljda i mörker). Krishna Menon, indisk minister, som träffade Stalin kort före hans död, har berättat att diktatorn klottrade några vargfigurer på en papperslapp och sade till sin gäst att den ryske bonden kände till vargarna, sina gamla fiender, mycket väl och visste hur han skulle fälla dem, men att vargarna också visste hur man dödar.

Se Broué, Pierre: *Le parti bolchevique*, s 460-462.

76. Mayer Azew var agent för Tsarens polis och lyckades under fyra år (1904-1907) uppträda som ledare för de ryska terroristerna. Polisen förhindrade de flesta attentaten i sista stund, och lät några genomföras för att inför den allmänna opinionen rättfärdiga förtrycket mot revolutionärerna. I januari 1953 påminde en fransk kommunistisk författare om detta historiska prejudikat som ett argument för att det inte alls var någonting förvånansvärt med processerna i folkdemokratierna. Se *La Pensée*, nr 46, 1953.

77. *Cahiers du Communisme*, nr 8-9, 1953, s 925.

4. Östern tar över

För de kinesiska kommunisterna, som är en del av den stora kinesiska nationen, en del av dess kött och blod, kan allt prat om marxismen avskilt från Kinas kännetecken endast vara en abstrakt marxism, marxismen i ett vakuum. Därför blir tillämpningen av marxismen på ett konkret sätt i Kina ett problem som det är brådskande för hela partiet att förstå och lösa. Utländska mallar måste avskaffas och dogmatismen måste få gå och lägga sig. De måste ersättas av den friska och levande kinesiska stilen och andan. De som inte förstår det minsta av internationalismen skiljer det internationalistiska innehållet från den nationella formen.

Mao, 1938

I december 1947 – när kommunistpartierna i Europas båda hälfter inträdde i den dystra Kominform-perioden samtidigt som kapitalismen hämtade nya krafter i hela västerlandet – sade Mao Tse-Tung inför det kinesiska kommunistpartiets centralkommitté:

Det kinesiska folkets revolutionära krig har nu nått fram till en vändpunkt. Det vill säga, det kinesiska folkets befrielsearmé har nu slagit tillbaka den offensiv som Chiang Kai-shek, Förenta Staternas hejduk, genomfört med flera miljoner soldater. Redan under detta krigs första år, från juli 1946 till juni 1947, slog Folkets Befrielsearmé på flera fronter tillbaka Chiang Kai-sheks offensiv och tvingade honom över på defensiven. . . . Detta är en vändpunkt i historien. . . . Det är vändpunkten när imperialismens nu över hundraåriga välde i Kina slutar upp att växa och börjar dö ut. Det är en händelse av mycket stor betydelse. Den har mycket stor betydelse därför att den utspelas i ett land med en befolkning på över 475 miljoner, och därför att när den nu inträffat kommer den med säkerhet att kulminera i seger över hela landet. Dessutom har den stor betydelse därför att den utspelas i Östern, där över en miljard människor – halva mänskligheten – lider under imperialistiskt förtryck.(1)

Den vändpunkt i det kinesiska inbördeskriget som skedde under andra hälften av 1947 var faktiskt historisk. Den revolutionära arméns offensiv fortlöpte därefter oavbrutet fram till revolutionens seger i hela landet. Den 1 oktober 1949 föddes officiellt Folkrepubliken Kina. Medan arbetarrörelsen i väster, som hade förspilt det exceptionella tillfälle som det kapitalistiska systemets andra stora kris hade inneburit, stannade upp på den reformistiska vägen, bröt en bondearmé in i Peking, Shanghai, Nankin och Kanton. De flesta av arméns kommunistiska ledare hade en intellektuell bakgrund. Den europeiska och amerikanska kapitalismens brohuvuden på den asiatiska kontinentens östra strand föll i händerna på historiens största agrara och antiimperialistiska revolution. Partiet som gick i spetsen och tog makten i oktober 1949 föresatte sig att omvandla denna revolution till en socialistisk revolution.

Fram till 1917 ansåg alla, inklusive Lenin, att de asiatiska samhällena oundvikligen måste genomgå en etapp av kapitalistisk utveckling. På Kominterns andra kongress reviderade Lenin denna ståndpunkt och formulerade antagandet att ”med hjälp av proletariatet i de utvecklade länderna” skulle revolutionerna i öster kunna undvika den kapitalistiska etappen.

Det kinesiska kommunistpartiet förberedde sig för att genomföra det första historiska försöket av detta slag.(2) Visserligen kunde partiet inte ha några stora illusioner om hjälp från proletariatet i de utvecklade länderna, eftersom proletariatet inte tagit makten i något av dessa länder och inte hade rört ett finger för att hindra den amerikanska interventionen till stöd för Chiang Kai-shek. Däremot fanns Sovjetunionen och folkdemokratierna. Sovjetunionens seger över Hitlertyskland var en av de avgörande faktorerna när det gällde att skapa internationella förhållanden som skulle göra den kinesiska revolutionens seger möjlig. Inte bara på grund av den betydelse den hade för Japans nederlag, utan också för att Sovjetunionens militära styrka vid slutet av kriget i sig själv utgjorde en betydande broms mot en amerikansk intervention i Kina.(3)

Ändå måste KKP-ledarna ha tvivlat mycket starkt på möjligheten att få någon sovjetisk hjälp under den närmast följande perioden. Det ”kalla kriget” som Stalin hade satt igång mot den kinesiska revolutionen, som hade vågat bevara sin självständighet och originalitet, och de metoder han använde för att likrikta och kontrollera de övriga folkdemokratierna, visade på ett dramatiskt sätt det nya Kina vilka alternativ som Kreml skulle kunna ställa det inför: att bli undersåte eller fiende.

Var Mao och hans närmaste medarbetare medvetna om att detta var alternativen? Det saknas information för att man ska kunna ge ett entydigt svar. I varje fall hade Mao-gruppen sådana

erfarenheter av förbindelser med Moskva som utan vidare måste göra det lätt att förstå konflikten mellan Sovjetunionen och Jugoslavien. I vissa avseenden var denna erfarenhet analog med den som Tito och hans medarbetare fick under befrielsekriget, och i andra avseenden var den rikare än jugoslavernas. Vissa drag i den ledande KKP-kärnans ideologiska skolning och politiska praktik verkade i samma riktning. Kännetecken som härstammade från den kinesiska revolutionens objektiva förutsättningar och som medvetet utvecklats sedan Mao tagit över partiets ledarskap. Utan att upprepa vad som redan nämnts i kapitlet om den första etappen av den kinesiska revolutionen, ska jag nu i stora drag återge några moment under den föregående perioden, som har direkt anknytning till denna fråga.

Den kinesiska revolutionen och den ”stora alliansen”

I slutet av det omnämnda kapitlet återgavs Maos deklARATION från 1943, enligt vilken Komintern efter sin sjunde kongress inte gjorde några ytterligare ingripanden i det kinesiska partiets interna problem. Förklaringen till detta faktum – sade jag – skulle kunna ligga i den samstämmighet som fanns från och med 1935 mellan KKP:s enhetsfrontspolitik mot Japan, Kominterns folkfrontspolitik och den sovjetiska utrikespolitiken under denna tid. Men detta sammanträffande uteslöt inte viktiga meningsskiljaktigheter. Medan Kominterns folkfrontspolitik rättade sig strikt efter den sovjetiska utrikespolitikens krav, var inte förhållandet detsamma vad gäller KKP:s enhetsfrontspolitik mot Japan. För den maoistiska ledningen ingick det i denna taktik att hela tiden kämpa för de revolutionära krafternas dominans inom ramen för den tillfälliga alliansen med Kuomintang. Moskvans utgångspunkt var annorlunda. Den sovjetiska regeringen, som 1937 hade slutit en pakt med Kuomintang-regeringen som innefattade hjälp med krigsmateriel och militära specialister, var framför allt intresserad av att Chiang Kai-shek använde sin armé i kriget mot Japan, i stället för att ta en stor del av den i anspråk till att angripa kommunistiska baser.(4) Men för Chiang var det kommunismen som var huvudfienden. Som han sade vid ett tillfälle: ”Japanerna är en hudsjukdom, kommunisterna en hjärtsjukdom.”(5) Det inofficiella inbördeskriget mellan KKP och Kuomintang kunde inte upphöra utan att Mao gjorde grundläggande eftergifter. Han måste underordna sig Kuomintangs ledarskap och upplösa sina trupper i Chiangs armé. I denna fråga utövade Kreml påtryckningar på honom genom några äldre KKP-medlemmar som Wang Ming, som oförbehållsamt stödde den stalinistiska politiken.(6) Påtryckningarna övergick till att bli mer direkta efter Tysklands invasion av Sovjetunionen.

I april 1941 övergav Moskva sin tidigare allianspolitik med det officiella Kina och slöt non-aggressionspakten med Japan, som jag tidigare redogjort för. KKP visade en talande tystnad inför denna handling, som försatte partiet i samma läge som den tysk-sovjetiska pakten skapade för de europeiska kommunistpartierna. Aprilpakten gjorde det lättare för Japan att konsolidera och utöka de positioner man uppnått i Kina. I synnerhet frigjordes japanska styrkor i norra delen av landet, vilka kunde sättas in mot de viktigaste kommunistiska baserna.(7) Det behöver knappast nämnas att Stalin inte rådgjorde med de kinesiska kommunistledarna innan han beslöt att sluta pakten med Japan. Och efter vad man hittills vet hade han inte givit dem någon militär hjälp under den föregående perioden (1937-1940), medan Kuomintang fick det.(8) Men när Tyskland anföll Sovjetunionen, och det uppstod risk för att Japan, trots pakten, skulle göra detsamma, erinrade sig Stalin att det fanns kommunister i Kina. Han bad dem nu att använda alla sina militära styrkor mot de mycket överlägsna japanska, och han bad dem att göra ansträngningar (dvs eftergifter) för att uppnå en starkare enhet med Kuomintang (så att detta också skulle kunna koncentrera sina militära styrkor mot ockupanten). Detta har nyligen avslöjats av *Kommunist*, SUKP:s officiella tidskrift:

Mao och medlemmarna i hans sekt saboterade öppet förslagen från vårt parti: att paralysera de japanska styrkorna genom en gemensam aktion (KKP-Kuomintang) och hindra dem från att anfälla

Sovjetunionen under den period då Hitlers armé hade tillfälliga framgångar på den tysk-sovjetiska fronten. . . . Mao var passiv i kriget mot Japan, fastän åtskilliga fakta visat att det internationella proletariats intressen krävde maximala satsningar på de antifascistiska operationerna. Det räcker med att peka på att från 1941 till 1942 minskade det antal enheter som folkarmén satte in mot japanerna hela tiden. Den sovjetiska korrespondenten i Yenan meddelade i januari 1943 att alla trupper hade order att inte genomföra några operationer riktade mot Japan och att gå till reträtt om det skulle komma till sammanstötningar. De borde, så långt möjligt, uppnå vapenvila med fienden.(9)

På ett förvridet och fruktansvärt smädande sätt speglar denna version i *Kommunist* den verkliga konflikten mellan Stalins och Maos strategier.

Med anledning av japanernas totala överlägsenhet i vapen och reguljära militära trupper undvek Mao systematiskt att ställa folkarmén inför konventionella slag. Han tillämpade i stor skala den gerillataktik, som hade använts och utvecklats teoretiskt ända sedan Chiangs tid. Enligt en av de mest välinformerade observatörerna i väst:

De kommunistiska styrkornas militära operationer var ytterst utspridda, dels för att de av politiska skäl ville sprida sig över så stora ytor som möjligt, och dels på grund av deras extrema materiella underlägsenhet i förhållande till japanerna. De genomförde på detta sätt ett gerillakrig, som låg ännu längre ifrån ett reguljärt krig än Chiangs fälttåg, och de arbetade i små enheter, aldrig större än ett regemente.(10)

Denna stridsteknik hörde samman med inrättandet av den nya revolutionära makten i stora jordbruksbygder inom de av japanerna ockuperade provinserna. Mao tillämpade, kort sagt, ”det förlängda krigets strategi”, som han hade formulerat 1938. Detta uteslöt inte övergång till rörlig krigsföring i ett senare skede: ”Kriget kommer att bli långvarigt och hänsynslöst”, sade Mao, ”och under dess gång är det möjligt för gerillaförbanden att undergå den nödvändiga hårdningen, och undan för undan förvandlas till reguljära styrkor, så att deras operationsmetoder undan för undan regulariseras och gerillakriget utvecklas till rörligt krig.”(11) Japans plötsliga kapitulation efter Hiroshima uteslöt denna fas i kriget mot Japan, men Maos strategi hade inte gjorts upp enbart med tanke på detta krig. Den utgick från en oundviklig fortsättning av den väpnade kampen mot Kuomintangens reaktionära styrkor (en kamp som i själva verket knappast upphörde under kriget mot Japan). Planen var att bygga upp styrkorna inför inbördeskriget, och inte göra slut på dem i förtid. Kort sagt, det slutliga målet för den maoistiska strategin begränsade sig inte till den nationella befrielsen utan innefattade också den sociala revolutionen. Det nära sambandet mellan dessa båda sidor var som vi vet nyckeln till kommunismens seger i Kina.

Maos politiska och militära strategi kom i konflikt med Stalins på många plan. Så länge som det fanns risk för ett japanskt anfall mot den sovjetiska Fjärran Östern – ungefär till 1943 – visade sig konflikten framför allt på det militär-taktiska planet, som *Kommunist* nu erkänner. Medan Mao bevarade och förberedde styrkor för den kinesiska revolutionens strategiska intressen, låg det i Stalins intresse att såväl Mao som Chiang satte in alla sina militära styrkor mot japanerna. Amerikanerna hade samma intresse för att kunna minska sin krigsinsats i Stilla havs-området.

Chiang för sin del sparade Kuomintang-armén för den oundvikliga uppgörelsen med kommunisterna. I början av kriget hade Chiang gjort upp en plan så att japanerna skulle hjälpa honom att krossa kommunisterna. Han utnyttjade det faktum att folkarmén då formellt löd under den nationella regeringen och beordrade den att angripa japanernas huvudstyrkor.(12) Mao gick inte i denna fälla. Han gick emot Chiangs direktiv på samma sätt som han senare gick emot Stalin. Om han hade givit med sig för den senares krav under perioden 1941-43 skulle den revolutionära armén ha varit i stort sett krossad vid tiden för Japans kapitulation och de kinesiska kommunisterna skulle ha varit utlämnade åt Kuomintang och amerikanerna.

Man måste ha i minnet det grundläggande faktum att KKP inte fick någon militär hjälp alls från Sovjetunionen under hela kriget mot Japan. Stalin krävde att de kinesiska kommunisterna skulle intensifiera sina militära operationer mot den japanska armén, men han gjorde ingenting för att kompensera deras tragiska underlägsenhet vad gäller vapen.(13)

På ett mer allmänt politiskt plan kom Maos strategi också i konflikt med Kremls långsiktiga mål. KKP:s revolutionära projekt – den kommunistiska segern i Kina – var svårt att förena med Stalins stora projekt: att nå en långtgående överenskommelse med USA, i Asien såväl som i Europa, om grunderna för en uppdelning i intressesfärer. I Asien var en sådan uppgörelse i bästa fall genomförbar endast med en kinesisk regim där kommunisterna var underställda den nationella borgarklassen, under Chiangs ledning. Därför upphörde Stalin aldrig med sina påtryckningar för att få KKP-ledningen att sluta ett avtal av detta slag med Kuomintang, samtidigt som han stödde den amerikanska politiken för att förmå Chiang Kai-shek att överge sin inrotade antikommunism och möjliggöra vissa eftergifter till KKP och på så sätt underlätta dess integration i en Kuomintangregim.

På hösten 1944 skickade Roosevelt general Hurley som ambassadör till Chiang. Hurley gjorde uppehåll i Moskva där han tillsammans med Molotov gick igenom situationen i Kina. På grundval av detta möte 'övertygade' han den kinesiske diktatorn om att: "1) Ryssland stöder inte det kinesiska kommunistpartiet, 2) Ryssland vill varken ha tvister eller inbördeskrig i Kina, 3) Ryssland eftersträvar de mest harmoniska kontakter med Kina."(14) Under samtal med Hurley (den 15 april 1945) och med Hopkins (den 28 maj) bekräftade Stalin att Sovjetunionens mål var att Kina enades under Chiangs ledarskap. Hopkins meddelade Truman att Stalin hade lovat att "göra allt vad som stod i hans makt för att förverkliga Kinas enhet under Chiang Kais-hek". Han hade förklarat att "ingen (kinesisk) kommunistledare var tillräckligt stark för att ensam genomföra detta."(15) (I juni 1944 hade Stalin sagt till Harriman: "Kommunister, kinesiska kommunister? De är i förhållande till kommunismen vad margarinet är i förhållande till smör."(16))

Dessa uttalanden som de amerikanska politikerna tillskriver Stalin och hans medarbetare skulle kunna ha varit diplomatiska knep av honom om de inte så perfekt överensstämde med andra dokument och med hela den allmänna inriktningen hos Stalins "stora allians"-politik. Den 14 augusti 1945 slöt Moskva och Chiang Kai-shek "Fördraget om vänskap och allians mellan Kina och Sovjetunionen", enligt vilket Sovjetunionen, i överensstämmelse med det hemliga Jalta-avtalet, skulle få tillbaka de baser och besittningar som Tsar-ryssland hade stulit från Kina och som sedan hade förlorats i det rysk-japanska kriget 1905. Vid denna tid avstod den ena västmakten efter den andra från sina gamla besittningar i Kina och erkände Kina som en stormakt och permanent medlem av FN:s säkerhetsråd. Chiangs regering motsatte sig därför häftigt dessa krav från Moskva och gav först med sig sedan Stalin hade lovat – enligt några historikers version – att inte stödja de kinesiska kommunisterna.(17)

Händelseutvecklingen efter Japans kapitulation styrker i viss mån denna version, men bara i viss mån. Den sovjetiska befrielsearmén i Manchuriet gav inte de kinesiska kommunisterna den avgörande hjälp som den skulle ha kunnat. I stället för att lämna över regionens industriella anläggningar – de viktigaste i hela Kina – till dem, monterade de ner anläggningarna och sände dem till Sovjetunionen som krigsbyte. I stället för att låta dem ta makten i Mukden (den viktigaste järnvägsknuten och industriellt centrum i Manchuriet) och andra städer, ingick de sovjetiska myndigheterna en överenskommelse med Chiang om att överlämna städerna till hans trupper. De hade kunnat transportera enheter ur folkarmén till Peking och andra centra i norra Kina, innan nationalisterna kom dit, men gjorde det inte. På så vis kunde nationalisterna installera sig där, sedan de transporterats med amerikanska flygplan och fartyg.

Men å andra sidan motsatte sig inte de sovjetiska militärmyndigheterna att folkarmén och de kinesiska kommunisternas organisationer bredde ut sig över Manchuriets jordbruksområden och till och med tog makten i några städer, som Harbin och Chang-chun. Och framför allt – vilket var Stalins stora present till de kinesiska kommunisterna – överlämnade den sovjetiska ledningen en del av den japanska arméns vapen till Maos trupper i Manchuriet.(18) (Det är naturligtvis sant att om han hade handlat annorlunda –förvägrat kommunisterna delar av de japanska vapnen och låtit merparten hamna hos Kuomintang – hade det varit en alltför skandalartad handling av ledaren för den internationella kommunismen.)

Med andra ord räckte Stalin en hand åt Mao och en åt Chiang samtidigt som han försökte förmå dem att komma överens inbördes. Han bekräftade sitt erkännande av Chiang som Kinas statsöverhuvud och gav honom en viss hjälp att upprätta sin myndighet i norra delen av landet. Men han krävde att Chiang skulle låta kommunisterna delta i regeringen. Strax efter undertecknandet av det sovjetisk-kinesiska fördraget och under gemensamma påtryckningar från Moskva och Washington inbjöd Chiang Kai-shek Mao till diskussioner om KKP:s inträde i regeringen. Stalin möjliggjorde för Mao att minska sin markanta underlägsenhet i vapen något, men i gengäld pressade han Mao att göra eftergifter till Kuomintang.

Revolutionärt krig eller ”nationell enhet”

Vad gäller Stalins påtryckningar på Mao finns ett förstklassigt vittnesmål, som vad jag vet aldrig har dementerats av Moskva. Jag har redan nämnt det i ett tidigare kapitel, men ska nu återge det mera detaljerat. Enligt Kardelj avslöjade Stalin i februari 1948 följande för honom och Dimitrov:

Efter kriget bjöd vi de kinesiska kamraterna att komma hit och diskutera situationen i deras land. Vi sade dem rakt på sak att enligt vår uppfattning hade upproret i Kina inga utsikter att lyckas och att de borde försöka nå en uppgörelse med Chiang Kai-shek, gå in i hans regering och upplösa sin armé. De kinesiska kamraterna sade att de höll med om våra synpunkter, men väl tillbaka i Kina gjorde de precis tvärtom. De återsamlade sina styrkor, organiserade sin armé, och som alla idag kan se håller de på att besegra Chiang Kai-shek. Beträffande Kina har vi misstagit oss och det erkänner vi.(19) (I not 19 redogör jag för de tänkbara motiven till denna ”självkritik” från den Ofelbares sida, men det som är av intresse här är erkännandet av påtryckningarna mot KKP.)

Förhandlingarna mellan Mao och Chiang i september 1945 ledde inte till något praktiskt resultat. Medan förhandlingarna pågick beordrade Chiang sina trupper att anfalla de kommunistkontrollerade områdena, och Mao beordrade sina att bjuda motstånd och förinta angrifarna.(20) På hösten 1945 var inbördeskriget ett faktum. De sovjetiska och amerikanska påtryckningarna förstärktes för att få till stånd en ”nationell enhet” mellan de båda väpnade makter som drabbade samman i Kina. På utrikesministermötet i december 1945 kom ”de tre stora” överens om ”behovet av ett enat och demokratiskt Kina, under ledning av en nationell enhetsregering grundad på en omfattande integrering av de demokratiska elementen i samtliga regeringsorgan, och på ett slut på de inre oroligheterna”.(21) Förhandlingarna mellan Kuomintang och KKP återupptogs. I januari 1946 samlades en rådgivande politisk församling och kom överens om ett vapentillstånd. Den rådgivande församlingen antog en rad uttalanden som uppenbarligen tillfredsställde ”de tre storas” avtal. Men i själva verket dolde de Chiangs förberedelser för att återuppta offensiven mot de revolutionära styrkorna och kommunisternas förberedelser för att kunna bjuda de kontrarevolutionära styrkorna ett effektivt motstånd. Förespråkarna för att ge den kinesiske diktatorn det nödvändiga stödet för en militär lösning av konflikten vann under tiden terräng i Washington. Från och med våren 1946 utsträcktes inbördeskriget till hela landet och trots ytterligare sporadiska förhandlingsförsök fortsatte det att öka i intensitet och bredd ända fram till Kuomintangs totala undergång.

Chiang Kai-shek återupptog offensiven i juli 1946. Hans armé var då kraftigt överlägsen vad gäller reguljära styrkor och vapen (han förfogade över 500 flygplan, till stor del med amerikanska piloter, medan folkarmén inte hade något flyg förrän efter segern), han hade tusentals amerikanska officerare och tekniker till sitt förfogande och fick generöst stöd från Washington. Under ett år (fram till sommaren 1947) verkade nationalisterna gå från seger till seger. I själva verket ockuperade de städer som folkarmén, enligt sin väl beprövade taktik, inte försökte försvara. De byggde ut sina försörjningsvägar och spred ut sina styrkor över fiendens områden, som hade underminerats av den revolutionära agitationen. Folkarmén gick bara till strid där den var avgjort överlägsen. Den utvidgade och konsoliderade den nya makten i allt större jordbruksdistrikt, där den agrara revolutionen blev ett påtagligt faktum. Den omringade städerna, skar av försörjningsvägarna och isolerade de nationalistiska divisionerna. Parallellt intensifierade folkarmén den underjordiska aktiviteten i fiendens urbana centra, drog till sig de vacklande elementen och drog fördel av konflikterna inom Kuomintangskorrumpade militära och politiska apparat.

Styrkeförhållandena ändrades snabbt till förmån för kommunisterna. Från sommaren 1947 till sommaren 1948 gick folkarmén undan för undan över till offensiven i Manchuriet, norra Kina och centrala Kina. Nu inleddes den fas som Mao hade förutsagt i sin teori om ”det förlängda kriget”: övergången från gerillakrig till rörligt krig. På hösten 1948 inträffade de mest spektakulära segrarna. Folkarmén befriade hela Manchuriet, tog hundratusentals krigsfångar och kom över stora kvantiteter krigsmateriel. Överlägsenheten i vapen (trots att man saknade flyg) och reguljära trupper var nu definitivt på de revolutionära styrkornas sida. I januari 1949 intog folkarmén Peking. På våren korsade man Yangtzi-kiang och gick in i Nanking och Shanghai. På hösten nådde man Kanton. I slutet av året låg hela den kinesiska kontinenten, utom några avlägsna områden som befriades en kort tid därefter, under den nya revolutionära maktens kontroll.

Den omsvängning som skedde i inbördeskriget från och med sommaren 1947, den revolutionära arméns snabba och spektakulära offensiv från och med hösten 1948, som på ett år ledde den från Manchuriet till Kanton, kan inte enbart förklaras av den skicklighet som kommunisterna hade uppnått i sin politiska och militära taktik. En skicklighet som var frukten av 25 års praktisk erfarenhet och teoretisk utveckling av det revolutionära kriget. Den starka revolutionära stridsviljan, disciplinen, offerviljan, effektiviteten i operationerna, som uppnåtts genom kommunisternas militära och politiska organisation – detta räcker inte heller som förklaring. Utan dessa element hade segern varit omöjlig, men de ensamma förklarar den inte och framför allt förklarar de inte hur den kunde vinnas så snabbt.

Alla som har studerat denna period av den kinesiska revolutionen pekar ut Kuomintang-regimens eget inre förfall, dess oförmåga och korruption som en av de avgörande orsakerna till dess undergång. Förutom de kinesiska kommunistledarna själva var en av de första som insåg detta Marshall. Genom sitt uppdrag i Kina, innan han i februari 1947 tog över det amerikanska utrikesdepartementet, hade han fått möjlighet att lära känna Chiangs regim från insidan. Och i juni 1947 förutspådde han dess undergång inför ett ministermöte. I februari 1948 förklarade han inför det amerikanska säkerhetsrådet att ”med tanke på oordningen, korruptionen, slarvet och oförmågan inom centralregeringen är de kinesiska problemen praktiskt taget olösliga”.(22) Men Chiang-regimens oförmåga och upplösning var bara en spegling, en effekt, av ett mer djupgående förhållande: den långt framskridna revolutionära omvandlingen av hela det kinesiska samhället. Den revolution, som organiserats av, fått sitt program av och förkroppsligades genom folkarmén och KKP, förenade sig under sin frammarsch med den utspridda, spontana och allestädes närvarande revolutionen. Efter trettio år av inbördeskrig, bonde- och arbetaruppror, revolutionära krig, japansk invasion, nationellt

befrielsekrig osv hade denna börjat ta form i människornas medvetanden och lett till en djupgående upplösning av de traditionella strukturerna.

Den japanska invasionen var det avgörande provet för alla politiska krafter som gjorde anspråk på att lösa detta föränderliga Kinas problem. Efter att 1925-27 ha avslöjat sig som motståndare till bonderevolutionen, avslöjade Kuomintang 1937-45 sin oförmåga att organisera det nationella motståndet. Det komprometterade sig till och med genom att direkt eller indirekt samarbeta med fienden vid flera tillfällen. KKP däremot, som under det första och andra inbördeskriget hade utmärkt sig som revolutionens parti, utmärkte sig dessutom under kriget mot Japan som det nationella oberoendets parti. Samhällsskikt och politiska grupper som vacklade mellan KKP och Kuomintang gick över till KKP:s sida eller krävde en verklig allians med kommunisterna. Chiang Kai-sheks regering skulle inte ha kunnat ta makten i större delen av landet i samband med japanernas kapitulation utan hjälp av en rad faktorer (som inte hade något att göra med den bakomliggande verkligheten i landet): avtalet mellan USA och Japan att de japanska styrkorna endast skulle kapitulera till Chiang Kai-sheks trupper, förflyttningen av dessa trupper (som var isolerade i de sydvästra delarna) till centrala och norra Kina med hjälp av USA:s flyg och flotta, Chiang-regimens internationella status (erkänd av ”de tre stora” som Kinas enda legala regering) och det kinesisk-sovjetiska fördraget i augusti 1945 som stärkte den politiskt i förhållande till de revolutionära krafterna, den sovjetiska arméns uppträdande i norr och i Manchuriet i överensstämmelse med detta fördrag och slutligen den hjälp av alla slag som USA-regeringen omedelbart började ge Chiang.

I själva verket installerades Kuomintang-regimen på konstlad väg i ett land som krävde just det som denna regim skulle komma att hindra: fred, genomgripande samhällsförändringar och ett verkligt nationellt oberoende. Från den första dagen efter befrielsen från det japanska okeet uppträdde Kuomintang som inbördeskrigets parti, motståndaren till all samhällsförändring och instrumentet för ett nytt utlandsberoende – det amerikanska. Om Kuomintang skulle kunna behålla makten under en någorlunda lång tidsperiod fanns det bara två möjligheter: antingen att krossa kommunisterna militärt eller att få dessa att kapitulera politiskt, ”integrera sig” i regimen, upplösa sina militära styrkor, underkasta sig Chiang Kai-shek och i praktiken överge sitt revolutionära program. Från Kuomintangs synvinkel var de ovannämnda förhandlingarna en taktisk manöver för att vinna tid och förbereda sina styrkor för den förstnämnda lösningen och samtidigt sondera terrängen inför den andra. Om KKP-ledningen hade givit vika för Stalins krav skulle det andra alternativet ha kunnat bli verklighet. Kommunisterna skulle åter, liksom 1925-27, ha blivit Kuomintangs fångar, och tragedin från denna tid skulle när som helst ha kunnat upprepas. I Västeuropa utmynnade den opportunistiska ”nationella enheten” i att de kommunistiska ministrarna avskedades och partierna isolerades, men så som situationen var i Kina skulle sannolikt denna typ av ”nationell enhet” ha lett till ytterligare en slakt på kommunister.

En av Maos och hans kamraters historiska förtjänster är den totala klarhet som de skapade i detta avseende, vilket bevisas av dokumenten från denna epok. Mao gjorde sig inga illusioner, varken under perioden omedelbart före Japans kapitulation eller därefter: Han ansåg inbördeskriget oundvikligt och förberedde partiet för att möta det. I sin rapport inför KKP:s sjunde kongress, två månader före Japans kapitulation, sade Mao:

Till denna dag framhärdar den härskande klicken i Kuomintang i sin reaktionära politik: diktatur och inbördeskrig. Det finns många tecken på att den vidtagit och nu forcerar förberedelser för att släppa löst ett inbördeskrig så snart ett visst allierat lands styrkor har rensat en ansenlig del av det kinesiska fastlandet från de japanska angräparna. Den hoppas också att generalerna i vissa allierade länder ska utföra samma arbete i Kina som den brittiske generalen Scobie utfört i Grekland.(23)

Längre fram påminde han om 1927 års erfarenhet:

År 1944 lade Kuomintang-regeringen fram ett så kallat memorandum som krävde att det kommunistiska partiet 'inom en viss fastställd tid skulle upplösa' fyra femtedelar av de befriade områdenas väpnade styrkor. År 1945, under de allra senaste förhandlingarna, har den krävt att kommunistiska partiet ska lämna ifrån sig alla de väpnade styrkorna i de befriade områdena, varefter den skulle tillerkänna det kommunistiska partiet 'legal status'.

Dessa människor säger till kommunisterna: 'Överlämna era trupper och vi ska tillerkänna er frihet.' Enligt deras teori bör ett politiskt parti, som inte har någon armé, åtnjuta frihet. Likväl var det så att den frihet som Kinas kommunistiska parti åtnjöt under åren 1924-27, då det endast hade en liten väpnad styrka, försvann när Kuomintang-regeringen inledde sin politik för 'partirensning' och massakrer.(24)

Mao avslutade sitt slutanförande vid kongressen med följande ord:

I detta ögonblick hålls två kongresser i Kina, Kuomintangs sjätte rikskongress och det kommunistiska partiets sjunde rikskongress. De har helt olika mål: Den enas mål är att likvidera det kommunistiska partiet och alla andra demokratiska krafter i Kina och sålunda försänka Kina i mörker. Den andras mål är att kasta den japanska imperialismen och dess lakejer, de feodala krafterna i Kina, över ända och bygga upp ett nydemokratiskt Kina och sålunda leda Kina till ljuset.(25)

Omedelbart efter förhandlingarna i september hävdade Mao på ett partimöte:

Kuomintang och det kommunistiska partiet kommer säkerligen att misslyckas i sina förhandlingar, kommer säkerligen att bryta med varandra och börja strida, men, tillade han, förhandlingarna var nödvändiga för att krossa Kuomintangs lögn, enligt vilka det kommunistiska partiet varken vill ha fred eller enhet.(26)

Skräckbilden av en "kinesisk titoism"

Maoisterna har ännu inte avslöjat något av den interna kampen inom partiet under dessa år. I de nu kända texterna, t ex dokumentet från april 1946 som citerats på annan plats,(27) framskymtar att några betydande KKP-medlemmar stödde den lösning som Stalin förespråkade: att till varje pris nå en överenskommelse med Chiang Kai-shek. Inbördeskriget föreföll dem dömt att misslyckas från och med det ögonblick då Kreml inriktade sig på en överenskommelse med USA. Det förefaller troligt att Stalins påtryckningar på KKP-ledningen i detta avseende fortsatte åtminstone till slutet av 1946 eller början av 1947. I december förklarade Stalin för Roosevelts son att den sovjetiska regeringen var beredd att "föra en gemensam politik med USA vad gäller Fjärran Östern."(28) Under 1945 och 1946 skrev den sovjetiska pressen och de västliga kommunistpartiernas press knappast någonting alls om den kinesiska folkarmén, de revolutionära omvälvningarna i de befriade områdena eller liknande. Den begränsade sig i allmänhet till att fördöma de amerikanska "reaktionära kretsarnas" stöd till "de reaktionära kretsarna inom Kuomintang". Detta stöd angavs som det huvudsakliga hindret för en "nationell enhetslösning". Som vi redan har sett tog Zjdanovs rapport på Kominforms grundningskonferens inte upp Kina annat än ur just denna synvinkel. Det revolutionära innehållet i inbördeskriget tystas ner, man tar inte upp frågan om det internationella proletariats stöd till de kinesiska revolutionärerna. KKP har inte erbjudits att ingå i Kominform. Uppenbarligen låg Maos politik, liksom Titos under befrielsekriget, på en helt annan våglängd än Stalins. Mao-linjens spektakulära seger 1949 kunde heller inte annat än göra Stalin ännu oroligare. Framför allt efter vad som hänt med Tito.

Stalins oro borde ha varit desto större eftersom det endast handlade om att händelserna bekräftat att Maos strategi var korrekt. Det var också första gången som makten i ett stort land kom i händerna på ett kommunistparti, vars läggning, ideologiska skolning och inre utveckling visade mycket starkt markerade skillnader i förhållande till det sovjetiska partiet. Ett parti som var medvetet om sin egenart och sin betydelse i världen. Ett parti vars ledning systema-

tiskt hade förstärkt dessa drag sedan mer än tio år i latent konflikt med Moskvas ortodoxi. Detta trots det rituella åkallande av Stalin och hans idéer som åtföljde ”kinesiseringen” av marxismen. Den citerade artikeln ur Kommunist visar att det var med allt detta som bakgrund som Moskva bedömde den så kallade korrektionskampanjen som organiserats i Yenan i olika etapper mellan 1941 och 1945. Denna ”rörelse” bestod av studier och diskussioner om en rad ideologiska, politiska organisatoriska problem med målet att partiet skulle lära sig att använda den marxistiska metoden och avvisa dogmatiska betraktelsesätt, subjektivism och formalism. Att förena den marxistiska teorin med den revolutionära praktiken i Kina. Under Fjärdemaj-rörelsens tid, sade Mao, var det ”revolutionärt och nödvändigt att bekämpa det gamla schablonmässiga skriveriet och den gamla dogmatismen” (hos det traditionella kinesiska tänkandet). På samma sätt ”är det för oss idag revolutionärt och nödvändigt att använda marxismen för att kritisera det nya schablonmässiga skriveriet och den nya dogmatismen”.(29)

Tusentals kadrer gick igenom denna skola, som fyllde funktionen att sprida de maoistiska uppfattningarna inom partiet och samla dess led under Maos ledning. Dennes teorier om det revolutionära kriget, ”nydemokratin”, sättet att lösa motsättningarna inom partiet, etc blev upphöjda till den sanna marxismen för Kina. Man började tala om ”kinesisk marxism” eller ”kinesisering av marxismen”. Wang Ming och andra kritiserades – vilket Kommunist nu avslöjar – för ”sin dogmatiska attityd till den ryska marxismen”.

Denna ideologiska rörelse – som trots sina antidogmatiska avsikter kan anses som inledningen av Mao-kulten – nådde sin höjdpunkt under KKP:s sjunde kongress. Liu Chao-chis rapport ”om partiet” innehöll följande avsnitt:

Det allmänna programmet i våra partistadgar slår fast att Mao Tse-tungs tänkande ska vara ledstjärnan för allt partiarbete. Själva stadgarna förutsätter att det är varje partimedlems plikt att sträva efter att förstå grunderna i marxismen-leninismen och i Maos tänkande. Detta är en historiskt betydelsefull förändring i våra partistadgar.(30)

Faktiskt så särpräglad att ett sådant språk hade varit otänkbart i stadgarna för varje annat kommunistparti. Rapporten fortsatte:

I över ett århundrade har det kinesiska folket och den kinesiska nationen, som gått igenom svåra olyckor, skaffat sig en omätlig historisk erfarenhet under loppet av sina blodiga strider för frigörelse. Dess praktiska kamp och den därigenom vunna erfarenheten kulminerade otvivelaktigt i och med skapandet av stora egna teorier. På så vis klargjordes att den kinesiska nationen inte bara kan slåss utan också kan skapa en modern vetenskaplig revolutionär teori . . .

Denna teori utgörs av just Mao Tse-tungs tänkande – kamrat Maos teori om och inställning till Kinas historia, det kinesiska samhället och den kinesiska revolutionen. Mao Tse-tungs tänkande är länken mellan den marxistisk-leninistiska teorin och den kinesiska revolutionens praktik. Det är kinesisk kommunism, kinesisk marxism.

Styrkan och originaliteten i den nya väg man slagit in på underströks kraftigt:

Av många skäl, såsom de mycket speciella dragen i Kinas samhällsliga och historiska utveckling, dess vetenskapliga efterblivenhet osv, är det en unik och svår uppgift att systematiskt modifiera marxismen från dess europeiska till dess kinesiska form – med andra ord att använda en marxistisk utgångspunkt och metod för att lösa de mångskiftande problemen i den pågående kinesiska revolutionen. Många av de problem som uppstått under processen har aldrig tidigare formulerats eller lösts av världens marxister . . . Detta kan aldrig, som några tycks tro, genomföras genom att man bara läser marxistiska verk om och om igen, lär sig dem utantill och citerar dem. Ingen har som kamrat Mao på ett så anmärkningsvärt och framgångsrikt sätt genomfört den unika och svåra uppgiften att anpassa marxismen till kinesiska förhållanden. Detta är något av det mest betydelsefulla som uppnåtts under den marxistiska världsrörelsens historia.

Dessa texter visar på medvetenheten om ett odiskutabelt faktum – att den kinesiska revolutionen, liksom alla stora revolutioner, frambringade sin egen teori – en medvetenhet

som vävdes samman med de första tecknen på en kult, som skulle leda till en dogmatisering av de nya idéerna, på samma sätt som hade skett med leninismen. Men vi ska inte analysera detta nu – det jag vill peka på här är att dessa grundsatser från KKP:s sjunde kongress, liksom Maos militär-politiska strategi, var mycket svåra att smälta för Stalin. Den kinesiska revolutionen utgjorde den första stora teoretiska utmaningen mot den stalinistiska renlärligheten, på samma sätt som dess praktiska förlopp var en utmaning mot ”den stora alliansens” politik. Och utmaningen gällde hela världen, eftersom den nya teorin enligt den citerade rapporten innebar ”en utveckling av marxismen beträffande den nationella demokratiska revolutionen i de koloniala, halvkoloniala och halv-feodala länderna under den nuvarande perioden . . . ett betydelsefullt och användbart bidrag till folkens befrielse i alla länder, och framför allt ett verktyg för befrielsen av alla nationer i Östern.” Från och med 1945 började KKP göra anspråk på sin uppfattning och erfarenhet som modell för revolutionen i de icke industrialiserade länderna. KKP betraktade sig som arvtagare till det sovjetiska partiet.

Allteftersom 1949 års seger framstod klarare, och särskilt under detta år, publicerades en rad artiklar i de sovjetiska teoretiska organen, som diskret satte pricken över i:et. De avsnitt i Maos verk där han hedrade Sovjetunionen, Lenins och Stalins roll uppmärksammades. Samtidigt höll man tyst om allt som hade att göra med ”kinesiseringen” av marxismen och kritiserade indirekt Maos teser om den speciella utvecklingen av revolutionen i de koloniala och halvkoloniala länderna. Enligt en av artiklarna:

De allmänna lagarna för samhällsutvecklingen är identiska i östliga och västliga länder. Man kan bara tala om skillnader vad gäller takten i eller de speciella formerna för denna utveckling. I denna mening skiljer sig inte folkdemokratien i öst från folkdemokratien i väst...

Den nationella-koloniala kampens hela förlopp och de fantastiska segrar som vunnits av de demokratiska krafterna i Ostasien bekräftar på ett slående sätt sanningen i Lenins och Stalins lära beträffande den nationella-koloniala frågan och visar på framgången för Marx', Engels, Lenins och Stalins segerrika idéer.(31)

Maos idéer existerade inte för denna sovjetiska teoretiker. I en annan artikel hävdades:

”Kamrat Stalins arbeten, i synnerhet de i den kinesiska frågan, har haft en enorm betydelse då partiet formulerat sin korrekta marxistisk-leninistiska politik. Genom att i dessa arbeten grunda sig på en djupgående teoretisk analys av situationen i Kina, har kamrat Stalin beskrivit den kinesiska revolutionens karaktär och på ett lysande sätt förutsagt dess utveckling och påvisat under vilka villkor den kunde ha framgång.(32)

I november 1949, kort efter det att Folkrepubliken Kina utropades, höll Fackliga Världsfederationen ett möte i Peking. Den kinesiske representanten (Liu Shao-chi) höll i sitt tal bestämt fast vid de maoistiska teserna:

Den väg som det kinesiska folket har tagit för att besegra imperialismen och dess lakejer och för att grunda Folkrepubliken Kina ska följas av folken i många koloniala och halvkoloniala länder i deras kamp för nationellt oberoende och folkdemokrati . . .

Det är Mao Tse-tungs väg.(33)

De uttalanden som några asiatiska kommunister gjorde, där de förklarade sig vilja följa det kinesiska exemplet, togs inte med i sammanfattningen av debatterna på detta möte, som publicerades i Fackliga Världsfederationens tidskrift.

Uppenbarligen var revolutionen i det ofantliga Kina, liksom i det lilla Jugoslavien, fylld av risker för kätter. Utropandet av Folkrepubliken Kina den 1 oktober 1949 – kort innan Kominform tillkännagav att den jugoslaviska folkrepubliken var i händerna på ”mördare och spioner” – var inte bara det kraftigaste slaget mot det imperialistiska systemet sedan Oktoberrevolutionen. Det innebar också att det för Kreml målades upp en skräckbild av en asiatisk

titoism, ojämförligt mycket farligare än titoismen på Balkan. Några betraktare i väst antydde möjligheten att en sådan utveckling skulle bli verklighet, men de bedömde den inte som omedelbart förestående.(34) Kominformpartierna ansåg det också nödvändigt att sätta stopp för sådana ”spekulationer”. PCF:s tidskrift, till exempel, skrev i mars 1950 att ”den proletära internationalismen är fast förankrad i det kinesiska kommunistpartiet, och man kan vara säker på att de förhoppningar som imperialisterna hyser om en ”kinesisk titoism” kommer att mynna ut i en djup missräkning”.(35)

Den kinesisk-sovjetiska alliansen

Under några år skrämdes faktiskt spöket på flykten. Den internationella situationen utövade ett starkt tryck på både Mao och Stalin att komma överens. Det kalla kriget hade nått sin höjdpunkt. Mao kunde inte veta hur långt USA skulle gå i sitt stöd till den besegrade Chiang Kai-chek, som flytt till Formosa. Under alla förhållanden var den amerikanska imperialismen det största hotet mot det nya Kina. Stalin, å sin sida, var i behov av att förstärka sin internationella apparat. I april 1949 hade Atlantpakten undertecknats. I maj hade den sovjetiska regeringen tvingats avbryta blockaden av Västberlin. Japan utvecklades till en amerikansk militärbas riktad mot det sovjetiska Fjärran Östern. Och även om den första sovjetiska atombomben exploderade i juli detta år, var det amerikanska försprånget inom detta område uppenbart. Samtidigt hade Sovjetunionen en minst lika tydlig överlägsenhet vad gäller konventionella militära styrkor. De förhandlingar mellan Mao och Stalin som inleddes i Moskva i december 1949 avslutades i februari 1950 med upprättandet av det kinesisk-sovjetiska fördraget om ”vänskap, förening och ömsesidig hjälp” på trettio år. I juni 1950 utbröt Koreakriget, som skulle komma att svetsa samman den nya alliansen under tre år.

Förutom dessa uppenbara internationella förhållanden inverkade utan tvivel andra faktorer. Förhållandet mellan de båda partierna hade ännu inte satts på prov på det statliga planet. Inte heller i det jugoslaviska fallet ledde meningsskiljaktigheterna som uppstod under kriget i sig själv till en brytning. Relationerna blev fientliga först när den nya jugoslaviska staten trädde in på scenen och det i praktiken visade sig att dess suveränitet var oförenlig med Kremls politik och metoder. Möjligen trodde Mao att Stalin skulle akta sig för att gå tillväga som i de små östeuropeiska staterna i ett land som Kina, med 500 miljoner invånare och en armé på åtskilliga miljoner, som just hade demonstrerat sin enorma slagkraft.

Dessutom var Kinas ekonomiska situation, efter 25 år av nära nog oavbrutet krig, helt katastrofal. De kinesiska kommunisterna trodde att Sovjetunionen skulle lämna dem den omedelbara hjälp som de behövde. De stod inför ofantliga ekonomiska och tekniska problem som de inte var förberedda på att lösa. Maos teori om ”nydemokratin” gav en allmän vägledning om de olika klassernas roller och relationerna mellan dem och om den nya regimens karaktär. Men för att bygga upp denna behövdes något mera. KKP trodde sig finna lösningen i den modell och den erfarenhet som det sovjetiska uppbygget representerade. Kort före segern formulerade Mao problemet på följande sätt:

Den allvarliga uppgiften att bygga upp vår land ekonomiskt ligger framför oss. Vi ska snart lämna åt sidan en del av de ting vi känner väl till och bli tvingade att göra saker som vi inte känner så väl till. Detta betyder svårigheter. Imperialisterna räknar med att vi ska vara ur stånd att sköta vår ekonomi ...

I början var en del av kommunisterna i Sovjetunionen inte heller så skickliga att sköta ekonomiska ting, och imperialisterna väntade också på att de skulle misslyckas. Men Sovjetunionens kommunistiska parti utgick med segern, och under Lenins och Stalins ledning lärde det inte bara hur man gör revolution utan också hur man bygger upp. Det har byggt en stor och ypperlig socialistisk stat. Sovjetunionens kommunistiska parti är vår bästa lärare och vi måste lära av det.(36)

Var detta ett uttryck för övertygelse eller ett diplomatiskt uttalande med den nya etappen i åtanke? Mao hade alltid manövrerat mycket skickligt för att undvika direkta sammandrabbningar med Moskva. Samtidigt som han bekämpade de personer och tendenser inom det kinesiska partiet som representerade den villkorlösa underkastelsen under Moskvas direktiv och uppfattning beträffande den kinesiska revolutionen, tillerkände han Sovjetunionen och Stalin den ledande rollen i den internationella kommunistiska rörelsen.(37) Och det finns ingenting som tyder på att han hade den allra minsta kritiska synpunkt varken på Sovjetunionens interna problem eller på Stalins politik för den kommunistiska rörelsen i väst. (Att döma av det man vet om hans liv var han dåligt insatt i dessa frågor, på samma sätt som övriga kommunistledare var dåligt insatta i de kinesiska problemen.)

Mellan Maos kinesiska version av marxismen, som den framstod kring 1949, och Stalins ryska version fanns en gemensam del, som var mycket större och fastare än vad en delhängivna maoister brukar medge. Skillnaderna gällde huvudsakligen frågorna om det revolutionära kriget, om den kinesiska revolutionens strategi, former och metoder under dess destruktiva fas. Dessa meningsskiljaktigheter betydde naturligtvis mindre när uppbyggnadsfasens problem hamnade i förgrunden. Däremot fick de stor internationell betydelse när kampen för frigörelse utvecklades i ”tredje världen”.

Motsättningarna mellan den stalinistiska ortodoxin och de maoistiska teorierna om vägen för revolutionen i u-länderna kom dock för en tid att skjutas i bakgrunden på grund av Korea-kriget och Kinas inrikesproblem. På det inre uppbyggets område satte sig de kinesiska kommunisterna i det sovjetiska partiets skola, så som Mao hade förespråkat. Ända tills den praktiska erfarenheten – liksom 1921 och 1927 beträffande den revolutionära taktiken – lärde eleverna att läraren inte heller kunde tjäna dem vid uppbygget av den nya regimen.

Om det för Maos del 1949 var de ovannämnda faktorerna som fick honom att sträva efter största möjliga samförstånd med Stalin, vägrade för den senare, förutom hotet från USA, konflikten med Jugoslavien tungt. Det finns grund att anta att Stalin hade maximalt intresse av att undvika att skaffa sig en liknande konflikt med det kinesiska partiet, vars stora seger hade omgivit det med en enorm prestige inför den internationella kommunistiska rörelsen och inför alla förtryckta folk. Hans intresse låg tvärtom i att dra fördel av denna prestige. Kominforms och kommunistpartiernas hela propaganda framställde den kinesiska revolutionens triumf som frukten av Stalins geniala ledning, hans idéer och strategi, hans råd och direktiv. Studera detta mästestycke:

Under varje etapp av den kinesiska revolutionen för nationell befrielse har Stalin deltagit för att formulera problemen, hjälpa till att korrigera misstagen, peka på de hinder man hade att undvika och den rätta vägen att följa med proletariats ledning som grund.

Industriproletariatet utgjorde 1949 i Kina knappt en procent av befolkningen, och efter den fruktansvärda repressionen 1927 kunde det knappast ingripa i den revolutionära kampen. Andelen arbetare i KKP var knappt tre procent 1949, och det överväldigande flertalet i det ledande skiktet hade intellektuell bakgrund.(38) Men enligt Kominforms versioner hade proletariatet utgjort den ledande kraften i den kinesiska revolutionen. Stalin gjorde underverk. Artikeln fortsatte:

Stalins analys av de speciella förhållandena i Kina har gjort det möjligt för KKP att utarbeta sitt program, sin strategi och sin stridstaktik.. .

Stalin förutsåg vetenskapligt Kuomintang's förräderi (1927). . . Stalin fördjupade för Kinas del den leninistisk-stalinistiska teorin om de koloniala och halvkoloniala länderna. . . Återupprättandet av KKP:s inflytande bland arbetarklassen berodde också på Stalins råd. . . Stalin har skyddat den kinesiska revolutionen mot trotskismen. . . Endast genom att studera och följa Stalins teorier kunde

det kinesiska kommunistpartiet se klart, korrigera misstagen och leda revolutionen och det revolutionära kriget till seger.(39)

Man kan föreställa sig vilken effekt sådana versioner hade på de kinesiska kommunistledarna, men för ögonblicket visade de inga tecken på att tappa fattningen. De var tvungna att svälja än värre oförrätter under dessa år, och de gjorde det med samma oberördhet. Utan att gå in i detalj på de kinesisk-sovjetiska relationerna fram till Stalins död, ska jag bara peka på att överförandet till kinesisk förvaltning av den manchuriska järnvägen i enlighet med biavtalen till 1950 års fördrag sköts upp till 1952, såvida inte ett fredsavtal mellan Sovjetunionen och Japan skulle undertecknas dessförinnan. Tillbakadragandet av de sovjetiska trupperna från flottbasen i Port-Arthur uppsköts till samma datum. Och problemet med Dairens hamn förblev olöst för att utredas på nytt efter nämnda fredsavtal. Den kinesiska regeringen måste erkänna Yttre Mongoliets ”oberoende”, dvs att det förblev under fullständig sovjetisk kontroll.(40) I Sinkiang var kineserna tvungna att gå med på två samägda företag av den typ som jugoslaverna hade tillbakavisat. 1954 krävde Mao att den sovjetiska delen av dessa företag omedelbart skulle överföras i kinesiska händer.(41)

Vad gäller ekonomiska krediter hade de kinesiska ledarna beräknat landets behov till mellan två och tre miljarder dollar. Moskva lämnade en kredit på 60 miljoner dollar per år under fem år. Totalt 300 miljoner dollar, vilket var mindre än vad den sovjetiska regeringen kort dessförinnan hade lånat till Polen.(42) De sovjetiska specialister som sändes till Kina förorsakade samma problem som i Jugoslavien: De hade mycket högre löner än sina kinesiska kollegor. Med tanke på den ekonomiska nivån bland folket och de återhållsamma vanor som de kinesiska kommunisterna hade fostrats till är det lätt att föreställa sig vilken moralisk och politisk effekt en sådan situation oundvikligen måste skapa. Det fanns utan tvivel också många andra aspekter på relationerna mellan de två staterna och partierna som inte precis ökade tilltron till den rosenröda officiella bilden av den ”kinesisk-sovjetiska vänskapen”. Fram till händelserna i Polen och Ungern hösten 1956 gjorde kineserna emellertid inga uttalanden som satte denna idylliska bild i tvivelsmål. I december detta år förklarade Mao:

I samband med lösandet av vissa konkreta frågor visade Stalin en tendens till stormaktschauvinism, och han tog inte tillräcklig hänsyn till likhet i rättigheter. Han skolade inte kadren i en anda av blygsamhet och ibland blandade han sig orättfärdigt i grannstaterna och broderpartiernas interna angelägenheter, vilket fick stora och allvarliga konsekvenser.(43)

Men varken då eller senare har maoisterna gjort en objektiv och dokumenterad historisk analys av Stalins (den sovjetiska styrande byråkratins) inblandning i de olika faserna av den kinesiska revolutionen, speciellt under perioden 1949-1953. Vilket kan ha sin förklaring i att en sådan analys skulle medföra en kritisk granskning av vissa aspekter av Maos eget handlande. Detta var svårt att göra så länge kulten av hans tänkande och person bestod. Så länge de inte gör denna analys kan i varje fall de kinesiska kommunisterna inte ge en slutgiltig historisk förklaring till sin nuvarande konflikt med det sovjetiska partiet.(44)

Företaget att ena landet politiskt och skapa en planekonomi under kinesiska förhållanden måste med nödvändighet befordra en byråkratiseringsprocess – i ännu större skala än i Ryssland 1917. Men det är givet att importen av den sovjetiska modellen och de sovjetiska metoderna inte kunde annat än stimulera och påskynda denna process inom alla områden: parti och statlig förvaltning, ekonomi och ideologi. Det extremt komplicerade problemet i Kina – att försöka gå mot socialismen i ett land av denna typ – krävde objektivt att en permanent debatt inleddes, att undersökningar utan några restriktioner utvecklades med ett brett deltagande av massorna och de intellektuella. Som även skulle inkludera kritik av den sovjetiska erfarenheten. I stället för att göra detta tillämpades den sovjetiska modellen dogmatiskt som den enda möjliga vägen.

En annan effekt av att KKP underordnade sig Stalin under denna period var att den stora praktiska och teoretiska erfarenhet som samlats under den kinesiska revolutionen fram till maktövertagandet inte kunde spridas till den internationella kommunistiska rörelsen eller i synnerhet till kommunisterna i de koloniala och halvkoloniala länderna, med undantag av några enstaka fall (vietnamesiska kommunister och några kommunistiska kärnor i Sydostasien, som traditionellt var knutna till kineserna). Som regel blev den kinesiska revolutionen känd av kommunisterna världen över genom den sovjetiska versionen, vars allmänna infallsvinkel har speglats i den ovan citerade artikeln. Stalin hade varit skaparen, de kinesiska kommunisterna hade endast tillämpat hans idéer och direktiv. Allting fanns i Stalins arbeten: den marxistiska analysen av den kinesiska verkligheten, revolutionens förlopp, strategin och taktiken som lett till segern osv. Den kinesiska erfarenheten användes faktiskt under dessa år inte till att berika den marxistiska revolutionsteorin utan till att bekräfta den stalinistiska dogmatismen och att höja dess skapare till skyarna. KKP:s seger tjänade också som tröst mot den kommunistiska rörelsens bekymmer i väst. Den dolde för en tid konsekvenserna av den europeiska revolutionens misslyckande och den nordamerikanska kommunismens kroniska oförmåga. Dessutom var uppvisandet av den ”kinesisk-sovjetiska vänskapen” och Sovjetunionens hjälp till Kina ett ovärderligt stöd för Kominforms version av konflikten med Jugoslavien. Med Mao – lät man förstå – fanns det inga problem, för han var internationalist och hade bevisat sin trohet mot Sovjetunionen – internationalismens grundpelare – till skillnad från Judas- Tito. Vilket bevisade att felet inte var Stalins. Kommunisterna kunde ha gott samvete.. .

Trots allt detta underkastade sig KKP Moskva i långt mindre grad under Kominformperioden än kommunistpartierna i de europeiska folkdemokratierna. Stalin agerade med en viss försiktighet, och Mao hade en styrka bakom sig som inte de europeiska kommunistledarna kunde räkna med eftersom de kommit till makten med hjälp av den sovjetiska armén. Ett år efter utropande av Folkrepubliken visade insatsen av kinesiska ”volontärer” i Koreakriget på ett spektakulärt sätt, såväl för Kreml som för västregeringarna, att den kinesiska kommunismen hörde till de främsta makterna i världen.

Omedelbart efter Stalins död förstod hans arvtagare att det var nödvändigt att göra vissa eftergifter för ett så ovedersägligt faktum som den kinesiska revolutionens styrka och prestige. Samtidigt försökte de utnyttja detta politiskt till att stärka sina egna positioner – såväl internationellt som nationellt – i samband med den känsliga situationen som uppstått genom den store diktatorns död. De utvidgade den ekonomiska och tekniska hjälpen till Kina betydligt, de höjde KKP:s rangordning i den kommunistiska rörelsen och för första gången tillerkände de Mao titeln ”stor marxistisk-leninistisk teoretiker”.(45)

Men händelseutvecklingen visade snart att Moskva bara gav Peking status som god tvåa inom världskommunismen, och bara på villkor att Peking var Moskvas trogna eko i den internationella politiken, och inte ifrågasatte den sovjetiska renlärigheten på något område. Efter-sägarna upprepade i viss mån den manöver som läromästaren hade försökt med Tito 1945-1947, och resultatet blev av likartat slag, men i kinesisk skala. Den storryska nationalismen provocerade fram en förstärkning av den kinesiska nationalismen, liksom den tidigare hade förstärkt den jugoslaviska nationalismen. Den ”kinesiska titoismens” skräckbild tog form i ofantliga proportioner. Men detta tema ska jag ta upp längre fram.

Den kinesiska revolutionen var den andra stora händelsen i den revolutionära process som inleddes 1917. Det var imperialismens, framför allt USA-imperialismens, första betydande nederlag efter andra världskriget. Den var som vi vet en drivkraft för de koloniala och halvkoloniala folkens kamp för nationell och social befrielse. Inspirerad av den kinesiska revolutionen tog denna kamp över den ledande rollen – under en ännu inte avslutad epok – från proletariatet i de utvecklade kapitalistiska länderna vad gäller revolutionärt handlande.

Men tesen att världsrevolutionen från och med den kinesiska revolutionen skulle ske genom att "världsstaden" (det utvecklade kapitalistiska området) omringades av "världens landsbygd" (de underutvecklade kontinenterna) är ingenting annat än en otillåten generalisering av den tidtabell som den kinesiska revolutionen verkligen följde. Att "väst" hade lämnat över huvudrollen till "öst" på den revolutionära handlingens område var visserligen ett faktum. Men ingenting gör det möjligt att förutsäga att detta kommer att bli det sista rollbytet. Tvärtom finns det redan några symptom – såväl på teoretisk nivå som i handling – på att proletariatet i väst åter kan ta rollen som förgrundsfigur på den historiska skådeplatsen. Ett proletariat, som är mycket olikt det som Marx och Lenin kände. Man får inte heller glömma att proletariatet (också av detta nya slag) i de så kallade socialistiska länderna måste få ett ord med i laget. Tidtabellen för världsrevolutionen kommer att bjuda oss på åtskilliga överraskningar och många scenväxlingar.

Noter till kapitel 4

1. Mao Tse-tung: *Valda verk*, band IV, Arbetarkultur Stockholm 1963, s 167-68.
2. "Nydemokratin", som KKP:s program definierade som en särskild etapp mellan Kuomintangregimen och det socialistiska uppbygget, kan inte betraktas som en etapp av kapitalistisk utveckling, även om det under denna etapp fanns en privatkapitalistisk sektor (nationell bourgeoisie). Centralkommitténs rapport till KKP:s åttonde kongress (september 1956) säger: "Upprättandet av Folkrepubliken Kina innebar den egentliga avslutningen på den borgerligt-demokratiska revolutionens stadium i vårt land och inledningen av den proletära socialistiska revolutionens stadium: inledningen av perioden för övergång från kapitalism till socialism." (*Eighth National Congress of the Communist Party of China*, I, Peking 1956, s 19.)
3. Krigsförklaringen mot Japan och offensiven mot dess armé i Manchuriet, omedelbart efter det att USA hade fällt sina första atombomber, hade utan tvivel en sådan effekt. Men inflytandet på den kinesiska revolutionen av de sovjetiska segrarna i Andra världskriget var, som vi ska se, motsägelsefullt. Samtidigt som de å ena sidan innebar en broms för den amerikanska imperialismens intervention, hade Stalin å andra sidan för avsikt att – med hjälp av den styrka och prestige dessa segrar gav honom – påtvinga KKP en politik i riktning mot kapitulation inför Kuomintang, för att underlätta den långtgående överenskommelse som han försökte uppnå med USA.
4. Guillermaz: *A History of the Chinese Communist Party 1921-1949*, Methuen, London 1972, s 305. Här uppges att ryssarna sände ungefär 300 officerare och tekniker, med general Tjerbatjev i spetsen, inklusive E-5 och E16 plan med piloter.
5. Citerat av Andre Fontaine: *History of the Cold War from 1917 to the Korean War*, s 369.
6. Wang Ming var i praktiken partiets högsta ledare tills Mao tog över den rollen. Han hade Kominterns förtroende. Efter sin avgång återvände han till Moskva för att i början av 1938 bege sig till Yenan. Tillsammans med andra partimedlemmar bildade han opposition mot Maos politik, och förespråkade större eftergifter till Kuomintang, att partiets militära enheter helt och hållet skulle inlemmas i Kuomintang-armén och respektera dess disciplin osv. Han ansåg att endast Kuomintang kunde leda motståndskriget mot Japan. Kort sagt liknade hans politiska inställning, som speglade Moskvans, den som de europeiska kommunistpartierna, med undantag av det jugoslaviska, tillämpade under motståndet mot Hitler: "nationell enhet" under ledning av den antifascistiska borgarklassen. Se Hu Chiao-mu: *Trente années du Parti communiste en Chine*, Peking 1957, s 72-73; Guillermaz: op. cit., s 204, 366-67.

I hettan av den nu aktuella polemiken mellan Kina och Sovjetunionen har *Kommunist*, SUKP:s centrala organ, bekräftat att Wang Ming och andra angreps för att de försvarade

Kominterns och det sovjetiska partiets synpunkter under den aktuella perioden. (Se numret från juni 1968: "Om några problem i KKP:s historia".)

7. I sin rapport till KKP:s sjunde kongress förklarade Mao, med hänсыftning på denna period: "Det förekom faktiskt inga allvarliga strider på kuomintangfronten under dessa år. Den japanska aggressionens svärdsegg riktades huvudsakligen mot de befriade områdena." Ur *Valda verk*, band III, Danelius, Uddevalla 1971, s 208.

8. Inte i något känt KKP-dokument finns den minsta antydning om sovjetisk militärhjälp under denna period. Detsamma gäller den senare delen av kriget mot Japan. Man kan vara övertygad om att om det hade existerat någon sådan hjälp hade ryssarna inte underlåtit att nämna det under den aktuella polemiken, t ex i den i not 6 citerade artikeln i *Kommunist*.

9. *Kommunist*, Juni 1968, s 93-108.

10. Denna beskrivning av Guillermaz (op. cit., s 330), som är grundad på en mycket detaljerad dokumentation, överensstämmer med KKP:s officiella version.

11. Mao: *Valda verk*, band II, Danelius, Uddevalla 1970, s 103. Den militära apparat som KKP satte upp under kriget mot Japan bestod av ett mycket komplicerat och diversifierat system, som omfattade 8:e armén och nya 4:e armén, som var organiserade i divisioner, regementen, kompanier (som hade en vidsträckt operativ självständighet) vilka inte var bundna till något bestämt territorium; fasta enheter som uteslutande opererade inom ett begränsat område, inom de av japanerna ockuperade provinserna; folkmilis, beväpnade massorganisationer av lokal karaktär, vanligen med mycket enkla vapen osv. Vid tiden för den sjunde kongressen (våren 1945) kunde folkarmén (i ordets bokstavliga bemärkelse) räkna med 910 000 man, och folkmilisen med 2,2 miljoner. Samtidigt hade de befriade områdena en befolkning på 95 miljoner. Gränsregionen Shensi-Kansu-Ninghsia, där Maos högkvarter var beläget (Yenan), utanför det område som japanerna ockuperade, utgjorde endast en liten del av de befriade områdena. Huvuddelen fanns inom de provinser som i teorin kontrollerades av angriparen och i de provinser som styrdes av Kuomintangregimen.

12. Se *Trente Années du PCC*, s 68-69.

13. Som komplement till vad som sagts i not 8 kan man påpeka att Mao i sina tal och skrifter vid upprepade tillfällen framhållit den totala frånvaron av hjälp utifrån. I ett tal på ett partimöte i Yanan den 13 augusti 1945 säger han t ex: "Under de senaste åtta åren har folket och armén i våra befriade områden utan någon som helst hjälp utifrån och uteslutande genom sina egna bemödanden befriat väldiga områden samt stått emot och bundit huvudparten av de japanska invasionsstyrkorna och praktiskt taget samtliga marionettrupper." (*Valda verk*, del IV, s 12-13. Marionettrupper syftar på de kinesiska "kollaboratörerna".)

14. Se den amerikanska vitboken, *United States Relations with China*, Washington 1949, s 73.

15. Citerat av Fontaine, op. cit., s 375 (Hopkins var Trumans chefsrådgivare i utlandsfrågor.)

16. Se Feis, Herbert: *The Chinese Tangle*, University Press, Princeton 1953, s 140.

17. Se Fontaine, op. cit., s 375.

18. Den 10 augusti 1945 uppmanade Chu Teh, överbefälhavare för folkarmén, de japanska trupperna och de projapanska kinesiska arméerna att överlämna sina vapen. Nästan samtliga japanska styrkor ignorerade denna kallelse och följde i stället "det allierade högkvarterets" (SCAP) order – dvs det brittisk-amerikanska högkvarteret – som föreskrev att de endast skulle kapitulera inför Chiang Kai-cheks regeringstrupper och gav dem ansvaret för att upprätthålla ordningen under mellantiden. Som en följd av detta kom merparten av japanernas krigsmaterial att hamna hos Chiang Kai-cheks trupper. Till detta kom det som amerikanerna

skickat för att utrusta 39 divisioner med moderna vapen. Denna information är hämtad från Guillermaz, op. cit., s 378, som också säger att ingen tidigare kinesisk regering haft tillgång till en så stor mängd moderna och starka vapen. Enligt en grov uppskattning hade Chiang Kai-chek 200 divisioner i slutet av 1945, och cirka 500 flygplan. Kommunisterna hade inte något stridsflyg under hela inbördeskriget.

Värdet på den industriella utrustning som Sovjetunionen tog med sig från Manchuriet uppskattades av en amerikansk kommission till 858 miljoner dollar och dess återanskaffningsvärde till 2 000 miljoner dollar. Denna sovjetiska åtgärd, säger Guillermaz, ”tydde på att ryssarna ämnade inleda ett ekonomiskt samarbete med de framtida ockupanterna av denna region, som var oerhört viktig för Sibiriens ekonomi” (s 379).

Beträffande de städer som ryssarna kunde ha överlämnat till folkarmén eller underlättat för dem att inta, säger Guillermaz: ”Om kommunisterna hade ockuperat de stora städerna i dessa områden – Peking, Tientsin, Tsing-tao, Tai-yan och Kalgan – för att endast nämna norra Kina, skulle detta ha givit dem ett värdefullt kort att spela ut mot regeringen och väckt stort uppseende i världen som helhet” (s 378). Men det kinesisk-sovjetiska fördraget ”klargjorde uttryckligen . . . Nanking-regeringens överhöghet över Manchuriet” (s 379). Guillermaz lägger till att ”ryssarna hade planerat att lämna Manchuriet successivt under oktober och november, och lämna vägen fri för kommunisterna. Efter begäran av centralregeringen, som inte hade slutfört sin plan för att fullständigt återta området, gick de med på att skjuta upp förflyttningen till april följande år” (s 380). Med andra ord skyddade den sovjetiska armén Manchuriets städer mot hotet att falla i de kinesiska kommunisternas händer till dess Chiang Kai-cheks trupper anlände med amerikanska fartyg och flygplan.

19. Citerat av Dedijer, op. cit., s 331. På detta möte med de jugoslaviska och bulgariska kommunistledarna ville Stalin tvinga de förstnämnda att upphöra med sitt stöd till upproret i Grekland, med argumentet att det var dömt att misslyckas. Hans huvudlinje var: ”Jag medger att jag tog fel beträffande Kina, så ni borde kunna medge att ni har fel beträffande Grekland.” Man kan emellertid inte utesluta möjligheten att Stalin ville markera – och låta amerikanerna veta – att han inte hade någonting att göra med de kinesiska kommunisternas politik.

20. Se *Valda verk*, band IV, s 57.

21. Från *Mundo Obrero*, januari 1945, som i sin tur återger den sovjetiska pressens version. Marshalls uppgift i Kina måste uppenbarligen betraktas mot bakgrund av detta gemensamma intresse för ”de tre stora”. Den sovjetiska och den amerikanska Kinapolitiken hade naturligtvis olika mål, men båda stödde en ”nationell enhetslösning”. Det gällde att utveckla kampen för inflytande inom ramen för en sådan lösning och förebygga de internationella komplikationer som ett inbördeskrig kunde föra med sig.

22. Citerat av Fontaine, op. cit., s 383.

23. Mao: *Valda verk*, band III, s 215. (General Scobie ledde den brittiska expeditionskåren mot de grekiska motståndsrörelsen 1944.)

24. *Ibid*, s 235.

25. *Ibid*, s 263.

26. Mao: *Valda verk*, band IV, s 59. KKP:s politik omedelbart före Japans kapitulation uttrycks i Maos rapport till den sjunde partikongressen. Linjen för en nationell enhetsfront mot Japan konkretiserades i målet att bilda en koalitionsregering där alla politiska krafter och strömningar skulle ingå, som stödde det program för ”nydemokrati” som partiet hade utarbetat. I detta program förenades åtgärder av borgerligt demokratisk natur (jordreform efter principen: ”jorden till den som brukar den”, osv) med andra som innehöll ”drag av socialism”

– som Mao uttryckte det – att skapa en statlig sektor inom ekonomin (huvudsakligen genom expropriering av det utländska kapitalet och ”komprador-bourgeoisin”) och en kooperativ sektor. Den socialistiska karaktären i dessa åtgärder hade sin grund i att staten befann sig under ”proletariatets hegemoni”. Vilket i praktiken skulle innebära: under ledning av KKP. Naturligtvis kunde Kuomintang aldrig gå med på en sådan regeringskoalition eller ett sådant program även om det inom Kuomintang kunde finnas progressiva element som skulle stödja det.

Under de förhandlingar som inleddes efter Japans kapitulation gjorde Mao en rad eftergifter. Den mest betydelsefulla av dessa var bildandet av en koalitionsregering i vilken KKP visserligen skulle ha en stark representation men ändå befann sig i minoritet i förhållande till Kuomintang. Men dessa eftergifter var mer skenbara än verkliga eftersom Mao inte gav efter en tum beträffande partiets kontroll över sina väpnade styrkor eller den revolutionära maktens integritet i de befriade områdena. Detta kunde Kuomintangs ledning naturligtvis inte acceptera. Sammanbrottet i förhandlingarna var därför oundvikligt.

27. Se s 147 och not 174 till kap 1 av del II i denna bok. Under kulturrevolutionen har man gjort en rad anspelningar på den kapitulationslinje som en del av partiledarna drev under denna period, men Stalins ingripande i frågan har inte nämnts.

28. Se not 172 till kap 1, del II s 194.

29. Mao: *Valda verk*, band III, s 54. Den 4 maj 1919 genomförde studenter i Peking en demonstration för att protestera mot fredskonferensens beslut i Paris, enligt vilket rätten till den kinesiska provinsen Shantung skulle övergå från Tyskland till Japan. Denna händelse gav namn åt en intellektuell politisk rörelse riktad mot den gamla regimen och de gamla idéerna. En rörelse som redan hade utvecklats under flera år och fick en radikalare och massivare karaktär efter denna händelse.

30. Utdrag ur Liu Shao-chis rapport finns i Carrère d’Encausse och Schram: *Marxism and Asia*, Penguin, London 1969, s 259-61, varifrån detta och följande citat är hämtade.

31. Från en artikel av Zjukov, ”Frågor kring den nationella och koloniala kampen efter andra världskriget” i den sovjetiska ekonomiska tidskriften *Voprosy Ekonomiki*, 9 (1949). Utdrag i Carrère d’Encausse och Schram, op. cit., s 265-67.

32. G. V. Astafiev, ”Från halvkoloni till folkdemokrati”, *Krizis Kolonial’noy Sistemy*, Moskva 1949. Utdrag i Carrère d’Encausse och Schram, s 267-69.

33. Carrère d’Encausse och Schram, s 269-73.

34. Se text Robert Guillains artiklar i *Le Monde* den 20 och 28 december 1949, under rubriken ”La Chine sous le drapeau rouge”.

35. Magnien, Marius: *Cahiers du Communisme*, mars 1950, s 57.

36. ”Proletariatet diktatur”, den 30 juni 1949. Se Mao: *Valda verk*, band IV, s 452.

37. Maos taktiska skicklighet understöddes utan tvivel av det faktum att motsättningarna mellan den maoistiska och den stalinistiska politiken under kriget mot Japan och Andra världskriget inte i nämnvärd grad påverkade de sovjetiska intressena. Om Jalta-andan mellan Washington och Moskva hade bestått skulle motsättningarna efter Japans kapitulation kunnat få en antagonistisk karaktär. Den snabba försämringen av relationerna mellan de två supermakterna fick motsättningarna mellan Mao och Stalin att förlora i betydelse.

38. Uppgiften är hämtad från den flera gånger citerade läroboken vid SUKP:s högre parti-skola: *Den internationella arbetarrörelsens historia och de nationella befrielseörelserna*, band III, s 250.

39. Från den i not 35 nämnda artikeln: "Den stalinistiska politikens seger i Kina".
40. *La politique étrangère soviétique, textes officiels (1917-1967)*, Moskva 1967, s 131-34. Erkännandet av Yttre Mongoliets "självständighet" registrerades i en notväxling mellan Vysjinskij och Chou En-lai.
41. Fejtö ger i sin bok *Chine-URSS, la fin d'une hégémonie* (Plon, Paris 1964) följande information (som han tagit från Severyn Bialers artikel "I Chose Truth" i *East Europa*, juli 1956): "Vid ett mycket viktigt centralkommittémöte det sovjetiska kommunistpartiet i juli 1955, då Molotov motsatte sig närmandet till Jugoslavien, gjorde Mikojan ett skarpt angrepp på Molotovs inställning. Mikojan citerade Maos ord från Pekingsamtalen 1954 (mellan Chrusjtjov och Mikojan och de kinesiska ledarna). Mao hade kritiserat företagen med delat ägande kraftigt och kallat dem 'en form av rysk inblandning i Kinas ekonomiska liv'. Mikojan påminde om den skam han kände när han fick höra talas om de sovjetiska experternas arroganta uppträdande i utlandet." (s 93.)
42. *La politique étrangère soviétique*, s 135-36. Jämförelsen med krediten till Polen är hämtad från den citerade boken av Fejtö, s 73.
43. "*Nouvelles Considérations sur l'expérience historique de la dictature du prolétariat*", Paris 1957, s 10. Detta är en fransk version, publicerad av PCF, av en artikel i Jen Min Jih Pao (Folkets Dagblad), den 29 december 1956.
44. I Lin Piaos rapport till KKP:s nionde kongress (april 1969), liksom i andra texter från kulturrevolutionen, fick Liu Shao-chi tjäna som syndabock för Stalins missgärningar, såväl under kriget mot Japan som under det tredje revolutionära inbördeskriget (1946-49) och under perioden efter maktövertagandet och fram till Stalin död. Oberoende av hur befogad kritiken av Lius politiska positioner kunde vara (och man kan inte ta den för sann, framför allt eftersom Liu inte fick tillfälle att försvara sig offentligt), kan man slå fast att dessa positioner överensstämmer exakt med den linje som Stalin försökte påtvinga KKP under respektive period. Jag vill också passa på tillfället att notera att anklagelserna mot expresidenten för Folkrepubliken Kina (i den citerade rapporten) – att han skulle vara fiendeagent, förrädare av arbetarklassen och imperialistlakej ända sedan tiden för det första revolutionära inbördeskriget (1925-27) – i detalj liknar de anklagelser som Stalin riktade mot Trotskij, Bucharin, Zinovjev m fl.
45. Se Fejtö, op. cit. (not 41), s 88-89.

5. Ny maktbalans i världen

”Fredskämparna”

Som analysen av Zjdanovs rapport i kapitel 2 visade, innebar inte Stalins nya ”allmänna linje”, som kommunistpartierna i väst 1947 beordrades att följa, att den tidigare opportunistiska politiken lämnades, utan bara att den fortsatte i andra former. Den representerade en anpassning av dessa partiers politik till Kremels tilltänkta svar på Washingtons expansionistiska kurs. Åter sköts de socialistiska målen upp på obestämd tid. Förut hade de skjutits upp till förmån för den stora koalitionen mot Hitler. Nu var det för den stora antiamerikanska frontens skull, den front som Kreml planerade att skapa för att påtvinga Vita Huset ett världsomspännande avtal, grundat på en uppdelning i intressesfärer som skulle tillfredsställa de sovjetiska intressena.

Den taktiska grundidén i den nya linjen bestod i att maximalt utnyttja motsättningarna mellan den amerikanska expansionen och de nationella borgerskapen i Europa och på andra håll. Det gällde, som Zjdanov sade, att samla ”alla krafter som vill försvara den nationella hedern och det nationella oberoendet”, och mobilisera alla ”fredsvänner” mot hotet av ett tredje världskrig. Huvudsyftet var att mobilisera alla tänkbara krafter för att få de amerikanska ledarna att ta sitt förnuft till fånga och tvinga dem att återgå till Jaltapolitiken. Detta skulle tillåta kommunistpartierna i väst att återgå till den nationella enhetens väg som man följt fram till 1947 – den parlamentariska och fredliga vägen till socialismen.

Av orsaker som redan nämnts fick försöket att utnyttja de inomimperialistiska motsättningarna mycket obetydliga resultat, åtminstone fram till Stalins död. Appellerna om att ”försvara den nationella hedern och det nationella oberoendet” vann inget gehör utanför de kommunistiska leden med undantag för några små intellektuella grupper. Den enda sidan av den nya linjen som i viss mån tog sig konkreta uttryck, som än nästan enbart på ett propagandistiskt plan, var ”kampen för fred”. Berlinkrisen (juni 1948–maj 1949) var den första av en serie milstolpar under ”det kalla kriget” som ökade den internationella spänningen och gav tydlig näring åt hotet om en ny världskonflikt. I april 1949 bildades Atlantpakten, och i september beviljade den amerikanska kongressen NATO:s medlemsstater vapenleveranser till ett värde av 1,5 miljarder dollar.

Den 25 september 1949 bekräftade Tass att en sovjetisk atombomb hade detonerat i april samma år. Nyheten hade redan annonserats av Truman några dagar tidigare. Tass avslöjade också att Sovjetunionen hade haft bomben sedan 1947. Koreakriget började i juni 1950. På Kominforms möte i november 1949 definierades ”kampen för fred” som den *centrala uppgiften* för den kommunistiska rörelsen, som alla andra uppgifter och mål måste underordna sig. I prioritetsordningen följde det ”kalla kriget” mot titoismen omedelbart efter ”kampen för fred”. Dessa båda frågor hängde mycket intimt samman, eftersom titoismen av ”det socialistiska lägret” och kommunistpartierna betraktades som en av den amerikanska imperialismens viktigaste baser i förberedelserna för aggression mot Sovjetunionen.

Organiserandet av den så kallade fredsrörelsen påbörjades 1948. I augusti detta år höll ”Intellektuella för freden” världskongress i Polen, i november följde de franska ”fredskämparnas” nationella kongress och under de följande månaderna ägde en rad liknande sammankomster rum i andra europeiska länder. Från den 20-25 april 1949 samlades i Paris och Prag(1) ”fredskämparnas” första världskongress, med 72 länder representerade. Enligt kongressdokumenten fanns det redan då 600 miljoner organiserade ”fredskämpar”. Men man kanske ska förklara att i denna imponerande summa ingick alla ”fredskämpar” i Sovjetunionen, Kina och de övriga folkdemokratierna, där det enkla faktum att man tillhörde

människosläktet var en tillräcklig förutsättning för att bli inskriven i den glänsande pacifistiska armén. I resten av världen begränsade sig "fredskämparnas" skara, med smärre variationer, till medlemmarna i kommunistpartierna och de massorganisationer som de kontrollerade (fackliga, kvinno-, ungdoms-, kulturella osv).

En del framstående icke kommunistiska personer från vetenskapens och kulturens värld deltog. Siffrorna överdrevs i publicitetssyfte och var omöjliga att kontrollera. Därför kunde den omedvetne få intrycket att rörelsen sträckte sig utanför det politiska och sociala fält där kommunisterna normalt hade sitt inflytande. I själva verket var det inte så, och i kommunistpartiernas ledande kretsar var man medveten om detta. De "fredskommittéer" som hade skapats i städer, stadsdelar eller på fabriker bestod med få undantag av kommunister och sympatisörer.

"Fredskämparnas" främsta aktivitet bestod i att samla namnunderskrifter på oräkneliga skrivelser riktade till den allmänna opinionen, regeringar, parlament, FN osv. Man krävde allmän nedrustning och förbud mot atomvapen, protesterade mot NATO och den tyska återupprustningen och stödde den sovjetiska diplomatins olika initiativ. Samordningen i tid lämnade ingen plats för tvivel beträffande vem som var orkesterns dirigent. Namnunderskrifter var "fredskämpens" viktigaste vapen. I mars 1950 beslöt världskongressens permanenta kommitté, som samlats i Stockholm, att lansera ett upprop för förbud mot atomvapen och organisera en namninsamlingskampanj i anslutning till detta. 500 miljoner namn samlades in i 79 länder. Där fanns namnen på "Sovjetunionens och folkdemokratiernas hela vuxna befolkning samt 223 miljoner kineser".(2) Sammanlagt kom 400 miljoner namn från de elva länder där medborgarna skrev under med samma imponerande tveklöshet och enhällighet som när de röstade på enhetslistorna vid valen. I de övriga 68 länderna fick man 100 miljoner namn. Av dessa kom 31 miljoner från Frankrike och Italien (14 resp 17). I resten av de kapitalistiska staterna föll antalet på ett bedrövligt sätt: 2 miljoner i USA, 2 miljoner i Västtyskland, 1 miljon i Storbritannien osv.(3) Även om man medgav att alla dessa underskrifter skulle vara äkta – vilket naturligtvis är otroligt naivt – var resultatet uppenbarligen inte särskilt löftesrikt. (Observera att den officiella summan för namnunderskrifter är 100 miljoner lägre än antalet "fredskämpar", som enligt den första kongressen inte bara existerade utan dessutom var organiserade.) Ändå karakteriserades kampanjen av sina upphovsmän som en "verklig universell folkomröstning".(4)

Medan "frihetskämparna" nitiskt samlade namn under Stockholmsuppuppet började Korea-kriget. I november 1950 hölls den andra världskongressen för fred i Warszawa, och man antog ett nytt upprop till folken. Till de vanliga parollerna om förbud mot atomvapen, allmän nedrustning osv lade man till en om att stoppa Koreakriget. Som vi vet doldes USA:s intervention från konfliktens första dagar av FN-flaggan, och kamouflerades ytterligare genom att andra medlemsstater sände trupper. FN kontrollerades vid denna tid helt och hållet av USA. "Fredskämparnas" andra kongress fann det ändå lämpligt att rikta sig till FN med en vädjan om "att FN skulle uppfylla sin stora uppgift att garantera en säker och varaktig fred, i enlighet med folkens grundläggande intresse".(5) Vid denna tidpunkt hade kinesiska "frivilliga" redan gått till offensiven och mot slutet av december befann sig de amerikanska trupperna och övriga FN-styrkor på gränsen till sammanbrott. Men ställd inför atomvapenhotet såg inte Stalin den revolutionära segern i Korea som målet. I stället ville han ha ett slut på krigshandlingarna grundat på det gamla *status quo*, det vill säga en delning av landet. Detta vek sig kineserna och koreanerna för. Kommunistpartierna och fredsrörelsen gjorde ingenting annat än att utöva påtryckningar till förmån för denna lösning. Vapenstilleståndet i Korea borde underlätta för Stalin att uppnå den världsoverenskommelse som han strävade efter. Detta syfte vägledde det beslut som världsfredsrådet (bildat vid den andra kongressen) tog i februari 1951: att formulera ett upprop till förmån för en fredspakt mellan "de fem stora", och

organisera en namninsamling till stöd för detta förslag (som den sovjetiska regeringen kort därpå gjordes till sitt eget). Tack vare en ökning av bidraget från ”den vuxna befolkningen” i Sovjetunionen, Kina och folkdemokratierna nådde man denna gång upp till 600 miljoner underskrifter.

Under fem år (1948-1952) följde oavbrutet kongresser (nationella och för hela världen) för fred; konferenser, möten och festivaler för fred; upprop, petitioner och resolutioner för fred; hundratals miljoner namnunderskrifter för fred (alltid desamma). Allt under det stridbara mottot, som antagits av den andra kongressen: ”Freden väntar inte, freden måste erövrast!”. Den skulle erövrast med namnunderskrifter. Den stora världssarmén av namninsamlare gick från seger till seger, med freden som osviklig ledstjärna. Dess historiska roll i korståget gjordes odödlig på ett åskådligt sätt av målaren Bielopolski: Ur en bakgrund av en folkmassa steg Stalins massiva gestalt fram, med en penna i ena handen och Stockholmsuppropet i den andra. På detta sätt visade han för mänskligheten vägen till en säker och varaktig fred: namnunderskriften.(6)

”Den nuvarande freds rörelsen”, sade Stalin, ”har föresatt sig att mobilisera folkens massor i kampen för att bevara freden, för att förhindra ett nytt världskrig. Dess avsikt är alltså inte att störta kapitalismen och införa socialismen: Den begränsar sig till demokratiska mål i sin kamp för freden. Den nuvarande freds rörelsen skiljer sig från den som fanns under det första världskrigets tid, som var inriktad på att omvandla det imperialistiska kriget till inbördeskrig, och alltså gick längre och hade socialistiska mål.”(7) Av respekt för den stalinistiska linjen, som gick ut på att villkorlöst stödja den sovjetiska diplomatin, hade kommunistpartierna i själva verket givit sig in på en typiskt pacifistisk aktion. Den uteslöt inte bara socialistiska mål utan också antiimperialistiska. Till exempel motsatte sig ledarna för de viktigaste kommunistpartierna i Latinamerika att frågan om det nationella oberoendet skulle diskuteras inom freds rörelsen.(8) De tillämpade Suslovs direktiv från Kominforms möte i november 1949: ”All aktivitet inom kommunistpartierna måste *underordna sig denna centrala uppgift*: att garantera en säker och varaktig fred.”(9) (Suslov hade efter Zjdanovs död blivit ansvarig inom politbyrå för att organisera den internationella kommunistiska rörelsen.)

I PCF tog sig denna underordning uttryck bland annat i ”programmet för nationell säkerhet”, som antogs på den tolfte partikongressen i april 1950. Det var inte bara frågan om det socialistiska alternativet som lämnats därhän, till och med som ett långsiktigt perspektiv. Man övergav också programmet för nationaliseringar och andra demokratiska reformer som hade diskuterats fram till 1947. PCF manade till ett bildande av en ”enhetsfront för freden” där ”patrioter med alla politiska åsikter” skulle kunna delta.(10)

På det italienska kommunistpartiets sjunde kongress sade Togliatti att ”frågan om freden . . . har blivit den allra viktigaste frågan, och lösningen av alla övriga frågor är beroende av den”, och därför ”är kommunistpartiet – det starkaste av oppositionspartierna mot den italienska borgarklassens nuvarande regering – *berett att avstå från opposition, såväl i parlamentet som på gatorna* om det bildas en annan regering som radikalt ändrar Italiens utrikespolitik och befriar landet från de förpliktelser som oundvikligen kommer att dra in det i ett krig”.

Togliatti underströk de positiva effekter en sådan lösning skulle ha för den inre ordningen, eftersom det skulle föra med sig ”en avspänning i relationerna mellan de olika politiska och sociala grupperna”, och möjliggöra att man återupptog den nationella enhetspolitiken.

”Grunddragen i den politik som vi föreslog vid slutet av kriget”, förklarade PCI-ledaren, ”är fortfarande giltiga, även om de politiska förhållandena har förändrats.” Till skillnad från Thorez undvek inte Togliatti att ta upp det socialistiska perspektivet, men han gjorde det för att försäkra att den väg han förespråkade ”gradvis kommer att leda till en grundläggande omvandling av den ekonomiska strukturen”. Därför var PCI:s socialistiska målsättning” inte

oförenlig med förslaget att avstå från opposition mot en regering som tillämpar en fredspolitik". Togliatti fortsatte:

"För att vara mer exakt och konkret, jag hävdar att det redan finns en politisk plattform för en rörelse som vill försvara freden och omvandla de ekonomiska och de sociala strukturerna, och som vi menar att Italiens välgång är beroende av. Denna plattform är den italienska republikens konstitution."(11)

Sammanfattningsvis var den enda politik som "de två stora" kommunistpartierna inom västvärlden hade att erbjuda arbetarrörelsen en återgång till 1944-45 års linje, som hade lett till en återhämtning för den europeiska kapitalismen, dess underkastelse under de amerikanska monopolen och en isolering av kommunistpanterna.

Dessutom var denna pacifistiska reformistiska strategi från de europeiska kommunistpartierna ytterst orealistisk. Med tanke på hur ekonomiskt, politiskt och militärt beroende respektive borgarklass var av sin amerikanska beskyddare, var det illusoriskt att tro att någon som helst fraktion av dessa borgarklasser skulle lyssna på Thorez' och Togliattis varningssånger. I själva verket fick de också klinga ohörda. Grunden för denna brist på realism låg i Stalins felaktiga bedömning av skärpan i de inomimperialistiska och inom-kapitalistiska motsättningarna under denna fas. Varje möjlighet till utveckling av kapitalismen i Europa – och därmed till en reformistisk politik – gick i själva verket obevekligen via beroende av USA. Och varje effektiv kamp mot den amerikanska dominansen måste vara antikapitalistisk, revolutionär och antipacifistisk – den skulle objektivt inte kunna vara något annat. Tanken på en nationell, antiamerikansk kapitalism i Europa var då – liksom idag – fullständigt utopisk. Men med tanke på det behov som den sovjetiska diplomatin hade att överallt försöka skapa opposition mot den amerikanska politiken, och med tanke på att syftet med denna diplomati – ett ömsesidigt erkännande av intressesfärerna – var oförenligt med uppkomsten av en revolutionär politik inom USA:s intresseområden, var den enda möjliga politiken för de europeiska kommunistpartierna den som de faktiskt tillämpade. Deras brist på realism tog sig uttryck i en kombination av högeropportunist – beträffande innehållet – och sekterism med inslag av äventyrspolitik – beträffande formerna och metoderna.

Fredsrörelsen var som nämnts ingenting annat än den kommunistiska rörelsen i förklädd form. Inga andra krafter skulle ha kunnat ta effektiv del i rörelsen av den enkla anledningen att den måste vara strängt underordnad den sovjetiska utrikespolitikens alla skiftningar. I fredsrörelsen kunde man inte ställa upp några socialistiska mål – som om inte det socialistiska alternativet var själva förutsättningen för en "säker och varaktig" fred – eftersom det stod i motsättning till Sovjetdiplomats dåvarande intressen. Dessutom var "kampen för fred" oförenlig med sympati eller neutralitet inför titoismen. Att kämpa för fred innebar att man också måste kämpa mot titoismen. Bland de viktigaste "bevisen" som anfördes för att det existerade en imperialistisk konspiration för att angripa Sovjetunionen var processerna i folkdemokratierna. En verklig "fredskämpe" måste tro på dessa processer precis som kommunisterna. Socialdemokraterna "avslöjades" – för sitt samarbete med den amerikanska politiken, inte för sitt samarbete med den nationella bourgeoisin – i termer som påminde om dem som användes under "socialfascismens" tid. Man försökte politisera och påverka strejkerna för fackliga krav, inte genom en global socialistisk strategi grundad på de nationella förhållandena, utan kring kampanjen för allmän nedrustning, förbud mot atomvapen osv.

Ineffektiviteten i namninsamlingskampanjerna och det tomrum den pacifistiska politiken hamnade i ledde vid några (visserligen lätt räknade) tillfällen kommunistpartier till överslag åt andra hållet: försök till våldsaktioner på gatorna som det inte fanns de minsta politiska förutsättningar för. Ett exempel är den demonstration som PCF organiserade mot den amerikanske generalen Ridgways besök i Paris. Den enda effekten blev att partiets isolering manifesterades genom den totala brist på gensvar som dess abstrakta antiamerikanska korståg

fick bland massorna.(12) Däremot organiserade PCF ingen massaktion av betydelse mot den franska regeringens kolonialkrig i Vietnamn.

Sovjetledarnas viktigaste försvar för den politik som kommuniströrelsen blev ålagd under denna period var att det fanns ett allvarligt hot om aggression mot Sovjetunionen. (Härav uppkom risken för ett tredje världskrig, som endast var tänkbart om de två supermakterna drabbade samman direkt.) I sin rapport till Kominformmötet i november 1949 slog Suslov tvärsäkert fast: "NATO-blocket ämnar genomföra ett *direkt angrepp* mot de demokratiska staterna i Östeuropa och framför allt mot Sovjetunionen."(13) Tonläget i talet gav uppfattningen att det rörde sig om en omedelbar fara. Regeringarna i Washington och London, försäkrade Suslov, "förbereder ihärdigt det nya kriget". Under de följande månaderna förstärkte kommunistpartiernas propaganda det alarmerande påståendet. "Freden hänger på en skör tråd", förklarade Thorez i april 1950 inför PCF:s tolfte kongress.

Den analys av styrkeförhållandena på den internationella arenan som Suslov gjorde i samma rapport gav emellertid inte precis stöd för så dramatiska prognoser. Fick man tro Suslov kunde situationen i "det imperialistiska lägret" knappast vara mer katastrofal: "Den ekonomiska krisen förvärras obönhörligen såväl i Amerika som i Europa. . . . till och med Marshall-planens ivrigaste beundrare och lovprisare kommer att se sig tvungna att erkänna att den misslyckats." Västeuropas ekonomi "befinner sig i fullständigt kaos". Det officiella tillkännagivandet att Sovjetunionen har förfogat över atombomben sedan 1947 "har förorsakat oordning och förvirring inom det imperialistiska lägret och bland krigshetsarna. Det har lett till en försvagning av detta läger. . . . motsättningarna mellan de kapitalistiska staterna fördjupas, och i första hand motsättningarna mellan USA och Storbritannien." Imperialisternas "äventyrspolitik lider nederlag efter nederlag . . . atomdiplomatiens sammanbrott, Marshall-planens misslyckande, misslyckandet för imperialisternas subversiva planer i Central- och Sydosteuropa, den amerikanska politikens bankrutt i Kina – detta är bara några av de nederlag som imperialisternas utrikespolitik har lidit." "Fredens, demokratins och socialismens läger", däremot, gick från klarhet till klarhet: "Sovjetunionens ekonomi utvecklas från år till år, från månad till månad, efter en oavbruten stigande kurva . . . dess jordbruk går framåt med säkra steg". Folkdemokratierna har "stora framgångar" i sin politiska och ekonomiska utveckling, och "befäster sina relationer med Sovjetunionen". Den nationella befrielseströrelsen i de koloniala och beroende länderna vinner "fantastiska segrar" (den anspelning som Suslov här gör på den kinesiska segern är en av de få objektiva uppgifterna i hans rapport). "En oerhört viktig triumf för fredens och demokratins läger, och ännu ett nederlag för det imperialistiska lägret, är upprättandet av den Tyska Demokratiska Republiken." Ett annat "magnifikt tecken" på det Goda lägrets frammarsch och försvagningen av det Onda lägret är "den kraftutveckling som arbetarrörelsen under kommunistpartiernas ledning visar överallt, kommunistpartiets ökade inflytande bland massorna", och slutligen existensen av "600 miljoner organiserade fredskämpar". Slutsats: "Styrkeförhållandena på den internationella scenen har förändrats *radikalt* och fortsätter att förändras till förmån för fredens, demokratins och socialismens läger."

Suslov nämnde inte med ett ord ett annat förhållande som ändå hade mycket större omedelbar betydelse och var mer påtagligt än några av de faktorer han tog upp: Sovjetunionens välkända militära överlägsenhet på den europeiska kontinenten. Man behövde inte vara expert på militära frågor för att förstå att Stalins soldater i händelse av krig inte skulle möta några hinder på sin marsch västerut. Och för att undanröja varje tvivel i detta avseende, tog Thorez på sig att svara på en läglig fråga från "en kamrat" i februari 1949 (några veckor innan Atlantpakten skrevs under): "Vad skulle partiet göra om den sovjetiska armén ockuperade Paris?" Frankrikes arbetare, blev Thorez svar i korthet, skulle ta emot den med öppna armar.

Några dagar senare fick Togliatti motsvarande fråga beträffande Italien, och han gav ett likartat svar.(14)

Det intressanta i denna kuriösa händelse ligger naturligtvis inte så mycket i svaret som i den antydning som själva frågan indirekt gav beträffande vad som med all sannolikhet skulle inträffa om det blev krig. (Under 1951-52 sipprade det ut uppgifter i västpessan om NATO:s planer i händelse av ett ”angrepp från Sovjetunionen”. Alla dessa förutsatte att Frankrike snabbt skulle förloras.(15) Chrusjtjov skulle 1955 avslöja för några amerikanska journalister att Sovjetunionen 1950 var militärt överlägset västsidan.(16))

Suslov höll tyst om denna grundläggande aspekt av situationen, men trots detta måste hans analys av styrkeförhållandena väcka tvivel om sannolikheten för att USA och dess allierade skulle gå till ”direkt angrepp” mot Sovjetunionen och folkdemokratierna. För att skingra dessa tvivel fällde Suslov följande påstående:

”Det faktum att det antidemokratiska, imperialistiska lägret försvagas behöver inte betyda att krigshotet minskar. En sådan slutsats skulle var djupt felaktig och olycklig. Den historiska erfarenheten visar att ju mer desperat situationen är för den imperialistiska reaktionen, desto mer ursinnig blir den och risken för krigsäventyr från dess sida ökar. Den omsvängning som har skett i styrkeförhållandena i världsskala till förmån för fredens och demokratins läger provocerar nya raserianfall i det imperialistiska lägret och bland krigshetsarna.”(17)

Även om ”den historiska erfarenheten” rymmer åtskilligt, var denna presentation extremt valhänt. De två direkta angrepp som Sovjetunionen varit utsatt för styrker inte precis Suslovs teori – tvärtom: 1918 befann sig Ententens imperialister inte direkt i något desperat läge, och Hitlers imperialister anföll 1941 sedan de ockuperat hela Europa och trodde att de var oövervinnliga. Världskapitalismens ledare har vunnit en tillräcklig ”historisk erfarenhet” för att inte låta ”raserianfallen” bli avgörande för sin strategi. Men på någonting måste han grunda påståendet att det fanns en allvarlig fara för ”direkt angrepp” på Sovjetunionen från ett ”imperialistiskt läger” som, enligt Kremls teoretiker, befann sig i en ohjälplig ekonomisk kris, och vars politik led nederlag efter nederlag. Dessutom – och detta var verkligen sant – hade imperialisterna förlorat monopolet på atombomben och var klart underlägsna i konventionella militära styrkor, för att inte tala om att den allmänna opinionen – milt uttryckt – knappast var beredd på en ny slakt i världsskala, när det inte gått fem år sedan den förra.

Oavgjort i ”det kalla kriget”

USA-imperialismens verkliga plan under dessa år var inte att kasta sig in i ett äventyr mot Sovjetblockets imponerande militärapparat. Den strävade istället efter att utsträcka sin dominans till hela den ”fria världen”, befästa kapitalismen i Västeuropa och särskilt i Tyskland, och samtidigt göra Västeuropa ekonomiskt, politiskt och militärt beroende av USA. Man skulle genomföra samma sak i Medelhavsområdet, intensifiera utsugningen av Latinamerika, tränga in i sina allierades koloniala områden, och slå tillbaka den revolutionära rörelsen utanför det sovjetiska blocket. USA skulle med andra ord spela rollen som världsutsugare och världspolis.

Den amerikanska politikens huvudmål var verkligen att befästa ”det imperialistiska lägret”, så som Zjdanov hade definierat det, naturligtvis utan att missa något tillfälle att undergräva det motsatta lägrets position. (Det är nödvändigt att erkänna, att i detta andra avseende fick Allen Dulles och hans hemliga polis sin bästa hjälp genom den stalinistiska politiken i östblocket.) Men Washingtons globala strategi innefattade också, liksom Moskvas, en strävan efter en överenskommelse mellan de två supermakterna.

I sista hand låg problemet i att en sådan överenskommelse inte var möjlig så länge de båda parterna inte kom fram till en realistisk, och därmed likartad, uppskattning av styrkeför-

hållandena. Något som var mycket svårt under de första efterkrigsåren genom den revolution som atomvapnens uppträdande hade inneburit på teknikens och de militära teoriernas område. Till detta kom den extrema politiska oron på många håll i världen. ”Det kalla kriget” var ett slags sondering för att få ett bättre begrepp om motståndarens styrkor och avsikter. I USA fanns det gott om generaler och politiska äventyrare som propagerade för att man skulle fälla atombomber över sovjetiska nervcentra. För dem som utarbetade och satte i verket den officiella politiken, och som var medvetna om Sovjetunionens, Kinas och de europeiska folkdemokratiernas enorma militära resurser, var bomben ett medel för ”avskräckning”. Inte bara, och inte huvudsakligen, för att avskräcka sovjetledarna från ett direkt initiativ mot västsidans ställningar (en mycket osannolik utveckling för den som någorlunda kände till den sovjetiska utrikespolitikens grunder, teorier och praktik), som för att avskräcka dem från att ge den kommunistiska rörelsen en revolutionär inriktning (i vetskap om att sovjetledarna var de som bestämde denna inriktning); Utan för att avskräcka dem från att uppmuntra och ge konkret stöd till den revolutionära kampen varhelst den uppstod. Grekland var det tydligaste och mest skandalösa exemplet på hur stor atomvapnets ”avskräckande” effekt var i detta avseende.

På ett mera allmänt plan hade hela politiken kring ”kampen för fred”, kravet att alla kommunistpartier skulle underkasta sig den *centrala uppgiften* att bevara freden, sin utgångspunkt i atomvapenutpressningen. På motsvarande sätt var hela den amerikanska politiken inriktad på att till varje pris undvika en direkt väpnad konflikt med sovjetblockets militär-makt.

De två allvarligaste ”sonderingarna” under ”det kalla kriget”, de som gav världen intryck av att stå på gränsen till en storkonflikt, var Berlinkrisen och Koreakriget. I själva verket uttryckte de stormakternas fasta beslutsamhet, såväl att behålla de positioner som man erövrat under andra världskriget, som att inte försöka förändra dem genom ett krig mellan varandra. På amerikanernas åtgärder för att integrera Västtyskland i NATO:s politiska och militära block, svarade Stalin med blockad av Västberlin. General Clay menade att man borde tvinga till sig passage med hjälp av en beväpnad konvoj, men i Washington beslöt man att undvika varje handling som kunde provocera en väpnad konflikt och man begränsade sig till att organisera försörjningen av ”sitt” Berlin genom den berömda luftbron. De sovjetiska myndigheterna vidtog inga militära åtgärder för att hindra detta. I första skedet trodde de inte att västzonens försörjning kunde tryggas på detta sätt. När de efter några månader kunde konstatera att försöket var framgångsrikt föredrog de att förhandla. Blockaden hävdes i maj 1949.(18) ”Sonderingen” av styrkeförhållandena på den ”europeiska fronten” slutade oavgjort.

Den andra stora konflikten – den allvarligaste – under ”det kalla kriget” gällde Korea. Man vet fortfarande inte med full säkerhet vilka som tog initiativet till fientligheterna.(19) De sovjetiska och amerikanska militärstyrkorna hade dragit sig tillbaka från landet mer än ett år tidigare, och bara lämnat kvar grupper av rådgivare och instruktörer. Det är emellertid helt klart att Washington kontrollerade den reaktionära regimen under Syngman Rhee, söder om den 38:e breddgraden, medan Moskva hade sista ordet i de beslut som fattades av den revolutionära regimen i norr. Om det är sant att nordsidan tog initiativet – vilket verkar mest troligt att döma av tillgängliga fakta – så var beslutet helt berättigat utifrån en revolutionär och nationell ståndpunkt. Folkarméns snabba frammarsch mot halvöns sydspets demonstrerade också den USA-stödda regeringens svaghet. Även om man antar att den första ”provokationen” längs delningslinjen kom från sydsidan, visade nordsidans snabba och massiva svar och utvecklingen av dess offensiv att beslutet att med vapen befria södern hade fattats långt tidigare och att operationen var noggrant förberedd. Detta skulle ha varit möjligt utan en överenskommelse och ett samarbete med Moskva. Så länge inte några dokument visar

något annat är det rimligt att anta att Stalin beslöt att utröna amerikanernas styrka och avsikter i Fjärran Östern, med hjälp av de koreanska revolutionära krafternas legitima önskan att ena sitt land. Möjligen tänkte han sätta USA:s officiella deklaration på prov, enligt vilken södra Korea inte låg inom USA:s "försvarszon".(20)

Men medan Washington beslöt att internera och dessutom kunde förmå FN att ingripa på sydkoreanernas sida, var Kremls insats ytterst blygsam. Man gav inte ens flygunderstöd till nordstyrkorna, som slogs tillbaka framför allt av det amerikanska flyget och flottan. Mao-regeringen lät förstå – otvivelaktigt i samförstånd med Moskva – att man endast skulle internera om MacArthurs trupper skulle passera 38:e breddgraden. Detta innebar att man föreslog en lösning på basis av det tidigare *status quo*. Men då bestämde sig Washington för att testa de sovjetiska styrkorna och avsikterna, och avtvingade FN beslutet att fortsätta framryckningen till den kinesisk-koreanska gränsen. Insatsen av kinesiska "frivilliga" förde åter över krigshandlingarna till den södra sidan av 38:e breddgraden och krossade nästan skrävaren MacArthurs armé. Denne föreslog att man skulle sätta in atombomber över Manchuriet, men Moskva lät förstå att om Manchuriet bombades skulle de sovjetiska styrkorna träda i aktion. Washington avsatte MacArthur, trots att han inför den nord-amerikanska opinionen framstod som hjälte i Stilla havs-kriget. Moskva lämnade inte det kinesiska infanteriet det flygunderstöd som skulle ha gjort det möjligt att kasta ut de imperialistiska trupperna i havet. I stället lyckades dessa få nya krafter och nådde ännu en gång 38:e breddgraden. Den 10 juli 1951 inleddes samtalen för att uppnå vapenvila. Det gick ytterligare två år innan ett avtal slöts. Under denna tid fortsatte detta underliga krig, som ingen av sidorna hade för avsikt att vinna. Sammanfattningsvis ledde sonderingen av styrkeförhållandena mellan de två blocken även på den "asiatiska fronten" till oavgjort, liksom på den "europeiska fronten". Priset blev nära två och en halv miljon dödade och skadade, varav omkring en miljon kineser och en miljon koreaner.

Under andra hälften av 1951 och under 1952 började de två supermakterna att få en klar uppfattning om varandras styrkor och planer, om den nya maktbalans som hade skapats i världen. Militär balans, i första hand. Amerikanerna såg sin "avskräckande" makt öka genom vätebomben, men de hade inte längre monopol på atombomben och uppenbarligen skulle det inte dröja länge innan också ryssarna förfogade över vätebomben. Dessutom ökade Folkrepubliken Kinas inträde på scenen i betydande grad Sovjetblockets överlägsenhet i konventionella vapen. Det fanns också en politisk balans. De intressezoner som var och en av supermakterna betraktade som vitala var politiskt säkrade. Två Europa och två Tyskland. Ingen omedelbar revolutionsfara för den västeuropeiska kapitalismen, som fick ett nytt uppsving med hjälp av den "misslyckade" Marshallplanen. Och i östblocket verkade all opposition mot den sovjetiska hegemonin vara kvävd. Det "kalla kriget" mot Jugoslaviens kätterier hade misslyckats totalt och för Moskva återstod nu inget annat än att anpassa sig till fullbordat faktum. Återstod den koloniala världen, som var i full jäsning, men där kolliderade ännu inte supermakternas intressen direkt.

Nu hade tiden kommit för förhandlingar. I april 1952 förklarade Stalin att krigsriskerna hade minskat och att det kunde vara nyttigt med ett möte mellan stormakternas ledare.(21) I september hävdade han att motsättningarna mellan de kapitalistiska staterna "i praktiken" var större än motsättningarna mellan det socialistiska och det kapitalistiska lägret. Perspektivet på ett krig mellan de kapitalistiska länderna var troligare än ett krig mellan kapitalistiska och socialistiska länder.(22) I december ställde han sig positiv till tanken på förhandlingar med den nya USA-administrationen (Eisenhower hade just valts till president).(23) Från "kallt krig" gick man till "fredlig samexistens". Stalins död och skiftet på presidentposten i USA påskyndade processen men var inte huvudorsakerna. Det är ändå otvivelaktigt att de allvarliga interna problemen som de sovjetiska ledarna fick i och med Stalins död vägde tungt när det

gäller den omsvängning som skedde i den sovjetiska utrikespolitiken från och med 1953, och som – traditionsenligt – tvingade fram ännu en omsvängning i den kommunistiska rörelsens allmänna linje.

Bokslut över Kominformperioden

Efter SUKP:s tjugonde kongress började Kominforms aktivitet bli föremål för kritik inom den kommunistiska rörelsen. Som brukligt var blev det ingen diskussion i frågan, men i partidokument, uttalanden av ledarna och i historiska verk uttrycktes ogillande värderingar, som kan sammanfattas i följande citat från en vederhäftig sovjetisk källa:

Kominforms aktivitet visade mycket snart vissa negativa tendenser. Under inflytande av Stalins dogmatiska analyser av vår epok beträffande freds-, krigs- och revolutionsfrågorna, förhållandet mellan kommunister och socialdemokrater, den nationella bourgeoisins roll osv, utvecklade flera partier en stereotyp strategi och gjorde ibland allvarliga misstag i ledningen av det socialistiska uppbygget i folkdemokratierna eller i ledningen för arbetarrörelsen och den nationella befrielse-rörelsen. Diktatens och godtyckets politik, tillsammans med personkulten, våldförde sig på de marxistiskt-leninistiska principerna om relationer mellan kommunistpartier, orsakade allvarliga skador på hela den kommunistiska rörelsen, bromsade de konstruktiva försöken att lösa de aktuella problemen för den internationella arbetarrörelsen och den nationella befrielse-rörelsen samt isolerade kommunistpartierna från de arbetande massorna.(24)

Det teoretiska och politiska synsättet i denna kritik har inte mycket gemensamt med analysen i denna bok.(25) Men bara det faktum att den har formulerats offentligt är avslöjande för vilka proportioner som tillbakagången antog i de flesta av kommunistpartierna under Kominformperioden.

Den allmänna uppgång för rörelsen, som beskrivits i kapitel 1 i denna andra del, förbyttes från och med 1947 i en allmän tillbakagång med några få undantag. Det viktigaste undantaget, den kinesiska revolutionen, var av historisk betydelse. Ett annat undantag var de vietnamesiska kommunisternas nationella revolutionära krig, som inte fick mer direkt stöd än de kinesiska kommunisterna. Inom västvärlden var det bara det italienska kommunistpartiet som lyckades behålla sina medlemmar och sitt inflytande. Om man bortser från dessa tre fall, är det svårt att finna ett kommunistparti som inte minskade under den aktuella perioden. Det andra ”stora” bland kommunistpartierna i väst förlorade omkring hälften av sina medlemmar. De kommunistpartier som satt vid makten i östländerna var djupt skakade, något som kriserna 1956 tydligt visade.

Sovjetunionen påverkades också. När förhoppningarna om förnyelse som funnits sedan krigsslutet grusades, övergick de i en politisk apati utan motstycke. Till och med i Kina kunde en klar tillbakagång i partiets utveckling noteras under åren efter segern i förhållande till tidigare. Men medan tillbakagången för den kommunistiska rörelsen i den kapitalistiska världen var klart synlig, förblev den – fram till den tjugonde kongressen – i de ”socialistiska” länderna dold bakom den diktatoriska byråkratiska statens fasad och genom den propagandistiska förfälskningen av den verkliga utvecklingen.

De faktiska framstegen i det ekonomiska uppbygget och i industrialiseringen gjorde det möjligt att dölja de motsättningar och flaskhalsar som hopades. Det rörde sig alltså om en allmän tillbakagång, i världsskala, för den kommunistiska rörelsen. Ur dagens perspektiv visar sig den verkliga betydelsen av denna tillbakagång: Det var inget konjunkturellt fenomen utan i stället inledningen på ett historiskt förfall utan återvändo för de kommunistiska partierna av stalinistisk typ. De djupaste orsakerna ligger i dessa partiers hela historia. Men i denna fas – liksom i varje tidigare och kommande fas – antog orsakerna en konkret, specifik form.

På en allmän politisk nivå gav de reaktionära krafternas offensiv intryck av att vara huvudskälet till tillbakagången utanför ”det socialistiska lägrets” gränser. En offensiv med den nya världspolisaspiranten i spetsen. I själva verket hade denna offensiv, och dess varierande framgång i olika länder, sin viktigaste förklaring i den eftergiftspolitik som under den föregående perioden hade förts i förhållande till den brittisk-amerikanska koalitionen och den ”antifascistiska” bourgeoisin. Denna politik försvagade den entusiasm som hade utvecklats inom massrörelsen i samband med segern över fascismen, och undergrävde inifrån den revolutionära handlingskraft som ännu rymdes inom kommunistpartierna. Övertron på val, den parlamentariska inskränktheten, illusionerna om att den ”stora alliansen” skulle bestå i evighet ledde till att rörelsen avväpnades. Kort sagt, klassarbetets väg i nationell och internationell skala demoraliserade de nya generationer av kämpar som fyllt på dess led under motstånds- och befrielseåren. Därför mötte USA-imperialismens och de nationella borgarklassernas offensiv – i förklädnad mellan 1944 och 1947, därefter öppen – praktiskt taget inget motstånd, utom när det gällde den dagliga ekonomiska kampen.

I de industrialiserade kapitalistiska staterna fanns det bara två kommunistpartier som förmodade spela huvudrollen på detta område bättre än socialdemokratin – det franska och det italienska. På så vis lyckades de i stort sett bevara sitt inflytande i arbetarklassen, även om det förstnämnda, som nämnts, förlorade en stor del av sina organiserade medlemmar. De har visat att de inte var revolutionens parti, men i gengäld visade de sig vara användbara för arbetarklassen i dess kamp för sina kortsiktiga intressen. I alla övriga ”avancerade” länder omvandlades kommunistpartierna ånyo till små marginella grupper, maktlösa inför de stora socialdemokratiska partierna och de reformistiska fackliga organisationerna. Detta skedde också i Västtyskland, där det återuppståndna kommunistpartiet inte var mer än en skugga av sitt avlägsna förflutna.(26) I USA blev kommunistpartiet, som reducerats till sin minsta storlek någonsin efter uteslutningen av Browder (en betydande del av militanterna lämnade partiet i samband med detta), offer för MacCarthys repression med en majoritet av arbetarklassen som likgiltiga åskådare. De spanska kommunisterna var tvungna att avbryta sin gerillakamp, som inte mötte tillräckligt gensvar eller stöd från en befolkning som var demoraliserad av det fruktansvärda nederlaget 1939, av den terror som följde och av det nya ”förräderiet från demokratierna”. De grekiska kommunisternas tragedi har redan beskrivits tillräckligt.

År 1947 slöt USA Riopakten med de latinamerikanska oligarkierna, vilket blev startpunkten för en allmän antikommunistisk offensiv i Latinamerika. Under inflytande av den ”stora alliansens” politik, i några fall förstärkt av den browderistiska strömningen, hade kommunistpartierna praktiskt taget övergivit den antiimperialistiska kampen åren dessförinnan. Majoriteten av partierna hade förklarats som illegala, utan att kunna organisera något effektivt motstånd. Nästan samtliga var drabbade av inre kriser som förstärkte deras politiska oförmåga.(27) I Indonesien, Burma, Malaya och på Filippinerna gick kommunistpartierna överunder påverkan av den kinesiska erfarenheten, men utan att ha tillägnat sig den – till väpnad kamp utan att vara tillräckligt förberedda. Dessutom hade deras opportunistiska politik, under den föregående perioden, som svans till den nationella borgarklassen försatt dem i ett ogynnsamt läge. De väpnade rörelserna krossades eller tvingades att dra sig tillbaka till isolerade zoner och inleda långvariga gerillakrig. Det indiska kommunistpartiet skakades under denna period av förbittrade interna strider mellan den opportunistiska högertendensen, som hade dominerat under den föregående fasen och som hade omvandlat partiet till ett bihang till den nationella borgarklassen, och sekteristiska vänsterströmningar, som inte gjorde någon åtskillnad alls inom denna borgarklass och inte heller förstod den kinesiska lärdomen om den revolutionära kraften hos massorna på landsbygden.(28) Även det japanska

kommunistpartiet försvagades av intern kamp. Det var dessutom offer för de amerikanska ockupanternas repression under Koreakriget.

Inom kommunistpartierna förstärktes under Kominformperioden den byråkratiska centralismen och den ideologiska likriktningen. Det genomfördes ett slags andra "bolsjevisering" av partierna, i namn av kamp mot titoismen, på samma sätt som den första skedde i namn av kamp mot trotskismen. Utrensningar hörde till den dagliga rutinen. Det var ytterst få partier som inte drabbades av kriser i sina ledande organ, för att inte tala om de lägre nivåerna. Det inre politiska livet blev mer rutinmässigt än någonsin. Den friska fläkt som hade blåst under motståndets och befrielsens år hade dött bort. Den övergripande principen för denna andra bolsjevisering var densamma som vid den första: att garantera "marxismen" och rörelsens monolitiska sammanhållning under moskoviternas ledning. Denna sammanhållning hotades av nationella och nationalistiska strömningar som kriget och Kominterns upplösning hade väckt, och som det jugoslaviska kätteriet var ett tecken på. Kominform var ett politiskt och organisatoriskt instrument i kampen mot dessa tendenser.

Stalinkulten var ett annat instrument, av specifik ideologisk natur. De dimensioner som detta fenomen antog visade utan tvivel hur långt man hade kommit från marxismen och hur man ersatt den med ett slags troslära förstärkt av pragmatism. Men de förklarades också av den funktion "kulten" fyllde när det gällde att motverka de nämnda centrifugala tendenserna. Att samtidigt personkulten av de nationella kommunistledarna frodades var ett mer sammansatt fenomen. Det fyllde funktionen att hålla samman varje parti monolitiskt kring den mot Stalin trogne ledaren, men samtidigt uttryckte det på ett dunkelt sätt – omedvetet i vissa fall och mindre omedvetet i andra – det nationella eller nationalistiska svaret på kulten av den sovjetiska hegemonin. (Stalinkulten var personifieringen av en annan, djupare rotad, kult av ledarskapet i Moskva, som fortsatte även sedan Stalin hade fördömts och fick sin nya personifiering i den pittoreske Nikita.)

Den officiella kritiken av Kominforms aktivitet erkände att "diktatens och godtyckets politik . . . bromsade de konstruktiva försöken att lösa de aktuella problemen för den internationella arbetarrörelsen och de nationella befrielseörelserna". Verbet "bromsa" tjänar som en förskönande omskrivning för den totala sterilitet vad gäller konstruktiv problemlösning som kännetecknade Kominformperioden. I detta avseende kan man inte säga att det skedde någon försämring – det var helt enkelt en fortsättning på den tidigare situationen. Men dess konsekvenser blev hela tiden allt värre, eftersom världen hade förändrats i grunden genom kriget och hela tiden fortsatte att utvecklas så att alltmer komplicerade problem uppstod.

Inför problemen med de nya proletära revolutionerna, de av kolonialismen förtryckta folkens uppror, monopolkapitalismens utbredning och arbetarkampen under denna nya fas av kapitalismen fortsatte den kommunistiska rörelsen rutinmässigt att föra fram forna tiders formler och klichéer. Inga undersökningar, ingen verklig debatt, inga friska idéer. I bästa fall tog man fram de gamla reformistiska och pacifistiska idéerna, dammade av dem och sminkade dem lätt. Partiernas inre organisation tillät inte någon att lägga fram ens ett aldrig så litet förslag till förändring. Och om det av en händelse kom fram ett – vilket inte var sannolikt med tanke på kommunisternas förstelnade hjärnor efter mer än tjugo år av ideologisk likriktning – krossades det i sin linda. Endast den Store Teoretikerns hjärna tillerkändes förmågan – och rätten – att framföra nya idéer (några sovjetiska ekonomer, historiker och filosofer fick dyrt betala sina blygsamma brott mot den regeln). Den Store Teoretikern blev 1950 en auktoritet på språkvetenskapens område, och "berikade" i förbigående den marxistiska teorin från basen till överbyggnaden. 1952 tog han sig an "socialismens ekonomiska problem", och passade på att göra en analys av kapitalismens läge och framtidsutsikter.

Den teoretiska tomheten i dessa sista insatser av Stalin är alltför välkänd för att man ska behöva uppehålla sig vid dem. Det är tillräckligt att nämna att Stalin i det nya läget tillämpade sitt schema för den socialistiska världsrevolutionen, som härletts ur teorin om ”socialismen i ett land”. Med utgångspunkt från sin uppfattning att socialismen redan var fullt uppbyggd i Sovjet, påstod Stalin att det också är fullt möjligt att genomföra kommunismen inom Sovjetunionen även om kapitalismen och imperialismen består i resten av världen (utanför det ”socialistiska lägret”).(29) Och med Sovjets hjälp skulle det vara möjligt att fullborda socialismen i de europeiska och asiatiska folkdemokratierna. ”Med ett sådant utvecklings-tempo i industrin”, sade Stalin, ”kommer det snart att leda till att dessa länder . . . upphör att ha behov av varuinförsel från de kapitalistiska länderna.”(30) Handeln med Sovjetunionen skulle vara nog.

Dessutom gick kapitalismen snabbt mot sin undergång. De viktigaste kapitalistiska länderna ”anstränger sig att råda bot på sina svårigheter med hjälp av Marshallplanen, Koreakriget, upprustning och militarisering av industrin, men detta påminner mest om en drunkande som griper tag i ett halmstrå”. Till denna slutsats kom Stalin genom att utgå från att ”den ekonomiska konsekvensen av att det existerar två motsatta läger har blivit att den världsomfattande marknaden har upplösts och att det skapats två parallella världsmarknader, som står i motsättning till varandra”. Medan den ”socialistiska världsmarknaden” skulle fortsätta att utvecklas utan några egentliga gränser, skulle den kapitalistiska världsmarknaden krympa, och därigenom ”kommer produktionsvolymen att minska (i de viktigaste kapitalistiska länderna)”. Detta skulle leda till att motsättningarna mellan dessa länder skulle förvärras och göra krig mellan dem oundvikligt, samtidigt som ett krig mellan det kapitalistiska och det socialistiska blocket för varje dag skulle möta allt större hinder.

Som slutpunkt på denna segerrika utveckling av socialismen och kommunismen inom det sovjetstyrda ”lägret” och kapitalismens fortsatta tillbakagång inom det USA-styrda ”lägret” skulle socialismens seger över hela världen följa på ett naturligt och oundvikligt sätt. Därför bestod huvuduppgiften, för att garantera denna oemotståndliga historiska utveckling, i att hindra de kapitalistiska makterna från att angripa det ”socialistiska lägret” och störa dess triumfmarsch mot kommunismen. Dessa kapitalistiska makter som, enligt Suslov, hängav sig åt ett ”raseriutbrott”, som framkallats av deras fortlöpande försvagning. Att garantera en ”säker och varaktig” fred – vilket man inte kunde uppnå utan en ”fast och varaktig” uppgörelse mellan de två supermakterna – måste vara kommunistpartiernas huvuduppgift.

Som ett logiskt resultat av detta var kampen för den socialistiska revolutionen i de kapitalistiska staterna hänvisad till ett sekundärt plan, och framför allt underordnad alla överväganden för att inte sätta världsfreden i fara. Huvudsaken var att kommunistpartierna i varje land samlade fredsvännerna – för att bilda en fördämning mot varje tanke på krigshandlingar mot Sovjetunionen från den amerikanska supermaktens sida. Partierna skulle också samla förspråkarna för nationellt oberoende för att bidra till att fördjupa motsättningarna mellan de kapitalistiska makterna. Ingen av uppgifterna fick försvåras genom att man ställde upp interna politiska och sociala mål, som inte kunde accepteras av de borgerliga patriotiska, demokratiska och pacifistiska sektorerna. Det var därför som Stalin i sina sista uppmaningar till kommunistpartierna (i sitt tal på SUKP:s nittonde partikongress i oktober 1952) inte alls berörde kampen för socialistiska mål inom de kapitalistiska länderna. ”Om ni vill vara patrioter och bli den ledande kraften i er nation”, sade han till de närvarande kommunistledarna från väst, ”bör ni hålla det nationella oberoendets och den nationella suveränitetens fana högt, liksom de borgerliga demokratiska friheternas och fredens fana”.(31) Socialismens fana skulle även i fortsättningen förbli prydligt hoprullad.

Noter till kapitel 5

1. Kongressen var uppdelad på två platser – delegaterna från folkdemokratierna och Sovjet i Prag, de övriga i Paris – eftersom de franska myndigheterna vägrade de förstnämnda inresevisum.
2. *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedia*, op. cit., del 13, s 456.
3. Ibid, s 458.
4. Ibid, del 41, s 28.
5. Ibid, del 13, s 456.
6. Ibid, illustration mellan s 456 och 457.
7. Stalin: *Derniers Écrits* (1950-53), Editions sociales, Paris 1953, s 125-26.
8. Se artikeln av Luis Carlos Prestes, generalsekreterare i det brasilianska kommunistpartiet, i Kominforms tidskrift, *For Lasting Peace, for People's Democracy* (5 juni 1953).
9. Suslov, M: "Försvaret för freden och kampen mot krigshetsarna", *Meeting of the Information Bureau of Communist Parties in Hungary in the Latter Half of November 1949*, Moskva 1950, s 21
10. *Cahiers du Communisme*, nr 5, maj 1950, s 49-50, 53.
11. *VII Congresso del Partito Comunista italiano (resoconto)*, Cultura sociale, Rom 1954, s 21, 22, 32. (Mina kursiveringar, FC).
12. Se Fauvet: *Historie du PCF*, del II, s 242-43.
13. Suslov: "Försvaret för freden.. .", s 32. De följande citaten är hämtade från s 51, 52, 43 och 47.
14. Se *Nouvelle Critique*, nr 50, 1953, s 131. Hänvisningen till Togliatti gäller hans *Valda verk* på ryska, Moskva 1965, del I, s 560.
15. Se *La Pensée*, Paris, nr 44, september–oktober 1952, s 4.
16. *For Lasting Peace, for People's Democracy*, 18 februari 1965. Citat från en intervju med Chrusjtjov av de amerikanska journalisterna W.R. Hearst, J. Kingsbury Smith och F. Connif den 5 februari 1955. Chrusjtjov sade: "Sovjetunionen har inte velat handla till förfång för sina allierade i kampen mot Hitler. Man visste att USA inte var lika starkt mobiliserat för fem år sedan som idag. Om Sovjetunionen hade velat gå till angrepp mot Väst skulle det ha skett då, i enlighet med uppfattningen att ett angrepp skulle ske vid den för angriparen mest fördelaktiga tidpunkten."
17. Observera sambandet mellan denna "teori" och Stalins, enligt vilken klasskampen oundvikligen hårdnar i Sovjetunionen och folkdemokratierna under det att man gör framsteg i uppbygget av socialismen. Förutom deras obefintliga vetenskapliga värde har båda det gemensamt att de var mycket användbara. Stalins "teori" tjänade, och gör så fortfarande, till att rättfärdiga – tillsammans med många andra reaktionära handlingar – förtrycket mot kommunister och andra medborgare som var oppositionella mot den enväldiga och byråkratiska (eller, under den senaste tiden, ledarlösa och byråkratiska) regimen. Den tjänade och tjänar till att blanda bort korten vad gäller kampen mellan de progressiva och de konservativa tendenserna inom denna regim, genom att kalla de förra antisocialistiska och de senare socialistiska. Suslovs teori (som i själva verket också var Stalins; Suslov var bara en talesman) tjänade under början av femtioalet till att rättfärdiga Stalins linje för den kommunistiska rörelsen, att kampen för socialismen övergavs, kampanjen mot Tito, processerna osv. Och

idag kan vi finna den inlindad i förklaringarna till invasionen av Tjeckoslovakien, liksom till att man tolv år tidigare skickade in stridsvagnar i Budapest.

18. Se Fontaine: *History of the Cold War*, op. cit., s 359-65.

19. Fontaine: *History of the Cold War from the Korean War to the present* Secker and Warburg, London 1970, s 9-10; Fejtö: *Chine – URSS, la fin d'une Hégémonie*, s 77.

20. Fontaine: *History of the Cold War from the Korean War to the Present*, s 9-10.

21. Stalin: *Derniers Écrits* (1950-1953), s 80-81.

22. Ibid, s 124-125.

23. Ibid, s 190.

24 *Istorija mezhdunarodnovo rabotjevo i natsionalnosvobitelnovo dvishenija* (Den internationella arbetarrörelsens och nationella befrielseörelsens historia), III, Moskva 1966, s 592. Kom ihåg att detta verk används som lärobok i SUKP:s högre partiskola, vilket ger det en särskild status i den officiella renlärigheten.

25. Stalins läror fördöms här med utgångspunkt från den tjugonde kongressens teser om att kriget inte var oundvikligt, om den fredliga vägen till socialismen, den nationella borgarklassens antiimperialistiska roll i u-länderna, enheten med socialdemokratien osv. Gamla och nya läror hade det gemensamt – förutom deras metodologiska släktskap: improvisation och pragmatism – att de tjänade samma strategiska mål: att upprätta ”den fredliga samexistensen” genom ett säkert och varaktigt avtal med USA-imperialismen (Kominforms pacifistiska kampanj för en säker och varaktig fred). Av detta följer paradoxen i den citerade kritiska domen: Samtidigt som Kominforms ”aktivitet” fördöms kraftigt betraktas dess ”allmänna linje” som helt korrekt. Vad man i själva verket kritiserade efter den tjugonde kongressen var vissa taktiska detaljer i denna ”allmänna linje”. Dessutom fick Stalin vad gäller Kominform – liksom i samband med andra viktigare problem – fungera som syndabock för några av de negativa konsekvenserna av den tidigare politiken. På samma sätt förvandlades ”personkulten” till det magiska recept som förklarade allt ont. Med denna trollade man bort den kritiska, marxistiska analysen av de djupa orsakerna som låg i det stalinistiska systemets själva natur, såväl i dess statliga form som i ”den kommunistiska rörelsens” gestalt. Detta gjorde det lättare att fortsätta att föra en politik och att använda metoder som var mycket likartade de tidigare.

26. Några data om kommunistpartiernas utveckling i Västeuropa under Kominformperioden

Italienska kommunistpartiet

1947: 1 889 505 medlemmar 1946: 19 % av rösterna

1952: 2 093 540 medlemmar 1953: 22,7 % av rösterna

Franska kommunistpartiet

1946: 1 034 000 distribuerade kort; 804 299 medlemmar

1954: 506 250 distribuerade kort

(Efter 1946 har PCF endast publicerat antalet distribuerade medlemskort från centralkommittén till avdelningarna, men inte det antal kort som verkligen gått till medlemmar. Med tanke på den skillnad i antalen som fanns 1946 kan man anta att medlemsantalet 1954 var lägre än 400 000.)

1946: 28,6 % av rösterna

1956: 25,3 % av rösterna

1947: PCF:s press hade en upplaga på 2 770 000 ex av totalt 11 miljoner inom dagspressen.

PCF hade detta år mer än 30 regionala dags- eller veckotidningar.

1952: Upplagan på PCS:s press hade gått ner till 900 000 ex. En hel rad regionala publikationer hade lagts ner och *L'Humanité*:s upplaga hade minskat. Totalupplagan inom den franska dagspressen var fortfarande 11 miljoner.

Små legala kommunistpartier i Europa

	Medlemmar		Procent av rösterna	
Österrike	150 000 (1948)	28 000 (1951)	1945: 5,4	1953: 5,4
Belgien	100 000 (1945)	14 000 (1954)	1946: 12,7	1954: 3,5
Danmark	75 000 (1945)	21 000 (1953)	1945: 12,5	1953: 4,3
Storbritannien	47 513 (1944)	34 801 (1953)	1945: 0,4	1955: 0,1
Finland	150 000 (1946)	50 000 (1952)	1945: 23,5	1951: 21,6
Holland	53 000 (1946)	16 000 (1955)	1946: 10,5	1952: 6,2
Norge	45 000 (1945)	13 000 (1953)	1945: 11,9	1953: 5,1
Sverige	48 000 (1946)	28 000 (1953)	1944: 10,3	1952: 4,3
Schweiz	13 500 (1945)	8 000 (1953)	1947: 5,1	1951: 2,7
Västtyskland	(inga uppgifter)		1949: 5,7	1953: 2,2

(De flesta av ovanstående uppgifter har hämtats från Branko Lazitch: *Les partis communistes d'Europe*. Uppgifterna om den franska pressen kommer från Anna Kriegel: *Les communistes français*.)

27. Enligt uppgifter från sovjetiska historiker hade de latinamerikanska kommunistpartierna 1947 sammanlagt en halv miljon medlemmar (se *Istorija. . . dvishenija*, III, s 385). År 1964 hade de inte mer än 300 000 (Ponomarev: *Le Mouvement révolutionnaire international de la classe ouvrière*, Moskva, s 359). Om man tar hänsyn till att det, enligt den förstnämnda källan, skedde en kraftig ökning efter 1956, kan man få en uppfattning om den dramatiska nedgången för den latinamerikanska kommunistiska rörelsen under Kominformperioden.

Under hela denna period uppstod interna kriser i partierna. 1953 uteslöts Reinoso-”fraktionen” ur det chilenska kommunistpartiet efter att ha anklagats för att sprida anarko-syndikalistiska ståndpunkter. 1955 uteslöt det uruguayanska partiet sin förre general-sekreterare, Gómez Chiriabao, som anklagades för nationalism. Venezuelas kommunistparti uteslöt den ”fraktionerande” gruppen ledd av förre generalsekreteraren Fuenmayor. 1952 vidtog det colombianska kommunistpartiet åtgärder mot en grupp som anklagades för vänster-avvikelse.

Den viktigaste krisen var troligen den i det argentinska kommunistpartiet, vars ledning, med Codovilla i spetsen, alltid utmärkte sig genom att ta efter de europeiska partierna. Denna efterapning fick dem att sätta likhetstecken mellan peronism och fascism och att förespråka folkfrontstaktik mot peronismen. Den bäste av ledarna, Juan José Real, kritiserade denna politik och föreslog en ny taktik baserad på en allians med de antiimperialistiska tendenserna inom peronismen, som hade inflytande över den överväldigande majoriteten av arbetarklassen. Juan José Real uteslöts tillsammans med andra militanter, och Codovilla-klickken satte igång en tarvlig förtalskampanj mot dem.

Under denna period (1948) började inbördeskriget i Colombia, som utlöstes genom mordet på den liberala ledaren Gaitán. Kommunistpartiet tog aktiv del i inbördeskriget som höll på till 1958.

28. Under dessa år pågick en bitter tendenskamp i Syd- och Sydostasiens kommunistpartier ‘kring frågorna om den väpnade kampen och inställningen till den nationella borgarklassen. Det kinesiska kommunistpartiets strategi gick, som vi har sett, ut på att uppnå en allians med

de antiimperialistiska delarna av den nationella borgarklassen, men utan att någon gång ge upp sitt oberoende och sin dominans över de revolutionära krafterna. Stalins politik vid inledningen av det kalla kriget pressade dessa partier till en sekteristisk position i detta avseende, som ett resultat av den amerikanska antikolonialistiska demagogins inflytande på den nationella borgarklassen. Dessutom hade den maoistiska strategin i den väpnade kampen alltid utmärkt sig genom taktisk försiktighet. Alla omogna upprorsförsök undveks. De vänstertendenser, som under inflytande av den kinesiska revolutionen utvecklades inom kommunistpartierna i Syd- och Sydostasien, iakttog inte denna försiktighet i den väpnade kampen och inledde den utan tillräckliga förberedelser. Dessutom angrep de den nationella bourgeoisie som helhet.

29. År 1946 lade Stalin för första gången fram tesen att ”kommunismen i ett enskilt land är fullt möjlig, särskilt i ett land som Sovjet”. (Intervju i *Sunday Times*, den 17 september 1946.)

30. Stalin: *Teori och praktik*, Cavefors, Uddevalla 1967, s 177. På samma sida hävdade Stalin: ”Erfarenheterna från detta samarbete visar, att intet kapitalistiskt land hade kunnat lämna de folkdemokratiska länderna en så effektiv och tekniskt kvalificerad hjälp som Sovjetunionen lämnar dem”.

31. Stalin: *Derniers Écrits*, s 188.

Epilog

Under historien får människans handlingar resultat som avviker från vad hon planerar och uppnår, från hennes omedelbara kunskap och avsikt. Hon når sitt mål, men det skapas samtidigt någonting dolt inom henne, något hon inte var medveten om och som inte fanns med i hennes beräkningar.

Hegel

Med Stalins död tog den kommunistiska rörelsen steget in i sitt historiska förfall, den allmänna krisens stadium. Detta kommer att bli ämnet för de följande två volymerna av denna bok – nästa volym tar upp perioden från SUKP:s tjugonde kongress och fram till brytningen mellan Sovjet och Kina och den därpå följande ska behandla innevarande period (ännu ej publicerad ö a). Jag ska inleda min analys av detta stadium med en allmän översikt över Sovjetregimens inre motsättningar under Stalintiden. Det var dessa motsättningar – vilka nått en kritisk punkt genom den store karismatiske ledarens bortgång– som skapade de första allvarliga störningarna i den kommunistiska rörelsens centrum. Svallvågorna av dessa störningar dämde upp ideologiska, politiska och organisatoriska barriärer inom det ”socialistiska lägrets” regimer, i kommunistpartierna utanför ”lägret” och i relationerna mellan stater och partier. Konflikter och splittringstendenser som legat under ytan utlöstes. Myter och dogmer skingrades. Människor började tvivla eller till och med våndas. De begränsade och perifera kriserna uppgick i den sovjetiska centrets kris till en enda allmän kris för hela den kommunistiska rörelsen.

Det föreföll inte nödvändigt att göra en fullständig analys av Sovjetregimens utveckling under Stalin i denna bok, med tanke på att den kommunistiska rörelsens kris historiskt sett började i dess periferi. Som vi har sett var krisens första tecken den kommunistiska internationalens misslyckande, både i den koloniala och den kapitalistiska världen. Därpå visade den sig genom den europeiska kommuniströrelsens oförmåga att ge kapitalismens katastrofala kris på 40-talet en revolutionär lösning. Sedan kom den till uttryck i brytningen med Jugoslavien, och folkdemokratiernas förfall (som reflekterades i processernas otroliga spegel). Samtidigt

befäste sig Stalins regim innanför de sovjetiska gränserna genom att oförsonligt krossa allt som stod i dess väg, både kulakernas reaktionära opposition och det gamla bolsjevikgardets revolutionära opposition. Denna regim tog form och utvecklades som ett helt nytt samhällssystem, nytt inte bara i historien utan också i förhållande till marxismens teoretiska förutsägelser. Det var varken kapitalistiskt eller socialistiskt, det byggde på att de viktigaste produktionsmedlen utnyttjades av ett nytt slags social klass som började växa fram ur de grupper av individer, som kunde ta på sig de viktigaste och mest brådskande uppgifterna i ett ofantligt rutinerat och svältande land – att organisera och kontrollera ekonomin. Denna nya härskande klass trodde – åtminstone för en tid – subjektivt att den höll på att bygga socialismen och att utöva proletariats diktatur, att den praktiserade marxismen. Men det var denna klass som i själva verket drog nytta av produktionsmedlen. Den var immun mot all inblandning eller kontroll från de arbetande massornas sida och tillägnade sig gradvis den härskande klassens alla subjektiva egenskaper.

Denna regim, som uppstod genom att 1917 års sovjetdemokrati krossades, visade sig kunna utveckla produktivkrafterna, föra upp landet ur dess ekonomiska och kulturella efterblivenhet och industrialisera det i en takt utan motstycke i mänsklighetens historia. I slutet av 40-talet hade de sociala och politiska strukturerna redan hamnat i motsättning till den nivå produktivkrafterna hade nått, och till dessas fortsatta utvecklingsmöjligheter (vilket den tjugonde kongressen medgav). Den ökänt skoningslösa kampen mellan olika grupper för att ta över makten efter Stalin kan inte helt och hållet förklaras av personliga ambitioner. Detta vara det enda sättet att lösa problemet med efterträdare i ett politiskt system som saknade all form av demokrati, där diktatorskapet inte var ärftligt och där förutsättningarna för en revolution ännu inte hade mognat. En grundläggande orsak till denna kamp var de ovannämnda motsättningarna, som hade nått en relativt allvarlig grad och samverkade med andra konflikter och spänningar, inte bara inom Sovjetstaten utan i hela det ”socialistiska lägret” och den kommunistiska rörelsen.

Denna maktkampens själva dialektik framkallade Chrusjtjovs ”hemliga rapport”, som – trots de medvetna mystifikationerna den innehöll – innebar ett brutalt avslöjande av systemets bakomliggande natur. Allt som dittills av kommunister hade betraktats som förtal uppfunnet av borgare och ”förrädare” bekräftades nu officiellt av den nye generalsekreteraren. Det avslöjades nu att makten i ”socialismens hemland” inte låg – och sedan länge inte hade legat – i arbetarnas händer, eller ens i händerna på det parti som gjorde anspråk på att representera dem. Makten låg i stället hos en allsmäktig diktator, som skyddades av en allestädes närvarande polismakt, och vars huvudsakliga styrelsemetoder bestod i politiska brott och ideologisk manipulering av massorna. Det avslöjades nu att kampanjen mot den jugoslaviska revolutionen hade varit ett skamligt påhitt uppdykt av Stalin och hans polis, liksom processerna i folkdemokratierna. Härav kunde man dra slutsatsen att det inte heller där var arbetarna som hade makten, inte heller de partier som gjorde anspråk på att representera dem, eller ens den nationella diktatorn, utan den nye ryske självhärskaren och hans politiska polis. Det avslöjades nu att den kommunistiska rörelsens politiska inriktning inte hade beslutats av medlemspartierna, inte ens av det ”ledande partiet”, eftersom detta partis högsta organ (kongressen och centralkommittén) hade manipulerats alltefter nyckerna från Kreml-ledaren och hans klick av medhjälpare, vilka i sin tur stod under den trogna hemliga polisens kontroll.

I denna stil fortsatte den ”hemliga rapporten” och medgav följande grundläggande faktum (eller gjorde det åtminstone möjligt att dra slutsatsen): På varje område i Stalins värld – stater, partier, ideologi, politik, ekonomi, kultur – var det den hemliga polisen som hade sista ordet. Stalin var överhuvud, men samtidigt ett offer för en ofantliga polisapparat.

Fram till dess hade Sovjetregimens inflytande brett ut sig i den kommunistiska rörelse som hade vuxit fram kring den, inte så mycket genom vad den var som genom vad den gjorde

gällande att den var, och föreföll vara. Regimen kunde ålägga rörelsen sina läror och modeller, och underordna den sin nationella politik, eftersom Sovjetregimen i revolutionärernas ögon runt hela världen var socialismens främsta förkroppsligande, och det marxistiska tänkandets högsta centrum. Den kunde framträda som sådan på grund av att speciella historiska former för förtryck och utsugning hade avskaffats – de kapitalistiska och feodala formerna – och att de kvantitativa framstegen i industrialisering och utbildning innebar en äkta befrielse i jämförelse med det gamla tsarsamhället. Den befrielse som verkligen hade åstadkommit dolde under en tid – med hjälp av den fördunklande ideologi som regimen själv hade skapat genom att tillämpa ”marxismen” – nya former av mänskligt främlingskap, förtryck och utsugning som i vissa avseenden innebar en tillbakagång i förhållande till de under den ”avancerade” kapitalismen vanliga formerna. Återigen visade sig den historiska utvecklingen vara mycket mera sammansatt och motsägelsefull än den mest klarsynta teoretiska förutsägelsen hade föreställt sig.

Denna syn på den sovjetiska regimen utveckling, dess framträdelse och dess verkliga natur, har hela tiden funnits med i den föregående analysen av den kommunistiska rörelsens första historiska krissymptom. Jag har, i enlighet med vad analysen krävt, försökt klargöra de viktigaste orsakerna till de olika faktorerna i rörelsens kris och i dess nederlag och misslyckanden. Dessa inkluderar tron på Sovjetregimens socialistiska innehåll och dess användande som modell för den socialistiska staten och det revolutionära partiet, helgandet av dess ideologi som marxismens eviga sanning och som grunden för varje kommunistpartis taktik, strategi, program och politik, och underordnandet av världsstrategin, först i Komintern och därefter i den kommunistiska rörelsen, under Sovjetstatens internationella politik.

Men från och med händelserna 1953-56 (Berijas fall och de första avslöjandena av hemliga polisens metoder, Berlinarbetarnas resning, Jugoslaviens ”rehabilitering”, den ”hemliga rapporten”, oktoberhändelserna i Polen och Ungern – den stalinistiska imperialismens första väpnade intervention mot ett folk i uppror) började Sovjetregimen att inför den kommunistiska rörelsen för varje dag alltmer framstå, inte som den gjort dittills, utan i sin sanna dager. Visserligen nöjde sig många kommunister med de nya ideologiska ursäktarna (Stalin som den store syndabocken, förklaringen av hans envælde genom ”kulten” och av ”kulten” genom hans envælde, påståendet att den fruktansvärda verklighet som beskrevs i den ”hemliga rapporten” skulle ha lämnat regimen ”socialistiska huvudinnehåll” orört, liksom dess vetenskapliga ”marxism”), trots att dessa ursäkter var så klumpigt orimliga. Därmed visade de hur långt deras ideologiska skolning hade avlägsnat sig från den levande marxismen. Andra betraktade dessa argument som en första ofullständig självkritik som kunde öppna vägen för en återuppbyggnad av rörelsen. Men en ny situation hade uppstått och dess enorma avmystifierande makt, som krossade alla dogmer och myter, kunde inte stoppas av några subjektiva hinder. Fram till nu hade kommunistpartiernas misstag, nederlag och impotens alltid förklarats – när det inte fanns några ”objektiva faktorer” att ta till – deras bristande överensstämmelse med den sovjetiska modellen, otillräcklig ”bolsjevisering”, teoretisk efterblivenhet i förhållande till det sovjetiska partiets ideala teoretiska nivå, osv. Från och med nu stärktes gradvis uppfattningen att den svaghet som kommunistpartierna och hela den kommunistiska rörelsen led av hade motsatt orsak, att de var alltför lika den sovjetiska modellen.

På detta sätt blev det sovjetiska partiets kris en spegel för varje kommunistpartis, och hela den internationella kommuniströrelsens kris. Detta är orsaken till att nästa volym av denna bok kommer att inledas med den ovannämnda övergripande analysen, som kommer att behandla den tjugonde kongressen, den historiska förelöparen till den kommunistiska rörelsens allmänna kris.

Jag ska avsluta denna volym med att sammanställa en rad punkter som enligt min mening är grundläggande om man vill förstå det historiska ursprunget till den kommunistiska rörelsens kris och dess förlopp under Komintern-perioden och decenniet mellan Internationalens upplösning och Stalins död.

1. Som kapitel 2 i del I ("Den teoretiska krisen") visade, var bildandet av Komintern, dess politiska plattform, dess organisatoriska karaktär och dess strategiska och taktiska synsätt på ett avgörande sätt bestämda av den leninistiska teorin för den ryska revolutionen och världsrevolutionen. Men händelseutvecklingen under den avancerade kapitalismen vederlade mycket snart Lenins hypoteser beträffande världsrevolutionens mognadsgrad och omedelbara förlopp. Hela den följande historiska utvecklingen visade allt tydligare att denna vederläggning var ett tecken på brister och felaktiga antaganden i Lenins teoretiska modell av det västerländska kapitalistiska samhället. Den visade tydligt att det nu blivit objektivt nödvändigt att än en gång utreda hela frågan om den socialistiska revolutionen i denna typ av samhälle.

Att genomföra denna objektiva nödvändighet var emellertid inte tillåtet för de krafter som var knutna till Komintern annat än i en begränsad form, och då i första hand av taktiska motiv. Revolutionens misslyckande inom den avancerade kapitalismen sågs som någonting tillfälligt – beroende i första hand på de socialdemokratiska ledarnas "förräderi" – som inte gav anledning till några invändningar mot den marxistiska teorins förutsägelser, varken i sin klassiska form eller så som den tolkats av Lenin. Samtidigt tolkades revolutionens inledande seger i ett efterblivet halvkapitalistiskt och halv-feodalt land, på gränsen till det kapitalistiska systemets huvudområde, som ett absolut bevis för att den marxistiska revolutionsteorin så som den hade tolkats av Lenin hade nått den högsta graden av vetenskaplig perfektion. Det sovjetiska systemet var ett praktiskt förverkligande av proletariats diktatur, och Lenins strategi och taktik erbjöd en förebild för alla kommunistpartier. De behövde bara anpassa strategin och taktiken till de nationella förhållandena. Men till och med denna anpassning kom endast delvis an på de nationella partierna – Kominterns exekutivkommitté, med andra ord bolsjevikernas centrum, hade sista ordet. Kort sagt, det som var sant för den ryska revolutionen blev sant för revolutionen överallt, med endast smärre justeringar.

Med denna universella sanning i besittning motsatte sig Komintern andra strömningar och grupper inom arbetarrörelsen med "bolsjevikisk oförsonlighet". Man nöjde sig inte med att utestänga dem från medlemskap, utan gjorde också en hel del för att omöjliggöra samarbete eller diskussioner med dem. Just när villfarelsen om ett internationellt inbördeskrig höll på att upplösas, och en mer eller mindre fredlig samexistens växte fram mellan Sovjetstaten och de kapitalistiska staterna, uppstod ett klimat av inbördeskrig inom arbetarrörelsen. Komintern kunde ha främjat ett fruktbart utbyte av erfarenheter och idéer mellan de ryska revolutionärerna å ena sidan och arbetarrörelsen i väst å den andra. I stället blev den en barriär, inte bara mot de reformistiska strömningarna även om detta var illa nog eftersom dessa omfattade majoriteten av proletariats, och endast en verklig förankring hos massorna kunde ge substans åt den ideologiska och politiska kampen mot reformismen, utan också mot revolutionära strömningar av anarkistiskt eller anarkosyndikalistiskt slag, och till och med mot ett antal tendenser med renodlat marxistiskt ursprung, som luxemburgismen eller Ordine Nuovo och andra som hade vuxit fram till vänster om socialdemokratien. Rosa Luxemburgs kritik av den ryska revolutionen och den bolsjevikiska partimodellen var förutseende; hon varnade profetiskt för vilka allvarliga konsekvenser det skulle medföra för den internationella kommunistiska rörelsen om den påtvingades bolsjevismen som modell. Men denna kritik, liksom hennes idéer om strategin och taktiken i den situation Tyskland befann sig och Gramscis första teoretiska arbete, avvisades helt och hållet eller förbigicks i tysthet.

Resultatet blev att de oroande frågor som den historiska händelseutvecklingen reste beträffande Lenins revolutionsteori och Marx' teori förblev obesvarade. Det var till och med

värre än så – man erkände inte att de existerade. Själva Oktoberrevolutionen bidrog till att skymma den teoretiska kris som hade avslöjats. Den naturliga hänförelsen inför proletarietets första historiska seger satte de revolutionära marxisternas kritiska förmåga helt ut spel eller försvagade den kraftigt, utom i några enstaka fall. Men den nya läran kunde ändå inte införas utan motstånd inom Komintern, särskilt vad gäller frågan om partiets natur och acceptandet av det ryska ledarskapet. Detta motstånd kunde emellertid övervinnas relativt enkelt tack vare bolsjevikledarnas, och särskilt Lenins prestige, och som ett resultat av de speciella maktbefogenheter som ”världspartiets” organisationssystem gav åt sina ledande organ. Men så snart Lenin var borta degenerade den ”marxist-leninistiska” läran till en dogmatism utan motstycke i marxismens historia. Den blev en alienerande ideologi som uttryckte och tjänade den nya härskande klassens intressen, en klass som uppkom under loppet av den stalinistiska industrialiseringen.

2. En av grunderna för den nya läran var en förstelnad syn på kapitalismen som till sitt innehåll i huvudsak var ekonomistisk och utgick från katastroftanken.

Under 1920-talet, då ännu en viss åsikts- och debattfrihet fanns kvar i Komintern och bolsjevikpartiet, stimulerade de problem som restes under uppbygget av socialismen sovjetiska teoretiker till viktiga diskussioner och undersökningar. Samma sak hände inom Komintern, fast i mindre utsträckning, i anslutning till de koloniala problemen. I båda fallen, men särskilt i det förstnämnda, var det uppenbart att det rörde sig om nya problem, som marxismens klassiker knappast hade snuddat vid. Detta arbete fortsatte tills Stalin här liksom på andra områden tvingade igenom sin sterila ideologiska likformighet. Men när det gäller frågan om kapitalismen fanns inte ens denna kreativa fas. Man tog för givet att de väsentliga upptäckterna inom detta område redan hade gjorts av Marx eller, vad gäller monopolen och imperialismen, av Lenin. Läget förvärrades av tendensen att tolka både arvet från Marx och Lenins analys på ett dogmatiskt sätt i form av ekonomism och katastrofteori. Enligt denna tolkning innebar monopolkapitalismens struktur att oöverstigligt hinder för produktivkrafternas utveckling. Därför var systemets ekonomiska mekanismer dömda att inom en relativt kort tidsperiod kollapsa, vilket skulle framkalla revolutionen, troligast som en följd av ett nytt imperialistiskt krig.

Det är välkänt att några av Marx' uttryck och analyser verkar förutsäga en strukturell gräns som den kapitalistiska dialektiken inte kan överskrida:

”Produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhällliga karaktär utvecklas, tills produktionsprocessen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet. Detta spränges.”(1) Men Marx' revolutionsteori som helhet tillåter inte någon ekonomistisk tolkning av hans idéer byggd på katastrofteorin. Ändå var det på detta sätt den tolkades på den andra internationalens tid, inte bara under det inledande skedet av Kautskys förkunnelse utan också av teoretikerna till vänster.

Inte ens Lenins analys undviker helt och håller effekterna av detta arv, fastän den genom vissa drag innebär en skapande utveckling av marxismen. När Lenin exempelvis karakteriserar imperialismen som en parasitär, ruttnande form av kapitalismen, en kapitalism i förfall, och i synnerhet när han sammanfattar imperialismens ”ekonomiska väsen” som ”den döende kapitalismen”(2), är han inte då inne på tanken att kapitalkoncentrationen och graden av samhälllig karaktär hos arbetet redan har nått den gräns för vad som ryms inom det ”kapitalistiska skalet” som Marx verkade ha förutspått? Det imperialistiska kriget var bara bekräftelsen på detta faktum i katastrofens form. Och var det inte detta Lenins teoretiska perspektiv som ledde honom till bedömningen att ”de objektiva förutsättningarna” för världsrevolutionen var fullt mogna, och att denna hade inletts i och med den ryska revolutionen? En hel rad av Lenins uttalanden från den aktuella tiden ger stöd åt denna syn, i synnerhet dokumenten från

Kominterns fyra första kongresser, som Lenin deltog på eller vars åtgärder han godkände. Den fjärde kongressen ställde sig bakom samma beskrivning av kapitalismen som den tredje kongressen, och sammanfattade den på följande sätt:

Efter att ha undersökt det ekonomiska världsläget kunde den tredje världskongressen med visshet slå fast att kapitalismen, sedan den uppfyllt sin uppgift att utveckla produktionskrafterna, nu står i fullständig motsättning, inte bara till den nuvarande historiska utvecklingens behov, utan till möjligheten att tillfredsställa människans mest grundläggande behov. . . Idag befinner sig kapitalismen i en urartningsperiod. Kapitalismens sammanbrott är inte oundvikligt.(3)

De tre första kongresserna gav alla samma diagnos av oåterkalleligt sammanbrott. Den första hänvisade med tillförsikt till

de härskande klassernas totala oförmåga att leda folkens öde . . . finanskapitalismens oförmåga att åter bygga upp den förstörda ekonomin . . . att det är omöjligt att återupprätta kapitalismen på dess gamla grund . . . varucirkulationens ödesdigra allmänna kris i det kapitalistiska systemet . . . att en återgång är omöjlig, inte bara till fri konkurrens, utan också till trusternas och kartellernas styre.

Den andra kongressen försäkrade att ”Europa har lagts i ruiner, och därmed hela världen. På kapitalismens grund finns ingen lösning.”(4) Den tredje kongressen hävdade: ”Kurvan för produktivkrafternas nivå kommer att sjunka från sitt nuvarande konstlade läge. Expansionsperioderna kommer att bli kortlivade och vara av spekulativt slag.” Om det skulle visa sig möjligt att återupprätta kapitalismens jämvikt, skulle det vara ”under ett tillstånd av ekonomisk utmattning och barbari i förhållande till vilket de nuvarande förhållandena i Europa kan betraktas som höjden av välfärd . . . En höjning av levnadsstandarden är helt oförenlig med det kapitalistiska systemets nuvarande tillstånd.”(5) Den kapitalistiska världen befann sig i sina dödsryckningar, och gick åter mot världskrig. Kärnan i den leninistiska internationalsynen på kapitalismen var att dess grundläggande och inneboende motsättningar hade nått den punkt då de blev helt oförenliga med systemets funktion. Detta var det specifika innehåll som gavs åt termen ”den döende kapitalismen” under denna period.

Det är sant att man kan finna formuleringar i Lenins skrifter som verkar motsäga denna uppfattning. Så länge proletariatet inte kan ge borgarklassen dödsstöten kan den alltid finna en utväg. Kapitalismens förfall hindrar inte att produktionen skulle kunna öka i en speciell bransch eller ett speciellt land även om det motsatta inträffar i andra branscher eller i andra länder. Dessa svängningar förklaras av ”lagen om den ojämna utvecklingen”. Men hos Lenin är motsägelsen endast skenbar. Alla dessa svängningar sker inom ramen för detta sista stadium, då systemets grundläggande motsättningar antas ha framträtt. I vilken riktning svängningarna än går kan de bara förvärpa motsättningarna. Detta förklarar enligt den tredje kongressen varför

Det är ett otvetydigt tecken i vår tid att den kapitalistiska utvecklingskurvan, tvärs genom tillfälliga uppsving, fortsätter konstant *nedåt*, medan revolutionens kurva trots en viss vacklan fortskrider *uppåt* . . . Dessa svängningar kommer att följa kapitalismen i dess dödsstrid, precis som de gjorde det under dess födelse och storhetstid.(6)

År 1924 var konjunkturuppgången i den kapitalistiska ekonomin redan på väg. Ändå hävdade den femte Kominternkongressens resolution om världsekonomin läge att krisen fortsatte i form av en kronisk industriell kris i de stora kapitalistiska länderna och en jordbrukskris över hela världen: ”De socialdemokratiska teoretikernas (Hilferding) uppfattning att kapitalismen har övervunnit efterkrigskrisen och är på väg mot en boom är ogrundad.”(7) Bara några månader senare blev Kominterns exekutivkommitté på ett plenarmöte tvungen att erkänna att det fanns en expansion, men den beskrevs som en ”relativ stabilisering” av kapitalismen. Grunduppfattningen hade inte förändrats. Det program som antogs på den sjätte kongressen innehöll följande stycke:

Imperialismens epok är den döende kapitalismens epok. Världskriget 1914-18 och den allmänna kapitalistiska kris som brutit ut ... visar att de materiella nödvändiga förutsättningarna för socialismen redan har mognat i det kapitalistiska samhällets sköte; kapitalismens skal har blivit en outhärdlig begränsning för människans fortsatta utveckling . . . Det kapitalistiska systemet som helhet närmar sig sitt slutliga sammanbrott.(8)

1929 års ekonomiska kris betraktades i denna belysning. Många författare lovordar Komintern för att ha förutsagt krisen, men i själva verket var det ytterst få av Kominterns ekonomiska analyser ända sedan dess grundade som inte förutspådde att en jättelik kris var hotande nära. Med tanke på den kapitalistiska utvecklingens cykliska karaktär var det en förutsägelse som förr eller senare måste slå in. Men den lyckosamma förutsägelsen för 1929 förde inte med sig några positiva politiska effekter eftersom den fortfarande var inbakad i det stora misstaget, resultatet av uppfattningen om ”den döende kapitalismen”; Världsekonomin kris betraktades som systemets ”slutliga kris”, som hade utropats så många gånger och som man hade väntat så länge på. Tillsammans med andra faktorer som hade att göra med Kremls inrikes- och utrikespolitik var det detta som ledde till Kominterns ultravänsterlinje under den aktuella perioden. Huvuddragen i denna linje var dess underskattning av fascismens farlighet, en förvirrande sektierism i förhållande till socialdemokratien (som definierades som ”socialfascism”), den äventyrliga taktik som påtvingades det kinesiska kommunistpartiet (som dessförinnan hade blivit tillsagt att följa Chiang Kai-shek) och dess absurda linje under inledningsskedet av den spanska revolutionen (1930-33).

Hos Lenin balanserades de ekonomistiska och katastrofinriktade aspekter som nämnts ovan genom hans revolutionsteoris mångsidiga karaktär. Enligt denna teori hade de politiska faktorerna, partiet och klasskampen ett klart företräde. De ekonomistiska aspekterna hölls under kontroll genom det dialektiska angreppssätt han alltid använde och hans förmåga att ändra sig för att möta de krav som den politiska handlingen ställde, alltid med utgångspunkt från en speciell undersökning av en speciell situation (även om vissa viktiga drag av Lenins uppfattning hade en tendens som var till förfång för hans dialektiska angreppssätt). Allt detta kommer att behandlas senare. Vartefter leninismen övergick till att bli en rad lärosatser i Kominterns teori och praktik började var och en av dess delar att existera fristående från de andra och betraktades inte längre som ett element i en dialektisk helhet. Detta var vad som hände med det ekonomistiska-katastrofinriktade elementet. Kapitalismens ”ekonomiska lagar” hanterades som om de höjde sig över klasskampen och var ”objektiva krafter” som oundvikligen bestämde historiens förlopp. Särskilt ”lagen” om profitkvotens fallande tendens och ”lagen” om den ökade utarmningen av arbetarklassen användes helt lösryckta från de motsatta tendenser som Marx pekade på. I Kominterns analys fick ”lagen” om kapitalismens ojämna utveckling en allmängiltig beviskraft. Den användes både till att ”bevisa” att det var möjligt att fullborda det socialistiska uppbygget i Sovjetunionen och till att på ett passande sätt förklara den ekonomiska tillväxten i ett visst kapitalistiskt land – trots ”kapitalismens dödsstrid” – eller stagnationen i ett annat. Den kunde också användas till att i vilket läge som helst välja ut ”den svagaste länken” för att påvisa risken för ett nytt krig och förutsäga de stridande parternas formation.

Fram till nazismens seger fyllde det ekonomistiska-katastrofinriktade synsättet den ideologiska funktionen – i den allra värsta bemärkelsen av ”ideologisk” – att det fick Kominterns strategiska grundsats att hänga samman med den faktiska situationen. Enligt denna grundsats var inte världsrevolutionen långt borta.

Den faktiska situationen utmärktes emellertid av att klasskampen försvagades inom den europeiska och den amerikanska kapitalismen vilket återspeglades i socialdemokratins och de reformistiska fackföreningarnas spektakulära tillväxt. Den andra sidan av detta var den kraftiga nedgången i Kominterns medlemsantal och inflytande. Det ekonomistiska synsättet

gjorde det möjligt att tolka denna politiska och sociala utveckling som ett ytligt fenomen under vilket de ”ekonomiska lagarna” obevekligt fortsatte att pressa ut kapitalismen mot den slutliga krisens stup. Detta förstärkte tron på den ryska revolutionens framtid, och rättfärdigade Kominterns existens som ett supercentraliserat och halvmilitariserat världsparti redo att leda det annalkande världsrevolutionära kriget.

3. Som väntat fick den ekonomiska och katastrofinriktade synen på kapitalismen, och dess inneboende mekanistiska metodologi, en negativ inverkan på Kominterns strategiska och taktiska diskussioner om den revolutionära kampen i de avancerade kapitalistiska länderna. Utan tvivel är detta en av huvudorsakerna till att Komintern inte kunde få något inflytande bland proletariatet i livskraftiga kapitalistiska centra som USA och Storbritannien. Det förklarar också varför man inte förmådde dra till sig huvuddelen av de proletära styrkorna i ett annat avgörande centrum – Tyskland – trots det starka fotfäste Komintern hade haft där, och trots den tyska kapitalismens svaghet efter nederlaget för 1918 års revolutionära storm. Med andra ord, det är grunden till dess oförmåga att finna ett gemensamt språk med den stora massan av proletariatet inom den utvecklade kapitalismen, eller organisationsformer och handlingsätt som var anpassade till detta proletariatets behov.

Det ekonomistiska synsättet förklarar också till stor del varför Komintern tolkade fascismen som ett sjukligt uttryck för kapitalismens obotliga svaghet, som en sista dödsryckning, och *New Deal* som ännu ett fruktlöst försök att övervinna dess grundläggande motsättningar. Denna syn, som alltså gav upphov till den ultravänsteristiska och sekteristiska linjen under åren fram till Hitlers maktövertagande, tjänade senare som ideologisk täckmantel för klassarbetslinjen som introducerades under folkfrontsperioden och nådde sin höjdpunkt under den ”stora alliansens” epok. Teorin om den hotande ekonomiska katastrofen fortsatte att dominera den kommunistiska rörelsen ända till slutet av Stalins styre, och försvann inte ens då. Stalins ”ekonomiska skrifter” från 1952 var ännu ett försök att ge den en teoretisk form.

Dessa teoretiska förutsättningar var grunden för de genomgående och huvudsakliga dragen i Kominterns taktik. I främsta rummet var de avgörande för den betydelse som tillmättes kampen för ”elementära” ekonomiska krav som sammanfattas i följande av snitt från de taktiska teser som antogs på tredje kongressen:

Den revolutionära karaktärens väsen under den nuvarande perioden utgörs av det faktum att även den mest blygsamma levnadsstandard för proletariatet är oförenlig med existensen av ett kapitalistiskt samhälle. Som ett resultat av detta antar kampen för de blygsammaste krav proportionen av en kamp för kommunismen.(9)

Tvårs genom alla Kominterns politiska skiftningar fortsatte denna uppfattning att vara en av de taktiska principerna för dess handlande. Komintern betraktade ”kampen för de blygsammaste kraven” inte bara som det första steget i klassmedvetandets tillväxt och i organiseringen av arbetarklassens breda grupper, utan också det effektivaste sättet att påskynda det kapitalistiska produktionssystemets sammanbrott. Den skulle också dämpa de reformistiska ledarnas inflytande. Detta bevisade man med följande argument: Om kapitalisterna, när deras ”system” höll på att kollapsa, inte kunde ge efter ens för arbetarnas ”mest blygsamma” ekonomiska krav, skulle de reformistiska ledarna – som var klara agenter för borgarklassen – objektivt sett vara oförmögna att driva fram eller leda någon som helst verklig kamp för ekonomiska krav.

I själva verket var det socialdemokratin som drog den största fördelen av den ekonomiska kampen fram till 1929, medan Komintern även under åren för den stora världskrisen förlorade ett stort antal medlemmar.(10) Endast det franska partiet efter folkfronten, det tjeckiska partiet för en kort tid och det italienska partiet efter 1945, lyckades vinna något i konkurrens med socialdemokratin och de reformistiska fackföreningarna på dessa villkor. Och då bara till

priset av att de själva antog en reformistisk syn. Men denna erfarenhet bevisar inte att kampen för ekonomiska krav under den aktuella tidsperioden var betydelselös för den revolutionära antikapitalistiska handlingen. Den visar bara att denna kamp inte hade den betydelse som den tillmättes enligt det ekonomistiska synsättet. Under en viss kvantitativ gräns var denna kamp inte bara fullt förenlig med systemets fortbestånd, utan den var också en viktig kraft i dess teknologiska och organisatoriska utveckling. Att gå utöver denna gräns fordrade en grad av klassmedvetande och revolutionär politisering som kampen för ”de mest blygsamma kraven” ensam inte kunde skapa. Detta eftersom framgångar i denna kamp snarare stärkte än minskade de reformistiska illusionerna. För att leda till ett annat resultat skulle den ekonomiska kampen ha behövt utgöra en del av ett politiskt och ideologiskt fälttåg grundat på de nya och gamla motsägelser och problem som blev allt mer betydelsefulla i massornas tillvaro vartefter kampen för ”ett stycke bröd” förlorade sin ursprungliga dramatiska karaktär. Men bilden av kapitalismen i sin ”döds kamp”, som i huvudsak var ekonomisk, ledde till en underskattning av denna nya räckta av problem, vars centrala kärna kan sammanfattas som frågan om politisk och social demokrati.

Borgerlig demokrati, som massan av arbetare betraktade som sin egen erövring från och med det ögonblick den innefattade laglig rätt till arbetarorganisationer och strejker, allmän rösträtt osv, kunde (och kan ännu) användas på ett revolutionärt sätt. Men samtidigt innehåller den en av de viktigaste källorna till reformism, både på den ideologiska och politiska nivån och i kampen för dagskraven. Denna effekt kan inte neutraliseras genom att man på ett abstrakt sätt fördömer de formella sidorna av denna demokrati, utan endast genom att man i praktiken kämpar för en verklig demokrati på alla områden i samhället.

Komintern inte bara underskattade detta problem, utan hade fram till sin sjunde kongress en i grunden abstrakt och negativ inställning till det. På programplanet betraktade organisationen borgerlig demokrati som motsatsen till proletär demokrati av sovjetiskt slag. Den speciella modell man rekommenderade kunde dock svårigen väcka någon entusiasm bland massan av arbetare, som skolats i reformistiska (eller anarko-syndikalistiska) fackföreningar och socialdemokratiska partier, och som av sina organisationer hade fått höra – inte alltid i positiva ordalag förstås – om utvecklingen inom den ”sovjetiska demokratin”. De stora arbetargrupperna i väst fann det svårt att förstå hur militariseringen av fackföreningarna, undertryckandet av de politiska friheterna – inte bara för bourgeoisin utan också för proletariatet – och den hierarkiska och tayloristiska organiseringen av produktionen kunde representera en form av demokrati som var överlägsen borgarklassens formella demokrati, som åtminstone gav arbetarna en del legala möjligheter att försvara sin levnadsstandard. Fram till omsvängningen vid den sjunde kongressen manade Komintern alltid till bildandet av ”sovjeter” så snart den bedömde att en revolutionär situation hade utvecklats i ett visst land. Men detta abstrakta råd, som saknade varje anknytning till de speciella former massrörelsen hade tagit under påverkan av traditionell erfarenhet, hade inte en enda gång någon praktisk effekt i de kapitalistiska länderna. För en effektiv handling skulle det ha behövts en annorlunda politisk strategi, som innebar att man hela tiden ansträngde sig att utveckla olika former av proletär demokrati på masskampens alla områden, och i synnerhet i arbetet och i fackföreningarna. Kommunistpartierna skulle själva ha behövt vara de som bar med sig den nya demokratin i sitt sätt att ha kontakt med massorna, genom det sätt de utarbetade sin politik och i sin interna organisering.

Med sina teoretiska och organisatoriska grunder och sitt inskränkta avvisande av de erfarenheter och rörelser i Europa som gick längst mot utvecklandet av proletär demokrati under den process av kamp mot kapitalismen som faktiskt pågick, kunde Komintern inte ens föreställa sig en strategi av detta slag. I enlighet med de behov som försvaret av Sovjetunionen och kampen mot fascismen reste tog Komintern och dess sektioner efter den sjunde kongressen

ställning till försvar av demokratin, men då den borgerliga demokratin. Det var på denna grund som kommunistpartierna lyckades förbättra sina band med massan av arbetare, och i några få fall bli dominerande partier inom arbetarklassen. Men allt detta var inledningen på den nyreformistiska utveckling, som skulle komma att bli starkare och utvidgas inom ramen för ”den stora alliansen”.

Uppfattningen att kapitalismen befann sig i sin ”döds kamp” och den däremot svarande ovan nämnda tolkningen av fascismen användes också som en ursäkt för att tillåta kommunistpartierna att glida över till den borgerliga demokratin, parlamentarismens och legalismens bana. Man hävdade nu att kapitalismens överlevnad var oförenlig med bevarandet av den borgerliga demokratin, och därför skulle försvaret av denna demokrati – precis som försvaret av massornas omedelbara ekonomiska intressen – ofelbart leda systemet som helhet mot dess undergång.

4. Kring mitten av 20-talet ”berikades” Kominterns lära genom att teorin om socialism i ett land tillfördes. Denna hade en liknande ideologisk funktion som den ekonomistiska-katastrofinriktade synen, nämligen att öka trovärdigheten både av att den ryska revolutionen hade en framtid och att världsrevolutionen var oundviklig, trots att teorin i själva verket var ett uttryck för den stalinistiska fraktionens tvivel på det senare. Detta tvivel uttrycktes i den stalinistiska teorins tendens att framställa den ryska revolutionen som oberoende av världsrevolutionen, fastän deras inbördes beroende fanns kvar ”i sista hand”.

Det som påstods i denna teori var att socialismen kunde fullbordas helt och hållet i Sovjetunionen, även om revolutionen i de avancerade kapitalistiska länderna uteblev. Samtidigt medgavs det att denna revolution var nödvändig som en slutgiltig garanti för ”den fullbordade socialismens” säkerhet i Ryssland mot ett utländskt angrepp. På detta sätt kombinerades i Kominterns text teorin om socialismen i ett land med förväntningarna på en världsrevolution (dvs fram till 1934, då dessa förväntningar försvann från texterna). Detta nya element innebär emellertid en förändring av viktiga sidor av teorin om världsrevolutionen, enligt både Marx’ och Lenins version. Jag ska här bara ge en schematisk sammanfattning av denna revision.

a) Stalins teori införde påståendet att socialismen helt och hållet kunde fullbordas i ett enskilt område och inte behövde hela världen som fält. Detta motsade de antaganden om de materiella villkoren för socialismen som var fundamentala för Marx’ metod. Efter Andra världskriget hävdade Stalin att till och med kommunismen kunde byggas innanför Sovjetunionens gränser. I båda fallen rörde det sig om abstrakta påståenden utan någon som helst seriös grund som Stalin självsvåldigt fört in. Frånsett detta stöddes Marx’ uppfattning av de empiriska tecknen på den ”fulla socialism” som ansågs ha uppnåtts redan under Stalinperioden. Kärnan i detta problem ska emellertid inte behandlas här.

b) Marx och Lenin ansåg att världsrevolutionens viktigaste framsteg skulle ske i de utvecklade kapitalistiska länderna. Enligt deras uppfattning kunde de olika typerna av revolution i det kapitalistiska systemets utkanter bli mycket viktiga och hjälpa proletariatet i systemets centrum till en revolutionär seger. Men endast denna slutliga seger kunde skapa de nödvändiga ekonomiska och politiska villkoren för upprättandet av ett verkligt socialistiskt samhälle. (Den första omfattande teorin om de perifera revolutionernas roll i världsrevolutionens dialektik lades fram av Lenin, med hjälp av hans erfarenhet från den ryska revolutionen och de första koloniala revolutionerna, men det finns också hos Marx analyser som pekar i samma riktning.)

Fram till Lenins död uppfattades alltid den ryska revolutionens plats och funktion inom världsrevolutionen på detta sätt. Byggandet av socialismen inom Sovjetunionens gränser betraktades som en uppgift som inte kunde fullbordas och leda till ett verkligt socialistiskt samhälle utan att kombineras med en revolution inom den utvecklade kapitalistiska zonen.

Sovjetunionens uppgift var att gå så långt som möjligt i denna riktning så länge proletariatet inom kapitalismen inte hade tagit makten, och samtidigt ge detta proletariat så mycket hjälp som möjligt av alla slag för att hjälpa det att nå detta mål.

Teorin om socialismen i ett land innebar en radikal förändring av strategiuppfattningarna. Byggandet av socialism i Sovjetunionen blev – enligt Kominterns sjätte kongress – ”den proletära revolutionens internationella motor . . . den viktigaste faktorn i världshistorien ... huvudfaktorn för proletariatets internationella befrielse”. Motsättningarna mellan Sovjetunionen och den kapitalistiska världen blev ”den nya huvudmotsättningen” som var avgörande för världsrevolutionens framsteg. För att uttrycka det på ett annat sätt, som Ponomarev nyligen gjort, framställdes byggandet av socialismen i Sovjetunionen som ”den avgörande fronten i den internationella arbetarklassens revolutionära kamp”, dess ”viktigaste internationella uppgift”.(11) Med andra ord var Kominterns huvuduppgift inte längre den revolutionära kampen för att störta kapitalismen i dess livscentra, utan att skydda Sovjetstaten från alla yttre angrepp medan den byggde ”den utvecklade socialismen”.

c) Enligt Marx och Lenin kunde inte den revolutionära proletariatets internationella organisation, på grund av själva dess natur, underordnas några som helst nationella intressen. Det var i denna anda tanken på den Kommunistiska internationalen uppstod. Sovjetmakten betraktades som en kraft som var helt och hållet underordnad den världsrevolutionära kampens intressen och krav, den var en enhet inom Komintern – inte en makt som stod över den. (Under sina första år svor Röda Armén en lojalitetsed till Internationalen.) I praktiken var Komintern, vilket framgick av denna studie, ända från början underordnad Sovjetstatens ledare och trots Lenins, Trotskijs och andra bolsjevikledares äkta internationalism kom teorin att skilja sig alltmer från det faktiska handlingssättet. Lenin såg i alla fall den inneboende faran med denna underordning, som också stod i motsättning till hela hans uppfattning om internationalismen; detta kan man se av hans tal vid Kominterns fjärde kongress, då han kritiserade resolutionen om Internationalens uppgifter för att vara ”alltför risk”.

Under Stalin ökade inte bara denna underordning i praktiken – den gavs också en teoretisk grund i läran om socialismen i ett land. Så snart bygget av socialismen i ett land hade definierats som världsrevolutionens huvudfront, så snart det blivit den primära uppgiften för Internationalen att försvara detta mål från hot utifrån, blev det logiskt och oundvikligt att Internationalens aktivitet skulle kontrolleras av dem som hade det direkta ansvaret för byggandet av socialismen i Sovjetunionen.

d) I det hela gjorde Stalins revision den ”marxistisk-leninistiska” revolutionsteorin ännu mer deterministisk än den hade blivit under påverkan av den ekonomistiska uppfattningen. När nu kapitalismen i sin ”döds kamp” inte kunde garantera en verklig långsiktig utveckling av produktivkrafterna, och när dessutom dessa krafter kunde växa obegränsat i Sovjetunionen och skapa den materiella basen för ”en fullt utvecklad socialism”, skulle tidpunkten, enligt den nya synen, oundvikligen komma när styrkeförhållandena i världen som helhet slutgiltigt skulle tippa över till socialismens fördel, även om proletariatet i de kapitalistiska länderna ännu inte hade kunnat genomföra sin revolution. Till slut skulle denna revolution falla som en mogen frukt från det träd som hette socialismen i ett land.

5. När denna inställning, lika bedräglig som optimistisk, blev grunden för Kominterns strategi, uppstod en annan och denna gång mycket realistisk attityd helt obemärkt i förhållandet mellan Sovjetstaten och den kapitalistiska världen.

Marx (och Lenin också) hade antagit att revolutionens seger i något av de kapitalistiska länderna – med tanke på världsekonomin struktur, de avancerade produktivkrafternas karaktär och systemet för de internationella relationerna – skulle vara oförenlig med kapitalismens fortsatta existens i andra länder av samma typ; en kamp till döds skulle

oundvikligen följa. Det råder inget tvivel om att denna förutsägelse vilade på en fast grund. Vi behöver bara tänka på vad som skulle ha hänt om den proletära revolutionen hade lyckats i Tyskland 1918. Skulle entente-makterna ha begränsat sig till en intervention jämförbar med deras intervention mot den ryska revolutionen? Skulle de inte ha samlat ett maximum av ekonomisk och militär styrka för att krossa den? Till en början hade bolsjevikerna samma syn på den ryska revolutionens framtid, och entente-makternas intervention såg ut att ge dem rätt. Det är detta som är orsaken till den anstrykning av klentrogenhet och förvåning som kan höras i deras första reaktioner på den situation av mer eller mindre fredlig samexistens som följde på nederlaget för den inhemska kontrarevolutionen och den utländska interventionen. Det är detta som är orsaken till deras fruktan för att en ny intervention i mycket större skala skulle kunna inträffa när som helst. Den internationella mobiliseringen av arbetare, och andra politiska faktorer kan bara delvis förklara varför denna intervention inte lyckades genomföras. Den verkliga orsaken var utan tvivel att Tsarrysland långt ifrån hade samma betydelse för världsekonomin som de viktigaste kapitalistiska staterna. Mekanismen kunde fortsätta att fungera perfekt utan denna "del", och det skulle till och med kunna skapas en fördel i form av möjligheten till handel med den nya enorma statsbildning som nu gjorde sin entré på världsscenen.

Å andra sidan kunde inte de kapitalistiska makterna acceptera att Sovjetryssland "underblåste" socialistiska revolutioner utanför sina gränser. De kunde inte acceptera att Ryssland förutom sitt teoretiska, politiska och materiella stöd till den revolutionära rörelsen i den kapitalistiska världen, också var en explosiv förebild för världsproletariatet, genom att skapa ett samhällssystem som gjorde verkliga framsteg i det arbetande folkets ekonomiska, politiska och kulturella befrielse. Detta förklarar också delvis Lenins och hans kamraters klentrogenhet inför möjligheten till en varaktig samexistens med den kapitalistiska världen. För dem var Sovjetryssland framför något annat revolutionens drivfjäder i världen som helhet.

I detta avseende innebar teorin om socialismen i ett land, som jag har visat, en grundläggande attitydförändring. Den lämnade en teoretisk möjlighet att ta bort elementet av oförenlighet från förhållandet mellan Sovjetstaten och de kapitalistiska staterna, eftersom den försäkrade att revolutionen i de avancerade kapitalistländerna inte längre var ett nödvändigt villkor för byggandet av socialismen i Sovjetunionen. För att förverkliga denna möjlighet måste naturligtvis det sovjetiska ledarskapet överge den proletära internationalismen och dra sig tillbaka till sin "nationella socialism". Det var också nödvändigt att denna "nationella socialism" upphörde att vara den explosiva förebild som jag har beskrivit.

Den internationella borgarklassen avpassade sin inställning till Sovjetstaten i enlighet med utvecklingen av denna stat och dess politik. Industrialiseringen av Ryssland spelade ingen roll för borgarklassens grundläggande ekonomiska intressen, och kunde till och med öppna möjligheter till profiter. Till detta kom att krossandet av sovjetdemokratien och begränsningen av arbetarnas politiska och fackliga rättigheter gav den borgerliga och socialdemokratiska propagandan utsökta möjligheter att misskreditera inte bara Sovjetregimen utan också den revolutionära marxismen och själva idén om revolution och socialism i arbetarmajoritetens ögon. I samma grad som denna process fick en fast grund och det sovjetiska exemplet gav allt mindre inspiration åt stora sektorer av arbetarrörelsen i väst, koncentrerade sig borgerliga politiker och ideologer på att förmå Sovjetledarna att överge sina anspråk på att underblåsa revolutionen utanför sina egna gränser. Bucharin fångade i slutet av 1927 på ett perfekt sätt tonen i världsbourgeoisins inställning när han lät Chamberlain säga: "Vi har ingenting alls emot att driva handel med er, men har ni något emot att avveckla den Kommunistiska internationalen?"(12)

Fram till Hitlers makterövrande tillbakavisade de sovjetiska ledarna detta krav från världsbourgeoisin. Den nya dominerande klassen hade ännu inte framträtt till fullo. I den

interna maktkampen och för att uppnå dess huvudsakliga ekonomiska mål, tvångskollektivisering och industrialisering i en lika forcerad takt, måste den stalinistiska fraktionen kunna ikläda sig världsrevolutionens ideologi. Och så länge den tysta alliansen med det av Versailles-fördraget belastade Tyskland fanns betraktade Sovjetledarna sina gränser som relativt säkra, även om de gjorde bruk av aggressionshotet av inrikes- och utrikespolitiska skäl. Resultatet blev att byggandet av socialismen i Sovjetunionen öppet presenterades som den drivande kraften för världsrevolutionen och den Kommunistiska internationalen som dess huvudinstrument. Teorin för världsrevolutionen i denna reviderade form formulerades mest sammanhängande – och mest dogmatiskt – i det program som antogs av Kominterns sjätte kongress. Denna teori skulle komma att ge upphov till en praxis som blev totalt resultatlös både i den kapitalistiska och den koloniala världen. Den ledde till katastrof i Kina och slutligen till katastrof i Tyskland, men den höll åtminstone den heliga lågan brinnande. Detta är det stalinistiska Kominterns heroiska och ultrasekteristiska år.

Året 1934 var en historisk vändpunkt. I Sovjetunionen var det året för den stora terrorn med vilken Stalin befäste sin diktatur och därmed bildandet av den nya dominerande klassen. Utomlands började ett alliansbyte äga rum. USA och den europeiska kapitalismen blev potentiella allierade till Sovjet ställda mot faran från Hitler. År 1935 kom den fransk-sovjetiska pakten, det första militärvtalet mellan Sovjet och en kapitaliststat. Bildandet av nya allianser krävde eftergifter, och Stalin begränsade sig inte, vilket hans framtida politik skulle visa, till taktiska eftergifter. Han gick längre och längre på den väg som skulle leda honom till att, på den revolutionära världsrörelsens bekostnad, offra allt som behövdes och mer därtill på "Sovjetunionens intressens" altare, redan identifierat med den nya privilegierade klassens intressen. Det första steget var att skjuta åt sidan teorin om världsrevolutionen. Detta program, som så högtidligt hade proklamerats vid den sjätte kongressen, ersattes med ett allmängiltigt program för antifascism, fred och demokrati. (Vilken sorts demokrati det gällde specificerades inte längre.) "Byggandet av socialismen i Sovjetunionen" presenterades inte längre som drivkraften för världsrevolutionen utan blev drivkraften för världsdemokrati och den slutliga garantin för fred. Ingenting hade varit olämpligare vid denna tidpunkt än en proletär revolution i det "demokratiska" Europa som var Sovjetunionens potentiella allierade.

Det är detta som är orsaken till att Komintern, när den proletära revolutionen bröt ut i Spanien 1936 och såg ut att utvecklas i Frankrike, konsekvent försökte hålla tillbaka den spanska revolutionen inom den borgerliga demokratis ramar och blockera varje möjlighet att förverkliga revolutionen i Frankrike. Detta innebar att man förkastade den möjlighet som uppkom 1936 att ge kampen mot fascismen och krigsriskerna en revolutionär vändning, utan att undersöka den. Sovjetstatens hjälp till den spanska republiken, liksom den väldiga solidaritetsrörelsen, hölls inom de ramar som var förenliga med den nya inriktningen på Kremles utrikespolitik. Redan på den sjunde kongressen övervägde man att upplösa Komintern, men den behölls för att vara till hjälp vid genomförandet av den nya folkfrontspolitiken, den kommunistiska rörelsens stora omsvängning mot reformismen. Dess revolutionära prestige kunde fortfarande användas för att dölja att revolutionen övergivits och för att kontrollera de styrkor som, rent subjektivt, ännu inte hade övergivit den. Att överge revolutionen var ett medvetet steg vad Stalins klick beträffar, men ännu så länge inte för den överväldigande majoriteten av Kominterns militanter och organiserade.

Efter det korta mellanspelet med den tysk-sovjetiska pakten, med dess groteska rotande i gamla scheman som tömts på allt innehåll – vars enda funktion var att dölja Stalins mål att uppnå en varaktig överenskommelse med Nazityskland – skulle den kommunistiska rörelsen under åren för den "stora alliansen" fullständigt överge sina ursprungliga revolutionära mål, både i teorin och i praktiken. Upplösningen av Komintern var symbolen för detta. Den Kommunistiska internationalen avskaffades inte för att den uppfattades som – vilket den

verkligen var – ett olämpligt system för att organisera och kontrollera den internationella revolutionära kampen; detta var det skäl som angavs i 1943 års resolution. Den verkliga orsaken var att man inte längre var intresserad av någon revolution. Den Kommunistiska internationalen upplöstes inte för att det var ett nödvändigt villkor för att besegra Tyskland, utan för att det var ett nödvändigt villkor för att kunna dela upp världen mellan den stalinistiska staten och dess kapitalistiska allierade. Den upplöstes inte för att underlätta kommunistpartiernas revolutionära kamp i sina respektive länder, utan för att underlätta deras reformistiska agerande inom ramen för den borgerliga demokratin. Den avskaffades inte för att den befann sig i kris, utan för att den trots denna kris symboliserade den proletära revolutionen.

Kommunistpartiernas hela politik – med undantag av de enstaka som började sätta upp sig mot Moskvas ledarskap – bestämdes av det mål som Stalin själv satte upp (vilket bevisats av dokument vars trovärdighet inte kan ifrågasättas) vid tidpunkten för sina allra första förhandlingar med de andra två stormakterna – uppdelning av Europa och världen i ”intressesfärer”. Detta medförde att kommunistpartierna i förväg förkastade varje försök att omvandla det antifascistiska kriget till en socialistisk revolution, något som i sig var avgörande för att kommunistpartiernas politik inte uppmuntrade, utan aktivt motarbetade att någon som helst sådan möjlighet skulle uppkomma. Deras uppfattning av allianserna, av den nya antifascistiska maktens natur och sättet att bygga upp den tenderade att placera de mest avancerade krafterna i motståndsrörelsen under politisk och ideologisk kontroll av den nationella antifascistiska bourgeoisin och Sovjetunionens ”tappra” allierade.

Och sedan, trots Stalins eftergifter och den allmänna linje han dikterade för den kommunistiska rörelsen, blev revolutionen ett faktum i Jugoslavien och Grekland och en möjlighet i Frankrike och Italien. Under Hitlerarméns slutliga och oåterkalleliga sammanbrott svängde den militära överlägsenheten i Europa definitivt över till Sovjetarméns sida. Motståndsrörelsens vänsterflygel nådde sitt maximala inflytande och drog med sig den överväldigande majoriteten av proletariatet och stora delar av småbourgeoisin. Dessa två faktorer tillsammans – Sovjets militära överlägsenhet på kontinenten och dominansen för motståndsrörelsens radikala del – möjliggjorde nu åtminstone bildandet av avancerade antifascistiska basorgan under ledning av arbetarklassen och styrkor ur småbourgeoisins vänsterflygel.

När detta verkliga tillfälle uppstod – ett möjligt första stadium i en självständig revolutionär utveckling över hela den europeiska kontinenten – var de instruktioner som kom från Moskva och nästan alla de nationella kommunistledningarna avsedda att stoppa denna möjlighet fullständigt, att hålla tillbaka rörelsen och nära de vildaste illusioner beträffande de ”tre storas” sannolika beslut. De stärkte det brittisk-amerikanska inflytandet i Väst- och Sydeuropa och erkände gaullisternas auktoritet i Frankrike och kristdemokraternas i Italien. Och när den revolutionära utvecklingen blev mer än en möjlighet och förvandlades till en realitet, som i Grekland, tvekade Stalin inte att underlätta den brittiska militära interventionen för att krossa upproret. (Han gjorde detta inte endast genom sin välkända överenskommelse med Churchill, utan också genom sina påtryckningar på den grekiska kommunistledningen att kapitulera.)

Resultatet blev att omvandlingen av det antifascistiska kriget i Europa till revolution blev verklighet endast i Jugoslavien, där kommunistledarna ända från början hade satt upp detta som sitt mål och hade fullföljt denna politik konsekvent trots påtryckningarna från Moskva. Det skedde också i de länder som ockuperades av Sovjetarmén, där avskaffandet av de gamla regimerna var ett nödvändigt villkor för att Sovjetunionen skulle kunna upprätta sin försvarsmur. Detta slags revolutioner innebar emellertid att det nått och jämnt erövrade nationella oberoendet förlorades, och makten föll inte i folkets händer, inte ens i kommunistpartiernas – som var i mycket kraftig minoritet i de flesta av dessa länder – utan stannade hos en liten grupp tjänare till Moskva.

Den linje kommunistpartierna i kolonierna och de halv-koloniala områdena följde var på samma sätt anpassade till den ”stora alliansens” politik. De latinamerikanska kommunisterna måste samarbeta med USA-imperialismen, de indiska kommunisterna med den brittiska imperialismen. Och som alla vet skulle det aldrig ha blivit någon revolution i Kina om den maoistiska ledningen hade fört en ”nationell enhetspolitik” efter franskt eller italienskt mönster i förhållande till Chiang Kai-shek, vilket Stalin krävde.

Sovjetunionen hade blivit en världsmakt – en supermakt. Det hade skjutit fram sina strategiska gränser till Europas hjärta och erkändes och respekterades som en orörbar realitet av det kapitalistiska staterna. På denna grundval etablerade sig Sovjetunionen ordentligt i detta nya *status quo*, och försöket att uppnå en global överenskommelse med den andra supermakten blev huvudsyftet med dess internationella politik. Det ”kalla kriget” var endast ett farligt stadium i denna strävan, framprovocerat genom USA-imperialismens pretentioner på världsherravälde. Det representerade inte någon antiimperialistisk eller revolutionär omsvängning i Stalins attityd. Detsamma gäller för bildandet av Kominform, vars verkliga syfte var att göra det lättare att kontrollera satellitstaterna och mobilisera kommuniströrelsen till att utöva påtryckningar på Vita Huset att gå med på det avtal som Kreml eftersträfvade.

Medan den stora kinesiska revolutionen i öster inledde en period av uppror i tredje världen förpassades förväntningarna på socialism i väst till det teoretiska planet – i den mån termen fortfarande har någon tillämplighet i den kommunistiska rörelsen – till en avlägsen och osäker framtid, och den avgörande faktorn för att genomföra den blev ”ekonomisk tävlan” mellan de två systemen, vilken var förutbestämd att krönas med seger för den sovjetiska ”kommunismen”. Revolutionen blev en störande och nästan icke önskvärd möjlighet. Huvuduppgiften var att bevara freden mellan Sovjet och USA. På den teoretiska nivån förändrades den officiella marxismen fullständigt till ett stelt system av dogmer och stereotypa formler. På politisk nivå blev den en snäv empiricism med ett reformistiskt innehåll. Vid slutet av Stalins styre hade alltså den levande marxismen och den revolutionära teorin och praktiken övergivits i mycket högre grad än enligt den gamla socialdemokratiska läran. Den kommunistiska rörelsen kunde ha övertagit Bernsteins formulering från slutet av förra århundradet: ”Socialdemokratin måste ha modet att befria sig från fraseologin från det förflutna och acceptera att framträda så som den nu är i verkligheten: ett parti för demokratiska och sociala reformer.”

Men den reformism som nu uppenbarade sig skilde sig från den gamla i en rad viktiga avseenden. För det första bestämdes dess uppkomst i första hand av Kominterns underordnande under den sovjetiska utrikespolitiken och av den uppgift Komintern på grund av detta underordnande hade, nämligen försvaret av Sovjetunionen. Under folkfrontsperioden hade de krav denna uppgift ställde sammanfallit med den antifascistiska kampens behov, men bara på villkor att denna kamp inte hotade det borgerliga systemet i stater som var eller kunde bli allierade till Sovjetunionen. Det stalinistiska ledarskapets uppfattning om vad som menades med försvaret av Sovjetunionen var här den givna utgångspunkten. Mer rakt på sak: kampen mot fascism måste man ta sig an i en anda av klassarbete. Detta behov kvarstod efter Andra världskriget eftersom huvudsyftet med Stalins politik, även under det ”kalla kriget”, var att nå en varaktig överenskommelse med USA och dess satelliter. Men denna grundläggande karakteristik kom allt eftersom tiden gick att stå i allt större motsättning till den nyreformistiska politikens interna behov i respektive land.

För det andra var den reformistiska praxis som kommunistpartierna nu började engagera sig i även i fortsättningen kombinerad med ett socialistiskt perspektiv – precis som den tidigare periodens ”ultrarevolutionära” politik hade varit det – genom läran om socialismen i ett land (efter kriget, ”socialism i ett antal länder” eller ”i det socialistiska blocket”) och den ekonomistiska-katastrofinriktade synen, som man höll fast vid till Stalins död. Följaktligen

fick tron på denna socialism dödsstöten genom den ”hemliga rapporten”, fördömandet av ”rättegångarna”, den ungerska resningen, det polska oktober och det andra. Bilden av kapitalismen på den yttersta gränsen av sin produktionsförmåga skakades också allvarligt genom den spektakulära utvecklingen inom den europeiska, amerikanska och japanska kapitalismen. Med sina ideologiska grundvalar så allvarligt skakade började den kommunistiska nyreformismen nu att leta efter en lära som låg närmare den traditionella reformismen.

För det tredje skilde sig den nya reformismen från den traditionella i fråga om den samhällsmodell som den påstod sig sträva efter, som fortfarande var den i det stalinistiska Ryssland. Av detta följde att varje grupp som allierade sig med kommunistpartierna, alla de som bidrog till att man nådde denna ”socialism”, grävde sina egna gravar som tendenser, grupper eller partier åtskilda från kommunistpartiet. Moskvarättegångarna under folkfrontsperioden och processerna i folkdemokratierna efter kriget innebar ett ständigt hinder för tänkbara medresenärer. Under den stalinistiska perioden var detta den mest sårbara sidan i kommunistpartiernas nya linje. Efter den tjugonde kongressen blev det allt klarare för varje dag att utan ett avståndstagande från den stalinistiska modellen för ”socialism” skulle den nyreformistiska politiken förbli en återvändsgränd.

Det sista draget som särskilde nyreformismen från den gamla var typen av parti som stödde den. När omsvängningen inleddes hade Kominterns sektioner – genom ”bolsjeviseringen” och en rad utrensningar – nått en hög grad av ideologisk och organisatorisk likformighet, till vilket den sjunde kongressen gratulerade dem som ett uttryck för ”mognad”. Detta gjorde det möjligt för dem att gå in på den nya vägen utan allvarliga problem och införliva de nya militanter som anslöt sig under motståndstiden och befrielsen. Kommunistpartiernas organisationsuppbyggnad gjorde den nya reformismen effektivare i vissa avseenden, och gjorde det tillsammans med den ideologiska likformigheten svårare att genomföra en intern kamp för en revolutionär linje än i socialdemokratiska partier. Men dessa egenskaper hos kommunistpartierna, särskilt den ideologiska likformigheten och frånvaron av inre demokrati, hamnade också i motsättning till den allianspolitik som följde av den nya linjen.

Sammanfattningsvis kan man säga att den ”kommunistiska” nyreformismens framväxt, som var märkbar redan under den period som behandlats i denna bok och sedan dess utvecklats ytterligare, utmärktes av en rörelse i riktning mot traditionell reformism. Denna tendens är ett av de mest talande allmänna tecknen på den kommunistiska rörelsens kris.

6. Kapitel 2 i del 1 har redan försökt visa att den objektiva startpunkten för den kommunistiska rörelsens kris är det faktum att vid tidpunkten för den Kommunistiska Internationalens bildande de objektiva villkoren för den socialistiska revolutionen inte hade utvecklats inom den utvecklade kapitalismen, i motsats till vad Lenin trodde. Ändå planerades Internationalen för att verka inom dessa icke-existerande förutsättningar. (Det bör påpekas att termen ”objektiva villkor” här innefattar den allmänna graden av medvetenhet hos proletariatet i väst under denna period. Att inte göra detta vore att ge termen ett rent ekonomiskt innehåll. Ett av de mest slående tecknen på ”underutvecklingen” i detta avseende för revolutionen i västländerna är det empiriska faktum att det imperialistiska kriget – det kapitalistiska systemets första allmänna kris – endast i obetydlig grad lösgjorde arbetarrörelsen från reformismens grepp. Detta trots de enorma offer av alla slag som massorna fick genomlida på grund av kriget.) Komintern, som var avsett att utgöra högkvarteret för och förtruppen i ett omedelbart anfall mot världskapitalismen, fann sig stå inför en radikalt annorlunda uppgift: att vinna större delen av proletariatet för en revolutionär politik under icke-revolutionära förhållanden. Logiskt sett skulle denna uppgift ha krävt en fullständig omorganisering av Internationalen, men som redan nämnts övervägdes inte ens detta. För att förklara detta är det inte tillräckligt att gå tillbaka till punkt 1 i denna

sammanfattning, Oktoberrevolutionens förblindande prestige. Vi måste utgå från Lenins syn på partiet och skillnaden mellan denna syn och Marx'.

Marx' skrifter innehåller ingen systematisk teori om det proletära partiet, men hans syn på ämnet tillsammans med hans militanta aktivitet, först i Kommunistiska Förbundet och senare i Första Internationalen eller Tyska Socialistiska Partiet, bildar en följdriktig och betydelsefull helhet. Marx' idé om det proletära politiska partiet är en naturlig följd av hans uppfattning om den kommunistiska revolutionen som arbetarklassens självständiga befrielse. Enligt Marx kan ingen utomstående kraft – vare sig någon karismatisk ledare, konspiratorisk grupp eller ett politiskt parti – ersätta arbetarklassens revolutionära ”mognad”. Antingen kommer denna klass att genomföra den kommunistiska revolutionen eller också kommer den inte att äga rum. Enligt Marx' revolutionsteori kan denna mognad bara uppstå genom klasskampens praktik, en kamp som proletariatet tvingas in i på grund av sin ofrånkomliga situation under de kapitalistiska produktionsförhållandena. Erfarenheterna av denna kamp rar proletariatet att inse behovet av organisering och solidaritet. Den visar dem deras gemensamma intressen och gemensamma fiende, och omvandlar dem gradvis från ”klass i sig”, en mängd enskilda individer, till ”klass för sig”, medveten om den oförsonliga motsättningen mellan sig och det kapitalistiska systemet. Den teori som har utvecklats av intellektuella med borgerligt ursprung, som ”ansluter sig till den revolutionära klassen” och ”arbetat sig fram till en teoretisk förståelse av hela den historiska rörelsen”(13), bidrar till att denna medvetenhet ökar, men är inte orsak till den. För Marx är det revolutionär handling som skapar medvetenhet och denna medvetenhet i sin tur utsträcker och klargör denna handling. Mellan dessa två aspekter av samma handling finns en dialektisk samverkan som definieras i Feuerbachs tredje tes.

Marx hade upplevt den nedgång i revolutionär anda som följde på den proletära kampens nederlag under 1848 års revolutioner, och hade fått uppleva att den engelska arbetarklassen blev ”borgerlig”. Han var fullt medveten om att proletariatets ”mognadsprocess” som revolutionär klass inte alls var rätlinjig utan tvärtom fylld av motsägelser, utmärkt av framgångar och bakslag, illusioner och besvikelser – en permanent kamp mellan den dominerade borgerliga ideologin och den framväxande proletära ideologin. Men Marx trodde att på grund av naturen hos de i kapitalismen inneboende motsättningarna skulle denna process till slut leda till att proletariatet mognade som revolutionär klass. Det var denna process som han betraktade – som han skrev 1860 – som bildandet av det proletära partiet ”i dess vida historiska bemärkelse”. Det proletära parti som ”överallt spontant uppstår i det moderna samhällets jordmån”(14), och i vilket Marx räknar in alla former (politiska, kulturella och fackliga) som proletariatets ”självständiga handlande” kunde ta sig. Med andra ord föreställde sig Marx att proletariatet utformade det revolutionära partiet som klass, och inte som ett från klassen avskilt väsen och absolut inte något som stod ovanför klassen. Denna uppfattning kan inte kallas ”spontanistisk” i ordets vanliga bemärkelse, eftersom även om processen startar spontant, bestämd av proletariatets objektiva situation i det kapitalistiska samhället, så ligger det i sakens natur att medvetenheten hela tiden blir en allt viktigare faktor. Det medför att medvetenheten i allt högre grad avgör de kommande stegen och ger dem en organiserad karaktär genom att definiera målen och medlen att uppnå dem mer och mer precist.

Arbetarklassens politiska partier i vanlig mening är för Marx partiella och temporära – ”episodiska” är det ord han använder(15) – uttryck för det proletära partiet i dess vida historiska bemärkelse, på samma sätt som fackföreningarna eller andra former av arbetarklassens organisering. Marx ansåg att fackföreningarna hade en mycket viktig roll att spela – även om han skarpt kritiserade deras tendens till ”ekonomism” – medan han många gånger uttryckte förbehåll beträffande arbetarpartierna. 1869 skrev han: ”Varje politiskt parti

utan undantag väcker bara entusiasm hos massan av arbetare för en tid, momentant, medan fackföreningarna vinner ett permanent masstöd. Endast fackföreningarna är förmögna att skapa ett verkligt arbetarparti och sätta en gräns för kapitalets makt.”(16) Denna kommentar, och andra likartade, innebär inte någon undervärdering av klasskampens politiska dimension – Marx uppmanade hela tiden fackföreningarna att politisera sin aktivitet och ta upp frågan om makten. Vad Marx ville uttrycka var en varning mot att skilja klasskampens ekonomiska och sociala sida från dess specifikt politiska sida, och en varning mot politiska gruppers naturliga tendens att skilja sig från klassen och leda och forma den efter sin egen grupps åsikter och intressen.

Under sin tid som militant kämpade Marx åtskilliga gånger mot dessa tendenser. År 1850 angrep han medlemmarna i Kommunistiska Förbundet som, när de ”inte var tillfredsställda med att organisera det revolutionära proletariatet” och ”djupt föraktade den mer teoretiska uppgiften att för arbetarna förklara deras klassintressen”, ägnade sig åt att ”föregripa den revolutionära processens utveckling och på konstlad väg påskynda krisen”. De var, tillfogade Marx syrligt, ”revolutionens alkemister, som helt och hållet delade de gamla alkemisternas sammanblandning av idéer, och den envishet som följer med de fixa idéerna”.(17) År 1873 kritiserade han Bakunins anhängare för att de betraktade sig själva som ”de utvalda representanterna för revolutionens idé”, att de ”inrättade sig som en generalstab” och tog på sig att med konspiratoriska och diktatoriska medel påtvinga Internationalen en ”enhet i tanke och handling” som innebar ”dogmatism och blind lydnad” till ”*perinde ac cadaver* av Jesu samhälle”.(18) År 1870 protesterade Marx och Engels mot de opportunistiska tendenser som började skönjas i det tyska socialistiska partiets ledning, och särskilt mot tanken att ”arbetarklassen kan inte själv befria sig”.

Man skulle kunna citera många fler exempel för att visa att Marx och Engels systematiskt bekämpade varje grupp, till ”vänster” eller ”höger”, som försökte sätta sig själv i stället för arbetarklassens verkliga rörelse, diktera dess politik eller påtvinga den sin teori. Marx betraktade aldrig kommunisternas aktivitet, dvs de som delade hans teoretiska syn, som något som utfördes av ett parti utanför arbetarklassen, som hade en privilegierad ledarfunktion i leninistisk mening. *Kommunistiska manifestet* förkunnar:

”Kommunisterna utgör intet särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna. (. . .) De uppställer inga särskilda principer, efter vilka de vill forma den proletära rörelsen. (. . .) Kommunisternas närmaste mål är detsamma som alla övriga proletära partiers: proletariatets utbildande till klass, störtandet av bourgeoisins herravälde, erövringen av den politiska makten genom proletariatet.”

Kommunisterna är inget ”särskilt parti” utan en ”del” av arbetarklassen, ”den beslutsammaste” delen. ”Teoretiskt har de” fördelen att ha ”kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen”, vilket innebär att de ”städse företräder hela rörelsens intressen”.(20)

Det är sant att denna teoretiska ”fördel” och att de ”företräder” hela rörelsens intressen för med sig möjligheten och även en tendens till att skilja sig från klassen som helhet. Detta innebär en möjlig motsättning mot den första principen att kommunisterna inte är ”ett särskilt parti” och inte lägger sig till med rätten att forma rörelsen med ”sektaristiska principer”. Denna fara är desto större som den teori som ger kommunisterna denna ”fördel” kräver en vetenskaplig utvecklingsnivå som proletariatet inte självt kan uppnå under kapitalistiska förhållanden. Det förses med intellektuella som med få undantag kommer från de härskande klasserna och bourgeoisin. Det är detta som är källan till att ”vetenskapens” diktatur över arbetarrörelsen är möjlig, och ger teoretikerna som grupp en större chans att skaffa sig monopol på den verkliga kontrollen. Det var för att skapa ett skydd mot denna risk som Marx insisterade på en verkligt demokratisk partiorganisering, med val och en permanent kontroll av ledarna från medlemmarnas sida, och en kamp mot all auktoritets- eller ledardyrkan. I sin

polemik mot Bakunin-anhängarna tog Marx klart avstånd från varje form av hierarkisk uppbyggnad med en auktoritär inre struktur och en officiell ren lära. Han försvarade rätten till teoretiska och politiska avvikelser inom Internationalen och dess sektioner, och fullständig diskussionsfrihet i press, på möten och kongresser.(21) Samtidigt förkastade han tanken på att man skulle ställa upp några som helst ”parti”-kriterier i den vetenskapliga forskningen.(22) Arbetarrörelsen kunde inte påtvinga arbetarklassen sina slutsatser, inte heller kunde de organ som uttryckte rörelsen sätta upp sig som auktoriteter över vetenskapen.

Sammanfattningsvis kan man säga att Marx’ uppfattning om det proletära politiska partiet är ytterst flexibel, känslig och öppen. Den är demokratisk i detta begrepps minst formella och radikalaste mening. Partiets faktiska form vid varje särskild tidpunkt måste vara en funktion av bildandet av det proletära partiet i ”vid historisk mening”. Enligt Marx’ uppfattning är den verkliga aktören i det historiska skeendet, i revolutionen, klassen. Det proletära politiska partiet kan aldrig ersätta klassen i denna roll; det måste vara klassens verktyg och stå under dess kontroll. Varje gång den särskilda form partiet tog sig – antingen det gällde Kommunistiska Förbundet eller den Första Internationalen – för Marx och Engels föreföll att hamna i motsättning till klassens verkliga rörelse, tvekade de inte att föreslå att det skulle upplösas. Det politiska partiet är inte klassens ”ledning” i leninistisk mening, det är den teoretiska och praktiska länken mellan den vetenskapliga förståelsen för klasskampen och samhällsutvecklingen – i sin tur beroende av en konstant revidering som ett resultat av den verkliga rörelsen – och proletariatets självständiga handling. Dess uppgift är inte att ta ledningen över klassen utan att hjälpa den att leda sig själv. Som Rosa Luxemburg sade i dispyt med Lenin, varvid hon troget speglade Marx tankegångar: ”Socialdemokratin är inte förbunden med arbetarklassens organisering; den utgör arbetarklassens verkliga rörelse.”(23)

Då kapitalismen trädde in i sitt monopolistiska och imperialistiska stadium, inleddes en utveckling inom arbetarrörelsen som verkade motsäga Marx’ förutsägelse om utvecklingen av proletariatet till den revolutionära klassen. Under trycket från proletariatets kamp visade sig kapitalismen kunna medge påtagliga förbättringar i de flesta arbetares levnadsförhållanden. De tidigare framstegen för den antikapitalistiska medvetenheten verkade försvinna eller till och med förvandlas till sin motsats och förbytas i en anda av anpassning och reformism, som bredde ut sig inom stora delar av arbetarklassen. Dogmatisk revisionism, som både var ett tecken på och en orsak till denna tendens, fick rättfärdiga att man övergav det revolutionära perspektivet med knäböjande inför arbetarrörelsens spontanitet.

Den renläriga marxismen reagerade genom att överdriva betydelsen av den ”vetenskapliga socialismens” teori, som presenterades som källan till proletariatets socialistiska medvetenhet. Kautsky gjorde sitt välkända påstående: ”Det socialistiska medvetandet är således någonting som förts in i proletariatets kamp utifrån och inte något som framgått spontant ur den.”(24) Det är ett påstående som är oförenligt med Marx’ uppfattning, om man tar det bokstavligt. (Och det är betecknande att Kautsky inte stöder detta påstående med något avsnitt av Marx, vilket han säkert skulle ha gjort om det hade existerat något sådant avsnitt, med tanke på frågans vikt och det sammanhang i vilket påståendet gjordes.) Villkoret ”om man tar det bokstavligt” måste vara med, för om man läser det dokument där detta stycke finns med framgår det att Kautsky använder termen ”socialistiskt medvetande” som liktydig med ”socialistisk lära”, dvs den vetenskapliga teorin om kapitalism och socialism. Lenin övertar Kautskys tvetydiga uttryck i *Vad bör göras?*, blandar ihop begreppen på samma sätt i sin egen argumentering och, vad värre är, låter detta ligga till grund för sin teori om det revolutionära partiet.

Anledningen till att Lenin intog denna ståndpunkt är inte bara att han vid den tidpunkt då han skrev *Vad bör göras?* betraktade Kautsky som marxismens största auktoritet. Även historien om marxismens intåg och utbredning i Ryssland, tillsammans med det politiska läge i vilket

Lenin utarbetade sin partiteori, ledde honom i samma riktning. Det var under denna period som marxismen började vinna inflytande i Ryssland och fick många unga revolutionära intellektuella att omvändas under sitt sökande efter nya vägar, efter misslyckandet för "Folkets Vilja", den rörelse som markerade det ryska proletariats första verkliga entré på den politiska scenen i och med strejkerna 1896. På samma sätt som den populistiska intelligentsian under den föregående perioden fann sin massbas hos muzjikerna, betraktade de marxistiska intellektuella under 1800-talets två sist decennier – som den unge Marx 1843 – de arbetare som började uppstå genom den sent utvecklade ryska kapitalismen som de "materiella vapnen" för sin nya åskådning. De "förde in" det "socialistiska medvetandet" bland arbetarna. Ett medvetande som klasskampens praktik ännu inte haft tid att väcka, inte ens en första början till. Lenin såg detta empiriska faktum som en bekräftelse på Kautskys teori. Med betoning även på teorins idealistiska bakgrund kunde Lenin säga: "Också i Ryssland uppstod socialdemokratins teoretiska lära helt oberoende av arbetarrörelsens spontana tillväxt, den uppstod som ett *naturligt och oundvikligt resultat av tankeutvecklingen* bland de revolutionärt-socialistiska intellektuella."(25)

Dessutom gjorde Lenins uppfattning om det politiska och sociala läget – en uppfattning som snart bekräftades av händelserna i form av 1905 års revolution – de revolutionära krafternas, särskilt proletariats, politiska och organisatoriska förberedelser till en brådskande fråga. I detta läge ansåg Lenin att "spontanitetsdyrkan", som i synnerhet representerades av de "ekonomistiska" marxisterna, var något nästan kriminellt. Lenin var också övertygad om att han hade den marxistiska nyckeln till den ryska revolutionen. Allt detta bidrar till att förklara hans våldsamma och omedgörliga angrepp mot varje åsikt som avvek så mycket som en millimeter från vad han betraktade som den revolutionära marxistiska linjen. Det bidrar också till att förklara hans tendens att överdriva teorins och organiseringens roll, och hans totala fördömande av varje eftergift till spontaniteten.

Enligt Lenin leder "arbetarrörelsens *spontana* utveckling just till att den underordnas den borgerliga ideologin", eftersom klasskampen i sig endast leder till "tradeunionism", och "tradeunionismen betyder just arbetarnas ideologiska förslavande under bourgeoisin. Därför är det vår uppgift, socialdemokratins uppgift, att *bekämpa spontaniteten*, att *dra bort* arbetarrörelsen från tradeunionismens spontana strävan att komma in under bourgeoisins vingar och föra in den under den revolutionära socialdemokratins vingar."(26)

De som anklagade hans grupp för att "ställa upp sitt program mot rörelsen som en ande som svävar över ett oformligt kaos" fick av Lenin svaret: "Men vari består socialdemokratins uppgift, om inte i att vara en 'ande', som inte bara svävar över den spontana rörelsen utan också *lyfter* denna rörelse *i nivå med 'sitt program'?*"(27) Lenin hävdar att i vilken riktning arbetarrörelsen går kommer att bero på utgången av kampen mellan den socialistiska ideologin (utarbetad av marxistiska intellektuella och av dem införd till arbetarrörelsen) och den borgerliga ideologin (med sina "marxistiska" varianter), som har en ofantlig makt, eftersom den dels är den äldre ideologin och dels ett av statens och de härskande klassernas många redskap. Detta är en tanke man kan hitta hos Marx, men med den viktiga skillnaden att han anser att arbetarrörelsen spontant tenderar mot socialistisk ideologi, med proletariats som den centrala aktören i den ideologiska kampen. För Marx fyller även teorin en funktion i kampen, men denna funktion är att bidra till att forma proletariats revolutionära medvetande, inte att ersätta den verkligt drivande kraften, proletariats revolutionära handling.

I Lenins skrifter däremot uppträder proletariats som *objektet* för den ideologiska kampen mellan de marxistiska teoretikerna och de borgerliga ideologerna. Detta till den grad att när proletariats agerar har det en tendens att "hamna på den borgerliga sidan". Lenin ser också behovet av ett mäktigt redskap, som ska kunna hålla den revolutionära teorins vapen skarpt

nog för att kunna användas både mot borgarklassens ideologi och mot den ideologi som spontant utvecklas ur borgarrörelsen, ett redskap som ska kunna vända denna spontana tendens. Det är detta verktyg som ska uppfylla Lenins berömda sats: ”Utan revolutionär teori kan det inte finnas något revolutionärt parti.” Den exakta innebörden av detta i sitt sammanhang i *Vad bör göras?* är följande: Den revolutionära rörelsen måste skapas med teorin *som grund*, på principer, en politik och en plan som utarbetats i förväg av de marxistiska intellektuella som är den ”vetenskapliga socialismens” förmyndare. Detta mäktiga verktyg är partiet så som Lenin ser det. Ställd inför spontanitetsdyrkan införde Lenin bäraren av det socialistiska medvetandet, arbetarklassens organisatör och ledare och revolutionens avgörande redskap i den marxistiska lärans historia. Lenin lånade alltså den grundläggande teoretiska principen för sin partisyn – att partiet utifrån skulle föra med sig det socialistiska medvetandet till klassen – från Kautsky. Men han härledde delvis organisationsprincipen från sin beundran för ”den fantastiska organisation revolutionärerna hade på 70-talet, och denna ska tjäna som modell för oss”. Detta är bara en av källorna, det fanns också en tysk, som vi ska se. Enligt Lenin hade socialdemokraterna ”plikten att skapa en lika god, ja ojämförligt bättre organisation av revolutionärer än vad Zemlja i Volja hade”.(28)

Lenin följde faktiskt denna modell, men förbättrade den också. Hans centralgestalt var densamme, den professionella revolutionären, med på några få undantag här samma sociala ursprung som 70-talets professionella revolutionärer – intelligentsian. Trots att Lenin höll fast vid behovet av att omvandla avancerade och utbildade arbetare till professionella revolutionärer (genom att rycka bort dem från fabriksarbetet) förblev resultaten betydelselösa, särskilt med avseende på den ledande gruppen. (Vid tidpunkten för Oktoberrevolutionen fanns det bara en arbetare i bolsjevikpartiets centralkommitté) Detta var ett logiskt resultat med tanke på den teoretiska nivå som partiet krävde för att man skulle kunna komma in i den ledande gruppen, och det ryska proletariats genomsnittliga kulturella nivå.

Den allmänna organisatoriska förebilden för partiet var på samma sätt hämtad från 70-talets populistiska modell, som Lenin, med Plechanovs analys, beskrev på följande sätt: ”Då existerade ett välorganiserat och utmärkt disciplinerat centrum, som kring sig hade skapat och samlat organisationer av olika slag, men vad som fanns utanför dessa organisationer var kaos och anarki.”(29)

Lenin föreslog en likartad struktur för det marxistiska partiet: en central organisation av yrkesrevolutionärer med organisationer av ”icke-professionella” revolutionärer runt detta centrum och underordnat det. Hela strukturen skulle vara strikt centraliserad, hierarkisk och disciplinerad. För att skringra varje tvivel om vilken sorts organisation han hade i tankarna, använde Lenin militärt språkbruk: ”Vad vi behöver är en militär organisation av agenter . . . vår ’taktik som plan’ går ut på . . . att alla ansträngningar skall inriktas på att samla, organisera och *mobilisera* en stående armé” Uppgiften för denna arme skulle vara ”en reguljär belägring av den fientliga fästningen” och att förbereda stormangreppet. Det skulle vara ”trupper” som, när det var dags att gå till anfall, ”inte skall trampas ner av massan utan ställa sig i främsta ledet och i spetsen för massan.”(30) Beträffande de organisatoriska principerna liknar den organisationstyp som Lenin föreställde sig fiendens, som Lenin beskrev som en ”rent militär, strängt centraliserad och i minsta detalj av en enhetlig vilja ledd organisation”.(31)

Ett av denna fiendes huvudinstrument var den politiska polisen, och Lenin hävdade att massan av arbetare inte effektivt kunde kämpa mot den *politiska* polisen eftersom ”just kampen mot den politiska polisen kräver särskilda egenskaper, kräver *Yrkesrevolutionärer* . . . som yrkesmässigt inte är sämre skolade än polisen.”(32)

Denna inställning ger lätt intryck av ett försök att i partiarbetet införa den enväldiga och byråkratiska princip som genomsyrade det tsaristiska politiska systemet. Så stark var denna känsla bland de ledande ryska marxisterna under de första åren av detta sekel att de flesta av dem – från Plechanov till Trotskij – gjorde detta till en särskild punkt i sin polemik mot Lenin. Men Lenin kunde svara med solida argument, grundade på en analys av den period då socialdemokraterna hade arbetat på måfå, utan fast ledning eller planering. Det var lätt för honom att visa att det var omöjligt med demokrati inom partiet under tsarens polisregim. Den typ av organisation han förespråkade motsvarade helt klart de särskilda krav som ställdes på den revolutionära kampen under tsarismen. Organisationen av yrkesrevolutionärer, stödd av underställda organisationer av ”icke-professionella” revolutionärer, var ett effektivt instrument för att föra ut den politiska linje som Lenin utarbetat, till den spontana rörelsen, till ostrukturerade arbetarorganisationer, till studentrörelsen och bönderna, och för att i detta ”kaos” påbörja en nationell organisering. Det var ett effektivt instrument för att underställa arbetarrörelsen och den revolutionära rörelsen som helhet partiets ledarskap. Partiet, som inom sig bar teorin och medvetandet och hade en exakt plan och väldefinierade mål. Detta förklarar varför Lenin fick stöd från en betydande del av de ryska marxisterna, trots viktiga personers motstånd.

Dessutom ledde Lenins revolutionära talang, hans förmåga att göra en detaljerad analys, honom till att göra korrigeringar i normerna och idéerna från *Vad bör göras?* när 1905 års revolution visade att den spontana massrörelsen inte oundvikligen tenderade att ”söka skydd under borgarklassens vingar”, och hade förmåga till enorma revolutionära initiativ. I sina skrifter från 1905 och senare betonar Lenin den stora betydelsen av dessa initiativ. I november 1905 gick han så långt som till att säga: ”Arbetarklassen är instinktivt, spontant socialdemokratisk.”(33)

(Detta språk är emellertid sällsynt under den senare perioden, inte heller gick Lenin vidare till att korrigera sin uppfattning att den spontana rörelsen inte kan skapa mer än en facklig medvetenhet och tenderar att domineras av bourgeoisin.) Som en följd av de begränsade politiska friheter som man tilltvingat sig av regeringen genom revolutionen föreslog Lenin en viss demokratisering av den inre partiorganisationen, och Tammerforskonferensen antog principen om ”demokratisk centralism”. Det praktiska resultatet av detta beslut begränsades emellertid starkt av de politiska villkoren.

Det vore felaktigt att tolka dessa förändringar som en grundläggande revidering av den partisyn som lagts fram i *Vad bör göras?*, *Ett steg framåt*, *två steg tillbaka* och andra skrifter från denna period. Huvudrelationen mellan partiet och klassen kvarstår oförändrad. Det är fortfarande partiet som är bäraren av den teoretiska sanningen och medvetandet, uppfattade enligt Kautskys sätt, som Lenin aldrig tog avstånd från. Klassen kan inte bli den revolutionära klassen utan partiets ledarskap – i den starkaste och mest omedelbara betydelsen av ordet ”ledarskap” – och endast om partiet ger klassen ett socialistiskt medvetande och utbildar den politiskt. Det är partiet som kontrollerar klassen och inte tvärtom; det sätter sig självt i stället för klassen varje gång klassen avviker från den väg som partiet har utstakat. Och partiet är alltid klassens verkliga representant, även när klassen inte erkänner det som sin representant. Vad som kvarstår oförändrat är med andra ord den utanförstående karaktären av partiets förhållande till proletariatet. Det är utanförstående i fråga om ursprunget av sitt anspråk på ledarskap, som inte härrör från klassen utan från en teori som utvecklats utanför den. Det är utanförstående genom det sätt det är förbundet med klassen, vilket speglas i de normala uttrycken enligt vilka partiet för att bli oöverbärligt måste ”basera sig” på klassen, ”upprätta förbindelser” med den, ”ställa den under partiets ledarskap” osv. Den utanförstående karaktären speglas också genom den åtskillnad mellan partiet och arbetarklassens massorganisationer, särskilt fackföreningarna, som Lenin höll fast vid att man måste göra.

Skillnaden var en följd av underordnandet. Alla massorganisationer skulle stå under partiets ledarskap och acceptera dess auktoritet. I Lenins ögon kunde sovjeterna inte vara verkliga organ för arbetarklassens makt om de inte ställdes under partiets ledning. Partiet är med andra ord revolutionens huvudaktör – klassens aktivitet kan endast komma i andra hand.

För det andra förblev också huvudbeståndsdelarna i den organisatoriska uppfattningen av partiet oförändrade. I Lenins uppfattning av ”demokratisk centralism” prioriterades alltid ”centralism” före ”demokratin” (den stalinistiska urartningen innebar att den sistnämnda termen helt och hållet försvann) eftersom begreppet centralism var knutet till de speciella maktbefogenheter som enligt Lenin var väsentliga för de ledande organen, med överbetoningen av ledarnas betydelse, deras makt och oersättlighet. Detta gjorde det möjligt för dem att begränsa – nästan helt och hållet under normala förhållanden – den ”demokrati” som kunde utövas av basen och de lägre organen. Lenin var upprörd över de ”demagogers” handlingssätt som fick arbetarna att misstro ”alla som tillför (dem) politiskt vetande och revolutionär erfarenhet utifrån”, och stödde sin argumentering genom att hänvisa till de tyska socialdemokraterna:

”Tyskarnas politiska tänkande är redan tillräckligt utvecklat, de har samlat tillräcklig politisk erfarenhet för att förstå att utan något ’total’ talangfulla ledare (och talanger föds inte i hundratal), som är prövade, yrkesmässigt tränade, skolade genom lång erfarenhet och som samarbetar på bästa sätt, kan ingen klass i det moderna samhället föra någon oryggelig kamp.”(34)

Lenin skulle komma att fortsätta att beundra de tyska socialdemokraternas organisation för dess auktoritet och stabilitet ända fram till ”förräderiet” 1914.

Lenin ansåg inte att kärnan i hans organisationsuppfattning specifikt speglade ryska förhållanden, även om dessa förhållanden gav vissa karakteristiska drag åt den, som huvudsakligen härrörde från kampen mot den politiska polisen. Återigen med Kautsky som förebild förklarade han att den grundläggande skillnaden vad gäller organisation mellan marxistisk ortodoxi och revisionism kunde sammanfattas i formeln ”byråkrati mot demokrati”. (”Byråkrati” betyder här en centraliserad, hierarkisk och professionellt uppbyggd organisation grundad på medlemmarnas specialisering inom partiets olika aktiviteter.)

”Byråkratism versus demokrati, det är just centralism versus autonomism, det är just den revolutionära socialdemokratins organisationsprincip gentemot organisationsprincipen hos socialdemokratins opportunister. Den senare principen strävar att gå nedifrån och uppåt och försvarar därför överallt där det är möjligt och i den mån det är möjligt autonomismen, ’demokratismen’ som (hos dem som är mera ivriga än förnuftiga) går ända till anarkism. Den första principen strävar att utgå uppifrån och försvarar utvidgandet av centrums rättigheter gentemot delen.”(35)

Rosa Luxemburg pekade i sin kritik just på denna identifikation mellan revisionism (i teori och politik) och demokrati (i organisatoriska frågor), och det råder inget tvivel om att denna kritik från den bästa representanten för revolutionär socialdemokrati utanför Ryssland troget speglar Marx’ tankar.

Slutligen var den partistruktur och -funktion som Lenin förespråkade ingenting annat än det organisatoriska uttrycket för uppfattningen av partiet som en yttre kraft som dominerade klassen. De var ett sätt att ge partiet – i praktiken dess ledande grupp – oberoende och möjlighet att bevara sin makt att besluta, inte bara att utarbeta och verkställa en speciell politik, utan också att utarbeta den teoretiska rena läran. Därför var det inte tillräckligt att partiet hade sin egen organisation, skild från klassens, eftersom denna organisation måste ha anknytning till massorna och på så sätt skulle utsättas för yttre påverkan. Därutöver måste organisationen skyddas från ”spontan” ideologi, och för att garantera detta måste beslutanderätten koncentreras till en liten och särskilt ”hård” kärna och inom denna kärna till ledaren,

som betraktades som källan till gruppens sammanhållning. Redan 1904 hade Trotskij perfekt sammanfattat logiken i denna partisyn: partiet tenderar att ersätta klassen, centralkommittén att ersätta partiet och ledaren centralkommittén.(36)

Bolsjevikernas seger i Oktober 1917 ledde till ett fullt erkännande av Lenins partiteori på samma sätt som de tyska spartakisternas och de italienska arbetarrådens nederlag misskrediterade Rosa Luxemburgs och Gramscis idéer, vilka låg Marx' nära. Den Kommunistiska Internationalen grundades helt och hållet på Lenins teori, och den supernationalistiska karaktär den fick förstärkte och framhävde den utanförstående karaktären av förhållandet till partiet som ingick i Lenins modell. Den centrala apparaten av yrkesrevolutionärer (Internationalens exekutivkommitté, nätverket av delegater och instruktörer osv) utgjorde en avlägsen och mystisk värld för arbetarrörelsen i de olika medlemsländerna. Den lojalitet, som yrkesrevolutionärerna från varje nationell sektion var skyldiga den centrala apparaten genom sitt arbete, förde dem också mycket längre från sin egen arbetarklass än vad som var fallet med de professionella bolsjevikerna.

Det sätt på vilket Kominterns sektioner bildades förstärkte också denna tendens. Medan bolsjevikpartiet hade formats av dess nationella revolutionära rörelses särdrag, med ett självständigt teoretiskt och politiskt arbete som grund, representerade bildandet av kommunistpartierna, i högre eller mindre grad, ett brott med respektive länders revolutionära traditioner och erfarenheter. Medan bolsjevikernas brytning med de ryska formerna av opportunism var resultatet av en sammansatt och utdragen process av ideologisk och politisk kamp, bröt Komintern och dess sektioner med den västliga opportunismen genom auktoritära och byråkratiska metoder, som symboliserades av "villkoren" för medlemskap.

Detta var orsaken till de extrema svårigheter som de nya partierna i de flesta fall hade i sina försök att bli etablerade inom arbetarrörelsen. Om de ändå lyckades fortsätta att existera och i några mycket få fall vinna betydande medlemsantal, berodde det på att de uttryckte en revolutionär vilja som drog till sig de radikalaste delarna av proletariatet, fick del av Oktoberrevolutionens prestige och – inte minst viktigt – fick ekonomiskt stöd från Sovjetstaten. Men de sista två faktorerna bidrog också till att öka varje sektions beroende av den kontrollapparat som upprättats i Moskva, som kontrollerade pengarna och identifierade sig med lojaliteten till Oktoberrevolutionen.

Dessutom betraktade Kominterns styrande bolsjevikiska kärna sin teoretiska auktoritet som ännu mindre möjlig att ifrågasätta än 1903 års bolsjevikgrupp, eftersom auktoriteten hade ökat i värde genom den stora segern 1917. Varken motståndet från den faktiska rörelsen i världen, särskilt från arbetarorganisationerna, mot deras idéer, eller den faktiska händelseutvecklingens vederläggande av Lenins teoretiska modell för revolutionens mognadsgrad inom den utvecklade kapitalismen rubbade deras övertygelse att de hade nyckeln till den vetenskapliga tolkningen av historien. Denna händelseutveckling kunde enligt deras uppfattning inte vara något annat än en ytlig, tillfällig avvikelse från de teoretiska förutsägelser som Kominterns strategi, interna struktur och åtgärder hade anpassats efter. Det fanns inget behov av att reformera den nya skapelsen, tvärtom – dess ideologiska renhet och organisatoriska strukturer skulle till varje pris bevaras. Den tid var inte avlägsen då världsrevolutionen åter skulle börja göra framsteg och anta de förutsagda formerna. Därför motarbetades med "bolsjevikisk omedgörlighet" alla rörelser – och det fanns många sådana under de första åren i flera Kominternsektioner – som kämpade för en viss grad av politisk och organisatorisk självständighet i förhållande till Moskva. Den nya korrekta synen på världsrevolutionen krävde att "världspartiets" organisatoriska former bibehölls, och dessa gav i sin tur ett idealiskt skydd för den nya läran mot påverkan från världen utanför, som vid denna tidpunkt var öppet fientlig. Detta ledde till en ökande betoning av den utanförstående karaktären, den ställföreträdande tendensen och den stela centraliseringen och hierarkin som fanns

inneboende i Lenins partimodell. Helhetseffekten blev en ökande spricka mellan Komintern och den verkliga världen.

7. De grupper inom Komintern som kämpade för självständighet fann en naturlig allierad i oppositionen mot Stalins grupp inom bolsjevikpartiet. Denna opposition uppmanade till kamp mot byråkratin och krävde respekt för ”leninistiska regler”, återupprättande av den proletära demokratin osv. Efter Lenins död var därför Stalins och hans allierades kamp mot trotskismen och andra oppositionsgrupper inom bolsjevikpartiet nära knuten till kampen mot splittringstendenser inom Komintern. Men detta hindrade inte, utan gjorde det tvärtom nödvändigt med tillfälliga allianser med någon av grupperna för att beseгра någon annan som för tillfället verkade farligare. Av denna orsak kan man inte alltid finna kampen mot ”vänstern” eller ”högern” inom bolsjevikpartiet ligga i takt med kampen mot ”vänstern” eller ”högern” i en viss sektion av Internationalen. Dessa etiketter döljer kampens verkliga natur. Även om den ofta åtföljdes av förutbestämda politiska ståndpunkter, var det i själva verket fråga om konflikter mellan den ideologiska och organisatoriska centraliseringsprocessen och de centrifugala tendenserna. Att nå självständighet blev den nödvändiga förutsättningen för att över huvud taget kunna utarbeta någon politik – revolutionär eller reformistisk – som skulle kunna få någon effekt i praktiken. Den politik som dikterades från Moskva hade en underlig bedövande verkan: den var varken revolutionär eller reformistisk, bara abstrakt och ineffektiv.

”Bolsjevisering” innebar precis detta. Försöken att vinna självständighet skulle krossas för att garantera att Komintern fullständigt underordnades den stalinistiska fraktionen, vilket rättfärdigades ideologiskt genom doktrinen om socialism i ett land. Detta fördjupade ytterligare motsättningarna mellan Komintern och den revolutionära kampens behov i de olika länderna. Kapitlet om Kominterns upplösning visade att de argument som Kominterns ledning använde för att rättfärdiga upplösningen faktiskt medgav att Komintern hade stupat på den ”nationella faktorn”. Detta medgivande grundades emellertid enbart på Kominterns organisatoriska förhållanden, och man undvek noga att nämna både att dessa förhållanden var en oskiljaktig del av Lenins uppfattning av världspartiet och att motsättningen mellan Komintern och den ”nationella faktorn” som var ett resultat av denna uppfattning blev betydligt mer tillspetsad då Komintern förvandlades till den stalinistiska statens fogliga redskap.

Till försvar för att de övergav varje slag av internationell revolutionär organisering pekade de som likviderade Komintern på denna motsättning mellan Komintern och den revolutionära rörelsens behov på nationell nivå. Men erfarenheten av Komintern bevisade verkligen inte att det finns en motsättning mellan nationella behov och varje institutionaliserad eller organiserad form av internationalism i teori eller praktik. Det visade endast misslyckandet för Kominterns form, misslyckandet för en utanförstående form som påtvingats det internationella proletariatet och underordnats en nationell stats behov. Misslyckandet för detta experiment ger stöd åt uppfattningen att uttrycket för den proletära internationalismen på alla nivåer (teoretisk, politisk, organisatorisk) endast kan utgöras av den organiska produkten av den internationella revolutionära rörelsen accepterad i hela sin mångfald. För denna möjlighet har fortfarande Marx’ redan omnämnda idéer om den Första Internationalen en stor betydelse.

Omvandlingen av den Kommunistiska Internationalen till en alienerad och alienerande institution, som tjänade den nya härskande klass som hade etablerat sig på sovjetdemokratins ruiner, genomfördes genom en successiv utrotning av grupper, idéer eller personer som var källor till konflikt inom den. Denna process lyckades inte ”omskola” alla tidiga medlemmar av Internationalen, och detta är en av huvudanledningarna till att medlemsantalet sjönk så snabbt. De som inte kunde anpassa sig fann sig uteslutna eller gick ur frivilligt. Nyrekryterade hamnade i en miljö som både ställde fler villkor och var mer beroendeskapande, men en liknande urvalsprocess ägde rum ibland dessa. Det är detta som ligger bakom de väldiga

växlingar som orsakades av medlemmars inträde och utträde, något som ständigt beklagades av Kominterns alla organ.

Mellan 1921 och 1928 förlorade Komintern mer än hälften av sina medlemmar, vilket med hänsyn till de ovannämnda växlingarna innebär att den överväldigande majoriteten av de äldre militanterna hade lämnat Internationalen eller blivit uteslutna.

Bland dessa fanns en ansenlig andel av de ledande grupperna i varje land. De enda som stannade kvar av de nyblivna medlemmarna var de vars grad av ideologiska alienation och blinda tillit till dogmer och ledare – nästan alltid i kombination med en stark offervilja och aggressivitet – var tillräckligt ”hög”. Vid tiden för omsvängningen till antifascism hade den Kommunistiska Internationalen redan alla de egenskaper som enligt Marx definierade en ”sekt”. Marx’ egen beskrivning hade syftat på de mutualistiska proudhonianerna, lassallianerna och bakuninisterna, vilka han kallade en sekt som ”försöker hålla på sin rätt gentemot arbetarklassens verkliga rörelse”.(37) Inom Internationalen var emellertid dessa karaktärsdrag mycket starkare utvecklade. Kominterns interna organisation gick mycket längre i att skydda dogmer, skapa auktoritetskult, mekanisk disciplin och mani på hemlighetsmakeri.

Det var denna sekt som tog upp och skolade den våg av unga människor som gick in i Internationalen under dess antifascistiska år, och som, i likhet med dem som gått in tidigare, i denna organisation såg Oktobers banerförare, bärarna av den revolutionära marxismen. De nyrekryterade gick in i Komintern genomsyrade av hat mot fascismen och med en obegränsad entusiasm inför den nya värld som såg ut att resa sig på ruinerna av det gamla Ryssland vartefter femårsplanerna följde varandra. Förutom deras hat mot fascismen var det utmärkande dragen för dessa nya kommunister deras totala brist på varje kritisk attityd till allt som bar sovjetisk etikett, en ringaktning av teorin – eftersom alla viktiga problem löstes ”ovanifrån” – samt vad som med partijargong kallades ”practicism”. De som var intresserade av teori hämtade sin huvudnäring från Stalins verk. Ingen kom till Lenin annat än via Stalin. Marx kom långt bakom, på tredje plats. Det var denna generation som utgjorde organisatörerna på mellannivå och många av ledarna under motståndspanen, befrielsen, den ”nationella enheten”, det ”kalla kriget” och i folkdemokratierna. Detta faktum är grundläggande för förståelsen av de flesta kommunistpartiers uppträdande efter Kominterns upplösning.

Efter allt detta är det inte förvånande att det stora flertalet kommunister på 30-talet skulle ha accepterat den officiella versionen av Moskvaprocesserna fullständigt. Deras inställning stärktes än mer genom att denna akuta fas av den stalinistiska terrorn inträffade samtidigt med den stora propagandakampanjen kring den nya konstitutionen, som enligt Stalin bekräftade ”det världshistoriska faktum att Sovjetunionen hade inträtt i ett nytt utvecklingskede, i det skede där det socialistiska samhällets uppbygge skall fullbordas och den successiva övergången till det kommunistiska samhället ska ske.”(38) I själva det ögonblick då terrorn slog till mot det sovjetiska samhället, beskrev Stalin detta samhälle som en frihetens tillflyktsort, vara medborgare åtnjöt ”yttrande-, press- och mötesfrihet . . . personlig okränkbarhet, hemmets okränkbarhet, skydd för brevhemligheten och hade ett fullständigt demokratiskt valsysteem”.

Alla dessa friheter var äkta eftersom de inte förvanskades av människans utsugning av människan, utan grundades på ”samhälleligt ägande av produktionsmedlen”. Enligt stalinistisk propaganda fanns det ingen motsättning mellan denna perfekta socialistiska demokrati och bortsovandet av det gamla bolsjevikgardets mest representativa gestalter eftersom, vilket historien visade, alla revolutioner hade sina överlöpare. Varför skulle man förvånas över att den största revolutionen i historien skulle ha det största antalet ”odjur”,

”fascistlakejer” och agenter för ”utländska spionageorgan”, för att använda de vetenskapliga stalinistiska termerna? Från den stund då de blev ”folkets fiender” förvandlades Oktoberrevolutionens hjältar, med Stalins egna ord, till ”vitgardistiska pygméer” och ”ynkliga kryp”.(39) I kommunisternas ögon runt om i världen kunde endast professionella baktalare som var agenter åt bourgeoisin eller fascismen kasta tvivel över Stalins historia. Och inte bara i kommunisternas ögon, utan också för en stor mängd arbetare och antifascister, som även om de inte gillade vissa sidor av den sovjetiska regimen ändå betraktade den som socialistisk. Kunde socialismen vara förenlig med så fruktansvärda lögnar och brott som de som påtalades av trotskisterna, borgerliga liberaler, socialdemokrater och reaktionärer av alla slag? Kommunisterna inte bara trodde på den stalinistiska redovisningen av processerna; den blev en viktig del i deras ideologiska och politiska skolning. Tack vare Stalin, den ingivne ledaren, och hans ofelbara verksamhet och visdom hade arbetarrörelsens teori och praktik berikats med en förståelse för nya företeelser – de djävulska medel som klassfienden kunde ta till i sina försök att stoppa den segerrika socialistiska marschen – företeelser som Marx inte hade förutsett. Skolade på detta sätt var kommunisterna förberedda att ”förstå” och för de nykomlingar som anslöt sig till partiet under hettan efter segern över Hitler ”tolka” upprepningen av dessa företeelser under det kalla krigets år, då den ledande kommunistkadern i folkdemokratierna förvandlades till så många nya ”odjur” och agenter för imperialismens spionageorganisationer.

Hemligheten bakom det stalinistiska partiets enorma alieneringsmakt över flera generationer av revolutionärer var dess status som förkroppsligandet av en stor myt. Denna myt växte fram ur den händelse som mer än någon annan under 1900-talet väckte den proletära massans och de progressiva krafternas förhoppningar och illusioner – Oktoberrevolutionen. Enligt denna myt hade i Sovjetunionen det första samhälle byggts upp som inte var grundat på människans utsugning av människan, det första samhälle som var grundat på verklig jämlikhet och frihet. Denna stora myt skapade en annan – att det stalinistiska partiet var den revolutionära marxismens obestridliga bärare. Det var därför som, även när det stalinistiska partiets kris började visa sig, först i Komintern och sedan i de nationella partierna, i den process som har analyserats i denna bok, denna kris ändå inte kunde gå in i sitt avgörande skede förrän den stora myten hade skingrats. Detta är den historiska betydelsen hos Chrusjtjovs ”hemliga rapport”. Chrusjtjovs rapport inleder den kommunistiska rörelsens allmänna kris, som kommer att bli ämnet för en följande bok.

Noter till epilog

1. Marx: *Kapitalet*, första boken, Bo Cavefors, Leipzig 1974, s 670-71.
2. Lenin: *Valda verk i tre band*, Progress Moskva/Arbetarkultur Stockholm, 1974, band 1, s 702.
3. *Resolutions and Theses of the Fourth Congress of the Communist International, Held in Moscow Nov. 7 to Dec. 3 1922*, Storbritanniens kommunistiska parti, London, s 23-24.
4. *Manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale communiste, 1919-1923*, Paris 1969, s 19, 20, 25, 31, 74.
5. *Decisions of the Third Congress of the Communist International . . . July 1921*, Storbritanniens kommunistiska parti, London, s 81, 90, 91; jfr *Manifestes . . . des quatre premiers congrès*, s 87, 91, 94.
6. *Decisions of the Third Congress*, s 95-96.
7. Degras, Jane: *The Communist International (1919-1943): Documents*, OUP, London 1956-65, II, s 114.

8. Degras, op. cit., II, s 472, 481.
9. *Manifestes . des quatre premiers congrès*, s 100.
10. Medlemsantalet i den Kommunistiska Internationalen (Sovjetunionen inte inräknat) föll från 445 300 år 1928 till 318 176 år 1931. Se kapitel 3, del 1 s xxx.
- 11 . Beträffande sjätte kongressens språkbruk, se kapitel 2, del 1, not 56, s 149. Citaten av Ponomarev är hämtade från hans artikel på Kommunistiska Internationalens årsdag i *La Nouvelle Revue Internationale* (februari 1969).
12. Se kapitel 2, del 1, not 74, s 151 .
13. Marx och Engels: *Kommunistiska manifestet*, Oktoberförlaget, Stockholm 1976, s 34.
14. Marx och Engels: *Works*, 2:a ryska upplagan, Band 30, s 400-01, 406. Samma idé uppträder också så tidigt som i *Kommunistiska manifestet*. Efter att ha beskrivit den process varigenom proletariatet omvandlas till en medveten klass, fortsätter Manifestet: ”Denna proletariatets organisering till klass och därmed till politiskt parti...” (Marx – Engels: *Kommunistiska manifestet*, 1976, s 33.)
15. Marx och Engels: *Works*, Band 30, s 400-01.
16. Marx’ brev till Hamann, citerat i Kostas Papaioannous *Les Marxistes*, s 223. I den andra ryska utgåvan av Marx’ och Engels’ verk finns inte denna text med, med förvändningen att den hade ändrats av *Der Volkstaat*, det tyska socialdemokratiska partiets tidning (Vol. 16, s 774). Det finns emellertid inget belägg för att Marx inte skulle ha velat kännas vid den version som publicerats i *Der Volkstaat*.
17. Marx och Engels: *Works*, Band 7, s 287-88.
18. Marx och Engels: *Works*, band 18, s 342.
19. Marx och Engels: *Werke*, band 19, Berlin 1962, s 161.
20. Marx och Engels: *Kommunistiska Manifestet*, s 37.
21. Se citaten i del 1, s 170.
22. I ett brev till Lafargue den 11 augusti 1884 definierar Engels Marx’ inställning till frågan på följande sätt: ”Marx skulle protestera mot ‘de politiska, sociala och ekonomiska ideal’ som du tillskriver honom. En vetenskapsman har inga ideal utan producerar vetenskapliga resultat, och om han dessutom är partimänniska arbetar han för att sätta dem i verket. Men om man har ideal kan man inte vara vetenskapsman, eftersom man har en förutfattad mening.” (*Correspondance Engels – Lafargue*, I, Paris, s 235.)
23. Luxemburg, Rosa: ”Centralisme et democratie” i pamfletten *Marxisme et dictature*, Paris 1948, s 21.
24. Citerat av Lenin i *Vad bör göras?*, *Valda verk* i tre band, Progress Moskva/Arbetarkultur Stockholm, 1974, band 1, s 112.
25. Lenin: *Valda verk*, band 1, s 106. (Mina kursiveringar, F.C.)
26. Ibid, s 113.
27. Ibid, s 122.
28. Ibid, s 185.
29. Ibid, s 271.
30. Ibid, s 213-15.

31. Ibid, s 197.
32. Ibid, s 165, 178.
33. Lenin: *The reorganization of the party, Collected Works*, London och Moskva 1964, band 10, s 32.
34. Lenin: *Valda verk*, band 1, s 174-175 (översättningen något förändrad). I Ett steg framåt, två steg tillbaka lägger Lenin fram samma idéer med andra ord: ”Nu har vi blivit ett organiserat parti, och detta medför upprättande av auktoritet, omvandling av idéernas makt till auktoritetens makt, lägre partienheters underordnande under högre.”
35. Ibid, s 381.
36. Trotskij: *Nos Tâches politiques* (1904), Denoël-Gonthier, Paris 1970, s 121.
37. Citerat av Michel Lowy, *La Théorie de la révolution chez jeune Marx*, Maspero, Paris 1970, s 175.
38. *Sovjetunionens kommunistiska partis (bolsjevikerna) historia*, Proletärkultur, Uddevalla 1972, s 344.
39. Ibid, s 344-45.